BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN
FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN
DR. TH. GOOSSENS

DEEL XVIII
1941 — 1945

INHOUD:

Kroniek van het Bisdom 's-Hertogenbosch 1939—1940 blz. 1

De Kartuizers bij Geertruidenberg, door Mr. H. J. J. Scholtens . . . . . blz. 10

Bisschop Sonnius over de rampen van 1566, door Dr. A. Erens, O. Praem. . . . . blz. 123

De toestand der Katholieken te Zevenbergen tijdens de Republiek, door Chr. S. Dessing . blz. 125, 173

Register van personen . . . . . blz. 304

Register van plaatsnamen . . . . . blz. 312

Register van zaken . . . . . blz. 315

Kroniek van het Bisdom 's-Hertogenbosch.

I.

1939. [1]

DEKENATEN	Parochiegeestelijken	Andere dienstdoende geestelijken	Rustende Priesters	Zielen	Communicanten te rekenen		Doopsels	H.H. Communiën		Gesloten huwelijken	Vormelingen [2]	Bekeerlingen	Sterfgevallen	
					Vanaf 7—11 jaar	Vanaf 11 jaar en ouder		In de parochiekerken	In kloosterkerken en kapellen				Kinderen	Volwassenen
's Bosch	30	17	2	42.636	5.705	28.326	1.024	972.950	603.860	355	990	10	38	304
Asten	23	2		25.428	3.833	15.285	810	910.460	91.670	170		3	58	197
Beek-Ubbergen	23	5	2	25.354	3.773	16.194	736	695.670	666.353	218		5	37	197
Bladel	25	4	6	23.788	3.993	14.438	732	1.259.392	186.960	149	2.475		45	137
Boxmeer	20	1	1	16.898	2.520	10.884	484	727.705	132.260	127		4	24	122
Boxtel	32	10	8	38.876	5.813	24.734	1.097	1.308.437	544.438	389		5	52	300
Cuijk	22	1	1	18.061	2.540	11.229	588	662.950	214.070	140		3	31	186
Druten	28	2		24.966	2.705	16.439	586	678.850	67.087	182			27	278
Eindhoven	53	10	1	85.739	10.911	54.936	2.388	2.089.360	506.500	714	2.858	47	85	435
St.Geertruidenberg	19	2	2	24.082	4.079	15.522	622	676.070	226.199	187	2.356		37	202
Geldrop	19	4	1	20.411	3.398	12.919	639	715.946	125.100	154			53	159
Helmond	38	3	3	50.619	7.477	31.747	1.454	1.315.400	481.349	442		7	92	364
Heusden	17		5	13.503	1.894	9.471	359	418.600	38.900	110	106		23	134
Nijmegen	61	8	9	67.965	8.089	48.010	1.709	1.782.900	672.000	604	3.094	49	70	467
St. Oedenrode	19	32	8	25.526	3.280	15.820	739	673.420	417.100	201	42	1	40	223
Oirschot	18	6	5	19.850	2.788	12.430	611	758.760	309.120	128	1.806	1	38	174
Oss	33	3	3	37.051	5.520	22.815	1.121	969.361	138.530	280		5	78	272
Ravenstein	22	3		12.601	1.927	8.357	372	490.690	117.900	78		2	21	124
Tilburg	61	19	3	93.766	9.506	65.380	2.342	4.995.360	883.550	808	4.991	16	78	591
Valkenswaard	19		1	21.788	2.777	14.169	712	837.700	10.771	156		2	29	136
Veghel	32	5	5	37.199	7.467	23.579	1.092	1.298.535	599.760	234	3.527	3	77	272
Waalwijk	24	3	1	22.705	3.701	13.472	612	711.315	102.200	138	2.128	1	36	157
Zalt-Bommel	12		1	8.444	1.354	5.541	218	258.885	32.000	79		3	16	75
Totaal	650	140	68	757.256	105.050	491.697	21.047	25.208.716	7.167.677	6.043	24.373	167	1.085	5.506

1) Deze cijfers zijn gebaseerd op de verslagen van de visitatie door de Hoogeerw. HH. Dekens gehouden in 1940; zij betreffen 1939.

2) Het aantal vormelingen betreft het jaar 1940.

II.

Wijdingen en inzegeningen.

Door Zijne Hoogwaardige Excellentie Mgr. A. F. Diepen, Bisschop van 's-Hertogenbosch werden plechtig geconsacreerd in:

1940

1. 1 Aug.: het hoogaltaar in de parochiekerk van Leende.

plechtig ingezegend:

2. 10 Apr.: de nieuwe kapel van het gesticht „Coudewater" te Rosmalen.

III.

Verlof tot vestiging ontvingen in:

1940

1. 21 Juni: de Dochters van O. L. Vrouw voor de parochie van den H. Antonius te Asten—Heusden;
2. 28 Nov.: De Zusters van O. L. Vrouw (Provincialaat te Tegelen) voor de parochie Mortel, gemeente Gemert.

Verlof tot opheffing werd verleend:

1940

1. 20 Maart; aan de Broeders van de Onb. Maagd en Moeder Gods, Maria, van Drunen, voor hun klooster te Hatert;
2. 8 Sept.: aan de Missionarissen van Mariannhill voor hun tijdelijk Scholasticaat te Nijmegen;
3. 13 Sept.: aan de dochters van den Goddelijken Heiland voor hun klooster in de parochie Mortel, gemeente Gemert.

24 Mei: werd de Congregatie der Broeders van de Onb. Maagd en Moeder Gods, Maria, en van den H. Franciscus van Assisië, die op 2 Mei 1852 te Drunen was opgericht door den ZeerEerw. Heer Pastoor Wilh. Coppens aldaar, opgenomen in de Congregatie der Broeders Penitenten van den H. Vader Franciscus, wier moederhuis gevestigd is te Boekel (Huize Padua).

IV.

Priesterwijdingen.

Op Zaterdag **18 Mei 1940** diende Z. H. Exc. Mgr. A. F. Diepen, in de Kapel van het Seminarie te Haaren het Priesterschap toe aan de volgende Eerw. Heeren Diakens van het Groot-Seminarie te Haaren:

Namen	Geboorteplaats	Geboortedatum
Jacobus Johannes Arntz	Maasbommel	20 Aug. 1915
Martinus Nicolaas Petrus Bertens	Tilburg	7 Oct. 1915
Josephus Emil Augustinus M. Boelaars	Tilburg	21 Mei 1916
Cornelius Petrus de Bresser	St. Oedenrode	6 Juni 1915
Wilhelmus Joannes Maria Croonen	Eindhoven	23 April 1915
Franciscus Victor van Esch	's Bosch	25 Jan. 1917
Joannes Willibrordus Adrianus Goes	Utrecht	18 Aug. 1915
Joannes Gerardus Maria Janssens	Weurt	15 April 1915
Antonius Ketelaars	Erp	5 Jan. 1916
Theodorus Albertus Kuijpers	Nederweert	8 Mei 1916
Joannes Jacobus Maria Lamers	Beugen	5 Mei 1914
Egidius Jacobus Antonius Michielsen	Roosendaal	4 Aug. 1914
Marius Adrianus Cornelius Oomens	Tilburg	14 Juni 1914
Floris Lodewijk van de Putt	Eindhoven	21 Nov. 1915
Cornelius Antonius Wilhelmus van Rooij	Tilburg	25 Oct. 1914
Egbertus Johannes Schraven	Mill	20 Jan. 1916
Henricus Hubertus Godefridus Smulders	Eindhoven (Woensel)	30 Mei 1914
Joannes Franciscus Smulders	Tilburg	10 Jan. 1916
Maximilianus Ludovicus Maria Terwindt	Arnhem	25 Aug. 1913
Antonius Engelbertus van de Ven	Haaren	22 Jan. 1915
Antonius Wilhelmus Verweij	Nijmegen	26 Dec. 1915
Theodorus Godefridus van Vlerken	Stiphout	4 Nov. 1914
Petrus Cornelius Maria Vogels	Leende	5 Aug. 1915
Gerardus Wilhelmus Josephus de Vree	Lith	18 Maart 1915
Clemens Johannes Franciscus Christianus Zigenhorn	Rotterdam	27 Aug. 1916

V.

Sterfgevallen in 1940.

Namen	Laatste bediening	Overleden
Joan. van der Meijden	Pastoor Oisterwijk (H. Petrus)	1 Jan., Oisterwijk
Math. P. P. Rath	Deken en Pastoor Helmond (par. H. Lambertus)	8 Jan., Helmond
Jos. A. J. Paymans	Rector te 's Bosch	22 Jan., 's Bosch
Herm. H. van Wagenberg	Em.-pastoor te Hulsel	24 Jan., Hulsel
Joan. J. Pulskens	Pastoor Lage-Mierde	28 Febr., Lage-Mierde

Namen	Laatste bediening	Overleden
Petr. v. d. Wielen	Em.-Rector Leeuwen-Boven	28 Febr., Leeuwen-Boven
Jos. L. M. Mandos	Pastoor Afferden	14 Maart, Afferden
Joan. L. van Mulukom	Deken en Pastoor Nijmegen (par. H. Antonius (H. Anna)	31 Maart, Nijmegen
Mart. F. van Iersel	Pastoor Overlangel	1 Apr., Overlangel
A. L. M. H. van de Westelaken	Rector te Oisterwijk	13 Juli, Oisterwijk
Petr. J. Chr. Baaijens	Em.-Rector te Rosmalen	5 Sept., Acht
Theod. A. Beijer	Pastoor te Winssen	15 Sept., Winssen
Ger. M. Habraken	Pastoor te Eindhoven (par. Vlokhoven)	22 Sept. Eindhoven
Adr. E. J. van Erven	Em.-Pastoor Ommel	23 Oct., Tilburg
Paulus van Dooren	Pastoor de Eerde	31 Oct., De Eerde
Petrus J. J. Welting	Pastoor te Neerloon	2 Nov., Neerloon
Franc. Vereyken	Em.-Pastoor te Niftrik	12 Nov., Herpen
Rein. M. Barten	Pastoor te 's Bosch (par. HH. Ant. en Barbara)	19 Dec., 's Bosch
Joan. Fr. A. M. Willems O. Praem.	Pastoor te Elshout	27 Dec., Elshout

VI.

Benoemingen, verplaatsingen, enz. van 1 Jan.—31 Dec. 1940.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
B. H. van der Hagen	Past. Helmond, par. O. L. Vrouw	Deken Helmond (blijft Past. par. O. L. Vr.)	12 Jan.
J. M. M. van Kemenade	Kap. par. Heike, Tilburg	Pastoor Oisterwijk par. H. Petrus' Banden	19 id.
H. A. J. van Laarhoven	Rector 's Bosch, Ziekenhuis	Past. Helmond, par. H. Lambertus	id.
R. A. Ch. van Kessel	Kap. te Wamel	Rector 's Bosch, Ziekenhuis	id.
J. M. A. Willems	Rector te Haren bij Megen	Kap. te Wamel	id.
G. H. Niessen	Student te Nijmegen	Rector te Haren	id.
N. C. Smit O. F. M.	Kap. te Zalt-bommel	Eervol ontslag	22 id.
J. P. J. M. Doedens O. F. M.		Kap. te Zalt-bommel	id.
M. J. M. van der Heijden	Student te Nijmegen	Conrector te 's Bosch „Reinier van Arkel"	2 Febr.
H. S. Claessen O. Carm.	Assistent te Waspik, Rectoraat H. Theresia	Eervol ontslag	25 id.
P. A. H. M. Hennekens O. Carm.		Assistent te Waspik, Rectoraat H. Theresia	id.
G. A. van Elk	Past. te Kessel	Past. te Lage-Mierde	8 Maart.
P. H. Stevens	Rector te Diessen	„ te Kessel	id.
J. M. Diels	„ te Zijtaart	Rector te Diessen	id.
H. J. van Duren	Past. te Esch	Eervol ontslag	31 id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
S. H. Hackfoordt	Kap. te Eindhoven, par. Fellenoord	Past. te Esch	31 Maart
J. C. A. van der Vleuten	„ te Gemert	Kap. te Eindhoven, par. Fellenoord	id.
N. A. Bijnen	„ te Raamsdonkveer	Kap. te Gemert	id.
W. P. M. Böckling	Rector St. Canisius-ziekenhuis, Nijmegen	Past. Afferden	id.
H. J. J. M. Sliepen	Kap. te Vught, par. St. Petrus' Stoel	Rector St. Canisius-ziekenhuis, Nijmegen	id.
J. H. J. Teunissen	Kap. te Tilburg, par. H. Sacrament	Kap. te Vught, par. St. Petrus' Stoel	id.
M. Versterren	Past. te Vessem	Eervol ontslag	id.
E. P. Beekmans	Kap. te Helvoirt	Past. te Vessem	id.
J. J. A. Smulders	Priester v. h. Seminarie	Kap. te Helvoirt	id.
C. P. M. R. Couwenberg	Past. te Hatert	Eervol ontslag	id.
A. P. W. van Thiel	Past. te Leuth	Past. te Hatert	id.
G. A. Vermeer	Kap. te Boxtel (H. Hart)	„ te Leuth	id.
B. G. M. Bijvoet S. J.		Assistent te Nijmegen par. St. Petr. Can.	3 Apr.
Dr. J. P. Ch. M. Teulings	Deken en Pastoor, Beek-Ubbergen	Deken en Pastoor Nijmegen, par. H. Antonius (H. Anna)	12 id.
J. P. J. van Loon	Secretaris v. h. Bisdom	Deken en Pastoor, Beek-Ubbergen	id.
P. W. Th. Coolen	Kap. te 's Bosch (St. Pieter)	Secretaris v. h. Bisdom	id.
H. B. M. de Vocht	Kap. Leeuwen-Beneden	Past. Overlangel	19 id.
J. P. Frantzen O. E. S. A.	Kap. te Nijmegen, par. H. Thomas à Villanova	Eervol ontslag	12 id.
Fr. W. M. Stevens O. P.	Kap. te Nijmegen, par. H. Dominicus	Eervol ontslag	28 Juni
L. Th. Lijding O. P.		Kap. te Nijmegen, par. H. Dominicus	id.
H. W. J. Boerbooms O. P.	„ te Nijmegen, (H. Hart)	Eervol ontslag	id.
G. Meijer O. P.		Kap. te Nijmegen, (H. Hart)	id.
Franc. Vereijken	Past. te Niftrik	Eervol ontslag	30 id.
J. J. H. van de Loo	Kap. te Winssen	Past. te Niftrik	id.
P. A. J. Bardoel	„ te Zeeland	Kap. te Winssen	id.
C. J. M. Wetzer	„ te Heusden	Kap. te Zeeland	id.
W. Hoefnagels	Past. Catwijk en Klein-Linden	Eervol ontslag	id.
J. C. Brekelmans	Rector te Best	Past. te Catwijk en Klein Linden	id.
P. J. Verbaarschot	Kap. te Deurne, par. Zeilberg	Rector te Best	id.
H. J. van Veghel	„ te Lieshout	Kap. te Deurne, par. Zeilberg	id.
A. S. H. Martin	Leeraar Doofstommen Instit., St. Mich. Gestel	„ te Raamsdonkveer	9 Aug.
A. P. I. J. van Lierop	Kap. te Waalwijk, H. Joan.	Leeraar Doofstommen-Instit., St. Mich. Gestel	id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
P. J. A. M. Lücker		Kap. te Waalwijk, par. H. Joannes	9 Aug.
H. H. M. van Iersel	Prof. Klein-Sem. St. Mich. Gestel	„ te 's Bosch, par. St. Pieter	id.
Fl. L. van de Putt	Priester v. h. Seminarie	Prof. Klein-Seminarie, St. Mich.-Gestel	id.
C. B. J. Verhagen	Prof. Klein-Sem. St. Mich. Gestel	Kap. te Boxtel, par. H. Hart.	id.
M. L. M. Terwindt	Priester v. h. Seminarie	Prof. Klein-Seminarie, St. Mich.-Gestel	id.
C. J. H. de Rooij	Kap. te Beuningen	Kap. St. Mich.-Gestel	id.
C. A. A. van Roestel	„ te Mill	„ te Beuningen	id.
J. P. J. Haerkens	„ te Oss, par. H. Gerardus Majella	„ te Mill	id.
J. J. Arntz	Priester v. h. Seminarie	„ te Oss, par. H. Gerardus Majella	id.
M. A. M. van Dijk	Kap. te Helmond, par. O. L. Vrouw	Rector Huize St. Anna, Nijmegen	id.
M. D. Lam	„ te Deurne, par. H. Willibr.	Kap. te Helmond, par O. L. Vrouw	id.
J. J. Donkers	„ te Reusel	„ te Deurne, par. H. Willibrordus	id.
C. P. de Bresser	Priester v. h. Seminarie	„ te Reusel	id.
W. J. H. Kaal	Kap. te Vught, par. O. L. Vrouw Middelares	„ te Tilburg, par. Noordhoek	16 id.
J. E. A. M. Boelaars	Priester v. h. Seminarie	„ te Vught, par. O. L. Vrouw Middelares	id.
E. J. A. Michielsen	„ „ „	Kap. te Tilburg, par. Allerh. Sacrament	id.
G. H. Niessen	Rector te Haren	„ te Tilburg, par. Heike	id.
J. A. van de Wiel	Kap. te Millingen	Rector te Haren	id.
J. G. M. Janssens	Priester v. h. Seminarie	Kap. te Millingen	id.
J. F. Smulders	„ „ „	„ te Eindhoven, par. H. Joseph	id.
A. W. Verweij	„ „ „	„ te Leeuwen-Beneden	id.
H. H. G. Smulders	„ „ „	„ te Lieshout	id.
Th. C. van Vlerken	„ „ „	„ te Boekel	id.
Cl. J. F. Ch. Zigenhorn	„ „ „	„ te Eindhoven, par. O. L. Vrouw	id.
L. N. van Delft	Kap. te Eindhoven, par. Philipsdorp	Rector te Zijtaart	id.
F. V. van Esch	Priester v. h. Seminarie	Kap. te Eindhoven, par. Philipsdorp	id.
A. J. Muijrers O. Carm.	Kap. te Nijmegen, par. St. Augustinus	Assistent te Oss, Rectoraat St. Joseph	id.
W. J. Peterse O. Carm.	Assistent te Oss, Rectoraat St. Joseph	Kap. te Nijmegen, par. St. Augustinus	id.
H. Vasen O. E. S. A.	Kap. te Nijmegen, par. H. Thomas à Villanova	Eervol ontslag	23 id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
N. Mes O. E. S. A.		Kap. te Nijmegen, par. H. Thomas á Villanova	23 Aug.
Fr. M. C. A. Houben	Past. te Esbeek	Eervol ontslag	30 id.
J. C. Simons	Kap. te Tiburg, (Korvel)	Past. te Esbeek	id.
G. W. J. de Vree	Priester v. h. Seminarie	Kap. te Tilburg, par. Korvel	id.
A. F. M. Sweens	President v. h. Groot-Seminarie te Haaren	Eervol ontslag	id.
A. van der Meijden	Past. te Udenhout	President v. h. Groot-Seminarie te Haaren	id.
J. H. B. van Welie	„ te Berchem	Past. te Udenhout	id.
A. H. P. C. van Weert	Rector St. Mich. Gestel	„ te Berchem	id.
R. Loverbosch	Rector te Helmond	Rector St. Mich.-Gestel	id.
W. P. A. Sengers	Prof. Groot-Seminarie te Haaren	„ te Helmond	id.
J. J. P. van Boxtel	Student te Rome	Prof. Groot-Seminarie, te Haaren	id,
C. A. W. van Rooij	Priester v. h. Seminarie	Kap. te Nuenen	id.
L. G. Le Roux O. F. M.	Past. te Megen	Eervol ontslag	2 Sept.
A. A. A. Smitz O. F. M.		Past. te Megen	id.
B. J. J. Vroom S. J.	Assistent te Nijmegen, Rectoraat H. Joseph	Eervol ontslag	12 id
L. P. v. d. Meer S. J.		Assistent te Nijmegen, Rectoraat H. Joseph	id.
H. A. M. Coopmans O. P.	Kap. te Nijmegen, par. H. Dominicus	Eervol ontslag	19 id.
J. J. M. Latoer O. P.		Kap. te Nijmegen, par. H. Dominicus	id.
P. W. de Wit O. P.	Assistent te Neerbosch	Eervol ontslag	id.
J. H. van der Zand O. P.		Assistent te Neerbosch	id.
H. J. R. Goëtte	Kap. te Eindhoven, par. H. Trudo	Past. te Winssen	30 id.
G. W. J. Roothans	Kap. te Donk	Kap. te Eindhoven, par. H. Trudo	id.
Ant. Ketelaars	Priester v. h. Seminarie	Kap. te Donk	id.
E. B. Odemaere	Kap. te Valkenswaard, par. H. Antonius	Past. te Eindhoven, par. Vlokhoven	id.
A. G.W. J. M. v. Nistelrooy	Kap. te Eindhoven, par. St. Petrus	Kap. te Valkenswaard, par. H. Antonius	id.
H. J. W. van Duren	Kap. te Veldhoven	„ te Eindhoven, par. St. Petrus	id.
P. C. M. Vogels	Priester v. h. Seminarie	„ te Veldhoven	id.
A. Hermus	Directeur v. h. Instituut voor Doofstommen, St. Mich. Gestel	Eervol ontslag	id.
J. C. van Overbeek	Leeraar v. h. Instituut voor Doofstommen, St. Mich. Gestel	Directeur v. h. Instituut voor Doofstommen St. Mich. Gestel	id.
A. E. van de Ven	Priester v. h. Seminarie	Kap. te Helmond, par. H. Leonardus	8 Nov.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
J. H. Willenborg	Kap. te Eindhoven, par. St. Catharina	Past. te Eerde	15 Nov.
P. M. C. Elsen	Kap. te Veghel	Kap. te Eindhoven, par. St. Catharina	id.
Th. A. Kuijpers	Priester v. h. Seminarie	„ te Veghel	id.
W. A. Schakenraad	Kap. te Son	Past. te Neerloon	id.
M. N. P. Bertens	Priester v. h. Seminarie	Kap. te Son	id.
J. M. van Haaren	Kap. te Tilburg, par. Noordhoek	Past. te 's Bosch, par. HH. Ant. en Barbara	31 Dec.
P. A. J. Bardoel	Kap. te Winssen	Kap. te Tilburg, par. Noordhoek	id.
J. J. M. Lamers	Priester v. h. Seminarie	„ te Winssen	id.
G. Chr. Versteeg O. Praem.	Past. te Bokhoven	Past. te Elshout	id.
P. J. M. J. Breugelmans O. Praem.	Kap. te Vlijmen	„ te Bokhoven	id.
L. A. P. Koenraadt O. Praem.	„ te Haarsteeg	Kap. te Vlijmen	id.
H. G. J. van den Berg O. Praem.	Assistent te Elshout	„ te Haarsteeg	id.
Th. A. J. Glaudemans O. Praem.		Assistent te Elshout	id.

VII.

Pauselijke onderscheidingen in 1940:

Het Eerekruis „Pro Ecclesia et Pontifice" ontving.

De Heer G. Busser te Nijmegen.

Tot Ridder in de Orde v. d. H. Gregorius de Groote werden benoemd:

De Heer P. Hoppenbrouwers te Eindhoven;
De Heer J. Brands te Tilburg.

Tot Geheimkamerheer van Z. H. den Paus werd benoemd:

de HoogEerw. Heer J. F. M. Sanders, Deken en Pastoor te Tilburg.

Door Zijne Hoogw. Excellentie Mgr. A. F. Diepen werd in 1940 benoemd:

Tot Eere-kanunnik v. h. Kathedraal Kapittel der St. Jansbasiliek:

De HoogEerw. Heer A. van der Meijden, President van het Groot-Seminarie te Haaren.

Memorabilia in 1940:

Op 11 Januari werd door Z. H. Paus Pius XII de H. Willibrordus uitgeroepen tot Patroon der Nederlandsche Kerkprovincie.

Zijne Hoogwaardige Excellentie Mgr. A. F. Diepen vierde onder groote belangstelling op 11 Februari den 25^{en} verjaardag zijner benoeming tot Bisschop, op 7 Maart d. a. v. den 25^{en} verjaardag zijner Bisschops-Consecratie.

Op 10 Mei werd Nederland in den oorlog betrokken. De navolgende kerkelijke eigendommen werden tengevolge van oorlogshandelingen beschadigd:

Balgoy: kerk en toren, beide zwaar beschadigd.
Heumen: kerk en pastorie licht beschadigd.
Oploo: kerkramen vernield.
Cuyck a. d. Maas: dak en gewelf der kerk beschadigd.
Niftrik: kerk en toren met pastorie zoodanig vernield, dat zij opnieuw moeten worden gebouwd.
Catwijk en Klein-Linden: kerk en toren zwaar beschadigd en de pastorie geheel vernield.
Mill: kerk en toren hebben schade opgeloopen.
Zevenbergsche Hoek:
Kerkramen vernield. Klooster ernstig beschadigd; Patronaat en Meisjesscholen geheel vernield.
Raamsdonkveer: groote schade aan de kerk.
Reusel: Schade aan het kerkhof en aan het klooster der Eerw. Fraters.
Verder hier en daar nog enkele lichtere beschadigingen.

Het Doofstommen-Instituut te St. Michiels-Gestel bestond op 2 October 100 jaar. Wegens de tijdsomstandigheden werd de uiterlijke viering uitgesteld.

De Kartuizers bij Geertruidenberg

door

MR. H. J. J. SCHOLTENS

De oudste chartreuse hier te lande was gelegen buiten Geertruidenberg aan gene zijde van de Donge. De stichtingsplannen voor dit klooster hadden in het jaar 1336 vasten vorm aangenomen door de milddadige schenkingen van Willem van Duivenvoorde.

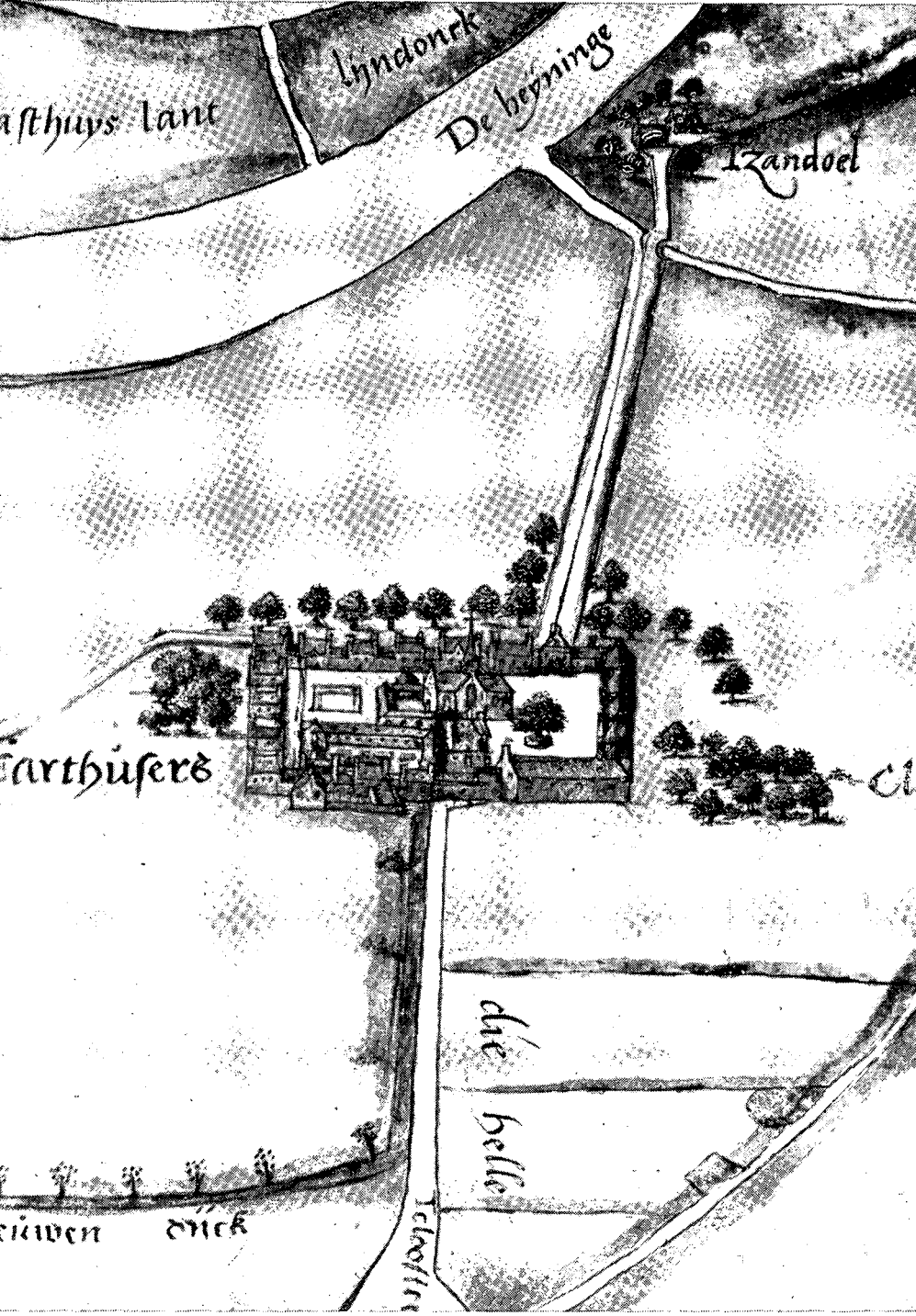
In de Orde heette dit huis meestal „domus Hollandie", het Hollandsche huis, ook nadat later nog bij Amsterdam en bij Delft kartuizerkloosters waren ontstaan. Evenzoo placht men het klooster Monnikhuizen bij Arnhem, dat zeer kort daarna tot stand was gekomen, steeds te noemen „domus Gelrie", ook nog nadat later te Roermond in het Overkwartier van Gelder een kartuizerconvent was gevestigd. De kartuizers onderling schreven „prior Hollandie" of „prior Gelrie" en bedoelden daarmede onderscheidenlijk de prioren van Geertruidenberg en van Arnhem.

Andere benamingen, welke in het schriftelijk verkeer tusschen de kartuizerkloosters dikwijls werden gebezigd, zijn: „domus prope Montem Sancte Gertrudis" of „domus Beate Marie in Hollandia" [1]).

De provinciale indeeling.

Aanvankelijk ressorteerde het Hollandsche huis onder de Duitsche provincie der Orde. In het daartoe behoorende gebied had de Orde van Sint Bruno, welke in 1084 in

[1]) Vgl. Raissius, 54—57.

Gedeelte der kaart van het Kartuizerklooster bij Geertruidenberg in vogelperspectief (1569)

(Foto archief „Bossche Bijdragen")

Dauphiné was gesticht, in de twaalfde en dertiende eeuwen nog weinig kloosters zien ontstaan. Slechts een vijftal huizen in Opper-Oostenrijk en Slowakije waren tot stand gekomen.

De veertiende eeuw evenwel bracht hier een opmerkelijk snelle uitbreiding van de Orde noordwaarts in de richting van de Nederlanden. Hetzelfde heeft zich voorgedaan in het ressort der Picardische provincie. Doch ook in andere landen zag men in de 14de eeuw het eene kartuizerklooster na het andere verrijzen [1]).

In 1355 heeft het generaal kapittel de Duitsche provincie, die allengs door vermeerdering van het aantal huizen te groot was geworden, gesplitst in een „provincia Alemanie Superioris" en een „provincia Alemanie Inferioris". Onder laatstgenoemd ressort kwamen toen te behooren de volgende kloosters [2]): Mainz (1320), Grunaw (1328), Coblenz (1331), Trier (1331), Keulen (1334), Straatsburg (1335), Geertruidenberg (1336) Arnhem (1343), Freiburg i. Br. (1346) en Würzburg (1348).

Nadien is de provincia Alemanie Inferioris nog vermeerderd door nieuwe nederzettingen te Tuckelhausen (1356), Erfurt (1372), Roermond (1376), Eisenach (1379), Nürnberg (1380), Nordlingen (1384), Amsterdam (1392) en Utrecht (1393) [3]).

Allengs was dit aantal huizen zoo groot geworden, dat het zeer bezwaarlijk werd deze geregeld te visiteeren. In elke provincie namelijk werd de visitatie verricht door twee monniken, een visitator en een convisitator. Deze functionarissen waren tevens prior van een klooster in hun ressort. Om de twee jaren moesten zij de huizen in hun provincie bezoeken. In 1400 heeft het generaal kapittel dan ook de kloosters in het Rijngebied afgescheiden van de provincia Alemanie Inferioris en vereenigd tot een afzonderlijke pro-

---

[1]) *Vie de Saint-Bruno*, par un religieux de la Grande Chartreuse (Montreuil-sur-Mer 1898); *Monasticon*, vol. IV; *La Grande Chartreuse* par un Chartreux (Grenoble 1930), passim; *Dictionnaire de Théologie Catholique*, t. II (Paris 1923), 2274—2318 i. v. „Chartreux"; *De Katholieke Encyclopaedie*, deel XV (Amsterdam 1936), 77—82.

[2]) Le Couteulx, V, 542—543.

[3]) De stichtingsjaren zijn tusschen haakjes geplaatst.

vincia Rheni [1]). Met het oog op de tengevolge van het Westersche Schisma bestaande scheuring in de Orde, zijn toen tijdelijk ook bij deze Rijnprovincie ondergebracht de kloosters te Luik, Gent, Zeelhem, en Brugge (monialen).

Toen in 1410 aan de scheuring in de Orde een einde kwam, bleven de kloosters te Amsterdam, Utrecht, Arnhem en Roermond bij de Rijnprovincie behooren, terwijl die te Luik, Gent, Zeelhem, Brugge (monialen) en Geertruidenberg werden ingedeeld bij de Picardische provincie.

Reeds s'jaars daarna, in 1411, is de oude Picardische provincie wegens haar uitgestrektheid en met het oog op het taalverschil door de Grande Chartreuse in tweeën verdeeld: de Noord-Picardische provincie en de Zuid-Picardische provincie. Tot de provincia Picardie Remotioris behoorden sindsdien alle kloosters in het tegenwoordige België, met uitzondering van de chartreuse bij Doornik, en bovendien het Hollandsche huis. In 1427 heeft het generaal kapittel ook de kloosters te Amsterdam en te Utrecht afgescheiden van de Rijnprovincie en alsnog ingedeeld bij de Noord-Picardische provincie. Hetzelfde is in 1440 geschied met Monnikhuizen bij Arnhem.

Ook in de 15de eeuw heeft de opkomst der kartuizerkloosters zich sterk voortgezet. De zoo bloeiende Ordesprovincie, waartoe het Geertruidenbergsche klooster behoorde, heeft in dien aanwas gedeeld. Op het einde dier eeuw, toen de uitbreiding der Orde met de stichting van het Leuvensche klooster in het tegenwoordige Nederland en België geheel tot stilstand was gekomen, omvatte de Dietsche provincie [2]) niet minder dan 18 kloosters, te weten bij: Edingen, Brugge, Kiel, Geraardsbergen, Geertruidenberg, Zeelhem, Gent, Luik,

---

[1]) c. 1400: „Et quia per gratiam Dei in provincia Alemanie Inferioris Ordinis monasteria sunt satis multiplicata, et non possunt ex hoc a duobus visitatoribus hactenus constitutis congruis temporibus visitari, nec diligenter illis, ut est expediens, provideri, et ex hoc non modicum detrimentum verisimiliter dictis domibus sequitur, ordinamus quod dicta provincia in duas partes dividatur".

[2]) De naam Noord-Picardische provincie is in 1474 door het generaal kapittel veranderd in: provincia Teutonie.

Brugge (monialen), Utrecht, Amsterdam, Arnhem, Zierikzee, Scheut, 's Hertogenbosch, Delft, Kampen en Leuven.

De bewoners van een chartreuse.

Aan het hoofd van een kartuizerklooster staat een prior. Zelfs de generaal der Orde is niet abt maar prior van de Grande Chartreuse. Telken jare moest de prior zijn bestuursambt ter beschikking stellen van het bestuur der Orde. „Misericordiam petere" heette dit in kartuizertaal. De kleeding van den prior is niet onderscheiden van die der andere monniken. De vicarius staat den prior in zijn bestuur ter zijde en treedt bij diens afwezigheid als plaatsvervanger op. Andere officiales van het klooster waren de procurator en de sacrista. De procurator van het huis was belast met het stoffelijk beheer en met de leiding van hetgeen men noemde de familia van het convent (leekebroeders en knechten). Aan den sacrista was de zorg voor kerk, altaren, sacristie en bibliotheek toevertrouwd.

In de toenmalige kartuizerkloosters onderscheidde men: monachi, clerici redditi, conversi, laici redditi en prebendarii [1]).

De monniken droegen een wit habijt met opvallende langs de heupen neerhangende verbindingsbanden. Zij waren door een professie, die een jaar na de inkleeding placht te geschieden, verbonden aan een bepaald klooster. Wanneer zij bij uitzondering voor korteren of langeren tijd in een andere chartreuse verbleven, werden zij daar „hospites" genoemd. Het aantal monniken, tot een convent behoorend, varieerde in normale omstandigheden tusschen 13 en 24 [2]). Er konden er niet meer zijn dan het aantal aanwezige cellen toeliet. De meeste huizen in de noordelijke provincies hadden aanvan-

---

[1]) Sutor, 88—101; *La Grande Chartreuse* par un Chartreux, 6me édition (Lyon 1898), 305—324,

[2]) Vgl. *Dictionnaire de Théologie Catholique*, II, 2287; E. M. Thompson, *The Carthusian Order in Engeland* (London 1930), blz. 121; Dr. Ch. Schneider, *Die Kölner Kartause von ihrer Gründung bis zum Ausgang des Mittelalters* (Bonn 1932), blz. 28—31, 33—34.

kelijk een dertiental cellen, welk aantal in den loop des tijds veelal eenige uitbreiding onderging. Slechts enkele kloosters waren gesticht met 24 cellen, zooals Mont-Dieu en Monnikhuizen bij Arnhem.

De clerici redditi, die in de vroegere kartuizerconventen somtijds werden aangetroffen, volgden in verzachten vorm de levenswijze der monniken. In de kerk, het kapittel, de cel en den refter namen zij op dezelfde wijze aan het kloosterleven deel. Zij hadden evenwel geen stemrecht, konden niet tot ambten geroepen worden en werden slechts tot het priesterschap toegelaten na uitdrukkelijke toestemming van het bestuur der Orde. Hun habijt was gelijk aan dat der monniken, doch zonder de verbindingsbanden. Hun kruin was juist als die der monniken geschoren. Zij droegen in tegenstelling tot de conversen geen baard. Zelfs wanneer zij priesters waren, werden zij toch broeders genoemd [1]).

Slechts bij uitzondering had derhalve een convent in zijn midden zulk een reddiet. Deze kon om gezondheidsredenen weerhouden zijn om monnik te worden. Ook andere beletselen konden aanwezig zijn. Niet zelden waren de clerici redditi bij de kartuizers gesproten uit aanzienlijke geslachten. In de 15de eeuw hebben als zoodanig in de chartreuse van Brugge geleefd Willem van Beieren, natuurlijke zoon van hertog Jan van Beieren, en Pieter Adornes. Dirk van Brederode is clericus redditus geweest te Monnikhuizen en te Zeelhem. Omstreeks 1390 heeft Willem Naghel uit Delft in het Hollandsche huis als clericus redditus het kleed van Sint-Bruno aangenomen [2]). Andere clerici redditi bij de Geertruidenbergsche kartuizers in de 14de of 15de eeuw zijn geweest Jan Spronck, Jan Malegijs, Jan Veijn en Willem van Diepenbroeck [3]).

---

[1]) C. Bohic, *Chronica Ordinis Cartusiensis ab anno 1084 ad annum 1510*, I (Tornaci 1911), p. 42; Sutor, o. c., p. 90; Le Couteulx, II, 393, IV, 308, 320, 335, 408, 411, 432, 448, 466, 485, VI, 455.

[2]) Zie hierna.

[3]) c. 1406, 1426; BMHG, IX, blz. 277, 303, 314, 324.

De conversen waren leekebroeders met eeuwige geloften [1]). Ook zij waren evenals de monniken door hun professie verbonden aan een bepaald klooster. Hun aantal was afwisselend. Soms telde het convent geen enkelen convers. Men kan aannemen, dat de kartuizerconventen doorgaans op elke drie monniken één leekebroeder nadden. In een convent van 18 monniken pasten dus ongeveer 6 leekebroeders. Hoevelen van hen conversen en hoevelen donaten waren hing af van toevallige verhoudingen. Het kwam wel voor, dat een klooster tijdelijk in het geheel geen conversen had, doch uitsluitend donaten en redditi laici [2]).

Het habijt der conversen was ook wit. Hun kovel was echter veel korter dan die der monniken en zonder de verbindingsbanden. Zij droegen in tegenstelling tot de monniken een baard, terwijl zij uitteraard geen geschoren kruin hadden. Beroemd is het aan Petrus Christus toegeschreven portret van een kartuizerconvers [3]). De conversen waren gewoonlijk ongeletterde personen, die in eenig ambacht bedreven waren of tuinarbeid konden verrichten. Nochtans zijn ook mannen van aanzienlijke geboorte convers geweest, zooals in de 15de eeuw Jan van Brederode en Odo van Aemstel te Zeelhem [4]), Herman van Apeldoorn te Arnhem en Raso van Florbeke te Edingen [5]) en in de 16de eeuw Dirk Momme te Arnhem [6]).

Evenmin als de clericus redditus kwam de laicus redditus in de vroegere kartuizerconventen veelvuldig voor. Het zijn

---

[1]) Bohic, o. c., p. 38; Sutor, pp. 88—101; Le Couteulx, I, 39—41, IV, 308, 355, 424, 432, 448, 485, VI, 91.

[2]) BMHG, IX, 362.

[3]) M. J. Friedländer, *Die Altniederländische Malerei*, I (Berlin 1924), blz. 145—146 en XIV (Leiden 1937), blz. 79. Afbeeldingen van monniken en conversen komen voorts o, a. voor op een schilderij van de Keulsche Kartause afkomstig en bewaard in het Wallraf-Richartz-Museum te Keulen, voorstellend de H. Maagd als beschermvrouwe der kartuizers. (Zie de illustratie bij Chr. Schneider, o. c., Abb. 15).

[4]) Zie mijn bijdrage *Jan van Brederode, convers der Kartuizers bij Diest* in: *Historisch Tijdschrift*, 3e jaarg. (1924), 8—29, en NNBW, VII, 200.

[5]) Le Couteulx, VII, 213; Lamalle, 40.

[6]) Jhr. Mr. D. P. M. Graswinckel, *Het oud-archief der gemeente Arnhem*, 2e stuk (Arnhem 1935), nº. 132 van de regesten.

altijd uitzonderingen geweest onder de bewoners van een chartreuse [1]). Zij droegen hetzelfde habijt als de conversen, doch hadden geen baard. Overigens was hun dagorde ongeveer gelijk aan die der conversen, doch minder streng.

Bekend is het geval van Jonker Dirk van Brederode, die aanvankelijk redditus laicus is geweest, doch later met goedvinden van het generaal kapittel clericus redditus en priester is geworden, en die in 1415 in het klooster te Zeelhem is gestorven.

De donaten waren leekebroeders zonder geloften, die zich door een zekere overeenkomst aan het klooster hadden gegeven [2]). Hun habijt was bruin.

De prebendarii tenslotte waren proveniers, die tegen een zekere vergoeding het voorrecht hadden gekregen in het klooster te leven [3]). Sommigen deden dit tot aan hun dood, anderen voor zekeren tijd. Zij gaven bij notarieele akte hun bezittingen geheel of gedeeltelijk aan het convent, behielden de wereldlijke kleeding, werden door het klooster onderhouden en hadden na hun dood deel aan de gebeden van de communauteit. Bij hun intreden legden zij ten overstaan van de kloostergemeente in handen van den prior de belofte af van gehoorzaamheid en van onderwerping aan de discipline der Orde. Zij hadden den regel van het huis in acht te nemen en waren aan zekere voorschriften gehouden. Ook deze soort kloosterbewoners behoorde bij de kartuizers tot de uitzonderingen. Bekende personen, die eenige jaren als prebendarius bij de kartuizers hebben geleefd, zijn Geert Groote [4]), Thomas More (in Londen) en Nicolaas Esch (in Keulen).

Bij de invoering van de *Nova Collectio Statutorum* in 1582 heeft het bestuur der Orde een einde gemaakt aan het instituut

---

[1]) Bohic, o. c., p. 38; Sutor, p. 90, schrijft zelfs over hen: „et hi quidem rarissimi sunt". Vgl. Le Couteulx, II, 392—393.

[2]) Bohic, o. c., p. 39; Le Couteulx, II, 390—391, VI, 546, 145, 236.

[3]) Bohic, o. c., p. 40; Sutor, pp. 88—101, Le Couteulx, II, 394—395, VII, 253; J. Gillet, *La Chartreuse du Mont—Dieu au diocèse de Reims* (Reims 1889), blz. 72—73.

[4]) *Monnikhuizen*, 11.

der reddieten en aan dat der proveniers. Naast de monniken zijn toen slechts de conversen en de donaten behouden, terwijl het instituut der donaten toen nader is geregeld. Meer dan te voren zijn deze onder discipline gesteld.

Hoeveel kloosterlingen hebben in den loop des tijds tot het convent van het Hollandsche huis behoord? Men kan zich daarvan een indruk vormen aan de hand van de overlijdensberichten van de Grande Chartreuse, die echter niet op volledigheid kunnen bogen, en voorts van het necrologium der Utrechtsche kartuizers. Onder de obiit's, welke door het bestuur der Orde zijn rondgezonden, tel ik globaal de namen van 102 monniken, 2 clerici redditi, 15 conversen, 8 laici redditi en 36 donaten van de Geertruidenbergsche chartreuse. Vooral uit de 14de eeuw schijnen een aantal obiit's niet te zijn bewaard. Het Utrechtsche necrologium bevat de namen van ongeveer 94 monniken, 5 of 6 clerici redditi, 2 donaten en 2 prebendarii van Geertruidenberg. Men neme daarbij in aanmerking, dat de chartreuse bij Utrecht eerst in 1392 is gesticht en dat haar convent korten tijd later een associatio heeft aangegaan met het Hollandsche huis. De voor dien afgegeven obiit's zijn in het necrologium niet opgeteekend. Tusschen een en ander is derhalve wel overeenstemming.

Uit deze cijfers verkrijgt men eenige aanwijzing omtrent de gemiddelde sterkte van het convent in den loop der jaren. De andere bronnen laten ons daarover in het onzekere. Aannemende, dat de duur van het kloosterleven der conventualen gemiddeld ruim 33 jaren is geweest, blijkt, dat de communauteit doorgaans heeft bestaan uit 14 of 15 monniken, 1 of 2 conversen, 4 donaten en somtijds een clericus redditus, laicus redditus of prebendarius.

Boekerij en archief.

Naar een oude onderscheiding waren de oefeningen van den kartuizer als celbewoner vierderlei: gebed, lezing, meditatie

en arbeid. Het waren deze bezigheden, welke de Schotsche kartuizer Adam van Dryburgh reeds in de twaalfde eeuw met geestdrift op het oog had in zijn boekje *De quadripartito exercitio cellæ* [1]). Zij leidden tot een spiritualiteit, welke hooggestemd was en toch practisch ingesteld, en waarvan ook het Geertruidenbergsche convent goede vertegenwoordigers heeft geteld. Zij bewogen den bewoner van de kartuizercel ook tot het opus Pacis, het afschrijven van boeken, waarvoor Oswald de Corda ten dienste van zijn confraters in de 15de eeuw zulk een voortreffelijke handleiding schreef. Zij deden ook opbloeien een bescheiden doch veel verspreide litteratuur van geestelijke tractaten.

Ook onder de monniken van het Hollandsche huis hebben in den loop des tijds eenige verdienstelijke auteurs geleefd. Bepaaldelijk kunnen er slechts vijf met name worden genoemd, van wie alleen Adriaan de Kartuizer professus van het convent is geweest. De twee oudsten, die in dit opzicht naam hebben verworven, zijn Hendrik van Coesfeld († 1410 [2]) en zijn tijdgenoot Adriaan de Kartuizer († 1411 [2]). Niet minder bekend is Gerrit van Schiedam († 1442 [3]). Uit het begin der zestiende eeuw verdient de prior en latere bestuurder der geheele Orde Willem Bybau van Thielt vermelding [3]), alsmede Jan van Haarlem.

Zonder twijfel hebben de kartuizers van het Hollandsche huis, evenzeer als hun confraters in andere kloosters der Orde, groote zorg besteed aan hun librye [4]). Hoe de bibliotheken in de Middeleeuwsche kartuizerkloosters in eere zijn gehouden, kan men lezen in de belangwekkende studie van Paul Lehmann, getiteld *Bücherliebe und Bücherpflege bei den Karthäusern* [5]).

---

[1]) *Van de vierderlei oefeningen van een celbewoner* door „Prins Jezus Minstreel" in: *Studiën*, CXXIV, 1936, blz. 122—137.

[2]) Zie hierna.

[3]) Over deze prioren zie men eveneens hierna.

[4]) Vgl. *Amsterdam*, 22—25.

[5]) In: *Miscellanea Francesco Ehrle, Scritti di Storia e Paleografia*, vol. V (Roma 1924), blz. 364 e. v.

Welke zijn de lotgevallen geweest van de boekerij van het klooster tijdens de troebelen en het krijgsbedrijf in 1572 en volgende jaren? Op deze vraag moet ik het antwoord schuldig blijven. Ik heb daaromtrent geen enkele aanwijzing aangetroffen.

De groote watervloed van 1421 heeft — naar men kan gissen — de oudere bestanddeelen van de boekenverzameling der chartreuse zeer beschadigd, misschien zelfs ten deele onbruikbaar gemaakt.

Een vluchtig rondzien heeft mij op het spoor gebracht van slechts twee codices, welke voorheen aan de Geertruidenbergsche kartuizers hebben toebehoord. In de Koninklijke Bibliotheek van Kopenhagen wordt een bijbel uit de dertiende eeuw bewaard, afkomstig van hun convent [1]). Albertus, monnik van het klooster had dit handschrift te Parijs laten koopen, waarschijnlijk in zijn noviciaatsjaar, en wel ten bate van D. Wilhelmus Franconis de Leyden, vermoedelijk de in 1400 fungeerende prior Willem van Leiden. De Vaticaansche bibliotheek bewaart een codex, welke in den catalogus [2]) is aangeduid als *Pseudo-Augustinus (exc. 4 n. 2), opuscula nonnulla et aliorum.* Hij werd in 1507 geschreven door Daniel Hildernis, monnik van het convent. Hildernis is 15 October 1509 gestorven [3]).

Tijdens het prioraat van Boudewijn van Amsterdam (1382—1394) hebben de kartuizers buiten Geertruidenberg aan de in 1392 gestichte chartreuse bij Amsterdam een grooten bijbel in vier deelen geschonken alsook een collectarium om in de kerk te gebruiken [4]). Ook aan hun Utrechtsche medebroeders hebben zij — blijkens het liber benefactorum van

---

[1]) Thott. cod. 2 in 4°, folia 477, perkament, *Biblia Sacra*. Prof. Dr. W. Lampen O. F. M. te Nijmegen was zoo vriendelijk mijn aandacht hierop te vestigen.

[2]) Bibliotheca Vaticana, codex Regin. lat. 82. Op het einde staat: „Finita manu fratris Danielis Hildernis vicarii domus huius, Anno 1507, In mayo." Afmetingen, mm. 142 × 103, ff II, 144; aantal regels 22—26.

[3]) BMHG, IX, 326; c. 1510.

[4]) *Amsterdam*, 36.

Nieuwlicht [1]) — eenige boeken geschonken.

Men kan er zeker van zijn, dat de stille kartuizercellen van het Hollandsche huis oudtijds werkplaatsen zijn geweest, waar met groote vlijt en liefde de kunst van het afschrijven, rubriceeren, verluchten en binden van boeken is beoefend [2]). Van hun bindkunst geven de twee Antwerpsche cartularia een indruk. Behalve de reeds genoemde Daniel Hildernis weet ik slechts een afschrijver onder de monniken met name te noemen, n.l. Willem Claesz. van Amsterdam, van wiens hand een tweetal codices in de Utrechtsche Universiteitsbibliotheek berusten. Een van deze handschriften heeft hij in 1472 voltooid. Hij was aanvankelijk regulier kanunnik te Utrecht en is eerst later kartuizer geworden [3]).

Wat is er van het archief der Geertruidenbergsche kartuizers geworden?

Tijdens de troebelen in de jaren zeventig der 16de eeuw is een gedeelte verloren gegaan. Een ander gedeelte, op de geconfisceerde goederen betrekking hebbende, is door de Staten van Holland bewaard. Verder zijn een aantal bescheiden door de uitgeweken conventualen medegevoerd naar andere huizen der Orde. Het oudste archief van het klooster had ongetwijfeld reeds groote schade geleden door den Sint-Elisabethsvloed van 1421.

De resten van het archief van het Hollandsche huis be-

[1]) „Item fratres nostri sancte domus Montis Sancte Ghertrudis. Isti dederunt nobis unum calicem deauratum. Item unum satis bonum ornamentum cum aliquibus mappis consecratis et quibusdam corporalibus. Item aliquos libros". (*Kronyk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, 13e jaarg., 1857. 3e serie, 3e deel, blz. 133).

[2]) Vgl. omtrent andere kloosters der Orde: Dr. Kl. Löffler, *Kölnische Bibliotheksgeschichte in Umrisz* (Köln 1923), 6—8, 24, 30, 67—73; *Monnikhuizen*, 2—9; *Nieuwlicht*, 302—307; *Zierikzee*, 166—176; L. Verschueren O. F. M., *De bibliotheekcataloog der Kartuize S. Sophia te Vught* (in: *Historisch Tijdschrift*, 1935, blz. 372—402, en 1936, blz. 7—58; H. Schreiber, *Die Bibliothek der ehemaligen Mainzer Kartause, Die Handschriften und ihre Geschichte* (Leipzig 1927); L. Verschueren O.F.M., *De bibliotheek der Kartuizers van Roermond* (Tilburg 1941).

[3]) *Catalogus codicum manu scriptorum bibliothecae universitatis Rheno-Trajectinae*, I, blz. 66—67, nº. 205, blz. 73, nº. 225, blz. 86—87, nº. 264. II, blz. 35, nº. 264; K. O. Meinsma, *Middeleeuwsche Bibliotheken*, blz. 152, noot.

vinden zich thans in het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage, in het Staatsarchief te Antwerpen en in het archief van het Aartsbisdom Mechelen [1]).

In *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven,* L, Eerste deel (1927), blz. 377—408 vindt men een bewerkte beschrijving van de in het Algemeen Rijksarchief bewaarde verzameling van de hand van Mej. Mr. C. H. C. Breesnee. Nadat bij resolutie der Staten van Holland van 27 Juni 1582 was bepaald, dat de goederen van het klooster tot de domeinen van Holland zouden behooren, zijn een aantal archiefstukken, na de verovering van Geertruidenberg in 1593, overgebracht naar de Rekenkamer van Holland. Van deze stukken is in 1594 een inventaris opgemaakt, die thans nog in het archief der Rekenkamer te vinden is. Hetgeen thans nog aanwezig is, blijkt met genoemden inventaris overeen te stemmen, met uitzondering van een register van ontvangsten en uitgaven van den procurator uit het jaar 1553, dat niet meer wordt aangetroffen.

Aanvankelijk zijn de goederen van de kloosters binnen en buiten Geertruidenberg na de verovering der stad in 1573 gekomen aan den Prins van Oranje als heer. Bij de reeds vermelde resolutie van 1582 echter hebben de Staten van Holland deze goederen teruggenomen als behoorende tot hun domeinen. Bij de toen plaats gehad hebbende overdracht der bescheiden zijn evenwel eenige stukken blijven berusten in het archief der Nassausche domeinen [2]).

Zeer belangrijke bescheiden van de chartreuse zijn door het convent medegenomen, toen het na zijn verdrijving allengs een toevlucht vond in het klooster te Lier. Van daar uit is in 1625 met eenige monniken en broeders van Sint-Sophia bij Den Bosch een nieuw huis gesticht in de Sint-Rochusstraat

---

[1]) Zie daarover uitvoeriger mijn bijdrage *De Archieven van het voormalige kartuizerklooster bij Geertruidenberg* in *Taxandria*, jaarg. 1940, blz. 1—17.

[2]) Algemeen Rijksarchief, Het archief van den Nassauschen Domeinraad, Het archief van den Raad en Rekenkamer te Breda tot 1581 (geschreven inventaris), blz. 99 e. v. N°. 624 vermeldt een Tabulatuurboeck (c. 1550).

binnen Antwerpen. Bij die gelegenheid zijn de voorbedoelde archiefstukken derwaarts overgebracht. De prior van de Antwerpsche kartuizers is in 1636 door de Grande Chartreuse belast met de administratie van de goederen der verwoeste huizen. Nadat echter het Antwerpsche klooster evenals dat te Lier in de jaren negentig der achttiende eeuw was opgeheven, zijn hun archieven naar alle zijden verspreid. Wat daarvan eerst in het provinciaal archief [1]) en later in het Staatsarchief te Antwerpen is terecht gekomen, is betrekkelijk weinig. Van het archief van het Hollandsche huis bezit deze bewaarplaats echter in de eerste plaats twee lijvige cartularia, een uit de 15de eeuw en een van 1518. Een uitvoerige beschrijving van deze codices vindt men in *Taxandria*, 1940, blz. 7—11.

Het oudste cartularium bevat in afschrift 598 oorkonden, loopende van daags vóór S. Mathias 1315 tot 28 November 1454, alsmede de korte inhoud van een tamelijk groot aantal andere akten. Het is geschreven met verschillende handen in de 15e eeuw, doch grootendeels tusschen 1425 en 1450. Wellicht was een ouder cartularium in den Sint-Elisabethsvloed van 1421 beschadigd of onbruikbaar geworden.

Het cartularium van 1518 bevat in totaal niet minder dan 1243 documenten. Verder berusten in het Staatsarchief te Antwerpen nog een drietal registers uit de 16e eeuw van de Geertruidenbergsche kartuizers, o.a. een rekeningenboek 1533—1560.

Ook in het archief van het Aartsbisdom van Mechelen worden een aantal bescheiden, afkomstig van het Hollandsche huis, bewaard. Zij zijn echter niet geordend en maken deel uit van in vier groote doozen geborgen, meerendeels origineele stukken van de kartuizerkloosters van Geertruidenberg, Vught, Lier, Zeelhem, Arnhem, enz.

De gelegenheid heeft mij ontbroken om de te 's-Gravenhage, Antwerpen en Mechelen bewaarde archiefstukken

[1]) H. Jacobs, *Inventaris der Archieven van het Provinciaal Bestuur van Antwerpen*, I (Oude Archieven), Antwerpen 1890, blz. 9 e. v.

anders dan zeer vluchtig in te zien. Zij betreffen trouwens voornamelijk het stoffelijk beheer, hetwelk niet het onderwerp van mijn nasporing is geweest. [1])

Een drietal codices, welke als bronnen voor de geschiedenis van het klooster zeer belangrijk zouden zijn, zijn — voorzoover bekend — niet meer bewaard. Met name ontbreekt het *anniversarium* of *kalendarium*, dat in het midden der 17e eeuw nog door Jacob van Oudenhoven is geraadpleegd. [2]) Vele bijzonderheden over de bewoners van het huis en hun relaties en over de lotgevallen van het convent zou men daaruit hebben kunnen vernemen. Naar dit thans verloren anniversarium verwijst ook het necrologium van het Utrechtsche kartuizerklooster, waar dit de rampspoed van het Hollandsche huis door den Sint-Elisabethsvloed van 1421 memoreert (BMHG, IX, 215).

Dit register was bestemd voor godsdienstig gebruik. Het bevatte van dag tot dag de namen der gestorven leden van het convent, alsmede van vele in andere kloosters overleden kartuizers — vooral indien die huizen door een associatio waren verbonden met de Geertruidenbergsche chartreuse — en voorts van de weldoeners van het huis en van de voornaamste benefactores van de Orde in het algemeen.

Hoezeer het gemis van dit boek te betreuren is, bewijzen de nog bewaarde anniversaria van de voormalige kartuizerkloosters te Lier [3]), Utrecht [4]), Scheut [5]), Luik [6]), enz.

Ook wordt sterk gevoeld het gemis van het *liber benefactorum* of weldoenersboek van het Hollandsche huis, zoo-

[1]) De tekst der stichtingsbrieven, voorkomende in het oudste cartularium, is medegedeeld in *Taxandria*, 1940, blz. 11—17.

[2]) J. van Oudenhoven, *Beschrijvinge van Zuyt-Hollandt* (Dordrecht 1654) blz. 615.

[3]) Hs Staatsarchief Antwerpen.

[4]) *Het necrologium van het karthuizerklooster Nieuwlicht of Bloemendaal buiten Utrecht*, medegedeeld door Mr. L. van Hasselt in BMHG, IX (1886), blz. 126—392.

[5]) Hofbibliotheek Weenen, codex 7992 (15de eeuw); Heraldisch Archief van het Ministerie van Buitenlandsche zaken te Brussel, hs 245; Staatsarchief Brussel, no. 3442 (nieuw no. 891).

[6]) Staatsarchief Luik, fonds kartuizers.

als de voormalige kartuizerconventen dat plachten aan te leggen en bij te houden. Indien dit boek ons ter beschikking stond, zou daaruit veel wetenswaardigs kunnen worden geput aangaande de personen der stichters, weldoeners en begunstigers, over hetgeen zij hebben geschonken hetzij ten behoeve van den kloosterbouw, hetzij voor de inrichting of versiering (vensters, altaren, boeken, voorwerpen van kerkelijk gebruik e.d.), hetzij aan land of rentegevend goed. Ook de ingetreden kloosterlingen met wat zij bij hun professie hadden medegebracht, werden daarin opgeteekend. Zulk een weldoenersboek is van een aantal andere huizen wel bewaard, zooals van die te Amsterdam [1]), Utrecht [2]), Bazel [3]), en Keulen [4]).

Gaarne zouden wij ook hebben beschikt over het *liber sepultorum*, de lijst van conventualen en wereldlijke personen, die in de kloosterkerk, het groote pand, het kleine pand of elders in de chartreuse hun laatste rustplaats hebben gevonden. De graflijsten van de Utrechtsche kartuizers, welke in het Rijksarchief te Utrecht berusten, geven een indruk van den omvang, waarin ook extranei een grafstede vonden in onze kartuizerkloosters. [5])

Vermelding verdienen echter een tweetal kaarten betrekking hebbende op de chartreuse buiten Geertruidenberg.

In het Algemeen Staatsarchief te Brussel [6]) berust een nauwkeurige situatiekaart van het klooster en haar omgeving in vogelperspectief. Zij laat in het Noorden nog de stad zien en in het Zuiden de oude Donge. De kaart is vervaardigd omstreeks 1570. Belangrijk is de duidelijke afbeelding der kloostergebouwen, de eenige, welke is bewaard. Ook de ligging van de kloosterhoeve Tzandoel en het beloop van

[1]) Stadsarchief Amsterdam, archief Burgerweeshuis, no. 566. Vgl. *Amsterdam*, blz. 4—8, 16.

[2]) Gepubliceerd in *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht* (1857), blz. 129—146.

[3]) Universiteitsbibliotheek Bazel.

[4]) Dr. Ch. Schneider, t. a. p., blz. IX.

[5]) BMHG, IX. blz. 353—389; *Het Gildeboek*, XXIII (1940), blz. 41.

[6]) No. 3063. Het Rijksarchief te 's Hertogenbosch bezit hiervan een copie.

de kloostervaart naar het Broek zijn aangegeven. De kaart draagt in den linkerbovenhoek het opschrift: „Exhibée l'unziesme de Septembre XV^{C}LXXI par le prieur des chartreux messe Erasme de Roosendael de Vroom" met de onderteekening „Schoonhove". Blijkens het jaartal bij de windroos werd de kaart in 1569 gemaakt.

In het Rijksarchief te 's Hertogenbosch bewaart men een op perkament geteekende groote kaart van de kloostergoederen. Het opschrift luidt: „Copie van de kaerte van 't klooster der Chartroysen onder Raemsdonck buijten Geertruydenbergh met der selver Landen en voornamelijck de Loop van de oude Donga en verdere Limijten, getrocken uyt een oude kaerte berustende onder d'Erfgenamen van d'Heer Staapaers, laetste gewesene Rentmeester van 't voors. Klooster en deze bevonden daer mede te accorderen ten oirconde dese geteekend den 20 December 1675 (?) als geswore Lantmeter Abel de Vries. Op den linkerbovenkant staat het opschrift „Fecit D. Erasmus Roe..... (onleesbaar) pro instructione et informatione receptoris prior monisterij". Op den achterkant van deze kaart staat: „Ick ondergetijckende broeder Petrus Wouwermans tegenwoordige prior der Chatuysers binnen Antwerpen verclaren dese carte figuratif gecollationeert te hebben tegens de prinsepale carte van het clooster der Chatuysers voor hem geweest hebbende tot Raemsdonck met de lande daer toe behoort hebbende en de loop van de oude Donge aldaer als mede gelijke carte waer nae dese is gecollationeert en bevinde dese met onse en voors. te ackerderen ten oirconde der waerheijdt dese ondertijckent in onsen convente den 27 April 1726" [1])

Deze kaart geeft schetsmatig een indruk van de juiste lig-

[1]) Jaartal onduidelijk. Paulus Wouwerman, zoon van den bekenden Haarlemschen schilder Philips Wouwerman, is in 1766 op 98-jarigen leeftijd als kartuizer te Antwerpen overleden. (NNBW. VIII, 1308; Chr. Kramm, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders, Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters,* Aanhangsel, Amsterdam 1864, blz. 166—167). Aanvankelijk had hij te Antwerpen zijns vaders beroep beoefend. In de op de kaart gestelde verklaring noemt hij zich Petrus.

ging van het klooster. Achter iederen naam van een perceel staat een cijfer met een letter, welke waarschijnlijk correspondeeren met het cartularium of de eigendomsbewijzen in het kloosterarchief. Op deze kaart komt een betrouwbare teekening van de kloosterkerk met haar bijgebouwen, zooals die omstreeks 1561, toen Erasmus Vroom als procurator fungeerde, was vernieuwd of nieuw opgebouwd [1]).

Uit beide kaarten verkijgt men een indruk van het uiterlijk aanzien der chartreuse en van den toenmaligen topografischen toestand der omgeving.

Noordwestelijk van het klooster lag in het buitendijksch land de hoeve te Sandoel, welke aan de kartuizers toebehoorde. De kloostervaart, die nabij de hoeve in verbinding stond met „De Heyninge" (het Zuidergat), liep langs de kloostergebouwen zuidwaarts naar het Broek. Zij had daar gemeenschap met een vaarwater, op een der kaarten genoemd: kanaal via Raamsdonksgat naar 's Gravemoer. Dit is de tegenwoordige bedding van de Donge ter plaatse, die destijds meer zuidwaarts stroomde. Langs deze waterwegen kregen de kartuizers de turf aangevoerd uit hun moerterreinen en stond het huis in verbinding met de groote vaarwegen en met de vischrijke plassen in de buurt. Te land leidde de weg (de dijk) langs de hoeve te Sandoel naar het veer, waar de passage van het verkeer tusschen Holland en Brabant levendig was.

Wat het zeer bijzondere karakter van een chartreuse in bouwplan en wijze van bewoning aangaat, moge ik volstaan met een verwijzing naar mijn geillustreerde bijdrage in *Het Gildeboek* [2]), getiteld *De voormalige kartuizerkloosters hier te lande. Hun bouw en inrichting.* Ter orienteering kan men voorts over het leven der kartuizers raadplegen: B. du

---

[1]) De stad Amsterdam schonk in 1562 aan genoemden procurator een som van 102 guldens om daarmede te betalen „een nyeuw glas by deser stede den voorsz. convente geschoncken in haer nyeuwe kerck". *(Oud-Holland,* XXIII, blz. 238).

[2]) XXIIIe Jaargang (1940), blz. 33—44, waar men ook fragmenten van voorbedoelde kaarten vindt gereproduceerd. Omtrent de bouwgeschiedenis van het oude klooster is helaas zoo goed als niets bekend.

Moustier, *Uit Koor en Kluis* ('s Gravenhage 1937), met fotografische afbeeldingen. Men vindt daarin ook in zeer algemeene trekken een en ander medegedeeld over de geschiedenis van de Orde en van de voormalige kloosters in de Nederlanden.

Nabij de plaats, waar het Hollandsche huis oudtijds heeft gestaan, vindt men nog een paar overblijfselen van den bouw, bestaande uit een tweetal grafsteenen. De steen, welke voor de deur van het boerderijtje aldaar als stoep is gelegd, draagt het inschrift: „Hier leit begraven Jannyken van Mwlwyck Bartouts... on starf int jair LVIII ende joffrou Barbara van....." (rest uitgesleten) [1]). Een andere grafsteen ligt in het naburige weiland. Voorts staat ter plaatse in het land nog een beeld van Sint Bruno op een bepleisterd voetstuk van metselwerk. Dit beeld is evenwel geen overblijfsel van het kartuizerklooster, doch dagteekent van na het tijdstip der verwoesting van de gebouwen. Vermoedelijk is het daar geplaatst door den eigenaar van het buiten „Chartroise", dat er in lateren tijd heeft gelegen.

Een enkele maal wordt vermeld, dat de kartuizers van het Hollandsche huis bij een of andere gelegenheid schenkingen hebben gedaan ten bate van een kerk of ander klooster. Zoo hebben zij omstreeks de jaren zeventig der 15de eeuw een der 43 fraaie glazen in het groote pand van den nieuwbouw hunner confraters in Scheut bekostigd [2]). Blijkens een akte van 15 November 1530 heeft het convent voor de kerk van Kedichem een raam geschonken achter het hoogaltaar, in ruil waarvoor het een schuld kreeg kwijtgescholden [3]).

Bijzondere aandacht verdient ten slotte het ongelijke perceel weiland tegenover de boerderij aan gene zijde van den tegenwoordigen weg ter plaatse, waar de westelijke helft der

---

[1]) Volgens welwillende mededeeling van Dom R. Allard O. S. B. te Oosterhout, die mij voorts menige belangrijke aanwijzing en een aantal aanteekeningen voor deze studie heeft willen verstrekken.

[2]) Alph. Wauters, *Histoire des environs de Bruxelles* (Bruxelles 1865), I, 36—44.

[3]) *Archief H. H.*, blz. 339.

kloostergebouwen heeft gestaan. In den bodem bevinden zich daar nog vele fundamenten. Bij de belegering van Geertruidenberg in 1593 was echter op diezelfde plaats na de slooping van het klooster een schans gebouwd. Het is derhalve de vraag in hoeverre deze muurresten overblijfselen zijn van het klooster of van dit militaire werk, hetgeen door onderzoek vermoedelijk gemakkelijk zou kunnen worden vastgesteld.

De chartae van het generaal kapittel.

De *chartae capituli generalis* van de Grande Chartreuse leveren echter belangrijke bouwstoffen op voor de geschiedenis van het Geertruidenbergsche convent. De patres capitulares vergaderden jaarlijks kort na Paschen. De chartae nu werden daarna naast de akten van algemeene strekking, inhoudende de overlijdensberichten en de nieuwe of hernieuwde ordonnanties inzake de observantie, door bemiddeling van de visitatoren en andere prioren der provincie, die het generaal kapittel hadden bezocht, bij hun terugkeer van de Grande Chartreuse aan de verschillende kloosters bezorgd. Zij bevatten vaak ook bijzondere bevelen of aanwijzingen voor een of ander convent met betrekking tot speciale gevallen of betreffende het bestuur. Hieruit verkrijgt men een aantal, dikwijls kleine gegevens, welke in verband met en niet zelden ook bij gebreke van andere berichten van beteekenis zijn. Opmerking verdient evenwel, dat deze vergadering slechts dan bepaalde bevelen of aanwijzingen voor een klooster had te geven, wanneer iets bijzonders was te beslissen of op te merken. Uit het stilzwijgen van de chartae in eenig jaar kan daarom de gevolgtrekking worden gemaakt, dat geen aanleiding bestond tot ingrijpen, vermanen of beschikken.

Echter moet in aanmerking worden genomen, dat de chartae niet volledig zijn bewaard. Tengevolge van de revolutie op het einde der 18de eeuw is de oude verzameling der *Chartae Capituli Generalis* van het moederklooster bij Grenoble verloren gegaan, met uitzondering van vier deelen, betreffende

de jaren 1438—1474 en 1516—1535, welke in de Nationale Bibliotheek te Parijs berusten. Voorts bezit de Certosa di Lucca een gehavend en niet compleet deel van de jaren 1569—1570. Een eveneens zeer geschonden deel van 1504—1515 bevindt zich in St. Hugh's Charterhouse te Partridge Green (Engeland). Een codex van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel houdt de chartae in van de jaren 1416—1426 en 1428—1442 [1]). Kleinere fragmenten treft men verspreid aan in de verschillende archieven en handschriftenverzamelingen [2]). Ten slotte worden in Engeland nog bewaard een collectie chartae van het Londensche charterhouse uit de jaren 1411—1503 (Bodleian Rowlinson manuscript D 318) en een collectie chartae uit dezelfde periode, welke — te oordeelen naar de obiit's — afkomstig is van een chartreuse in Duitschland of de Nederlanden (ms. 413 Archbishop's Library at Lambeth Place).[3])

Bloeitijd.

Zooals ook ten aanzien van andere kartuizerkloosters in de Nederlanden kon worden vastgesteld [4]), waren de veertiende en vijftiende eeuwen het tijdvak, waarin het Hollandsche huis zijn grootsten in- en uitwendigen bloei heeft beleefd. Het is bekend, dat de kartuizers hun observantie in al haar strengheid hebben weten te handhaven, ook in tijden, waarin in vele kloosters van andere Orden vaak ernstige verslapping van de tucht was ingeslopen. Tot handhaving van den goeden geest werkten drie natuurlijke middelen krachtig mede: de

---

[1]) Hs. II—1959. Zie de aanteekeningen van E. Lamalle S. J. (Lamalle, p. XLI).

[2]) Wijlen Dom Palémon Bastin te Galluzo bij Florence had zich in den loop van vele jaren de moeite gegeven, de nog bewaarde chartae op te sporen en daarvan afschrift te nemen. Deze afschriften zijn mij destijds door hem welwillend ter bestudeering afgestaan. Sedert zijn overlijden berusten zij in de archieven der Orde te Lucca.

[3]) E. M. Thompson, o. c., pp. 280—281.

[4]) Lamalle, XXIV; *Nieuwlicht*, 302 e. v.; *Monnikhuizen*, 9—11; *Zierikzee* 170—174; *Amsterdam*, 31—59, 83; *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, LXXVI (1940), blz. 4.

eenzaamheid, het stilzwijgen en de visitatie [1]). Gangbaar was het gezegde: Cartusia numquam reformata, quia numquam deformata. Reeds Ruysbroeck had op dit verschijnsel gewezen in zijn *Boec vanden Geestelicken Tabernacule* [2]).

Het aandeel van de kartuizers in het geestelijk leven in onze lage landen van de veertiende tot de zestiende eeuw worde niet voorbijgezien. De chartreuse heeft in dit opzicht verdiensten, welke nog onvoldoende zijn onderzocht en afgemeten. Lamalle kenschetst dezen invloed, waar hij schrijft: „Au dedans, c'est une incontestable ferveur; au dehors, l'influence des solitaires reste sans doute discrète et assez effacée, de par le caractère spécial de leur vocation, mais on l'entrevoit pénétrante et active."

Nadat de oude Orden, de Benedictijnen, de Cisterciensers en de Norbertijnen, in de Nederlanden het hoogtepunt van haar bloei hadden beleefd in de twaalfde eeuw en vervolgens de bedelorden meer de aandacht hebben gehad, kan men zeggen, dat de veertiende en vijftiende eeuwen de opkomst en de belangstelling onder meer voor de kartuizerkloosters in sterke mate hebben doen zien.

Ook van de zijde der landsheeren werden zij opvallend begunstigd. Zij genoten steeds de bescherming van de Hollandsche graven. Van de Bourgondische vorsten hebben de zonen van Sint Bruno opmerkelijk vele blijken van genegenheid ontvangen. Menige chartreuse in de Nederlanden en daarbuiten heeft in den loop der 15de eeuw en het begin der 16de eeuw bijzondere gunstbewijzen van den kant dezer hertogen en hun gemalinnen genoten. Sinds den aanvang der regeering van Philips den Goeden zullen ongetwijfeld ook de kartuizers van Geertuidenberg daarin hebben gedeeld.

---

[1]) „Per tria so, si, vi, Carthusia permanet in vi". Vgl. *Basler Chroniken herausgegeben von der Historischen Gesellschaft in Basel*, I (Leipzig 1872), 233 e. v.

[2]) „Siet, aldus moechdi merken, dat alle ordenen ende religien ghedaelt sijn van haer beghinne ende sijn ghelijc die werlt worden, sonder diegheen die niet uut en gaen, als die Sartroisen . . . .".

[3]) Lamalle, XXIV.

Bepaalde aanwijzingen daaromtrent heb ik ten aanzien van hun convent echter niet ontmoet.

In de samenstelling van het convent bemerkt men, dat ook uit hoogere kringen velen zich hebben aangetrokken gevoeld tot den harden regel van Sint Bruno, een verschijnsel, dat ook in de andere huizen der Orde viel waar te nemen. Reeds Dionysius de Kartuizer merkte dit in een zijner geschriften op [1]). Onder de bewoners van het Hollandsche huis vond men Willem en Thomas Naghel, de gebroeders Heyman en Philips Booth [2]), Phillips van Bueren, Dirk van Treslong, Tydeman Graeuwert, Jan van Bouckhorst, Willem Bybau en vele anderen uit bekende geslachten.

Betrekkingen met andere huizen der Orde.

De kartuizers van Geertruidenberg hadden achtereenvolgens met enkele kloosters een confoederatio of associatio, een bijzondere gebedsgemeenschap, gesloten. Wat een dergelijke wederkeerige overeenkomst placht in te houden, kan men in de bijvoegsels van het necrologium der Utrechtsche chartreuse lezen [3]). De tekst der associatio, welke het convent met Nieuwlicht had gesloten, vindt men daar medegedeeld. 22 Februari 1379 hadden de kartuizers van het Hollandsche huis reeds zulk een gebedsassociatie aangegaan met hun confraters van het Kiel bij Antwerpen [4]).

In het Rijksarchief te Haarlem bevindt zich in de Clerezij-

---

[1]) *Dionysii Cartusiani Opera omnia,* XXXIX. 412, XLI, 552, 576.

[2]) J. van Oudenhoven, *Beschrijvinge van Zuyt-Hollandt* (Dordrecht 1654), blz. 615, en S. van Leeuwen, *Batavia Illustrata,* I, blz. 876 en 1124. *Hun namen vindt men evenwel niet in de overlijdensberichten* van de Grande Chartreuse. Wel worden zij genoemd in het necrologium van de Utrechtsche kartuizers, (BMHG, IX, 2 76) in verband met het overlijden van hun zuster Mechtildis, domicella de Blochoven. Van Oudenhoven noemt als hun vader Aernt Booth van Barendrecht, Van Leeuwen echter: Jan Booth van Barendrecht.

[3]) BMHG, IX, 189.

[4]) Staatsarchief Antwerpen, kartuizers van Lier, obituarium, fol. 124: „Associatio quam habet domus beatae Catharinae iuxta Antverpiam cum domo Hollandie prope Montem Sancte Gertrudis". Vgl. F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen,* V, 3e boek (Antwerpen 1935), blz. 90.

papieren een charter van 1514, waarbij het generaal kapittel der kartuizers Pater, Mater en conventualen van het Clarissenklooster te Amsterdam ter belooning van gunstbewijzen aan de chartreuse bij Geertruidenberg deelachtig maakt aan alle goede werken der geheele kartuizerorde.

Het is mij opgevallen, dat nergens melding wordt gemaakt van de medewerking van het Geertruidenbergsche convent bij de stichting van nieuwe nederzettingen der Orde. Zulks te meer omdat het Hollandsche huis een der oudste kloosters in de Nederlanden was. Veelal toch vindt men vermeld, uit welk klooster de initiatores kwamen om den grondslag te leggen van een op te richten convent. De chartreuse buiten Geertruidenberg heb ik daarbij nimmer ontmoet. Zekerheid, dat zij niet bij herhaling toch de leiding heeft gehad bij de voorbereiding van nieuwe huizen, is in dit gemis aan bepaalde aanwijzingen echter niet gelegen.

Wel zijn in den loop des tijds menigmaal monniken van het klooster belast geweest met de leiding van andere huizen. Tydeman Graeuwert is prior geweest te Luik (1378), Geeraardsbergen (± 1382—±1390), Brugge (1390—1391) en Utrecht (1392—1398). Adriaan de Kartuizer is eveneens prior te Luik (1403—± 1409) geweest. Hendrik van Orsoy was bestuurder van het Luiksche klooster van 1472 tot 1482. Hendrik van Haarlem is gedurende een zestal jaren (1484—±1490) belast geweest met de leiding van het Amsterdamsche convent. Adriaen van den Cruyce heeft 1499—1513 gefungeerd als vicarius van de kartuizerzusters te Brugge en vervolgens als prior van Zonneberg bij Kampen (1513—1517). Van 1598 tot 1604 zag men Antonie van Loo werkzaam als bestuurder van de Bossche kartuizers. Ten slotte heeft Cornelis Jansonius van Schoonhoven gedurende een tijdvak van veertig jaren als vicarius de geestelijke leiding gehad van de Brugsche monialen (1583—1623).

Dat de Geertruidenbergsche prioren in de 14de eeuw het ambt van visitator of convisitator hebben bekleed, is niet waarschijnlijk. Het Hollandsche huis was toch het meest noor-

delijk gelegen klooster van de Duitsche provincie en na 1355 van de provincia Allemanie Inferioris. Wegens de groote uitgestrektheid van het ressort zou zulks vermoedelijk te groote practische bezwaren hebben medegebracht.

Wel heeft Boudewijn van Amsterdam tijdens zijn tweede prioraat (1382—1394) te zamen met den prior van Monnikhuizen in 1388 en volgende jaren van het Urbanistische generaal kapittel bij herhaling speciale visitatie-opdrachten ontvangen ten aanzien van de conventen der Picardische provincie, welke trouw waren gebleven aan den Paus van Rome [1]).

In het begin der 15de eeuw, vóór het einde van het schisma in de Orde, is Hendrik van Coesfeld gedurende eenige jaren als visitator in de Rijnprovincie werkzaam geweest tijdens zijn prioraat te Geertruidenberg, alsmede met bijzondere missie in Engeland en het overige Duitschland. In zijn sterfjaar, 1410, was hij eerste visitator van de Picardische provincie. Sindsdien waren het meestal de prioren van Antwerpen, Geeraardsbergen, Gent of Edingen, die als visitatoren in de Noord-Picardische provincie fungeerden. Wellicht hield dit verband met de meer centrale ligging dier huizen [2]).

In de 16de eeuw was Bybau gedurende zijn bestuur te Geertruidenberg eerst convisitator (1511—1513) en daarna visitator (1513—1521). Na hem is Dirk Moyen nog als prior van het Hollandsche huis convisitator geweest. (1555—1564).

Met het bovenstaande heb ik getracht een overzicht te geven van de bouwstoffen, welke voor de geschiedenis van het Geertruidenbergsche kartuizerklooster van beteekenis zijn. Thans volgen de biografische bijzonderheden, welke omtrent de prioren, die achtereenvolgens in den loop des tijds dit huis hebben bestuurd, konden worden verzameld. Daarbij is tevens medegedeeld hetgeen uit de perioden van hun bestuur met

[1]) Vgl. verderop hetgeen op deze periode betrekking heeft.
[2]) Zie de series visitatorum bij Raissius, pp. 141—148 en appendix.

betrekking tot het convent en zijn lotgevallen vermeldenswaard scheen.

Zooals reeds is verklaard, heeft de gelegenheid mij ontbroken om anders dan zeer vluchtig de in Den Haag, Antwerpen en Mechelen bewaarde archieven te raadplegen. Ik vlei mij evenwel met de hoop, dat de voorloopige beschrijving, welke hier geboden wordt, voor anderen een grondig onderzoek van deze belangrijke bronnen en een volledige bewerking van de geschiedenis van het Hollandsche huis zal vergemakkelijken. Wat met het beheer der goederen en inkomsten en uitgaven van de chartreuse samenhangt, heb ik nagenoeg verwaarloosd. Hoezeer ook deze kant van de kloostergeschiedenis belangstelling verdient, het onderwerp van mijn studie is meer bepaaldelijk het convent zelf geweest.

Ook van een aantal andere kartuizerkloosters welke de Orde in de Nederlanden heeft gehad, zijn allengs soortgelijke beschrijvingen ontstaan [1]). Zij dragen een voorloopig karakter en banen den weg voor latere historiebeoefenaars, die dieper zouden willen delven of synthetisch te werk zouden willen gaan. Te meer omdat zij elkander aanvullen en een onderzoek betreffende een bepaald convent steeds weder nieuwe gegevens over andere kloosters en hun bewoners aan het licht brengt.

De bestuurders en de lotgevallen van het convent.

Symon (1335—13..).

Geertruidenberg was gelegen in het gebied der toenmalige „provincia Alemaniae", welke in 1335 door de Grande Chartreuse was gevormd door afscheiding van de huizen in

[1]) Behalve de beschrijvingen, vermeld aan het slot van deze bijdrage, moge nog verwezen worden naar mijn studies *De Kartuizers buiten s' Hertogenbosch* in *Bossche Bijdragen*, XVI, 2—123, *Het Roermondsche Kartuizerconvent in de zestiende eeuw* in *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*, LXXVI, 3—33, en *Bijdrage tot de geschiedenis van het voormalige kartuizerklooster buiten Delft* in *Haarlemsche Bijdragen*, XLIX, 321—367, alsmede naar L. Verschueren O. F. M., *De Bibliotheek der Kartuizers van Roermond*, 112 blz. (Tilburg 1941).

Duitschland van de Lombardische provincie, waartoe zij tot dan toe hadden behoord [1]).

Toen omstreeks dien tijd de plannen tot stichting van een nieuwe nederzetting bij Geertruidenberg rijpten, heeft de Orde D. Symon met enkele monniken en broeders derwaarts gezonden als initiatores. Uit welke kloosters zij waren afgestaan, wordt niet medegedeeld. Waarschijnlijk zijn zij uit toen reeds in het tegenwoordige België bestaande kloosters gekomen.

De eigenlijke stichtingsbrief is gedagteekend 6 Februari 1336 [2]). Daarbij verklaarde Willem van Duivenvoorde heer van Oosterhout, voor de fundatie beschikbaar te stellen „alle die woninghe ende eygenscap gheheelijc, die was Gheraerts van Wyeldrechts, gheleghen bi der stede van Sinte Geerdenberghe in een stede gheheten Namer ende XLIIII merghen lants, luttel meer of myn, ghelegen omtrent die voerseide woninghe". Verder schonk hij „een stuc lants gheheten die Brant also alst gheleghen is tusschen Sinte Geerdenberghe ende die rytte". Bovendien „twee mergen lants, luttel meer of luttel myn, gelegen bi den voers. stede die Namer" en voorts een jaarlijksche rente van 200 pond. De fundatie werd in dezelfde akte bevestigd en bezegeld door Duivenvoorde's halfbroeder Jan van Polanen.

Met Willem van Duivenvoorde als stichter en beschermheer konden de kartuizers in stoffelijk opzicht veilig in zee gaan [3]). Diens fortuin toch gold als een der grootste van zijn tijd. De geheele streek tusschen den Bosch en Moerdijk tot aan de huidige Belgische grens behoorde hem toe. Bovendien bezat hij belangrijke leengoederen in België, alsook in Zeeland, Utrecht en Holland.

---

[1]) Le Couteulx, V, 365.

[2]) Den tekst heb ik bereids medegedeeld in *Taxandria*, 1940. blz. 11—17.

[3]) Uitvoerige bijzonderheden over Willem van Duivenvoorde vindt men in de belangrijke studie van Joseph Cuvelier, getiteld *Les origines da la fortune de la maison d' Orange-Nassau* (Academie Royal de Belgique, Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques, *Mémoires*, 2me série, tome XVI, Bruxelles 1922). Voorts NNBW, I, 774.

Hij had Geertruidenberg van muren en versterkingen doen voorzien en daar een versterkt kasteel laten bouwen. Daarenboven bezat hij sloten te Oosterhout, Dongen, Breda en Boutershem bij Leuven en huizen te Brussel en 's Gravenhage. De door hem gestichte chartreuse bij Geertruidenberg was gelegen „upte uterste palen" van het graafschap Holland. De „paelscheidinge" immers ging over zijn slot Stryen bij Oosterhout, op een half uur afstand van de kloostergebouwen. Deze lagen dus tusschen dit huis en het Geertruidenbergsche kasteel.

Als camerarius en vertrouweling van graaf Willem heeft Duivenvoorde bovendien een enormen invloed gehad. Gedurende de jaren, waarin de stichting der chartreuse zich voltrok, verbleef hij veel op zijn kasteel te Geertruidenberg, waar ook de graaf zich vaak ophield [1]).

Behalve de chartreuse buiten deze stad heeft Duivenvoorde ook gesticht het Clarissenklooster te Brussel en een vijftal vicariën in de kerk te Raamsdonk, terwijl hij op zeer milde wijze in de omgeving van zijn residenties steun heeft verleend aan allerlei vrome fundaties [2]).

Reeds bij akte van 8 Februari 1336, zijnde een transfix van de stichtingsakte, schonk de graaf zijn goedkeuring aan de door Duivenvoorde beoogde fundatie. Op 30 Juli 1337 was overeenstemming bereikt tusschen Willem Voocht, pastoor van Raamsdonk, in wiens parochie het nieuwe klooster werd gevestigd, en de kartuizers, betreffende het begraven van niet tot het convent behoorende personen in het klooster. Op 23 October 1338 volgde de van den bisschop van Luik gevraagde toestemming, waarvan de akte eveneens was gehecht aan de stichtingsoorkonde [3]).

In het jaar 1337 was het nieuwe huis reeds door de Orde geincorporeerd, want in een stuk van 30 Juli 1337 wordt

---

[1]) Cuvelier, t. a. p., blz. 78.
[2]) Cuvelier, t. a. p., blz. 97—104.
[3]) *Taxandria*, 1940, blz. 11—17.

D. Symon prior van het convent genoemd [1]). Zulks wordt bevestigd door de chartae van dat jaar, waarbij de Grande Chartreuse de reden van den prior van het nieuwe huis in Holland om niet op het generaal kapittel te verschijnen aannemelijk verklaart [2]).

Omtrent den persoon van D. Symon is ons verder niets bekend. Hij kan degeen zijn, die van omstreeks 1343 tot na 1347 prior van de chartreuse bij Edingen is geweest en wiens sterfdag is 24 Mei [3]). In 1351 berichtte het generaal kapittel het overlijden van Symon, prior van Sint-Maartensbosch bij Geeraardsbergen [4]). Ook deze kan dezelfde zijn als de eerste prior van het Hollandsche huis. Op de vraag, hoelang het bestuur van dezen eersten prior heeft geduurd, kan het antwoord niet worden gegeven.

Uit erkentelijkheid jegens Willem van Duivenvoorde heeft de Grande Chartreuse in 1338 hem en zijn echtgenoote deelachtig gemaakt aan de geestelijke gunsten der Orde. Zij verkregen een „fraternitas Ordinis" [5]).

Onder de andere weldoeners van het klooster in het tijdvak van zijn stichting en bouw vindt men verder genoemd Florentius, archidiaconus Trajectensis (1337), Franco Dietwaren, civis Leydensis [6]), en Elisabeth van Teylingen, echtgenoote van den heer van Almonde. Zij had de stichting van vier cellen voor haar rekening genomen [7]). Voorts

[1]) Koninklijke Bibliotheek te Brussel, codex 17707—17709 (18de eeuw), caput II van 17709. Het draagt tot opschrift „Fundatio Cartusiae prope Gertrudisbergam", doch bevat geen aanduiding van den samensteller. Het hs. levert enkele bouwstoffen op voor de kennis der geschiedenis van het klooster.

[2]) c. 1337: „Excusatio prioris nove domus in Hollandia de non veniendo ad capitulum admittitur".

[3]) Le Couteulx, V, 67; Lamalle, 12, 24.

[4]) c. 1351: „Obiit D. Symon prior domus Sylve Sancti Martini, qui habet tricenarium".

[5]) c. 1338: „Domino Guilelmo fundatori domus Beate Marie in Hollandia et uxori ejus conceditur fraternitas Ordinis". Vgl. Le Couteulx, V, 301.

[6]) Le Couteulx, V, 302.

[7]) „Obiit domicella Elisabeth de Teylingen, mater d. Johannis d. de Almonde, militis, fundatrix IIII cellarum in domo Carthusie prope Montem Sancte Geertrudis in Hollandia". (BMHG, IX, 310). Vgl. *Maandblad* van het Kon. Ned. Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde *De Nederlandsche Leeuw*, LI (1933), blz. 243—244.

Alienora van Zuylen, echtgenoote van Vranc van Borselen [1]).

Naar het schijnt, was in 1341 de bouw voor het klooster reeds grootendeels voltooid [2]).

Gerrit van Nijmegen (1347—1351).

Gerrit van Nijmegen [3]) was aanvankelijk kanunnik van de kerk der H.H. Apostelen te Keulen. Hij had het kleed van Sint Bruno aangenomen bij de kartuizers van Coblenz. Bij zijn professie aldaar deed hij afstand van zijn prebende. In een bul van 22 September 1336 reserveerde de paus dit kanonikaat, dat weldra vacant zou komen door de professie van Gerrit van Nijmegen, voor Everard von Gortzwilre. In 1340 is hij prior geworden van het klooster bij Straatsburg als opvolger van Joannes de Myssena. Hij was de tweede prior van dit huis. Onder zijn prioraat is de bekende Ludolf van Saxen daar ingetreden. In 1347 heeft hij het bestuur van het Straatsburgsche huis neergelegd en is hij prior van het Hollandsche huis geworden.

In een akte van 18 Januari 1351, verleden te Antwerpen in het kartuizerklooster op het Kiel, compareerde hij als getuige en wordt zijn hoedanigheid van prior te Geertuidenberg vermeld [4]).

Kort daarna is hij echter als prior naar de Kartause bij Trier geroepen. Nadat hij dit huis ongeveer vijf jaren had bestuurd, is hij er vicarius geworden, hetgeen hij tot zijn dood is gebleven. Hij is 29 October 1361 gestorven.

---

[1]) In het weldoenersboek van de Utrechtsche kartuizers staat opgeteekend: „Ista fuit valde favorabilis toto Ordini nostro et personis eiusdem presertim domus monachorum Ghelrie et montis Sancte Gertrudis atque nostre", (*Kroniek van het Hist. Genootschap Utrecht*, 13e jaarg., 3e serie, 3e deel, blz. 133).

[2]) „Guillermo de Dunenvorde, domino de Oestrout... qui pulcrum monasterium Cartusiensis ordinis construxit et affluenter dotavit... conceditur altare portatile". 29 Mei 1341. (Fierens, *Lettres de Benoit XII*, n. 684).

[3]) Le Couteulx, V, 391—395, VI, 31; Le Vasseur, IV, 55; A. M. P. Ingold, *Les Chartreux en Alsace; Prieurs de Strasbourg et de Molsheim* (Colmar—Paris 1894), p. 6.

[4]) F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, IV, 3de boek (Antwerpen 1933). blz. 132.

In een kroniek van het Triersche klooster wordt hij geprezen als „vir vere dulcis, pius, non aetate tantum sed magis venerandus virtute, omnibus gratus et amabilis". Volgens dezelfde bron heeft hij de kloosters, waarvan hem de leiding is toevertrouwd geweest, „sapienter simul et utiliter" bestuurd.

Zijn opvolger in het prioraat te Straatsburg is geweest Jan van Frankfort.

Jacob (1351—13..)

In een akte uit het jaar 1353 wordt D. Jacob genoemd als prior van het Hollandsche huis [1]). Deze akte, waaraan het groote conventszegel nog is bewaard, handelt over „dat grote broeck" ten zuiden van het klooster. Overigens heb ik omtrent dezen prior geen enkel gegeven aangetroffen.

Het is mogelijk, dat hij dezelfde was als D. Jacob, die in de jaren 1358—1360 prior te Herne bij Edingen is geweest en die als prior van Sint-Omaars is overleden, of als D. Jacob, die in 1369 prior te Zeelhem was. Ook kan hij identiek zijn met Jacob van Liedekerke, die in 1390 als oud-prior van Luik en van Herne te Brugge is gestorven [2]).

In 1355 heeft het generaal kapittel den prior van het klooster buiten Geertruidenberg in zijn officie gehandhaafd. De reden van zijn niet verschijnen in deze vergadering werd als aannemelijk aanvaard. Aan den prior van Trier, Gerrit van Nijmegen, werd toegestaan, dat hij broeder Joannes, clericus redditus, die als hospes in zijn klooster verbleef, naar Geertruidenberg zond. Tevens moest gezorgd worden, dat hij zich hield aan een beperking van bewegingsvrijheid [3]).

---

[1]) Archief van het Aartsbisdom Mechelen, fonds kartuizers,

[2]) Lamalle, 34—35.

[3]) c. 1355: „Priori domus Sancte Marie prope Montem Sancte Gertrudis non fit misericordia et ejus excusatio de non veniendo ad capitulum admittitur"; (in domo Trevirensi:) „Et conceditur priori quod fratrem Joannem, clericum redditum hospitem, mittere possit ad domum Beate Marie prope Montem Sancte Gertrudis bene associatum, et inhibetur, sub poena carceris, ne transeat monachorum terminos nisi cum priore et procuratore ne scholdam etiam cum priore".

Het was vermoedelijk tijdens het bestuur van D. Jacob, dat Willem van Duivenvoorde op 12 Augustus 1353 is overleden op zijn slot Boutersheim. Hij werd begraven in de kerk van de Rijke Klarissen te Brussel [1]). Zijn dood is in 1354 door de Grande Chartreuse aan de kloosters der Orde medegedeeld. Voor zijn zielerust moest een tricenarium worden gehouden [2]). Zijn echtgenoote Helwig van Vianen was kort voor hem gestorven. Haar overlijden was in 1353 door het generaal kapittel gememoreerd [3]). In 1358, toen de prior van Geertruidenberg tegenwoordig was op het generaal kapittel, is Duivenvoorde nogmaals in de gebeden der kartuizers aanbevolen en werd hem een „monachatus per totum Ordinem" toegekend [4]).

. . . . . (13 . .—13 . .).

In welk jaar D. Jacob als prior is afgetreden is niet bekend. Bovendien bevatten mijn gegevens in het geheel geen aanwijzingen omtrent degenen, die in de periode, gelegen tusschen dit aftreden en het optreden van Tydeman Graeuwert in 1374, het klooster hebben bestuurd. Ook andere bijzonderheden uit deze jaren ontbreken nagenoeg. De overlijdensberichten van de Grande Chartreuse uit de veertiende eeuw zijn op enkele obiit's na, wat Geertruidenberg betreft, niet bewaard. Slechts van 5 monniken en 1 convers zijn zij voorhanden. Twee van hen zijn in de hier bedoelde jaren aan het convent ontvallen.

De zwarte dood, die in 1350 en volgende jaren zoo hevig woedde en zoovele kloosters gedeeltelijk ontvolkte,

[1]) Cuvelier, t. a. p., blz. 41.

[2]) c. 1454: „Obiit D. Guilelmus, miles, fundator domus Beate Marie in Hollandia, habens tricenarium". Een tricenarium bestond uit het opdragen van een mis gedurende dertig achtereenvolgende dagen.

[3]) c. 1353: „Item obiit uxor domini Guilelmi militis, fundatoris cujusdam domus Ordinis, quae habet tricenarium".

[4]) c. 1358: „Pridie Idus Augusti obiit dominus Guilelmus Duvenvoorde, miles, fundator domus Hollandie, qui habet monachatum per totum Ordinem" (Le Couteulx, V. 302). Een „monachatus" bestond uit een tricenarium en daarenboven een anniversarium perpetuum, (F. A. Lefebvre, *Saint Bruno et l'Ordre des Chartreux*, I, Paris 1833, blz. 265).

heeft misschien ook het Geertruidenbergsche convent niet onberoerd gelaten en zijn ontwikkeling tijdelijk bemoeilijkt.

In 1373 zijn de goederen van het klooster vermeerderd door aankoop van den grooten polder aan de Donge. In een charter van 29 Augustus 1373 heeft hertog Albrecht deze overdracht, waarbij als verkooper is opgetreden Arnoud van der Dussen, bevestigd [1]).

Tydeman Graeuwert (1374—1378)

Graeuwert [2]) was geboren uit een bekend Stichtsch geslacht. Zijn ouders worden in het necrologium van het kartuizerklooster buiten Utrecht genoemd Henricus de Capella en Deliana. Tydeman had omstreeks 1370 in de chartreuse bij Geertruidenberg het kleed van Sint Bruno aangenomen. Een jaar later vond daar zijn professie als monnik plaats.

Le Couteulx deelt mede, dat hij reeds weinig jaren na zijn professie prior van het Geertruidenbergsche convent is geworden. Vermoedelijk is hij hier in 1374 als prior opgetreden. Deze bestuursperiode heeft slechts tot 1378 geduurd. Graeuwert heeft toen het prioraat te Geertruidenberg verwisseld met dat van de chartreuse bij Luik, terwijl Boudewijn van Amsterdam op zijn dringend verzoek door de Grande Chartreuse werd ontheven van het bestuur over het klooster Monnikhuizen bij Arnhem en met de leiding van de kartuizers van het Hollandsche huis is belast [3]).

---

[1]) F. van Mieris, *Groot Charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland* III (Leiden 1755), 283.

[2]) Le Couteulx, VI, 447—448, 472—473, VII, 361—363; Le Vasseur, III, 497—498; BMHG, IX, 133—140, 155, 317, 322, 346; *Nieuwlicht*, 309—317. Volgens den *Catalogus priorum cartusiae Leodiensis* (Staatsarchief Luik, obituaire de la chartreuse de Cornillon, f. 62) zou Graeuwert gedurende 7 jaren en wel 1378—1385 prior te Luik zijn geweest. Uit oorkonden blijkt evenwel, dat in 1377 D. Ponsardus daar prior was, in 1377 (11 Juni) Graeuwert, en reeds in 1380 diens opvolger Jacob van Liedekerke, die tot dan toe het klooster bij Edingen had bestuurd. (Vgl. Lamalle, 34—35.).

[3]) *c.* 1378: „Priori Gelrie ad suam magnam instantiam fit misericordia et praecifimus eum in priorem domus Hollandie".

Boudewijn van Amsterdam (1378—1380)

D. Bolwinus [1]) was in 1376 prior geworden van Monnikhuizen als opvolger van Hendrik van Coesfeld. Hij heeft dit bloeiende huis bestuurd totdat hij in 1378 door het generaal kapittel is belast met het bestuur van het Hollandsche huis. Willem Backerweert volgde hem op als prior van de Arnhemsche kartuizers.

Het was tijdens zijn prioraat te Monnikhuizen, dat Geert Groote daar, vermoedelijk als prebendarius, in het convent was opgenomen [2]).

In een brief, welke Geert Groote daar in Juli 1378 aan Willem Vroede richtte, schreef hij dezen eenig nieuws uit Monnikhuizen: „De statu in Monichusen hoc novi est, quod magister Johannes de Amsterdam appositus est ad patres vestros. Prior in Monichusen est dominus Guilhelmus Backerweert et dominus Bolwinus est prior in Hollandia; vacant due celle ibidem" [3]).

Bij het einde van zijn prioraat te Geertruidenberg deed zich in Holland reeds geruimen tijd den droevigen invloed gevoelen, welke het gevolg was van de omstandigheid, dat naast Urbanus VI een tegenpaus was gekozen, Clemens VII. Terwijl de landsheer, Albrecht van Beieren, den Paus van Avignon erkende, was de bisschop van Utrecht trouw aan den Paus van Rome. Evenzoo erkende de bisschop van Luik sedert 1379 openlijk het gezag van Urbanus VI. In het voorjaar van 1380 nam het tijdvak van de scheuring in de Orde van Sint Bruno tengevolge van het Westersche Schisma een aanvang.

De patres capitulares, die in April 1380 in de Grande Chartreuse bijeen waren, konden zich niet vereenigen met het

---

[1]) *Monnikhuizen*, 30—32; AGAU, LVIII, 113—114.

[2]) Dr. R. R. Post, *De Moderne Devotie. Geert Groote en zijn stichtingen.* (Amsterdam 1940), blz. 12.

[3]) W. Mulder, *Gerardi Magni Epistolae* (Antwerpiae 1933), p. 15; W. Mulder, *Ter Chronologie van het leven van Geert Groote* (in: *Historisch Tijdschrift* XII, 1933, blz. 150—154).

voorzichtige voorstel van de diffinitoren, dat iedere prior met zijn convent ten aanzien van de oboedientie de partij zou volgen van den bisschop van het betrokken diocees. In de algemeene vergadering ontstond verwarring. De Clementijnen, die er in de meerderheid waren, hielden vast aan hun zienswijze en de generaal der Orde, Guillaume de Raynal, verklaarde te staan aan de zijde van Paus Clemens. Hierdoor voltrok zich een tijdelijke scheuring in de Orde. De aanhangers van den Paus van Rome verlieten het generaal kapittel. Feitelijk was toen de Orde in twee takken gesplitst. De Grande Chartreuse bleef het middenpunt van de kartuizers, die aan den Paus van Avignon gehoorzaamden, terwijl het andere gedeelte der Orde een eigen bestuur vormde, dat aanvankelijk zijn zetel had in Italië, doch sedert 1391 gevestigd was in het kartuizerklooster te Seiz (Stiermarken). Deze scheuring evenwel heeft slechts tot 1410 geduurd [1]).

De Italiaansche, Duitsche en Engelsche kloosters waren, behoudens uitzonderingen, in het algemeen al aanstonds de partij der Urbanisten toegedaan, terwijl de Fransche, Spaansche en Schotsche huizen de zijde van Avignon hielden. Aanvankelijk nochtans hebben verschillende kloosters aan weerszijden in deze twisten een neutraliteit aan den dag gelegd. Meer dan een prior aarzelde in den beginne om zijn houding te bepalen. In 1382 is echter op bevel van Paus Urbanus te Rome een vergadering belegd van de prioren uit de Urbanistisch gezinde provincies der Orde. Zij verwierpen het gezag van den toenmaligen prior der Grande Chartreuse en kozen den prior van Napels, Joannes de Baro, tot prior-generaal. Onder diens leiding werden krachtige tuchtmaatregelen ondernomen tegen degenen, die tijdens het schisma met de Grande Chartreuse in relatie zouden blijven. Ook de neutraliteit werd

---

[1]) Gisb. Brom, *De tegenpaus Clemens VII en het bisdom Utrecht* (BMHG, XXVII, 1—102); H. Nelis, *Documents relatifs au Grande Schisme*, III (Rome 1934). XII—XVI; Le Couteulx, VI, 248—250.

ernstig veroordeeld [1]). Een soortgelijke activiteit is echter evenzeer van den kant der Clementijnen ontwikkeld.

Het Hollandsche huis was inmiddels allengs tot welstand gekomen. Blijkens de visitatieverslagen [2]) kon het in 1373 uit de jaarlijksche inkomsten van 1000 Fransche kronen 18 monniken en 8 conversen en donaten onderhouden.

Tydeman Graeuwert (1380—1382)

In 1380 is Graeuwert als prior te Luik vervangen door Jacob van Liedekerke. Blijkbaar is hij in hetzelfde jaar of althans kort daarna weder prior te Geertruidenberg geworden. Want op 12 Februari 1382 ziet men hem als zoodanig optreden in een overeenkomst met de abdis van de Rijke Clarissen te Brussel, waarbij deze aan de kartuizers afstaat de tienden van 81 morgen land nabij hun klooster tegen een jaarlijksche som van 7 ponden Hollandsch [3]).

Het generaal kapittel van 1381 achtte het noodig, dat straffend werd opgetreden tegen een der monniken van het Hollandsche huis [4]).

Uit een brief, welke Geert Groote in den zomer van 1383 tot Guillaume de Salvarvilla, „cantor Parisiensis", heeft gericht, blijkt, dat deze er over dacht zich terug te trekken in een klooster bij Geertruidenberg. Groote moedigde hem aan dit te doen: „Non timeatis ignem in monasterio illo prope Montem Sancte Gertrudis. Nichil ibi vobis timeo, nisi sicut dixi sicut et postea vidi, quia non est aptus locus vobis manendi. Sed Deus providebit. Ipsi libenter vos recipient". Salvarvilla, die te Parijs verontrust was door de

[1]) Le Couteulx, VI, 294—297. („Omnes autem personas Ordinis cujuscumque gradus, sexus vel conditionis existant, quae cum eodem Domino nostro Summo Pontifice fideliter non tenerent, vel viam perditionis, indifferentiae scilicet et neutralitatis sequerentur, ex nunc prout ex tunc, omni Ordinis beneficio decernimus esse privatas").

[2]) Le Couteulx, V, 303.

[3]) Hs. 17707—17709 Kon. Bibliotheek Brussel.

[4]) c. 1381: „Quidem monachus in domo Hollandie, non obstante gratia ipsi facta super annum per Domnum Cartusie male infirmatum, cum consilio ejusdem prioris disciplinari jubetur".

kerkelijke tweespalt, behoefde het vuur van den ijver der Hollandsche kloosterlingen niet te vreezen. Hij moest er echter niet altijd blijven, want hem wachtte een andere taak, zooals het Groote ook was vergaan [1]). Met dit klooster was evenwel niet bedoeld de chartreuse, zooals tot dusver is verondersteld, doch het naburige regulierenklooster Eemsteyn, dat was gelegen buiten het bisdom Luik.

Graeuwert's tweede prioraat te Geertruidenberg heeft slechts twee jaren geduurd, want in 1382 is hij wederom vervangen door Boudewijn van Amsterdam. Deze wisseling hield wellicht verband met de moeilijke omstandigheden, welke de tijdelijke scheuring in de Orde tengevolge van het Westersche schisma had veroorzaakt. In 1382 toch had het convent, dat zich tot dan toe onder invloed van den landsheer in het groote conflict afzijdig had gehouden, de zijde der Urbanisten gekozen [2]).

Graeuwert, die steeds zeer geijverd had om de eenheid in de Orde te handhaven [3]), had wellicht in 1382 zijn standpunt nog niet bepaald. Althans weet Le Couteulx van hem mede te deelen dat hij zich gedurende eenige jaren neutraal heeft gedragen.

Le Vasseur vermeldt, dat Graeuwert achtereenvolgens prior is geweest van de kloosters te Geertruidenberg, Geeraardsbergen, Luik, Brugge en Utrecht, terwijl Le Couteulx bepaaldelijk bericht, dat hij het prioraat te Utrecht in 1398 heeft verwisseld met dat te Geeraardsbergen. Deze laatste mededeeling is niet aannemelijk, omdat het convent van Geeraardsbergen reeds sedert 1393 positief aan den kant der Clementijnen stond. Ik houd het er daarom voor, dat Graeuwert tusschen 1382 en 1390 nog eenigen tijd prior

---

[1]) W. Mulder S. J., *Guillaume de Salvarvilla* (in: *Ons Geestelijk Erf*, V, 1931, 204—205); W. Mulder, *Gerardi Magni Epistolae* (Antwerpiae 1933), 74, 146; G. Feugen, *Onuitgegeven brieven van en aan Geert Groote* (in *Ons Geestelijk Erf*, XV, 1941, 73—78).

[2]) Le Couteulx, VI, 297.

[3]) Le Couteulx, VII, 362, waar verwezen wordt naar de thans verloren chartae van het generaal kapittel van de jaren 1378, 1380 en 1390.

van Geeraardsbergen is geweest. Daaromtrent heb ik elders evenwel geen nadere aanwijzingen aangetroffen. In deze jaren is Graeuwert een overtuigd aanhanger van den Urbanistischen tak der Orde geworden.

Het bestuur van dezen tak benoemde hem in 1390 tot prior van Genadedal bij Brugge, welks convent op dat tijdstip ten aanzien van de verwarrende kerkelijke twisten deels de eene, deels de andere partij was toegedaan. Het meerendeel echter was het eens met de opvattingen van den nieuwen prior. Deze toestand vergde ook hier veel van zijn beleid. In 1389 had hertog Philips de Stoute reeds een grooten aandrang uitgeoefend op de kloosters in Vlaanderen [1]) om de zijde te kiezen van den Paus van Avignon. Twee jaren later legde hij in dat opzicht ten aanzien der kartuizers opnieuw een groote activiteit aan den dag en stelde hij alles in het werk om zijn inzicht door te drijven.

Inmiddels was Graeuwert in 1391 ontheven van het prioraat te Brugge. Reeds tijdens zijn verblijf aldaar was bij zijn jeugdvriend Zweder van Gaesbeek het voornemen gerijpt om bij Utrecht een chartreuse te stichten. Het bestuur der Orde zond Graeuwert in 1391 als rector daarheen om de nieuwe nederzetting voor te bereiden. Deze was in 1397 zoover voltooid, dat zij door het generaal kapittel van Seiz bij de Orde kon worden geincorporeerd. Hiermede was het levenswerk van Graeuwert volbracht. Hij verkreeg in 1398 ontheffing van den bestuurslast, „quia senex erat et satis simplex in temporalibus". Op 6 October 1415 is hij in het kartuizerklooster Monnikhuizen bij Arnhem, waar hij tijdelijk gastvrijheid had moeten zoeken wegens den tegenspoed, welke het Utrechtsche convent door watersnood had getroffen, gestorven en begraven.

Als prior te Brugge is Graeuwert in 1391 opgevolgd door Dirk Bruyne en als prior te Utrecht in 1398 door denzelfden.

---

[1]) Le Couteulx, VI, 412—413, 441—444, 452, 489.

Boudewijn van Amsterdam (1382—1394)

In verband met de verandering van zijn houding in het schisma schijnt in 1382 ten aanzien van het Hollandsche huis tusschentijds een priorswisseling te hebben plaats gehad.

Voor de tweede maal zag Boudewijn van Amsterdam zich belast met het bestuur van het Hollandsche huis. Zijn convent had zich tot 1382 ten aanzien van het schisma neutraal gehouden. Dientengevolge waren er ernstige moeilijkheden met den bisschop gerezen. Het convent werd zelfs met een interdict getroffen. Een der monniken, D. Petrus genaamd, was dientengevolge uitgeweken naar Keulen, waar het Urbanistische generaal kapittel hem beval te blijven totdat zijn klooster zich zou hebben verzoend. Hendrik van Kalkar was in deze jaren prior te Keulen en eerste visitator en had zich eerst in 1382 uitgesproken voor den tak der Urbanisten [1]).

Nadat zijn confraters van Geertruidenberg zich schriftelijk tot Petrus hadden gewend, reisde deze in 1382 naar Rome, waar hij bij den Paus wist te verkrijgen, dat de zijnen kwijtschelding van het interdict verkregen.

's Jaars daarna begaf Petrus zich naar het generaal kapittel der Urbanisten, hetwelk toen in Maurbach plaats vond. Daar werd zijn geval door de patres capitulares behandeld. Zij prezen hem omdat hij zich verdienstelijk had gemaakt voor de bekeering van zijn convent uit de neutraliteit.

De in het tegenwoordige Nederland gelegen kloosters, welke toen alle tot de Nederduitsche provincie behoorden, te weten die bij Geertruidenberg, Arnhem en Roermond, hadden zich geschaard bij den Urbanistischen tak der Orde. Groot was toen echter nog de verdeeldheid in de Picardische provincie. Daar hadden de op het tegenwoordige Fransche grondgebied gelegen huizen zich al spoedig aangesloten bij de Grande Chartreuse. De kartuizers van Luik, Zeelhem en Gent en de monialen van Brugge hadden stelling gekozen ten gunste der

[1]) Le Couteulx, VI, 297.

Urbanisten. Hun confraters van Geeraardsbergen hebben zich in 1383 uitgesproken voor de andere partij. Ook die van Edingen en van het Kiel bij Antwerpen neigden daartoe over. In den boezem van verschillende conventen werd evenwel nog een pijnlijke tweestrijd gestreden. Onder de conventualen was verschil van inzicht. Zulks was naar het schijnt ook in de communauteit van Genadedal bij Brugge het geval. De verwarring, welke van deze omstandigheden het gevolg was, had op de kloosters een nadeeligen invloed en heeft er somtijds met de beste bedoelingen heftige vormen aangenomen. Ook de landsheeren lieten hun invloed gelden en steunden krachtig de partij, die zij voorstonden. Hertog Philips de Stoute in het bijzonder heeft in deze kwestie zich voortdurend doen gelden ten gunste van den Paus van Avignon [1]).

Het heeft tot de jaren negentig geduurd, eer deze strijd ten aanzien van sommige conventen een beslissing bracht. Wegens deze verdeeldheid van de Picardische provincie had het Urbanistische generaal kapittel in 1388 aan twee prioren uit de naburige provincia Alemaniae Inferioris, te weten Boudewijn van Amsterdam, prior te Geertruidenberg, en Willem, prior van Monnikhuizen, opgedragen om de Urbanistisch gezinde huizen in de provincia Picardiae te visiteeren [2]).

's Jaars daarna hebben de patres capitulares den prior van Geertruidenberg opgedragen om met een door hem te kiezen socius dit ressort te bezoeken [3]).

Aan de prioren van Geertruidenberg en Arnhem werd in 1392 door de patres capitulares bevolen, zorg te dragen voor die monniken en broeders, die wegens hun Urbanistische ge-

---

[1]) Le Couteulx, VI, 412—413, 441, 443—444, 452, 489, 537—538; F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, V, 2de boek (Antwerpen 1935), 93—98, 147—164, 252—264.

[2]) c. 1388: „Provinciam Picardie visitabunt priores Hollandie et Gelrie; Le Couteulx, VI, 452; *Monnikhuizen*, 31. In verband met de vijandige houding van Philips den Stoute had niemand uit de Picardische provincie het gewaagd in 1388 het Urbanistische generaal kapittel te bezoeken.

[3]) c. 1389: „Provinciam Picardie visitabunt prior Hollandie cum socio priore quem duxerit eligendum".

zindheid moesten uitwijken uit de kloosters der Picardische provincie, welke den Paus van Avignon aanhingen. Tevens ontvingen de prioren van de Duitsche provincies de opdracht, deze uitgewekenen welwillend te ontvangen [1]). Vele kartuizers hebben in de jaren negentig der veertiende eeuw aldus uit verschillende huizen in Henegouwen en Vlaanderen en ook uit de chartreuse bij Antwerpen tijdelijk een toevlucht gezocht in andere kloosters in en buiten de Picardische provincie.

Ook andere visitatieopdrachten heeft Boudewijn van Amsterdam vervuld. In 1393 heeft hij namelijk van het bestuur der Orde te Seiz de aanwijzing ontvangen om met den prior van Monnikhuizen en de visitatoren Hendrik van Kalkar, prior te Straatsburg, en Joannes a Sancto Burchardo, prior te Würzburg, zich naar Amsterdam te begeven in verband met de stichting van een nieuwe nederzetting aldaar [2]). Het is wellicht bij die gelegenheid, dat hij namens zijn convent aan de Amsterdamsche kartuizers een grooten bijbel in vier deelen heeft geschonken, alsook een collectarium om in de kerk te gebruiken [3]).

Van de eigenlijke lotgevallen van het Hollandsche huis tijdens het bestuur van Boudewijn van Amsterdam is overigens niet veel bekend.

Omstreeks 1390 heeft Willem Naghel uit Delft er als clericus redditus het kleed van Sint Bruno aangenomen. Bij zijn professie droeg hij het collatierecht van een kapelanie in de oude kerk te Delft, welke in 1362 door zijn vader was gefundeerd, over aan den prior der chartreuse. Zoodoende zijn de Geertruidenbergsche prioren sindsdien collatoren geweest van genoemde kapelanie. Zij bestond uit twee missen per week op een niet nader aangeduid altaar. In 1412 heeft

[1]) Le Couteulx, VI, 451—452; c. 1392: „Ordinamus auctoritate capituli generalis, quod visitatores provincie Picardie transmittere possint quascumque personas Ordinis venientes de schismatis ad provincias Alemanniae Superioris vel Inferioris, prout eorum conscientiis videbitur. Injungentes singulis prioribus ut eos sine contradictione benigne recipere teneantur, nisi forte locis carerent."

[2]) *Amsterdam*, 36; Le Couteulx, VI, 452.

[3]) *Amsterdam*, 28—29; *Taxandria* 1932, blz. 69—70.

de bisschop van Utrecht nader bepaald, dat deze kapelanie zou worden gevestigd op het Sint-Antoniusaltaar in het H. Geest-hospitaal te Delft. In 1418 was Willem Naghel nog in leven. Hij behoorde tot het adellijk geslacht van dien naam, waaruit een aantal kartuizers is voortgekomen [1]).

Onder de monniken van het Hollandsche huis waren er in deze jaren twee, die te voren reguliere kanunniken te Groenendael waren geweest [2]), te weten Egidius Sceerbanck van Breda, die 4 Maart 1398 aan het convent is ontvallen [3]), en Dirk Voet, die in 1409 of 1410 is overleden [4]). Beide kloosterlingen waren te Groenendael ingetreden vóór 1369. Aanvankelijk is Sceerbanck in het bezit geweest van een prebende in de kerk te Breda, terwijl Voet eerder vicecuratus te Delft is geweest.

Het overlijden van Boudewijn van Amsterdam vindt men vermeld in de doodsberichten van het generaal kapittel uit het jaar 1394 [5]). In het necrologium van het Roermondsche kartuizerklooster komt zijn naam voor onder 14 October [6]). Hij is derhalve gestorven 14 October 1393. Uit genoemd necrologium blijkt ook, dat hij monnik was van de Arnhemsche chartreuse.

In het laatst der 14de eeuw hebben de kartuizers een geschil gehad met de stad Geertruidenberg over de visscherij

---

[1]) Van Mieris, *Opera Diplomatica*. III, 141; *Bijdragen Bisdom Haarlem*, XXXI, 356—357; Mr. S. Muller Fz., *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht*, II (1918), blz. 32, no. 1870; BMHG IX, 297.

[2]) M. Dykmans S. J., *Obituaire du Monastère de Groenendael dans la forêt de Soignes* (Bruxelles 1940), pp. 10—11.

„n° 19: Dominus Egidius dictus Sceerbanck, presbiter, capellanus beneficiatus in ecclesia de Breda. Transtulit se ad domum ordinis Cartusiensis prope Montem Sancte Gertrudis fundatam et constructam"

„n°. 20: Dominus Theodoricus dictus Voet, vicecuratus in Delf. Transtulit se ad domum et Ordinem predictos".

[3]) c. 1398. „Obiit D. Egidius, monachus et sacerdos domus Hollandie, habens tricenarium". Vgl. BMHG, IX, 245.

[4]) c. 1410: „Obiit D. Theodoricus Voet, monachus sacerdos domus Hollandie, habens tricenarium".

[5]) c. 1394: „Obiit D. Balduinus prior domus Hollandie, habens tricenarium"

[6]) „D. Baudwinus professus domus Monachorum et prior domus Hollandie", (hs. Redemptoristenklooster te Nijmegen).

in de Donge. Op 17 Februari 1394 heeft hertog Albrecht hierin uitspraak gedaan, waarvan de akte is afgedrukt bij Van Mieris [1]).

Willem van Leiden (1394—140.)

Le Couteulx [2]) deelt mede, dat in 1394 Hendrik van Coesfeld prior van het Hollandsche huis is geworden. Dit komt mij weinig aannemelijk voor, tenzij Coesfeld hier tweemaal kloosteroverste zou zijn geweest. Vrij zeker is dit laatste niet het geval geweest, want uit een akte van 13 September 1395 blijkt, dat toen reeds een zekere Willem prior van het convent was [3]). Deze kan niemand anders zijn als Willem van Leiden, die op 10 Februari 1427 als oud-prior van het huis is gestorven [4]). Uit een akte van 1 October 1400 kan worden vastgesteld, dat hij in dat jaar nog prior te Geertruidenberg was. Men kan dus aannemen, dat hij in 1394 de directe opvolger is geweest van Boudewijn van Amsterdam, en dat hij na 1400 is vervangen door den na te noemen Hendrik van Coesfeld.

Uit een oorkonde van 15 October 1398, te Breda verleden, blijkt, dat het convent een geschil had gehad met de kanunniken van de parochiekerk te Raamsdonk, o. m. over kwesties van begrafenissen e. d. Arbiters bepaalden, dat de kerk zich moest vergenoegen met een vaste jaarlijksche som. Het convent zou voor het zieleheil der kanunniken opdragen dertig missen de Spiritu Sancto en voor de overleden kanunniken evenveel zielmissen [5]).

---

[1]) T. a. p., III, 605.

[2]) Le Couteulx, VII, 280.

[3]) Stadsarchief Amsterdam, archief Burgerweeshuis, cartularium kartuizers, fol. 30.

[4]) c. 1427: „Obiit D. Guilelmus de Leydis, quondam prior domus Hollandie". Vgl, BMHG, IX, 237. — In de studentenlijsten van de Keulsche Universiteit wordt in 1389 als baccalaurens artium genoemd een Wilhelmus de Leydis naast den lateren kartuizerprior Albert Buer. Deze Willem van Leiden, die twee jaren te voren te Heidelberg was ingeschreven, is wellicht dezelfde als de latere prior van het Hollandsche huis. (H. Keunen, *Die Matrikel der Univerität Köln*, I, Bonn 1928, p. 18).

[5]) *Archief H. H.*, blz. 385, no. 9; *Taxandria*, XI, 30.

Tijdens het prioraat van Willem van Leiden stierf Willem van Oosterhout, bastaardzoon van Willem van Duivenvoorde, die zijn vader was opgevolgd als heer van Oosterhout [1]). Hij werd in 1400 in het kartuizerklooster begraven [2]) naast zijn echtgenoote Hadewy van Wassenaer, die reeds in 1392 of 1393 was overleden [3]).

Ten slotte verdient nog vermelding, dat Albrecht van Beieren 22 October 1401 heeft bevestigd alle privilegiën, welke zijn voorgangers aan het klooster hadden geschonken.

Hendrik van Coesfeld (1400—1410)

Deze prior is in zijn tijd een zeer invloedrijke figuur geweest niet alleen in de kloosters, welke hij heeft bestuurd, maar ook in de geheele orde. Bovendien verwierf hij zich een naam als schrijver van ascetische werken [4]).

Hendrik van Coesfeld was professus van Monnikhuizen bij Arnhem. Van 1373 tot 1376 is hij daar prior geweest. Zijn voorganger in het prioraat te Arnhem was Hendrik van Egher van Kalkar. In welk jaar hij zijn professie als monnik heeft gedaan, is niet bekend. Volgens Le Couteulx was hij nog jong, toen hij in 1373 met het bestuur van Monnikhuizen werd belast. Zijn eigenlijke naam schijnt te zijn geweest Hendrik Kenemade. Althans bij Petreius vindt men hem als Kenemadius aangeduid, doch daarnevens heeft

---

[1]) Cuvelier t. a. p., blz. 39.

[2]) c. 1401: „Obiit Guilelmus de Oesterhout miles"; W. van Gouthoeven, *D' oude Chronijke ende Historien van Holland* (Dordrecht 1620), 165; NNBW, VIII, 410—411.

[3]) c. 1393: „Obiit Hedwides de Oesterhout, habens tricenarium"; S. van Leeuwen, *Batavia Illustrata*, I (s' Gravenhage 1685), blz. 1142, 1148, 1154.

In hun testament d.d. 5 April 1394 was bepaald: „Item, onse sepulture hebben wij genomen ten Santroisen bij Sinte Gheerdenberge. Item eenen sarcke daer wij beyde onder liggen mogen daer toe wij ordineert hebben hondert gulden peters, die men ten Sartroisen vynden sal" (Stadsarchief Breda, copie Havermans, no. X).

[4]) A. Bostius, *De praecipuis aliquot Cartusianae familiae Patribus* (Coloniae 1609), 22-23; Sutor, 589—590; Petreius, 126—127; Le Couteulx, VII, 279—281; Le Vasseur, II, 464; *Monnikhuizen*, 23—30; AGAU, LVIII, 113—114.

Petreius nog biografische bijzonderheden opgenomen over Coesfeldius. Beide bibliografieën slaan evenwel op Hendrik van Coesfeld.

Dikwijls heeft Coesfeld de groote reis naar het Zuiden ondernomen om het generaal kapittel te gaan bijwonen. Vóór 1380 en kort voor zijn dood in 1410 was het de Grande Chartreuse, waar men hem verwachtte. In het tusschenliggende tijdvak, toen het schisma de Orde verdeeld hield, moest hij zich aanvankelijk naar Italie, sedert de jaren negentig voor dat doel naar Seiz in Stiermarken begeven. Omstreeks Paschen 1374 woonde hij als prior van de Arnhemsche kartuizers het generaal kapittel in de Grande Chartreuse bij, waar hij werd benoemd in het uit acht personen bestaande diffinitorium dier vergadering.

In het jaar 1376 is hij afgetreden als prior van Monnikhuizen. Hij is daar opgevolgd door Boudewijn van Amsterdam. Volgens Le Couteulx is Coesfeld toen belast met de leiding van een ander klooster. Welk convent dit is geweest, kon de annalist niet mededeelen. Ook ik moet daarbij een vraagteeken plaatsen. Vervolgens zou hij prior te Zeelhem bij Diest zijn geworden, vanwaar hij in 1394 als bestuurder naar het Hollandsche huis zou zijn geroepen. Dit laatste is niet aannemelijk, zooals ik reeds aantoonde. Eerst na 1400 is Coesfeld belast met het prioraat van dit huis. En of hij inderdaad te voren prior te Zeelhem is geweest, is mij uit andere bronnen niet bevestigd [1]).

Van zijn bestuur te Geertruidenberg is weinig bekend. Juist in deze jaren hebben zijn functie van eerste visitator, alsmede zijn bijzondere visitatieopdrachten en zijn reizen naar Seiz en Dauphiné, zooals zal blijken, hem genoopt tot veel afwezigheid. Tijdens zijn reizen was de vicarius met de leiding van het convent belast.

In 1400 heeft het generaal kapittel van Seiz de provincia

[1]) Volgens mededeeling van den E. H. E. Koninkx te Munsterbilsen komt zijn naam niet voor in de oorkonden, cartularia, registers, enz. van het archief der Zeelhemsche chartreuse, berustend in het Staatsarchief te Hasselt.

Alemaniae Inferioris wegens de uitgestrektheid van het gebied en het groote aantal kloosters, hetwelk allengs daartoe was komen te behooren, verdeeld in een provincia Alemaniae Inferioris en een provincia Rheni. Bij de Rijnprovincie zijn toen ingedeeld de huizen te Mainz, Straatsburg, Freiburg i. Br., Coblenz, Trier, Keulen, Arnhem, Utrecht, Amsterdam, Geertruidenberg, Zeelhem, Luik, Roermond, terwijl bepaald werd, dat ook het klooster der kartuizerzusters te Brugge en de chartreuse te Luik, zoolang de scheuring in de Orde zou voortduren, zouden worden gerekend tot dit ressort, doch na de hereeniging weder tot de Picardische provincie zouden behooren [1]).

Uit de mededeelingen van Le Couteulx [2]) maak ik op, dat Hendrik van Coesfeld eerst na het jaar 1400 als visitator is opgetreden. Doch ook de annalist heeft niet beschikt over bronnen om na te gaan, of Coesfeld reeds eerder als visitator had gefungeerd, hetzij in de provincia Alemaniae Inferioris hetzij in de Picardische provincie.

Vermoedelijk is Coesfeld na den dood van den Keulschen prior Herman van Deventer in 1404 visitator of convisitator in de Rijnprovincie geworden. Deze arbeid bleef niet alleen beperkt tot zijn eigenlijke ressort. Nadat hij in 1404 met een bijzondere visitatie van de Kartause te Grunau, in 1405 van die te Trier en in 1406 van die te Neurenberg was belast geweest, verkreeg hij herhaaldelijk bijzondere opdrachten tot visitatie van de kartuizerkloosters in Engeland. Zoozeer werd zijn werk in Seiz gewaardeerd, dat het generaal kapittel dit in een dezer jaren als volgt heeft geprezen: „commendatur valde pro fidelibus laboribus suis quos habuit in visitationibus".

Reeds in 1405 was hij, vergezeld door Everard van Huesden, prior te Zeelhem, de Noordzee overgestoken om de Engelsche provincie te bezoeken [3]). Door de opdracht,

[1]) Le Couteulx, VII, 112.
[2]) Le Couteulx, VII, 280.
[3]) E. M. Thompson, t. a. p., blz. 179—180.

die hem in 1406 van het bestuur der Orde gewerd, was hij met een ongewoon gezag bekleed [1]).

Zijn verlangen naar de stilte en de rust der cel heeft hem er bij herhaling toe gebracht om aan het generaal kapittel met grooten aandrang ontheffing uit zijn functies te verzoeken. Doch men kon daartoe niet besluiten en spoorde hem aan „ut in his officiis propter Deum et suam magnam coronam perseveret, ac patientiam propter Deum retributionis aeternae habeat, tum in laboribus quas ei injungit sancta oboedientia, tum in tribulationibus et pressuris". Dat zijn taak als visitator hem zwaar viel, laten deze troostwoorden uit Seiz duidelijk doorschemeren. Hoezeer ook het priorschap eischen stelde, kan men lezen in een brief van Hendrik van Kalkar aan den prior van Straatsburg [2]).

Coesfeld's levensavond is verblijd door een gebeurtenis, welke voor de Orde van groote beteekenis is geweest, namelijk het einde van de scheuring en het herstel van de eenheid. Onmiddellijk na het Concilie van Pisa en de pauskeuze van Alexander V werd in beide takken gestreefd naar hereeniging. Hendrik van Coesfeld heeft daarbij een rol gespeeld. Nadat in Seiz in 1409 het (laatste) generaal kapittel der Urbanistische tak was gehouden, bleven enkele prioren daar achter om den prior-generaal met raad en daad ter zijde te staan. Deze waardigheid werd toen bekleed door D. Stephanus Maconi, die voordat hij kartuizer was, secretaris is geweest van de H. Catharina van Sienna. Onder de voorbedoelde raadslieden bevond zich ook Hendrik van Coesfeld, die als ervaren kloosteroverste en visitator groot gezag had.

Dit beraad had tot gevolg, dat in Januari 1410 op initiatief

---

[1]) „Provinciam Anglie visitabit prior domus Hollandie cum socio priore vel monacho quem duxerit eligendum, quem etiam toties quoties fuerit opportunum poterit mutare. Committimusque ei super eamdem provinciam Anglie nostram plenariam potestatem: qua etiam auctoritate possit alios visitatores ordinare, qui eamdem provinciam visitent pro hac vice, in casu quo per seipsum eam visitare non posset".

[2]) H. B. C. W. Vermeer, *Het tractaat „Ortus et Decursus Ordinis Cartusiensis" van Hendrik Egher van Kalkar*, met een biographische inleiding (Wageningen 1929).

van den prior-generaal van Seiz een vergadering plaats had van de voornaamste prioren zijner oboedientie, welke ook is bijgewoond door eenige Fransche prioren. In deze bijeenkomst, waar ook Coesfeld tegenwoordig was, werd het plan der hereeniging voorbereid. In de daaropvolgende maand April kwam Maconi, vergezeld onder meer door Coesfeld, in het oude moederklooster bij Grenoble aan, waar het generaal kapittel een aanvang nam. Onder leiding van 8 diffinitoren, waaronder zich 4 Urbanisten bevonden, — Hendrik van Coesfeld behoorde tot dit viertal — werd tot hereeniging besloten, dank zij ook het beleid der Duitschers. De beide prioren-generaal, Maconi en Ferrer (broeder van den H. Vincentius Ferrer), traden af. Men koos tot „prior Cartusie", generaal der Orde, Jean de Griffenberg, een geboren Duitscher, die toen prior was van de chartreuse bij Parijs [1]).

Hendrik van Coesfeld is op hetzelfde generaal kapittel benoemd tot eerste visitator van de Picardische provincie. Reeds in Juli 1410 bevond hij zich in die hoedanigheid bij de kartuizers van Brugge. Daar overviel hem een korte ziekte, welke op 9 Juli 1410 zijn overlijden ten gevolge had. Hij werd begraven in de chartreuse Genadedal. Het heengaan van dezen uitmuntenden monnik beteekende voor de geheele Orde een gevoelig verlies.

Tijdens zijn prioraat te Geertruidenberg heeft Willem, graaf van Holland, bij akte van 12 Juli 1407 de handvesten, privilegieën en vrijheden, door hem en zijn voorgangers aan het convent van het Hollandsche huis verleend, bevestigd [2]).

De geschriften van Hendrik van Coesfeld hebben in de 15de en 16de eeuwen en ruime verspreiding gevonden. Hij heeft nagelaten:

1. *De tribus votis monasticis*, ook genaamd *de tribus votis substantialibus monasticae vitae* of *tractatus de contemptu*

---

[1]) Le Couteulx, VII, 258—281; *La Grande Chartreuse* par un Chartreux, 6me édition (Lyon 1898), 89—95.

[2]) *Archief H. H.* blz. 386, regest no. 12.

mundi (Inc.: Nolite diligere mundum neque ea que in mundo sunt,..; Expl.... si futuram gloriam praestolari. Quem nobis concedat... Amen. Amen. Amen.) [1])

2. *Sermones estivales et hiemales. Sermones de tempore et de sanctis* [2]).

3. *Epistola de instructione iuvenum et novitiorum,* ook

[1]) Handschriften o. a.;
Utrecht; Universiteitsbibliotheek, hs. 161, fol. 147—181 (15e eeuw), afkomstig van het kartuizerklooster bij Utrecht, hs 368, fol. 13—51a (15e eeuw) afkomstig van het Beggardenklooster te Maastricht, en hs. 378, fol. 31—88b (begin 15e eeuw) afkomstig van het Regulierenklooster bij Utrecht (*Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Universitatis Rheno-Trajectinae*, I, bz. 48— 49, 121, 126—127, II, blz 16—17.
Grenoble: Bibliothèque de la ville, codex 1845 (15e eeuw), afkomstig van de Grande Chartreuse. (*Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France*. Départements, Tome VIII Grenoble, Paris 1889).
Basel: Universiteitsbibliotheek, hs, A VII 20, fol. 78b—98 (eerste helft 15e eeuw), afkomstig van het kartuizerklooster te Basel en geschreven door Hendrik van Vollenhove, monnik van dit convent.
Mechelen; Groot Seminarie, codex 48, fol. 21a—40b (15e eeuw) (*Catholague des manuscrits du Grand Séminaire de Malines* par C. de Clerq, Gembloux-Paris 1937).
Darmstadt: Landesbibliothek, hs 2246, fol. 147—181 (16e eeuw).
Brussel: Koninklijke Bibliotheek, hs. 1035, fol. 128—157 v (15de eeuw) afkomstig van Rooklooster, hs 1425, afkomstig van Sint Maarten te Leuven, hs 1467 en 1505, afkomstig van Corsendonck, hs 3707, afkomstig van Sint-Laurens te Luik, en hs. 2159, fol. 1—68, geschreven in 1433 en afkomstig van de kartuizers te Edingen.

[2]) Handschriften o. a.:
Trier: Stadtbibliothek, codex 238 (1462), afkomstig uit het kartuizerklooster te Trier, bevat de Sermones hiemales, n.l. 4 preeken over den H. Hugo en een aantal preeken op Mariafeesten, en gaat tot s'Heeren Hemelvaart (M. Keuffer, *Beschreibendes Verzeichnis der Handschriften der Stadtbibliothek zu Trier*, Drittes Heft, p. 31).
Trier: Seminar-Bibliothek, codex 55 (J. Marx, *Handschriften-Verzeichnis der Seminar-Bibliothek zu Trier*, Trierisches Archiv, Erganzungsheft XIII, Trier 1912).
Darmstadt: Landesbibliothek, codex 403 (15e eeuw), afkomstig van de Keulsche kartuizers, bevat de Sermones hiemales.
Mechelen: Groot-Seminarie, codex 26 (15e eeuw), afkomstig van Bois-Seigneur-Isaac, fol. 51—59, bevat 4 sermones in festo Pasche, fol. 59—65, 2 sermones in Ascensione Domini, fol. 65—68b, 1 sermo in Pentecoste, fol. 68—70b, 1 sermo in Annuntiatione B. M. Virginis, fol. 70b—73, 1 sermo in Purificatione B. M. Virginis, fol. 73—76, 1 sermo in Assumptione B. M. Virginis en fol. 76—88b. 1 sermo in Nativitate B. M. Virginis. (Zie de uitvoerige beschrijving in *Catalogue des manuscrits du Grand-Séminaire de Malines* par C. de Clerq, Gembloux-Paris 1937), blz. 73—77).
In de tweede helft der 18de eeuw waren de *sermones de tempore et de sanctis* ook in het bezit van de kartuizers te Brugge en te Lier. (Paquot, VII. blz. 51—53).

genaamd *de institutione novitiorum.* (Begin van den proloog: Carissime in Christo Jesu, multis et variis petisti a me instantiis.... Begin van cap. I: Ingressuro tibi jam ordinem...).[1])

4. *Contra proprietates religiosorum*, ook genaamd *Contra vitium proprietatis*[2]).

5. *De sacramento Eucharistie* (Inc.: Panem celi dedit eis, panem angelorum...; Expl.:... refectio, saturitas et gloria per infinita seculorum. Amen)[3]).

6. *Meditatio devota a sacerdote celebraturo habenda circa magnalia misteria sacramenti Eucharistie* (Inc.: Exurge nunc anima mea et excutere...; Expl.:... unica corona et gloria per infinita seculorum secula. Amen)[4]).

---

[1]) Handschriften:
Parijs: Bibliothèque Nationale, codex 10718, fol. 2—27b (1468), afkomstig uit de Kartause te Keulen.
Berlijn: Staatsbibliothek, Theol. 705 (15e—16e eeuw) afkomstig uit de Kartause te Keulen.
In het begin van de 18e eeuw waren handschriften van dit tractaat in het bezit van de kartuizers te Antwerpen, Gent en Zeelhem. (Paquot VII, pp. 51—53).

[2]) Handschrift o. a.:
Deventer; Athenaeumbibliotheek, afkomstig van Windesheim en geschreven door Berthold ten Have (1411).

[3]) Handschriften:
Trier: Stadtbibliothek, codex 681, fol. 66- 160 (1465), afkomstig uit het klooster St. German te Trier. Keuffer-Kentenich, *Beschreibendes Verzeichnis der Handschriften der Stadtbibliothek zu Trier*, Sechstes Heft, Trier 1910.
Trier: Stadtbibliothek, codex 327, fol. 211—214 (15e eeuw), afkomstig uit de abdij St. Mathias te Trier, bevat een afschrift „Ex tractatu magistri Heinrici de Coesfeldia de practica sumendi sacramentum venerabile" (M. Keuffer, *Beschreibendes Verzeichnis der Handschriften der Stadtbibliothek zu Trier*. Drittes Heft, blz. 84).
Mechelen: Groot Seminarie, codex 25, fol. 1—62 (15e—16e eeuw), afkomstig van de Augustijnen van Bois-Seigneur-Isaac.
In de tweede helft der 18e eeuw waren handschriften van het tractaat *de Sacramento Altaris* in het bezit van de kartuizers te Antwerpen, Gent en Mechelen (Paquot VIII, pp. 51—53).
Brussel: Koninklijke Bibliotheek, codex 1625, fol. 145v—150 (15e eeuw), „Orationes de sacramento altaris, auctore Coesfelt carthusiensi", codex 2158, fol. 3—117 (1416), afkomstig van de Chartreuse bij Edingen, en codex 2160, fol. 3—101v (1416), afkomstig van Bethlehem bij Leuven.

[4]) Mechelen. Groot Seminarie, codex 25, fol. 62—69 (15e—16e eeuw), afkomstig van Bois-Seigneur-Isaac.
Brussel: Koninklijke Bibliotheek, codex 1625 (15e eeuw), fol. 141—145 v.

7. *Circumcisorium mysticum* [1]).

8. *De audiendis missis* [2]).

9. *De neomystis.* (Inc.: Sacerdotes de novo celebraturi multa indigent circumspectione . . .) [3]).

Bostius († 1499), de oudste bibliograaf der kartuizers, noemt Hendrik van Coesfeld voorts als auteur van de tractaten *de confessione, de indulgentiis,* alsmede van een *compendium operis de Universo Guilelmi Alverni Parisiensis episcopi* [4]).

Petreius stelt nog op zijn naam de geschriften, getiteld *in Exodum mystice, in Epistolam S. Pauli ad Romanos, Eulogium divi Pauli Eremiticae en Epistolae ad diversos* [5]).

In den catalogus van het Collegium Amplonianum te Erfurt, welke tusschen 1410 en 1412 is bewerkt door Amplonius Ratinck en thans wordt bewaard in de Stadtbücherei te Erfurt, worden in de rubriek „De Loyca" onder n°. 21 de volgende geschriften vermeld: „Item bona scripta magistri Henrici de Coesfeldia super tractatu Biligam, Biligam inceptus; scripta utilia eiusdem magistri Henrici de Coesfeldia super tractatibus Petri Hispani" [6]).

. . . . . (1410—141).

Wie in 1410 is aangewezen om de door het overlijden van Hendrik van Coesfeld opengevallen post over te nemen, heb ik niet kunnen vaststellen. In 1411 heeft de

---

[1]) Handschriften:
Brussel; Kon. Bibl., codex 2160, fol. 128—206v, geschreven in 1416 en afkomstig van Bethlehem te Leuven. (J. van den Gheyn, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique,* III, Bruxelles 1903, p. 320).

[2]) Handschrift:
Brussel: Kon. Bibl., codex 2160. fol. 104—125v (1416), afkomstig van Bethlehem.

[3]) Handschrift:
Brussel: Kon. Bibl., codex 2160, fol. 208—210 (1416), afkomstig van Bethlehem.

[4]) A. Bostius, o. c. 22—23.

[5]) Petreius, 126—127.

[6]) *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz,* Zweiter Band, Bistum Mainz, bearbeitet von Paul Lehmann (München 1928), blz. 18.

Grande Chartreuse den prior van het Hollandsche huis in zijn officie gehandhaafd. Evenzoo in 1412. Tevens werd toen bepaald, dat de convers, broeder Joannes, die daar als hospes verbleef, binnen een zekeren tijd door een professie aan het klooster moest worden verbonden, ofwel moest terugkeeren naar de chartreuse van Valenciennes [1]).

Ook in de jaren 1413 en 1414 heeft het generaal kapittel telkenmale beslist, dat den prior geen „misericordia" werd verleend. Bovendien stond het aan het convent toe om drie donaten aan te nemen [2]).

De chartae van het jaar 1415 ontbreken. Waarschijnlijk is de prior in dat jaar vervangen door den na te noemen Gerrit van Schiedam.

In deze jaren fungeerde Hugo van 's Gravensande als procurator van het huis.

Een belangrijk besluit ten aanzien van de kartuizerkloosters in de Nederlanden werd in het voorjaar van 1411 door het generaal kapittel genomen. De zeer uitgestrekte Picardische provincie werd namelijk in twee nieuwe provincies verdeeld. Wegens het groote aantal huizen, dat allengs in dit gebied was ontstaan, en de aanmerkelijke afstanden was de geregelde visitatie te moeilijk geworden. Daarenboven leidde het taalverschil tot bezwaren, aangezien het niet gemakkelijk viel steeds voor de visitaties geschikte personen te vinden, die beide talen beheerschten [4]).

[1]) c. 1412: „Priori domus Hollandie non fit misericordia: et frater Johannes conversus hospes ibidem faciat professionem infra quindenam post receptionem praesentium, vel in continenti ad domum suam Valencennarum revertatur".

[2]) c. 1414: „Priori domus Hollandie non fit misericordia, et concedimus quod possint recipere tres donatos secundum formam novarum constitutionum".

[3]) Oudste cartularium te Antwerpen.

[4]) Le Couteulx, VII, 302. De motiveering van dit besluit luidde: „Cum provincia Picardie juxta formam Statutorum nostrorum de biennio in biennium non possit commode visitari propter multiplicationes domorum distantiamque locorum et varietates idiomatum, nec personae possint faciliter reperiri quae sciant utrasque linguas, prout visitatoribus et personis visitandis est expediens et necessarium, idcirco laboribus parcentes, sumptibus et evagationibus, ac etiam saluti et consolationi personarum Ordinis providere volentes . . . . .".

Bij de Zuid-Picardische provincie („provincia Picardie propinquioris") werden ingedeeld de huizen van Mont-Dieu, Val-Saint-Pierre bij Vervins, Noyon, Valenciennes, Sint-Omaars, Abbeville, Gosnay, Gosnay (monialen), Montreuil-sur-Mer en Doornik.

De Noord-Picardische provincie („provincia Picardie remotioris") zou omvatten de volgende kloosters: Herne bij Edingen, Brugge, Kiel bij Antwerpen, Geeraardsbergen, Geertruidenberg, Zeelhem, Gent, Luik en Brugge (monialen) [1]).

Sederd 1411 heeft het convent van het Hollandsche huis derhalve tengevolge van deze nieuwe indeeling meer in het bijzonder contact gehad met de huizen, welke tot laatstvermelden kring behoorden. Aanvangende met het jaar 1474 is de naam Noord-Picardische provincie door de Grande Chartreuse veranderd in: Dietsche provincie (provincia Teutoniae) [2]).

Een bijzondere persoonlijkheid onder de monniken van het Geertruidenbergsche convent is Adrianus de Kartuizer geweest. Hij is in 1411 gestorven. In het obituarium der Luiksche kartuizers [3]) en ook bij Le Vasseur [4]) wordt 19 December als zijn sterfdag genoemd. In het necrologium van de chartreuse bij Utrecht staat hij echter op 30 December vermeld [5]).

Indien mijn aanteekeningen mij niet bedriegen, staat voorts in den genoemden Luikschen codex opgeteekend, dat hij op 93-jarigen leeftijd is overleden. Mogelijk is hij dus niet alleen een tijdgenoot geweest van Hendrik van Coesfeld, maar behoorde hij reeds in het midden der veertiende eeuw, misschien zelfs eerder, tot de monniken van het Hollandsche huis.

Bij de oude biografen wordt hij soms Adrianus Hollandinus genoemd, blijkbaar naar het convent, tot hetwelk hij behoorde.

---

[1]) In den loop der 15de eeuw zijn nog daarbij gekomen de kloosters bij Utrecht, Amsterdam, Arnhem, Zierikzee, Scheut, 's Hertogenbosch, Delft, Kampen en Leuven

[2]) Lamalle, 73.

[3]) Staatsarchief Luik, fonds kartuizers, f. 63 e. v.

[4]) Le Vasseur, IV, 537—538.

[5]) BMHG, IX, 352.

Op welken grond Le Vasseur hem Adriaan Monet noemt, is mij niet duidelijk.

Voordat hij het kleed van Sint Bruno droeg, heeft hij aan een universiteit gestudeerd. In de handschriften en incunabelen alsook bij de oudste biografen wordt hij genoemd „Sacri Paginae doctor eximius" en „Sacre Scripture professor" [1]).

Zoowel in de oudste handschriften van zijn na te noemen geschrift als bij zijn oudste levensbeschrijvers wordt vol lof over hem geschreven. Zij noemen hem „poeta prestans", humanis quoque litteris nobiliter doctus", „vitae sanctimonia spectabilis", „zelo animarum fervidus".

Volgens den Catalogus Priorum Leodii [2]) is Adriaan de Kartuizer van 1385 tot 1392 prior van de chartreuse bij Luik geweest. De volgorde der 14de eeuwsche prioren van het Luiksche klooster en de opgave der jaren van hun bestuur blijken daarin echter niet betrouwbaar te zijn. Uit oorkonden [3]) kan worden vastgesteld, dat Adriaan de Kartuizer het prioraat te Luik heeft bekleed in het tijdvak 1403—1409 of 1410. Zijn voorganger en tevens zijn opvolger in het bestuur aldaar is geweest Bernardus, monnik van de Arnhemsche chartreuse, die in gemeld tijdvak met de leiding van het Utrechtsche convent was belast [4]). Niet lang na zijn vertrek uit Luik is Adriaan dus in het huis zijner professie gestorven [5]).

Hij is de auteur van het zeer verspreide tractaat *De remediis utriusque fortune* (Inc.: Quondam michi meditanti subiit illa quae....; Expl.:... tanta hominum mentes habet cecitas [6]).

---

[1]) Bostius, o. c., XIV, 23—24; Petreius, 3; Sutor 590; C. Bohic o. c., 194—195; P. H. J. Knierim, *Dirc van Herxen* (Leiden 1926), blz. 129; *Ons Geestelijk Erf*, I, 401.

[2]) Staatsarchief Luik, fonds kartuizers, obituarium, fol. 62 e. v.

[3]) Archief van het bisdom Luik, fonds kartuizers, cartularium.

[4]) AGAU, LIII, 309, 319.

[5]) c. 1412: „Obiit D. Adrianus monachus et sacerdos domus Beate Marie in Hollandia".

[6]) Handschriften o.a.:

Cambridge, universiteitsbibliotheek *(Catalogue of the University of Cambridge,* Manuscripts IV, 103);

Trier, Stadtbibliothek, codex 779, fol. 1—70 (15e eeuw), afkomstig van

De titel van dit geschrift duidt reeds op een navolging van Petrarca, wiens tijdgenoot Adrianus de Kartuizer is geweest. Francesco Petrarca had door zijn reizen in de Nederlanden hier belangstelling verworven [1]). De omstandigheid, dat zijn broeder Gerardus Petrarca kartuizer te Montrieux is geweest [2]), heeft er toe medegewerkt, dat hij in de conventen der Orde bekend werd.

Gerrit van Schiedam (141 .—141 .)

Gerrit van Schiedam [3]) was professus van het kartuizerklooster bij Luik. In 1415 was hij prior van de chartreuse buiten Amsterdam. In welk jaar hij tot dat bestuur is geroepen, heb ik niet kunnen vaststellen. Het kan zijn, dat hij reeds in 1404 met de leiding van deze jonge nederzetting is belast als opvolger van Hendrik Beckbeeck van Oldenzaal. Omstreeks 1419 is hij als prior geworden van de kartuizers bij Geeraardsbergen. Tusschen de jaren 1415 en 1419 is hij belast geweest met het prioraat van het Hollandsche huis. Voor een meer nauwkeurige vaststelling van zijn bestuursjaren te Geertruidenberg bieden mijne bronnen geen houvast.

De chartae capituli generalis van 1415, 1418 en 1419, betrekking hebbende op het Hollandsche huis, ontbreken. Uit

---

het Jesuitencollege te Mainz (Max Keuffer, *Beschreibendes Verzeichnis der Handschriften der Stadtbibliothek zu Trier*, Sechstes Heft, Trier 1910);
Stuttgart, teol. 4°, 17 (15e eeuw);
Basel, universiteitsbibliotheek, hs. D. X. 33;
Herhaaldelijk is dit geschrift van Adrianus den Kartuizer gedrukt. Als incunabel is het verschenen ca. 1470 te Keulen bij Ulrich Zell, 8 Febr. 1471 te Keulen bij Arnold te Hoernen, ca. 1472 te Straatsburg bij Heinrich Eggestein en ca. 1475 te Leuven bij Johannes de Westphalia. *(Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, I, Leipzig 1925, blz. 95—96).

[1]) M. Dykmans S. J. *Les premiers rapports de Pétrarque avec les Pays-Bas* (in: *Bulletin de l'Institut Historique belge de Rome*, Tome XX, 1939, blz. 51—122).

[2]) Gerardus Petrarca is in 1386 gestorven. Le Couteulx, V, 398, 454, VI, 379.

[3]) Staatsarchief Luik, Obituaire de la Chartreuse du Mont-Cornillon, f. 63 e.v.; Sutor, 593; Petreius,, 104; Le Vasseur, III, 539; Raissius, in Elencho scriptorum; Lamalle, 57; *Amsterdam*, 41—44.

die van 1416 en 1417 verneemt men slechts, dat de prior in zijn ambt gehandhaafd bleef.

Omstreeks 1419 heeft Gerrit van Schiedam het prioraat te Geertruidenberg verwisseld met dat van Sint-Maartensbosch bij Geeraardsbergen. Hij heeft dit bestuurd totdat men hem in 1427 benoemde tot prior van het huis zijner professie. Gedurende acht jaren heeft hij aan het hoofd van de Luiksche chartreuse gestaan. De Grande Chartreuse onthief hem op zijn dringend verzoek in 1434 van dit officie. Godescalcus de Seron, die ook zijn voorganger in dit prioraat was geweest, volgde hem daar op als kloosteroverste. In 1436 heeft het generaal kapittel hem andermaal belast met het bestuur van het klooster bij Geeraardsbergen. Deze benoeming schijnt verband te hebben gehouden met bijzondere moeilijkheden, waarmede het convent van Sint-Maartensbosch toen te kampen had en welke dank zij het beleid van Gerrit van Schiedam zijn overwonnen [1]).

Als prior van dit huis is hij 14 October 1442 aldaar gestorven en begraven in het koor van de kloosterkerk onder den lezenaar [2]).

De biografen, die hem soms Gerardus de Stredam of Stredamius noemen, prijzen zijn deugden en begaafdheid. Sutor schreef over hem de volgende lofspraak: „vir in scripturis divinis studiosissimus, et longa excercitatione egregie doctus, religione quoque, prudentia et authoritate venerandus, foris clarus et domi admirandus, neque rebus exteris magis laudandus, quam institutis domesticis."

Gerrit van Schiedam is een vruchtbaar auteur geweest, van wien een aantal tractaten in handschrift zijn bewaard. Hij behoorde tot de tijdgenooten van den grooten Dionysius den Kartuizer en tot dien kring van geestelijke schrijvers

[1]) Le Couteulx, V, 240: „Hæc quidam Cartusia summa omnium rerum penuria ad annum 1436 oppressa fuit, quo Gerardi van Sheedan prioris industria restituta est".

[2]) c. 1443: „Obiit D. Gerardus de Schiedam, prior domus Hollandie, qui dudum fuit prior domorum Leodii et Sylve Sancti Martini". Daar vast staat, dat hij bij zijn overlijden prior van Sint Maartenbosch was, heeft de steller der chartae uit dit jaar zich vergist ofwel de latere afschrijver.

uit de kloosters van Luik, Roermond en Keulen, welke zoozeer de aandacht verdienen.[1])

De oudste bibliograaf der kartuizers, de Gentsche Carmeliet A. Bostius († 1499), geeft een opsomming van zijn geschriften [2]), welke men terugvindt bij Sutor en in de in 1609 door den Keulschen kartuizer Theodorus Petreius van Kampen uitgegeven bibliografie. Sutor geeft de lijst in de volgende bewoordingen:

„Scripsit praeclara quaedam opuscula, scilicet libellum *de cura pastorali* [3]), *de decem praeceptis* opus frugiferum [4]), *de septem Ecclesiae sacramentis* [5]) liber exhortatione plenum, *speculum religiosorum* [6]), *dialogum de virtutibus* [6]), *dialogum de vitiis* [6]), *sermones de sanctis* [7]) et quaedam alia omni disciplina refertissima."

Ook de jongere bibliografiëen bevatten dezelfde opsomming.

In de Koninklijke Bibliotheek te Brussel berust een codex (no. 2175), afkomstig van de kartuizers van Herne en inhoudend een bundel tractaten op naam van Gerrit van Schiedam, n.l.: *Tractatus de instructione praelatorum; Spe-*

---

[1]) A. Bostius, o.c., 30—31.

[2]) *Zierikzee*, 172—174.

[3]) Bibliotheek Amiens, hs no. 93, f. 66—71 (15e eeuw): *De cura pastorali liber unus, Epistola praelatis sive pastoribus animarum ad abbatem S. Adriani Gerardimontensis*, afkomstig van de kartuizers te Brussel. (Inc.: Salutem et pacem in Domino — Expl.: ut custodiam verba tua) *(Catalogue des manuscrits des bibliothèques publiques de France*, Départements, XIX, Paris 1893, blz. 490).

[4]) Kon. Bibl. Brussel, hs. no. 2159, fol. 68v—142v,: *Sermones decem de decem praeceptis decalogi a quodam cartusiensi D. Gerardo de Scyedam professo domus Leodii*, in 1433 geschreven in de chartreuse van Herne bij Edingen *(Lamalle, 57)*. Voorts: Bibliotheek van Kamerijk, hs. no. 341.

[5]) Bibliotheek van Kamerijk, hs. no. 341 (NNBW, V, 691). Een exemplaar was voorheen ook in het bezit van de Wilhelmieten te Aalst.

[6]) Bibliotheek van Kamerijk, hs. no. 341 (NNBW, V, 691). In het Britsch Museum wordt bewaard een hs. uit de 15e eeuw, afkomstig van de kartuizers te Mainz en getiteld: *Gherardi Schidami Carthusiensis tractatus de professione religiosorum quorumdam* (Inc.: Notandum est pro praesenti...) *(Cathalogue of Manuscripts in The British Museum*, New Series, vol. I, 1834, Part I. The Arundel Manuscripts, p. 90).

[7]) Hofbibliotheek Weenen, hs. no. 15239: *Sermones de sanctis venerabilis patris Domini Gerardi de Scheidam quondam prioris prope Leodium ordinis Carthusiensis*, in 1469 geschreven door Joannes de Unna, kartuizer te Roermond (NNBW, IX, 1141).

culum subditorum; Speculum sacerdotum; Speculum secularium et hujus mundi amatorum; Speculum ac potius stimulus penitentie. Deze specula zijn echter ten onrechte aan Gerrit van Schiedam toegeschreven. Zij zijn het werk van den kartuizer Jacob van Gruitrode, een tijdgenoot van Gerrit van Schiedam tijdens zijn verblijf te Luik.[1])

Alphairt Christiaensz. van Amsterdam (1420—1424)

Alphairt van Amsterdam [2]) was professus van Monnikhuizen bij Arnhem. Aan de universiteit van Parijs had hij den graad van magister artium behaald. Waarschijnlijk heeft hij wegens het Schisma als zoovele anderen, die de zijde van Paus Urbanus hadden gekozen, Parijs verlaten. Toen in 1386 de Ruprecht-Karls-universiteit in Heidelberg werd gesticht, behoorde hij daar tot de eerst ingeschrevenen en docenten. Van 19 Maart tot 22 Juni 1388 was hij, overeenkomstig de toen gebruikelijke ambtsperiode, rector van de jonge universiteit. In de registers staat hij vermeld als „magister in art. Paris., vicarius eccl. Traiectensis". Zijn tijdgenooten in Heidelberg zijn o.a. geweest Jan van Delden van Oldenzaal [3]) en Garcilius van Gruythuys [4]), die beiden later zijn comprofessi zijn geworden in het Arnhemsche kartuizerklooster. Omstreeks welken tijd Alphairt te Monnikhuizen het kleed van Sint-Bruno heeft aangenomen, heb ik niet kunnen vaststellen.

In 1407 of 1408 is Alphairt prior van het klooster Bethlehem te Roermond geworden. Hoe lang hij dit huis heeft bestuurd, kan niet met zekerheid worden bepaald.[4]) Van 1415

---

[1]) Zie P. Matheus Verjans O.F.M. in *Ons Geestelijk Erf*, V (1931), blz. 440 e.v.

[2]) Denifle-Chatelain, *Auctuarium Chartularii Universitatis Parisiensis*, I (Parisiis 1894), blz. 576, 617; G. Toepke, *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662*, Erster Teil (Heidelberg 1884), blz. 20, 30, 46; A. Thorbecke, *Die Anfänge der Universität Heidelberg* (Heidelberg 1886), blz. 6—8; *Amsterdam*, 43—46;

[3]) NNBW, VI, 383.

[4]) *Monnikhuizen*, 51—53.

of 1416 af is hij vervolgens prior geweest van de chartreuse buiten Amsterdam als opvolger van Gerrit van Schiedam. In den loop van 1420 is hij tusschentijds ontheven van dit bestuur. Zijn opvolger te Amsterdam is geweest Jan Bolhusen.

Vermoedelijk heeft Alphairt in 1420 het prioraat te Amsterdam verwisseld met dat van het klooster buiten Geertruidenberg. De chartae van het generaal kapittel zijn echter uit dezen tijd niet volledig bewaard. Die van 1419 en 1421, betrekking hebbende op het Hollandsche huis, ontbreken. Die van 1420 en 1422 luiden slechts „Priori domus Hollandie non fit misericordia".

In 1420 verschenen de Dordtenaren voor de muren der stad om deze op te eischen voor Jan van Beieren. Toen de stad voor deze bedreiging bezweek en haar poorten opende, deed Dirk van der Merwen, die vanwege Jacoba van Beieren als kastelein het slot bezette, haar op 19 September beschieten. Dientengevolge werd Geertruidenberg met de kerk in de asch gelegd. Daarna is ook het slot verwoest.[1]) Zonder twijfel zullen deze gebeurtenissen aan het kartuizerklooster, dat niet ver van het slot aan de andere zijde was gelegen, niet ongemerkt zijn voorbijgegaan.

In 1421 overkwam het Geertruidenbergsche convent een groote ramp. De Sint-Elisabethsvloed verzwolg zijn bezittingen in Airnsweert, Stanthasen, s'Heer-Aernstberghe en andere plaatsen in den Grooten Zuid-Hollandschen Waard en teisterde ook op hevige wijze de kloostergebouwen zelf en de goederen der kartuizers in de Langstraat, Oosterhout, 's Gravenmoer, Drimmelen en het Land van Altena.

Onze bronnen lichten ons slechts zeer sober in omtrent de gevolgen van deze November-catastrophe voor het Hollandsche huis en zijn bewoners. Het anniversarium van het klooster, dat verloren schijnt te zijn, moet deze gebeurtenissen uitvoerig hebben vermeld. In het necrologium van de Utrechtsche kartuizers wordt naar dit register verwezen en worden overi-

[1]) Van Mieris, IV, 578.

gens zeer kort en algemeen gememoreerd al degenen, conversen, ouders, broeders, zusters, vrienden en bloedverwanten, alsmede weldoeners en begunstigers zoowel van Nieuwlicht als van het Geertruidenbergsche huis, die daarbij zijn omgekomen.[1])

Bij deze ramp verloren twee of meer conversen, hetzij van het Hollandsche huis alleen, hetzij van beide huizen te zamen, het leven. Het klooster schijnt een aantal jaren noodig te hebben gehad om de gevolgen van den watervloed eenigszins te boven te komen, want nog in 1427 bepaalde de Grande Chartreuse, dat twee monniken van Geertruidenberg, die als hospites te Brugge verbleven, daar zouden blijven, totdat hun klooster zich in stoffelijk opzicht zou hebben hersteld. [2])

In 1422 bevestigde het generaal kapittel den prior in zijn officie (c. 1422). In 1423 eveneens, terwijl hem troostwoorden werden gezonden met betrekking tot zijn moeilijkheden, waarover hij aan het generaal kapittel had geschreven.[3])

In 1424 verkreeg Alphairt op zijn aandringen ontheffing uit zijn ambt.[4]) Aan het convent werd de keuze van een nieuwen prior overgelaten. Ten aanzien van het verzoek, door het convent gedaan, om het met het oog op zijn nood-

---

[1]) „Memoria luctuosa dominorum, scilicet conversorum, parentum, fratrum, sororum, amicorum ac consanguineorum, fautorum ac benefactorum domus nostre et domus Hollandie, qui hoc die in magna insula Hollandie ac vicinis locis cum multis hominum millibus, pecoribus, pascuis, agris, edificiis, castris, ecclesiis aquarum vi obruti et submersi; quorum nomina hic exprimere non possumus; multa tamen expressa sunt in anniversario domus Hollandie" (BMHG, IX, 215).

[2]) c. 1427 [in domo Brugensi:] „Et D. Joannes de Asperen et D. Jacobus Gerardi, monachi hospitantes ibidem, maneant in dicta domo, quousque domus Hollandie, cujus sunt professi, ad meliorem perseverit fortunam."

[3]) c. 1423: „Priori domus Hollandie non fit misericordia. Et suis tribulationibus, de quibus scribit, compatimur, in quibus propter Deum habeat patientiam".

[4]) c. 1424: „Priori domus Hollandie ad suam magnam instantiam fit misericordia, electioque futuri prioris relinquitur conventui secundum Ordinis forma celebranda. Et super divisione conventus, quam petunt, tam in provincia quam extra, respondetur eis ad partem".

druft te verdeelen over andere huizen der Orde, zoowel in als buiten de provincie, werd beslist, dat daarop afzonderlijk zou worden beschikt.

Op 17 September 1425 is Alphairt van Amsterdam bij zijn confraters te Utrecht gestorven. Blijkens de begraaflijsten van Nieuwlicht is hij daar ook begraven en wel in het westelijk gedeelte van het groote pand bij den buitenmuur. [1])

In het necrologium en in de graflijsten van Nieuwlicht staat Alphairt van Amsterdam als prior van het Hollandsche huis ingeschreven. Is dit een vergissing van dengene, die met het bijhouden van deze registers was belast, of moet men aan de hand daarvan de gevolgtrekking maken, dat Alphairt niet reeds omstreeks 1420, doch bij de wisseling van het prioraat in 1424 prior te Geertruidenberg is geworden? Dit laatste is niet waarschijnlijk, omdat het generaal kapittel van 1424 de keuze van een prior aan het convent had overgelaten. Dit moest zich daarbij bepalen tot de geprofesten van het huis, terwijl Alphairt professus van Monnikhuizen was. Een andere mogelijkheid is, dat het obiit van de Grande Chartreuse in 1425 is uitgegeven en het jaartal 1426 dus foutief is overgenomen. In dat geval zou hij 17 September 1424 zijn gestorven en op dat tijdstip nog in functie zijn geweest als prior.

Men verwarre hem niet met zijn tijdgenoot en comprofessus Alphardus de Hollandia, die 1409—1424 prior is geweest van het klooster Monnikhuizen bij Arnhem en tevens 1410—1414 convisitator en 1418—1422 visitator van de Rijnprovincie is geweest. Deze toch is als zoodanig op 14 Augustus 1424 overleden.[2])

---

[1]) c. 1426; „Obiit D. Alphardus Christiani de Amsterdam, monachus domus in Monichusen"; BMHG, IX, 314, 354.

[2]) BMHG, IX, 354.

[2]) *Monnikhuizen*, 33—37.

Hugo van Delft (1424—1428).

De prior, die op Alphairt van Amsterdam onmiddellijk is gevolgd, is zeer waarschijnlijk Hugo van Delft, monnik van het klooster te Kiel bij Antwerpen. [1])

In 1425 heeft de Grande Chartreuse den prior van het Hollandsche huis in zijn officie gehandhaafd. De visitatoren der provincie werden gemachtigd om, gelet op den nood, waarin het klooster nog verkeerde, leden van het convent tijdelijk onder te brengen in andere huizen der Orde. Broeder Dirk, convers van het klooster, werd reeds in dat jaar door het generaal kapittel als hospes gezonden naar het klooster der kartuizerinnen bij Brugge. [2])

Ook in 1426, 1427 en 1428 is aan den prior geen „misericordia" verleend. In 1427 is bovendien door het bestuur der Orde bepaald, dat de Geertruidenbergsche monniken Jan van Asperen en Jacob Gerritsz., die als hospites verblijf hielden in de chartreuse Genadedal bij Brugge, daar zouden blijven totdat het huis hunner professie in betere omstandigheden zou verkeeren. [3])

In 1428 is Hugo van Delft van het prioraat ontheven en belast met de geestelijke leiding van het zoo bloeiende klooster der kartuizerzusters buiten Brugge. Hij was als vicarius van St. Anna de opvolger van den bekenden Herman Steenken [4]), die op 23 April van dat jaar was gestorven. De kronieken van dit convent gewagen van zijn persoon met veel lof. [5]) In 1448 is hij als vicarius der monialen vervangen door Arnold Horinck van Amsterdam. Hij

[1]) Le Vasseur, I, 281.

[2]) c. 1425: „Priori domus Hollandie non fit misericordia. Et committitur visitatoribus provincie et cui libeat eorum in solidum quatenus secundum necessitatem dicte domus personas ejusdem valeat alibi collocare. Et frater Theodoricus ejusdem domus conversus vadat ad domum Sancte Anne prope Brugis ad hospitandum ad Ordinis voluntatem".

[3]) c. 1427: „Priori domus Hollandie non fit misericordia". Vgl. blz. 68, noot 2.

[4]) Le Vasseur, I, 502; *Verslagen en Mededeelingen der Vlaamsche Academie voor Taal en Letteren*, 1927, blz. 50—72.

[5]) „Vir fuit eximia morum mansuetudine præditus, versatissimus in rerum spiritualium cognitione, et insigni exornatus vitæ sanctimonia" (Le Vasseur, I, 281).

is toen teruggekeerd naar het klooster zijner professie te Kiel en niet lang daarna overleden. [1])

Dirk Waelwijn (1428—1434)

Degene, die in 1428 de toen afgetreden prior is opgevolgd, is waarschijnlijk geweest Dirk Waelwijn. Van welk huis hij professus was, wordt ons niet medegedeeld.

Wij hebben reden om aan te nemen, dat hij in 1428 prior was. [2]) Wanneer hij als zoodanig is afgetreden, blijkt niet. Hij is op 23 Juni overleden. In het necrologium der Utrechtsche kartuizers werd hij als „quondam prior" ingeschreven na Hendrik van Vethusen, die in 1421 stierf, en vóór Filippo-Maria Visconti, hertog van Milaan, die in 1447 is gestorven.

Omtrent de lotgevallen van het Hollandsche huis in deze jaren is weinig bekend. In 1431 is de prior door de Grande Chartreuse in zijn bediening gehandhaafd. Het klooster blijkt in dezen tijd begunstigd te zijn vanwege D. Jan de Sanden. [3])

Ook in 1432 is den prior geen „misericordia" verleend. Aan de visitatoren werd opgedragen een verzoek van het convent omtrent wijziging der „termini" te behandelen. [4])

De chartae van 1433 ontbreken.

In 1434 is de prior door de patres capitulares gehandhaafd, terwijl hem een beslissing werd kenbaar gemaakt inzake den omslag ter bestrijding der kosten van de prioren, die op het concilie van Basel de Orde vertegenwoordigden. [5])

---

[1]) c. 1450: „Obiit D. Hugo de Delft, monachus professus domus Sancte Catharine prope Antverpiam, dudum vicarius domus Sancte Anne".

[2]) *Kroniek van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, 13e jrg. (1857), 3e serie, 3e deel, blz. 140; BMHG, IX, 282.

[3]) c. 1431: „Priori domus Hollandie non fit misericordia, et quia domus illa recepit bona emolumenta ex parte D. Joannis de Sanden, revertatur ipse ad domum sue professionis".

[4]) c. 1432: „Priori domus Hollandie non fit misericordia. Et quod petunt de dilatione terminorum committitur visitatoribus".

[5]) c. 1434: „Priori domus Hollandie non fit misericordia. Et pro releva tione taxe pro prioribus pro toto Ordine in Concilio residentibus sciat se non esse exauditum sicut nec alii",

Hildewardus Ostee (± 1434—1438)

Onzekerheid bestaat omtrent de bestuursperioden van degenen, die tusschen 1428 en 1438 het prioraat heeft of hebben bekleed. Slechts is bekend, dat Hildewardus Ostee in dit tijdvak als prior heeft gefungeerd. Van welk klooster hij professus was, staat niet vast. Wel is het zeker, dat hij niet tot het Geertruidenbergsche convent behoorde. Van omstreeks 1424 tot 1428 was Hildewardus belast met het bestuur van de chartreuse te Zeelhem bij Diest.[1]) In 1428 heeft het generaal kapittel hem van dit prioraat ontheven en benoemde het in zijn plaats Godschalk Seron van Antwerpen.[2]) Niettemin vindt men hem in een akte van 1 Mei 1429 nog genoemd als prior van het Zeelhemsche huis.[3]) Hoe zulks is te rijmen met de beslissing van 's jaars te voren, is mij niet duidelijk. Uit drie akten van 8 Februari 1434 blijkt, dat hij toen procurator te Zeelhem was.

Op 13 November 1438 en 21 Maart 1440 blijkt hij er weder prior te zijn. Op grond hiervan veronderstel ik, dat hij in 1434 of later tusschentijds prior te Geertruidenberg is geworden en dat gebleven is tot 1438. Hij is op 12 October 1440 gestorven, als oud-prior naar het schijnt.[4])

In 1435 en 1436 is door het generaal kapittel slechts bepaald, dat de prior van het huis bleef gehandhaafd. De chartae van 1437 ontbreken. In 1438 onthief de Grande Chartreuse den prior op zijn dringend verzoek van den be-

---

[1]) Volgens mededeeling van den E. Heer E. Koninckx te Munsterbilsen wordt hij in akten van 12 April 1426 en 11 Februari 1427 als prior van Zeelhem genoemd. (Staatsarchief Hasselt, fonds kartuizers, cartularium II). Aan denzelfden vriendelijken berichtgever dank ik ook de in de volgende noten vermelde aanteekeningen uit dit archief.

[2]) c. 1428.

[3]) Cartularium III te Hasselt.

[4]) c. 1441: „Obiit D. Helduardus primo prior in Zeelhem prope Diest et ultimo domus Hollandie, habens anniversarium perpetuum associandum...". In het Utrechtsche necrologium staat hij als volgt vermeld: „Obiit d. Hildewardus, quondam prior domus nostre in Diest". (BMHG, IX, 324).

stuurslast en benoemde in zijn plaats Marcilius Boechamer, tot dan toe prior van Monnikhuizen bij Arnhem.[1])

Marcilius Boechamer (1438—14. .)

Blijkens de studentenlijsten van de Keulsche Universiteit was Boechamer[2]) daar in 1414 als student ingeschreven als: Marcilius Boechamer de Doesborch. Later heeft hij het kleed van Sint-Bruno aangenomen bij de Arnhemsche kartuizers, waar hij als monnik is geprofest. Na het overlijden van Jan van Leiden in 1436 of in het begin van 1437 is hij dezen opgevolgd als prior van het klooster Monnikhuizen en wel onder moeilijke omstandigheden. Er was sprake van het vertrek van het convent naar andere huizen der Orde, vermoedelijk in verband met de troebelen in Gelderland en de ontevredenheid jegens den hertog.

Boechamer was in 1438 tegenwoordig op het generaal kapittel in de Grande Chartreuse. Hij verkreeg daar op zijn dringend verzoek ontheffing van het prioraat te Arnhem en werd als prior van het huis opgevolgd door Garcilius van den Gruythuys. Tegelijkertijd benoemde men D. Marcilius tot prior van het klooster buiten Geertruidenberg. Hoe lang hij dit convent heeft bestuurd, kan niet nauwkeurig worden vastgesteld. De akten van het generaal kapittel in de jaren 1439-1449 vermelden telkens, dat aan den prior van Geertruidenberg geen „misericordia" is verleend. In 1449 werd echter in de overlijdensberichten van de Grande Chartreuse den dood medegedeeld van Hendrik Best, prior van het Hollandsche huis, zoodat waarschijnlijk reeds eenige jaren eerder het bestuur van Boechamer tusschentijds een einde had genomen. Deze is vervolgens naar Monnikhuizen teruggekeerd, waar hij in 1457 of in het begin van 1458 als

[1]) c. 1438: „Priori domus Hollandie ad suam magnam instantiam fit misericordia. Et si velit profiteatur sedem quam statuta concedunt. Et praeficimus ibidem in priorem D. Marcilium in presenti capitulo absolutum ab officio prioratus domus Beate Marie in Monichusen".

[2]) H. Keussen, *Die Matrikel der Universität Köln 1389 bis 1559,* I (Bonn 1892), 168; *Monnikhuizen,* 50—51.

vicarius van het huis zijner professie is gestorven.[1])

Balduinus (14..-14..).

In het necrologium van Nieuwlicht wordt op 19 October het volgende gememoreerd: „Obiit D. Balduinus, quondam prior domus Hollandie".[2]) Van dezen prior is verder niets bekend. Zijn naam volgt op dien van een monnik, die in 1432 is gestorven. Na Balduinus volgt het overlijdensbericht van D. Tielmannus de Vinea, professus van het Hollandsche huis, wiens sterfjaar niet bekend is. Diens naam komt echter in de overlijdensberichten van de Grande Chartreuse, welke zijn bewaard, niet voor[3]). Op dezen volgt de naam van een monnik uit de Bourgondische provincie, wiens dood in 1499 door de Grande Chartreuse is bericht.

Wanneer is deze Balduinus prior te Geertruidenberg geweest? Vermoedelijk moet hij in de priorenlijst dadelijk voorafgaan aan den reeds genoemden Hendrik van Best of direct op dezen volgen. In 1483 of 1484 overleed als vicarius van Sionsberg bij Zierikzee D. Boudewijn Huygensz. (Balduinus Hugonis (4). Is deze wellicht identiek met den oud-prior van Geertruidenberg? Een ander van dien naam komt in de overlijdensberichten van de Grande Chartreuse, betrekking hebbende op de Dietsche provincie, althans niet voor.

Hendrik van Best (14..-1449)

De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat het Geertruidenbergsche klooster na Boechamer en vóór Hendrik van Best nog door een of meer andere prioren is bestuurd. Wanneer Best is opgetreden als prior, kon niet worden vastgesteld. Blijkens een akte van 15 Maart 1428 fungeerde

[1]) c. 1458: „Obiit D. Marcilius Boechamer, vicarius domus in Monichusen et dudum prior Beate Marie in Hollandia".

[2]) BMHG, IX, 327.

[3]) Vermoedelijk is hij dezelfde als Tielman Jansz, die in een akte van 16 Mei 1439 als procurator voorkomt (oudste cartularium te Antwerpen).

[4]) *Zierikzee*, 188.

hij op dat tijdstip als procurator. Het eenige, dat overigens van hem bekend is, is ontleend aan het in 1449 door de Grande Chartreuse afgegeven overlijdensbericht, waaruit blijkt, dat hij 17 Maart 1449 als prior is gestorven. [1]) Het Utrechtsche necrologium vermeldt hem op 21 Maart en noemt hem professus van het Hollandsche huis. [2])

Jan Steenken (1449—1465)

Wie in 1449 Hendrik van Best opvolgde als prior, kon aan de hand van mijne bronnen niet worden vastgesteld. Het generaal kapittel handhaafde van 1450 tot en met 1464 telken jare den prior in zijn officie. Uit een akte van 27 Juli 1453 verneemt men, dat toen Jan Steynken prior was. [3]) Waarschijnlijk is deze dus reeds in 1449 opgetreden, tenzij toen een ander tot het prioraat is geroepen, die later tusschentijds is vervangen door Steenken.

In de studentenlijsten van de universiteit van Keulen vindt men in 1425 genoemd: „Joh. de Doysbergh aliter dictus Steynken Trai. d." [4]) Vermoedelijk is hiermede de latere kartuizer bedoeld. Hij is monnik geworden van het klooster Monnikhuizen bij Arnhem.

Tijdens zijn prioraat bevatten de chartae capituli generalis met betrekking tot het Hollandsche huis geen bijzonderheden.

In 1465 is Steenken op zijn aandringen van den bestuurslast ontheven. [5]) Aan het convent werd opgedragen een nieuwen prior te kiezen. Mocht het daarin niet slagen, dan zouden de visitatoren in de benoeming van een prior moeten voorzien.

---

[1]) *c.* 1449; „Obiit D. Henricus Best, prior domus Beate Marie in Hollandia, habens anniversarium perpetuum associandum cum primo anniversario post diem obitus sui qui fuit 17 Martii."

[2]) BMHG, IX 251.

[3]) *Archief H. H.*, blz. 390, regest no. 26.

[4]) Keussen, o.c., I, 213.

[5]) *c.* 1465: „Priori domus Hollandie ad suam instantiam fit misericordia. Et electionem novi prioris remittimus ad conventum dicte domus, quam, si canonica fuerit, visitatores provincie aut alter ipsorum cum socio habeant confirmare, alioquin de priore idoneo dicte domui habeant providere."

Jan Steenken is daarop teruggekeerd naar Monnikhuizen, waar hij op 12 Augustus 1470 is gestorven na aldaar nog het ambt van vicarius te hebben bekleed. [1])

De Utrechtsche kartuizers hadden met hem op voet van wederkeerigheid een zekere associatie, hierin bestaande, dat het convent van Nieuwlicht hem bij zijn dood een monachatus had toegekend, terwijl hij zich had verbonden om voor de overledenen van het Utrechtsche huis een monachatus te houden. [2]) Er waren slechts vier monniken van elders, met wie Nieuwlicht in den loop des tijds een dergelijke associatie heeft gehad. [3])

Tijdens het prioraat van Steenken, namelijk in 1463, is de Nijmegenaar Jan van Rosendael prior van de Grande Chartreuse en generaal der Orde geworden. [4])

Jacob Ruusch (1465—1473)

Krachtens machtiging van de patres capitulares heeft het convent van Geertruidenberg in 1465 Jacob Ruusch tot prior gekozen. Blijkbaar was hij dus een professus van het huis. Uit den tijd van zijn bestuur vallen geen bijzonderheden te vermelden. Hij is 4 Juli 1473 overleden. [5])

Op 26 Juli 1472 stierf de prior van de Grande Chartreuse Jan van Rosendael. Hij is in het generalaat opgevolgd door Antoine Dellieux.

Klaas van Heusden (1473—1483)

Omtrent den persoon en de bestuursperiode van dengeen,

---

[1]) BMHG, IX, 192, 300: „Obiit D. Joannes Steneken, quondam prior domus Beate Marie in Hollandia."

[2]) Zulk een monachatus bestond uit het opdragen van een Mis gedurende dertig opeenvolgende dagen en bovendien van een Mis benevens het bidden van het doodenofficie op den verjaardag van een obiit. (Vgl. F. A. Lefebvre *Saint Bruno et l'Ordre des Chartreux*, I (Paris 1883), p. 265.

[3]) BMHG, IX, 192.

[4]) NNBW, VI, 1207.

[5]) c. 1474: „Obiit D. Jacobus Ruusch prior domus Hollandie." Vgl. BMHG, IX, 286.

die vervolgens gedurende een tienjarig tijdvak het prioraat heeft bekleed, zijn ons weinig bijzonderheden bekend. [1])

In 1474 bepaalde het generaal kapittel, dat D. Jacobus Collon, die als hospes in het klooster verbleef, zou terugkeeren naar het huis zijner professie te Lübeck. [2])

D. Nicolaas stierf als prior 18 November 1483. [3])

In 1475 is bij de kartuizers van Geertruidenberg begraven Gijsbert van Brederode, bekend als medepredendent van David van Bourgondie voor den bisschoppelijken zetel van Utrecht, die na een bewogen leven op 15 Augustus van dat jaar te Breda was gestorven. Hij heeft aan het convent van het Hollandsche huis 1000 gulden vermaakt. [4])

In 1475 werd een der Geertruidenbergsche monniken, Hendrik van Orsoy, aangewezen om Jacob van Gruytrode op te volgen als prior te Luik. Hij heeft deze chartreuse tot 1482 bestuurd, waarna hij ziekelijk in het huis zijner professie is teruggekeerd. [5])

Blijkens een lijst van prebenden uit het jaar 1473 waren de kartuizers van Geertruidenberg collatoren van een vicarie op het O. L. Vrouwe-altaar in de Groote of Lieve-Vrouwekerk te Dordrecht. [6])

14 Juli 1476 heeft de bisschop van Luik aan den prior van het Hollandsche huis, den deken van de collegiale kerk te Breda en Gregorius Speet, den eersten rector van het Sint-Geertruiklooster te s'-Hertogenbosch, opdracht gegeven om in zijn naam over te gaan tot de oprichting van het klooster Vredenburg te Boeimeer bij Breda. [7])

---

[1]) Vgl. *Archief H. H.*, blz. 392 en 393.

[2]) *c.* 1474: „Priori domus Hollandie non fit misericordia; et D. Jacobus Collon ibidem hospes revertatur ad domum Templi Marie prope Lubeck expensis domus sue professionis."

[3]) *c.* 1484: „Obiit D. Nicolaus de Huesden prior domus Hollandie." Vgl. BMHG, IX, 338.

[4]) NNBW, X, 117—121.

[5]) NNBW, IX, 731.

[6]) *Haarlemsche Bijdragen*, XXVIII, 387.

[7]) *Taxandria*, XVII, 30.

Pieter van Dyemen (1483—148. .)

Na het overlijden van D. Nicolaas heeft men Pieter van Dyemen tot prior gekozen. Het generaal kapittel van 1484 bekrachtigde deze keuze. [1]) Van Dyemen was professus van het Geertruidenbergsche klooster.

Hoe lang zijn prioraat heeft geduurd, valt niet met zekerheid vast te stellen. Blijkens een akte van 28 Mei 1485 was hij op dat tijdstip prior. [2]) Het generaal kapittel legde in 1485 aan een der monniken van het Hollandsche huis een bestraffing op. [3])

In 1489 heeft de Grande Chartreuse aan den prior van Geertruidenberg op zijn dringend verzoek en in verband met de aldaar bestaande moeilijkheden ontheffing uit zijn ambt verleend, terwijl bepaald werd, dat het convent zijn opvolger zou kiezen. [4]) De naam van den bestuurder, die in 1489 is afgetreden, vinden wij nergens genoemd. Of dit Pieter van Dyemen is geweest, staat niet vast. Op 11 November 1499 is Pieter van Dyemen als oud-prior overleden. [5])

Tijdens zijn prioraat te Geertruidenberg n.l. 21 Mei 1484, stierf aldaar Hendrik van Orsoy, geprofest monnik van het huis, die daar de ambten van vicarius en van procurator had bekleed en van 1475 tot 1482 prior te Luik is geweest. [6])

---

[1]) c. 1484: „Priori domus Beate Marie in Hollandia non fit misericordia et electionem ipsius confirmamus et canonicam fore dercernimus."

[2]) *Archief H. H.*, blz. 394, regest no. 38.

[3]) c. 1485: „Priori domus Beate Marie in Hollandia non fit misericordia. Et D. N., qui nimis invective ac arroganter suo visitatori scribere ausus est, ut patet ex litteris coram diffinitoribus productis, ad terram in refectorio semel comedat atque claustri colloquio duobus mensibus careat, et caveat ne de cetero talia praesumat, alioquin acrius puniatur."

[4]) c. 1489: „Priori domus Beate Marie in Hollandia ob suas magnas et indefessas instantias et tribulationes ibidem existentes fit misericordia, et electionem comittimus conventui."

[5]) c. 1500: „Obiit D, Petrus de Dyemen monachus professus et alias prior domus Hollandie." Vlg. BMHG, IX, 336.

[6]) Staatsarchief Luik, fonds kartuizers, *Liber fundationis etc. domus Montis Omnium Apostolorum*, fol. 62.

Jan Merchtem (1489—1490)

Nadat in 1489 de toenmalige prior „misericordia" had verkregen, is een der monniken als rector van het huis opgetreden. Aan dezen is echter reeds in 1490 op zijn dringend verzoek door de patres capitulares ontheffing uit zijn officie verleend. [1]) Uit een akte van 7 Maart 1490 blijkt, dat zijn naam was D. Joannes.[2]) Dit moet dus degene zijn, die in het Utrechtsche necrologium op 22 Juni aldus staat vermeldt: „Obiit d. Joannes Merchtem, monachus professus alias rector domus Hollandie". [3]) Deze is in het necrologium geplaatst na een obiit van 1491 en vóór een van 1507. In deze periode zijn er twee monniken van het Hollandsche huis met den naam Joannes gestorven. Hun overlijden is in 1496 door de Grande Chartreuse medegedeeld. [4]) Jan Merchtem is dus gestorven 22 Juni 1495.

Hendrik van Haarlem (1490—± 1499)

Deze was monnik van het Geertruidenbergsche convent. Hij is waarschijnlijk in 1490 door zijn comprofessi tot prior van het huis gekozen. Althans in een akte van 23 April 1492 vindt men hem als prior van het Hollandsche huis genoemd. [5]) Te voren had hij van omstreeks 1484 tot omstreeks 1490 het Amsterdamsche kartuizerklooster bestuurd. [6])

Gedurende zijn bestuur zijn in den boezem van het Geertruidenbergsche convent moeilijkheden gerezen, welke in onze bronnen slechts vaag worden aangeduid. In 1498 heeft de

---

[1]) c. 1490: „Rectori domus Beate Marie in Hollandia propter illius supplicem instantiam fit misericordia et electionem futuri prioris remittimus conventui."

[2]) *Archief H. H.*, blz. 394, regest no. 39.

[3]) BMHG, IX, 281.

[4]) c. 1496: „Obiit D. Joannes de Delft monachus professus domus Hollandie"; „Obiit D. Joannes Roberti monachus professus domus Hollandie." Wie van deze beiden Jan Merchtem was, is niet na te gaan.

[5]) *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein*, 52 (1891), blz. 127.

[6]) *Amsterdam*, 58—59.

Grande Chartreuse aan de bestuurders der provincie opgedragen een onderzoek in te stellen over hetgeen zeven monniken van het klooster hadden geschreven, terwijl het generaal kapittel hen machtiging verleende om de voorzieningen te treffen, welke zij noodig zouden achten. [1])

De inmiddels ingekomen verslagen hebben blijkbaar grond opgeleverd voor het treffen van maatregelen, want in 1499 ontvingen de visitatoren opdracht om met machtiging van de patres capitulares ten aanzien van het Hollandsche huis op te treden. [2])

Hendrik van Haarlem was toen nog prior, want in een akte van 15 Mei 1499 [3]) heeft hij als zoodanig met den procurator Hendrik van Halen gecompareerd. Bij deze akte is aan Christiaan van Zenden, kanunnik van Oudmunster te Utrecht, kwijtschelding verleend wegens betaling van 400 rijnsche guldens voor een huizing en hofstede aan de Gaesbeeckstege te Utrecht, afkomstig van Claes Lambertsz., monnik te Geertruidenberg.

Over de vraag, of Hendrik van Haarlem ook na 1499 in het prioraat is gehandhaafd, laten de gegevens mij in het onzekere. Vermoedelijk is hij in 1499 tusschentijds vervangen door den na te noemen Tilman van Diest.

In 1499 of 1500 stierf de procurator van het klooster, Hendrik van Halen [4]), die in dit officie is opgevolgd door Jan Albrechtsz. van Amsterdam. [5]) Deze is reeds kort daarna als procurator vervangen door den oud-prior

---

[1]) c. 1498: „Priori domus Hollandie non fit misericordia. Et de his quae scribunt septem monachi domus Hollandie, cum ipsius domus instet, committimus visitatoribus examinationem cum plena auctoritate capituli generalis, sicque habeant illi domui providere prout secundum Deum viderint expedire. Et ut clariorem possint notitiam habere, litteras capitulo destinatas remittimus visitatoribus."

[2]) c. 1499: „Priori domus Hollandie non fit misericordia, et dispositionem ipsius domus in capite et in membris committimus visitatoribus cum plena auctoritate capituli generalis."

[3]) Rijksarchief Utrecht, charters van Oudmunster, 2e afd., 410.

[4]) c. 1500: „Obiit D. Henricus Halen, monachus professus et procurator domus Hollandie."

[5]) *Archief H. H.*, blz, 395, regest no. 41.

Tilman van Diest, die 11 Februari 1504 is overleden. Hendrik van Haarlem is op 16 April 1506 gestorven.[1])

Volledigheidshalve zij nog vermeld, dat hij tijdens zijn prioraat te Geertruidenberg met den procurator getuige is geweest bij een beslissing verband houdende met de hervorming van de tucht in de abdij van Egmond. [2])

Tilman van Diest (1499—15 . .)

In het necrologium van Nieuwlicht vindt men op 24 Februari de volgende memorie: „D. Tielmannus, prior domus Hollandie" [3]). Het generaal kapittel van 1504 gaf het volgende doodsbericht: „Obiit D. Tilmannus de Diest, procurator domus Hollandie, alias prior ipsius domus". Blijkbaar is het Utrechtsche necrologium in zijn aanduiding niet volledig. Op 11 Februari vermeldt dezelfde bron namelijk: „Obiit D. Tielmannus de Diest, procurator domus Hollandie" (BMHG, IX, 237). Degene, die belast is geweest met het inschrijven der memories, heeft, naar het schijnt, een abuis begaan.

Uit het bovenstaande blijkt dus, dat het Hollandsche huis bestuurd is geweest door Tilman van Diest, die 11 of 24 Februari 1504 als procurator van het klooster is gestorven. Iets naders omtrent hem is niet bekend. In welke jaren heeft hij het prioraat bekleed? Mogelijk was hij tusschen 1485 en 1489 den reeds genoemden Pieter van Dyemen opgevolgd. Wij houden het er echter voor, dat D. Tilman in 1499 den na te vermelden Hendrik van Haarlem in het bestuur is opgevolgd. Als procurator kan hij dan niet lang hebben gefungeerd, want in 1503 (22 Juni) vindt men Jan Aelbrechtsz. als procurator genoemd. [4])

---

[1]) c. 1507: „Obiit D. Henricus de Haerlem, monachus professus domus Hollandiae, alias prior ejusdem domus et domus Amsterdamensis, et obiit 16 Aprilis." Vgl. BMHG, IX, 258.

[2]) Chr. S. Dessing, *Bescheiden aangaande de Hervorming der tucht in de abdij van Egmond in de 15e eeuw* (Utrecht 1930), 274 e. v.

[3]) BMHG, IX, 242.

[4]) *Archief H. H.*, blz. 395, regest no. 41.

Cornelis van Amsterdam (1505—1505)

Indien de veronderstelling juist is, dat Tilman van Diest het klooster van 1499 tot omstreeks 1502 heeft bestuurd, blijkt niet, wie zijn directe opvolger is geweest. Deze is in 1505 door de Grande Chartreuse in zijn officie gehandhaafd. [1])

Kort daarna schijnt hij tusschentijds te zijn afgetreden, want in 1505 hebben de visitatoren tijdelijk in het bestuur van het Hollandsche huis voorzien door benoeming van Cornelis van Amsterdam tot rector van het convent. Deze is echter reeds op 20 December van hetzelfde jaar overleden. [2])

Dirk Ghim (1505—1509)

Na het overlijden van Cornelis van Amsterdam op 20 December 1505 is Dirk Ghim hem als rector opgevolgd. Deze was professus van het huis. In 1506 benoemde het generaal kapittel hem tot prior. Het schijnt, dat op zijn bestuur een en ander was aan te merken. De Grande Chartreuse handhaafde hem in 1509 wel is waar in zijn ambt [3]), doch vond termen om hem ernstig terecht te wijzen en hem aan te sporen om het klooster „in utroque statu" beter te besturen dan hij tot dan toe had gedaan. Ook op de houding van het convent zelf moesten aanmerkingen worden gemaakt. De monniken werden in allen ernst vermaand, zich aan hun plichten te houden en zich ijveriger toe te leggen op het naleven der observantie. Mochten deze terechtwijzingen geen gevolg hebben, dan waren de visitatoren gemachtigd in te grijpen en het huis „tam in capite quam in membris" te herzien.

[1]) *c.* 1505: „Priori domus Hollandie non fit *misericordia.*"

[2]) *c.* 1506: „Obiit D. Cornelius de Amsterdam, rector domus Hollandie." Vgl. BMHG, IX, 349.

[3]) *c.* 1509: „Priori domus Hollandiæ non fit misericordia. Exhortamur denique priorem ut se emendet in defectis suis et statum domus utrumque dilligentius, quam hactenus fecit, gubernet. Similiter monachi in defectis suis se corrigere studeant et ordinis observantias sollicitius observent, alias visitatores provinciae cum plena auctoritate capituli generalis domui provideant tam in capite quam in membris." — Vgl. *Archief H. H.*, blz. 395. regest n^{0} 43.

Portret van Willem Bybau (1523)
(Vleugel van een tweeluik in particulier bezit)

(Foto-archief „Bossche Bijdragen")

Kort daarna is Ghim van het prioraat ontheven en vervangen door Willem Bybau. Hij is 6 Januari 1521 overleden.[1]) Uit het necrologium der Utrechtsche kartuizers blijkt, dat hij ook de ambten van procurator en van vicarius in het Hollandsche huis heeft bekleed.[2])

Willem Bybau (1509—1521)

Willem Bybau[3]) is omstreeks 1480 te Thielt in Vlaanderen uit een bekend geslacht geboren. Zijn ouders waren Steven Joosz. Bybau en Margriete Oudoirs. Bij zijn huwelijk op 9 September 1470 was Steven Bybau schepen van Thielt en heeft de stad te zijner eere zes kannen wijn geschonken.[4]) Bij den dood van zijn vader in 1477 volgde Steven dezen op als ontvanger. Hij is tot 1489 onafgebroken schepen of ontvanger geweest en is in 1490 overleden. Uit zijn huwelijk werden behalve Willem nog vier kinderen geboren. Johanna Bybau was in 1499 reeds religieuse „ten Graauwe Zustren" te Gent, waar zij in 1556 of 1557 als abdis is gestorven.[5]) Christiaen overleed in 1535 of 1536 als baljuw van Thielt.[6]) Katelijne is gehuwd met Anthonis van Ravestein. Pierijne Bybau is gehuwd met Pieter van Valenchijne.

[1]) *c.* 1521: „Obiit D. Theodorus Ghim monachus professus domus Hollandiae, habens missam de Beata Maria in provincia Teutoniae."

[2]) BMHG, IX, 224: „Obiit d. Theodoricus Ghim, monachus prope Montem Sancte Ghertrudis, alias prior, procurator et vicarius ejusdem domus."

[3]) Petreius, 117—120; Raissius, 56 en appendix; Le Vasseur, II, 528; Paquot, VII, 301—305; Dorlandus, 101; F. V. Goethals, *Lectures relatives à l'histoire des arts, des lettres, des moeurs et de la politique en Belgique,* I (Bruxelles 1837), 52—55; BMHG. IX, 293; Lamalle, 101.

[4]) Stadsrekening Thielt, 11 Oct. 1469—14 Dec. 1471 Mr. J. H. Bybau te Warnsveld, naneef van deze Bybau's, verstrekte mij belangrijke gegevens betreffende dit geslacht, ontleend aan het Stadsarchief van Thielt, en vestigde mijn aandacht op het na te vermelden portret van Willem Bybau.

[5]) Stadsrekening Thielt, 11 Aug. 1499—18 Oct. 1499; *c.* 1557: „Obierunt sorores Johanna Bibau, abatissa monialium Sancti Francisci Gandavi, habens missam de Beata Maria per totum Ordinem, et Justina Bibau, habens missam de Beata Maria per totum Ordinem."

[6]) *c.* 1536: „Obiit egregius ac honorabilis vir Christianus Bibaucius, bayllivus Tillecensis, habens missam de Beata Maria per totum Ordinem."

De overlijdensberichten van de Grande Chartreuse vermelden nog andere familierelaties en wel van verwanten van Willem Bybau, die zijn gestorven na het tijdstip, waarop hij is opgetreden als prior-generaal der Orde, namelijk 1521. In 1492 is Steven's weduwe hertrouwd met Roegier Veranneman. Zij is 8 October 1526 gestorven.[1])

De andere Bybau's, die in de 16de eeuw door de Grande Chartreuse zijn gememoreerd, zijn ongetwijfeld naaste verwanten van Willem Bybau geweest. Een van hen, Laurens Bybau, was evenals Willem mönnik van de chartreuse bij Gent en is in 1519 of 1520 als procurator van de monialen bij Brugge gestorven.[2])

Omstreeks 1557 stierf Justina Bybau, die blijkbaar evenals Johanna religieuse te Gent is geweest.[3])

Reeds in zijn jeugd gaf Willem Bybau blijken van begaafdheid. Op negenjarigen leeftijd zond men hem naar Leuven, waar hij door zijn ijver en levensernst groote vorderingen maakte in de studie. Na deze te hebben volbracht ging hij naar Gent, waar hij zich aan het onderwijs wijdde. Tijdens een zijner lessen sloeg op een keer — naar zijn

[1]) c. 1527: „Obiit honorabilis Margarita Odoirs, mater Reverendi Patris nostri Guillelmi, prioris Cartusiae, habens per totum Ordinem plenum monachatum. Obiit 8 Octobris." Vlg. BMHG, IX, 323.

[2]) c. 1520: „Obiit D. Laurentius Bibau, monachus et procurator domus monalium Sanctae Annae, professus domus Gandavi"; c. 1524: „Obiit Johanna Bibaucii habens missam de Beata Maria in provincia Teutoniae"; c. 1525: „Obiit spectabilis dominus dominus Joannes Bibaucius, jurium doctor, universitatis Parisiensis viceprotector ac Christianissimi Regis Franciae in suo parlamento Parisiensi consilarius, pro quo fiat unum tricenarium defunctorum"; c. 1544: „Obiit honesta matrona Jodoca Bibau: c. 1570: „Obiit soror Egidia Bibau monialis professa domus Sanctae Annae Brugis, quae habet ter Pater Noster et totidem Ave Maria per totum Ordinem a singulis personis persolvenda. Insuper habet missas de Sancta Trinitate et de Beata Maria in provincia Teutoniae a singulis sacerdotibus dictae provinciae."

[3]) In de stadsrekening van Thielt (11 Aug.—18 Oct. 1499) komt de volgende post voor: „Item voer der stede recht van den X^den^ penninghen van al den rechten dat broeder Willem Bibau religieux ter Zartruessen buten Gent en zustre Jehane Bibaus, zijne zuster, religieuse ten Graauwe zustren te Gendt, upe droeghen huerlieder broeder ende zusters van al hueren goede also verren alst binnen scependomme bestrecken mach danof . . . . X lb. XVI sc. p." Daaruit blijkt, dat Willem Bybau in 1499 één broeder en ten minste drie zusters had.

biograaf verhaalt — de bliksem in, waardoor Bybau ter aarde werd geworpen en enkele leerlingen kwetsuren opliepen. Niet lang daarna rijpte bij hem het voornemen om zijn roeping voor het contemplatieve leven te volgen en kartuizer te worden.

In 1499 nam hij afscheid van zijn familie en van de magistraat zijner geboortestad. Van deze gebeurtenis wordt gewag gemaakt in de stadsrekening van Thielt [1]):

„Van vier kannen wijns te VIII sc. par. de stoop ghepresenteert broeder Willem Bibau religieus ten Zartruessen buten Ghendt porter deser stede treckende int clooster..... III III sc. p."

Na in het kartuizerklooster Koningsdal te Royghem bij Gent zijn noviciaatsjaar te hebben volbracht, is hij daar als monnik geprofest onder het prioraat van Pieter Vasseur (1497—1538). Deze prior was zeer bevriend met de Bourgondische vorsten. Hij was, voordat hij kartuizer was, te Leuven de leermeester geweest van Philips den Schoone, terwijl Karel V in zijn jeugd veel met de Gentsche kartuizers verkeerde en soms zelfs bij hen overnachtte in plaats van in het naburige paleis. [2]) Onder de voortreffelijke leiding van dezen prior ontving de jonge Bybau zijn vorming als kartuizermonnik. Later is D. Willem eerst vicarius en daarna procurator van het Gentsche convent geworden. In het laatst van 1509 volgde zijn benoeming tot prior van het Hollandsche huis.

Uit zijn eerste bestuursjaren te Geertruidenberg zijn geen bijzonderheden bekend. In 1511 werd Bybau convisitator van de Dietsche provincie. Als zoodanig moest hij den Gentschen prior Vassorius in het bestuur van dit ressort bijstaan. In hetzelfde jaar droeg het generaal kapittel hem op om met een door hem te kiezen prior of monnik het klooster bij Gent te visiteeren, aangezien de prior van dit huis uit den aard der zaak niet zelf deze visitatie kon verrichten. [3]) In 1513

---

[1]) 11/8 1499—16/10 1499.

[2]) Le Vasseur, II, 528—529; III, 24—25.

[3]) c. 1511; „Domus Gandavi visitetur per convisitatorem provinciae, non obstante statuto, cum socio priore vel monacho per eum eligendo."

werd Bybau eerste visitator der provincie, welk ambt hij nevens het prioraat tot 1521 heeft vervuld.

Een aantal keeren is hij gedurende deze periode naar de Grande Chartreuse gereisd om daar het generaal kapittel bij te wonen. Hij was daar onder meer in 1517, 1519 en 1521 tegenwoordig. In elk van deze jaren zag hij zich door de kapittelvaders benoemd onder de acht diffinitoren der Orde. In 1520 ontving de prior van Geertruidenberg opdracht om in het volgende jaar op het generaal kapittel de collatie te houden.[1]) Hij heeft inderdaad in 1521 het generaal kapittel bijgewoond en is er wederom als diffinitor opgetreden. Ook bij andere gelegenheden was hem deze eer te beurt gevallen.

Tijdens het bestuur van Bybau heeft het Geertruidenbergsche convent een geschil gehad met het gasthuis over zekeren aanwas op het Sandoel onder de vrijheid der stad. Bij uitspraak van het Hof van Holland is hieraan ten gunste van het gasthuis een einde gemaakt. In verband hiermede hebben de kartuizers in de jaren 1515 en 1516 in vier termijnen een som van 200 Philippus-guldens aan de gasthuismeesteren betaald.[2])

In 1516 wist Bybau als visitator op een gelukkige wijze een einde te maken aan een geschil tusschen prior en convent van de kartuizers te Leuven en graaf Hendrik van Nassau over terreinen bij Breda, die aan genoemd klooster waren geschonken door Jan van Overbeek. De graaf beweerde, dat de schenker zijn rechten had aangetast. Een proces hierover was reeds sedert het einde der 15de eeuw gaande. Het getroffen accoord viel uit in het voordeel van het Leuvensche convent, dank zij de tegemoetkomende houding van den graaf.[3])

In de jaren 1513—1517 was een der monniken van het

---

[1]) c. 1520: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia. Collationem faciat anno futuro prior domus Hollandiae."

[2]) *Archief H. H.*, blz. 396, regesten nos. 45, 46 en blz. 397, regesten nos 47 en 48.

[3]) Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de Belgique, XIX (1877) 232, 235 en 287.

Hollandsche huis, Adriaen van den Cruyce van Rupelmonde, belast met het bestuur van het kartuizerklooster Zonneberg bij Kampen. Te voren, namelijk 1499—1513, is hij als vicarius belast geweest met de geestelijke leiding van de kartuizerzusters bij Brugge en daarna had hij als procurator gefungeerd in het huis zijner professie. [1]) Hij is 17 November 1517 gestorven.

De Grande Chartreuse gelastte in 1518 de verplaatsing van den donaat Antonie Jacobsz. van Geertruidenberg naar Kampen, waar het kartuizerconvent te gering in aantal was. [2])

Nadat in September 1521 de prior der Grande Chartreuse Francois Dupuy was overleden, is Bybau als zijn opvolger gekozen tot 35sten generaal der Orde. De keuze geschiedde met algemeene stemmen. De tijding van deze benoeming werd door een drietal koeriers te paard, twee monniken, onder wie zich de procurator van de Grande Chartreuse bevond, en een donaat, naar de Nederlanden gebracht. Zij kwamen in November te Geertruidenberg den nieuwen „prior Cartusiae" de boodschap mededeelen. Spoedig daarop begaf Bybau zich met D. Pieter Vasseur naar Audenaerden om aan Karel V zijn benoeming te melden. [3]) Vervolgens ondernam hij de reis naar Dauphiné, waarbij de deputatie uit de Grande Chartreuse, de donaat Nicolaas Brecpot uit de chartreuse bij Edingen en een donaat uit Geertruidenberg hem vergezelden. [4]) Zij namen veiligheidshalve niet de gewone route door Frankrijk, doch volgden den Rijn naar het Zuiden.

Gedurende dertien jaren heeft Bybau aan het hoofd der Orde van Sint Bruno gestaan. De Orde had aan den vooravond der Reformatie haar grootste uitbreiding bereikt. Zij

---

[1]) *Kampen*, 16—19.
[2]) *c.* 1568: „Et Anthonius Jacobi donatus ibidem vadat hospitatum ad domum Campensem ad Ordinis voluntatem."
[3]) Raissius, 57; Lamalle, 164—166.
[4]) Lamalle, 140.

telde niet minder dan ruim 200 huizen. Bybau's bestuursperiode bracht groote zorgen mede. [1]) Meer dan een klooster, vooral in de Saksische provincie, had te lijden van de boerenopstanden. In Zwitserland en Engeland deed de opkomst van het Protestantisme zich reeds sterk gevoelen. De Hongaarsche en Oostenrijksche conventen leden onder de bedreigingen der Muzelmannen. In Zweden en Westfalen waren de kartuizers niet minder rampspoedig.

Terwijl de Orde het hoogtepunt van haar uitwendigen bloei had bereikt, bleven vele conventen ondanks de afzondering, welke de regel medebracht, een warmte en een invloed ontwikkelen, die bewonderenswaardig waren. In het bijzonder trok in dit opzicht de Keulsche Kartause de aandacht. Deze heeft in den geloofsstrijd, die zich bij het baanbreken van den nieuwen tijd begon te openbaren, in de voorste linie geijverd voor een hervorming der Kerk en haar leden en weerstand geboden aan de nieuwe leer. [2])

Het Keulsche convent genoot daarbij de bijzondere aanmoediging en den steun van den prior van het groote klooster bij Grenoble. Onder leiding van den prior Pieter Blommevenne van Leiden bezorgden de kartuizers van Keulen nevens andere geschriften een ontelbare reeks werken van Dionysius den Kartuizer in druk. Het waren vooral Nederlanders, die dezen verdienstelijken arbeid met zeldzame activiteit ten uitvoer brachten. [3]) In een brief van 17 October

---

[1]) *Basler Chroniken herausgeg. von der Historischen Gesellschaft in Basel*, I (Leipzig 1872), blz. 357 e.v.; E. M. Thompson, o.c., blz. 108—109, 390—410; D. Mathew and G. Mathew O. P., *The Reformation and the contemplative Life* (London 1934), passim; Lamalle, p. XXIV—XXV.

[2]) Joseph Greven, *Die Kölner Kartause und die Anfänge der Katholischen Reform in Deutschland* (Münster i. W. 1935).

[3]) In 1533 werd het kartuizerklooster te Keulen, blijkens de visitatieaanteekeningen van dat jaar, bewoond door 20 monniken (professi), 3 monniken (hospites) en 14 leekebroeders. Onder de geprofeste monniken treft men de volgende namen aan: Pieter van Blommevenne van Leiden, prior, tevens visitator van de Rijnprovincie, Dirk Loer van Stratum, vicarius, Gerrit Kalkbrenner van Hamont, procurator, Simon van Utrecht, sacrista, Hendrik Wreij van Arnhem, Bruno Loer van Stratum, Laurens van Baardwijk, Clemens van Baardwijk, Jan van Grave († 22 Juni 1533), Jan van Ravenstein, Willebrordus

1531 droeg Bybau aan Blommevenna en aan Dirk Loer op om zich toe te leggen op de uitgave der werken van Dionysius den Kartuizer. [1]) Loer werd daarvoor zelfs vrijgesteld van het koorgebed. In 1533 waarborgde het bestuur der Orde de Keulsche monniken, die bij dezen arbeid samenwerkten, dat zij daarin niet zouden worden gestoord door overplaatsing naar een ander klooster. [2])

Op 24 Juli 1535 is Willem Bybau in de Grande Chartreuse gestorven. [3]) Hij is als prior-generaal opgevolgd door Jean Guilhard.

Het leven van Bybau is beschreven door den kartuizer-humanist Livinus van der Maude of Ammonius (1485—1556) [4]), die sedert 1533 professus was van het Gentsche huis en voordien sedert 1506 monnik van Herne is geweest.

Hollandus, Jan Eren, Gijsbert van Blockhoven van Utrecht, Bruno van Horst en Andries van Hamont. Bovendien zijn 31 October 1533 Lambertus van Oirschot en Daniel Arentsz van Gent als prebendarii aangenomen. De laatste was reeds priester, de eerste is het in 1534 geworden. Verder waren nog als monnik te Keulen geprofest in 1521 Pieter Lijdt van 's-Hertogenbosch en in 1531 Albert van Driel, doch daar hun sterfjaren niet bekend zijn, kon niet worden vastgesteld of zij in 1533 nog tot het convent behoorden. In aanmerking worde genomen, dat mogelijk een enkele van de bovengenoemden in 1533 als hospes elders verblijf hield.

[1]) „Anno 1531. 17 Octob. R. P. Guilelmus D. Petrum priorem et D. Theodoricum vicarium instigavit ad edenda opera D. Dionysii Cartusiani, concessa etiam vicario emanendi e choro." *(Chronologia Carthusiae Coloniensis,* hs. Kartause Hain, Düsseldorf-Unterrath). Greven, t. a. p., blz. 54, schrijft deze opdracht abusievelijk aan den in 1521 overleden generaal Dupuy toen.

[2]) „Anno 1533 .... Hoc anno Pater Theodoricus Loherius vicarius, pater Gerardus Hamontanus procurator, pater Henricus Arnhemensis, pater Simon sacrista, pater Bruno Loherius, cooperatores in edendis operibus Dionysii Cartusiani, obtinuerunt licentiam a capitulo, quod non possent emitti e domo." *(Chronologia Carth. Colon).*

[3]) c. 1536: „Obiit Reverendus Pater D. Guilelmus Bibautius, prior domus Majoris Cartusiae, qui vigore statutorum nostri Ordinis et ex concessione eidem facta Anno Domini 1518 per tunc Reverendum Patrem D. Franciscum et Venerabiles Patres Diffinitores capituli generalis, habet per totum Ordinem triplicem cum psalteriis monachatum; cujus obitus dies scribatur in kalendariis domorum Ordinis sub 24 Julii." Vgl. BMHG, IX, 292.

[4]) Petreius, 117; Paquot, III, 224; Lamalle, XVIII, 163, 165, 210—211; A. Roersch, *L'Humanisme Belge à l'époque de la Renaissance* (Bruxelles 1910) 57—68.

Deze biographie werd als verloren beschouwd. Reeds Petreius en Havensius hebben in het begin der 17de eeuw tevergeefs getracht haar op te sporen. Doch in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel wordt een exemplaar bewaard, dat in 1550 in het Geertruidenbergsche klooster is afgeschreven. Daaruit blijkt, dat Ammonius Bybau's levensbericht in 1540 heeft opgesteld, toen de auteur als hospes te Monnikhuizen bij Arnhem verbleef [1]).

Van Bybau zijn nog zoowel in handschrift [2]) als in druk bewaard zijn *Sermones capitulares de vitae spiritualis profectu.*[3]) Voorts liet hij na *Conciones de plerisque praecipuis festis.* Daarnevens vindt men van Bybau eenige Latijnsche puntdichten in de uitgave van Ludolph van Saxen's *Vita Jesu Christi,* verschenen te Parijs 1534, Venetie 1581, en Antwerpen 1618, terwijl ook Raissius (p. 154) een grafdicht mededeelt, dat Bybau gemaakt heeft op Petrus Colkies van Antwerpen.

Op aansporing van Arnold de Bost hadden eenige theologen en humanisten dichterlijke lofprijzingen gewijd aan Sint Joachim.[4]) Onder hen bevond zich ook Bybautius, wiens *Epigrammata in laudem divi Joachim patris Genitricis Dei Mariae* zijn afgedrukt in de voormelde Venetiaansche editie van 1581.

[1]) J. van den Gheyn, *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique,* III, p. 219, codex 1972 (5136—37).

[2]) *Cathalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France,* Départements, Tome VIII Grenoble (Paris 1889), p. 161: Bibliothèque de la ville de Grenoble, codex 467 (16e eeuw, papier, 182 blz., perk. band). Ook codex no. 161 bevat een verzameling Sermones, toegeschreven aan Bybau. Voorts M. Keuffer, *Beschreibendes Verzeichnis der Handschriften der Stadtbibliothek zu Trier,* Drittes Heft (Trier 1888), p. 153: codex 341, fol. 170—231, Sermones seu collationes titulo carentes edite per R. D. Guilhelmum Bibautium, dominum priorem Maioris Carthusie (Inc.: Omnia vestra in charitate fiant....''). In de Koninklijke Bibliotheek te Brussel wordt bewaard een hs van de Sermones, dat in 1550 te Geertruidenberg is geschreven. (codex 1972, fol. 3—141).

[3]) Zij zijn in 1539 voor het eerst te Erfurt in druk verschenen door de zorgen van Judocus Hesse, prior der kartuizers aldaar. In 1610 zag te Antwerpen een nieuwe uitgave het licht. Daarop is in 1654 bij Jac. Meursius te Antwerpen een editie gevolgd, welke ook Bibau's *Conciones de plerisque praecipuis festis* bevat.

[4]) Alph. Roersch, t.a.p., p. 32.

Zijn preeken werden door de kartuizers veel gelezen. Men treft ze nog in de kloosters der Orde aan.[1])

Een portret van Willem Bybau, omstreeks 1521 door een onbekenden schilder vervaardigd, bevindt zich op den linkervleugel van een tweeluik, dat in 1902 aanwezig was op de te Brugge gehouden tentoonstelling.[2]) Het rechterpaneel stelt de H. Maagd met het Kind voor, terwijl het linkerpaneel het portret van Bybau laat zien in biddende houding op een achtergrond van goud. Daaronder staat op de lijst „Guilhelmus Bibaucius, primas totius ordinis Cartusientium. Obiit Gratianopoli 1535." Op de keerzijde staat afgebeeld het kruis met de doornenkroon en de vijf wondeteekenen omgeven door stralen en aan den voet een kelk, planten en een doodshoofd. Men kan aannemen, dat dit portret door een tijdgenoot naar het leven is geschilderd.

In de Grande Chartreuse bevond zich vóór 1903 een portret van Bybau onder de groote reeks portretten van de generaals der Orde. Deze worden thans bewaard in de chartreuse van Valsainte (Zwitserland). In den loop der eeuwen is het moederklooster echter meermalen door groote branden geteisterd. De portretten van de eerste 49 generaals waren er op het einde der 17de eeuw geplaatst na een grooten brand, waardoor veel was verwoest. Mogelijk waren er een aantal van ouderen datum onder, die toen echter door hetzelfde penseel min of meer in één trant zijn behandeld. Dupré-Deloire[3]) is van meening, dat al deze portretten zijn „une copie très inférieure d'une excellente gravure représentant les mêmes sujets avec bien plus d'art." Blijkbaar bedoelt hij de gravure van Michel Natalis naar een inmiddels verloren schilderij van Bertholet Frémal, geschilderd in 1649.

---

[1]) Petreius, 116—120; Raissius, in Elencho scriptorum; Sweertius, *Athenae Belgicae*, p. 299; Paquot, VIII, 301—305.

[2]) *Cathalogue de l'exposition des primitifs Flamands et d'art ancien à Bruges 1902* (Bruges 1902), ingeleid door J. Weale, no. 162. Eikenhout h. 25, 5, br. 15, 5. Het tweeluik was in 1902 eigendom van de Gravin de Liedekerke.

[3]) *Voyage à la Grande Chartreuse* (1830), p. 193.

voorstellende de eerste 49 prioren van de Grande Chartreuse in twee rijen bijeengezeten. Mogelijk is het echter ook, dat als model heeft gediend een andere gravure naar hetzelfde schilderij, n.l. die van een zekeren Gérard Audran. Hoe het zij, het portret van Bybau uit deze verzameling vertoont echter niet de minste gelijkenis met dat van het bovenvermelde tweeluik en kan als fantasie worden aangemerkt. [1])

Hendrik Pietersz. van Oosterhout (1521—1524)

Deze prior was waarschijnlijk professus van het Geertruidenbergsche convent. Uit de periode van zijn bestuur vindt men geen bijzonderheden vermeld. Slechts blijkt uit de chartae van het generaal kapittel van 1524, dat D. Philippus van Reimerswaal, monnik van het Delftsche klooster, die in 1523 in Zierikzee was en 's jaars daarna als hospes in het Hollandsche huis verbleef, naar aanleiding van een conflict met den convers, broeder Judocus, in dat jaar naar Utrecht is overgeplaatst. [2])

D. Hendrik is op 14 September 1524 als prior gestorven.[3])

De Grande Chartreuse berichtte in 1521 het overlijden van drie monniken van dit klooster, n.l. Adriaan van Dordrecht, Jan Pietersz. en Dirk Ghim, oud-prior. Kort daarna is het convent nog zwaarder getroffen. Blijkens de doodsberichten van de Grande Chartreuse van 1522 waren in het toen afgeloopen jaar niet minder dan twee monniken en drie donaten aan het convent ontvallen. Het waren Arnold Paeds, Jan van Bouckhorst en de leekebroeders Arnold, Tilman en Jan.

---

[1]) Vgl. *La Grande Chartreuse* par un Chartreux (Lyon 1898), pp. 246—248.

[2]) c. 1524: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia. Et diligenter inspectione facta per visitatores provinciae de verbis injuriosis a fr. Judoco converso domus Ziericzee D. Philippo de Reimerswall illatis, dicto D. Philippo silentium imponimus, et vadat hospitatum ad domum Trajecti, vel ad aliam domum provinciae, si ibidem locus non vacaverit, per visitatores provinciae ad Ordinis voluntatem. Et de cetero taliter vivat ut majorem Ordinis disciplinam non sustineat." Vgl. *Zierikzee*, 30—31.

[3]) c. 1525: „Obiit D. Henricus de Oosterhout, prior domus Hollandiae." Vgl. BMHG, IX, 313.

Godfried van Haarlem (1524—1524 of 1525)

Deze prior is in hetzelfde jaar van zijn optreden of in het begin van 1525 gestorven.[1]) Overigens is niets van hem bekend, zelfs niet van welk huis hij professus is geweest. Zijn naam komt niet voor in het necrologium van de Utrechtsche kartuizers.

Maarten Boudewijnsz. (1524 of 1525—1532)

Na den dood van D. Godfried is Maarten Boudewijnsz. als rector belast met het bestuur van het Hollandsche huis. In welk klooster hij geprofest was, is niet bekend. Voordien was hij vicarius van het convent geweest. Het generaal kapittel heeft hem in 1525 benoemd tot prior met een zeer bijzondere aansporing om te waken voor de kloostertucht.[2])

's Jaars daarna verkreeg Petrus Vasseur, prior van Gent, van de Grande Chartreuse opdracht om zoo spoedig mogelijk met een door hem te kiezen medeprior het Geertruidenbergsche huis te visiteeren.[3])

In 1527 schijnt het convent te klein in getal te zijn geweest, hetgeen moeilijkheden medebracht voor het koorgebed en voor den goeden gang van zaken in het klooster. Adriaan van Schiedam, oud-prior van Delft, die er als hospes verbleef, werd door een tweede professie aan het klooster verbonden, terwijl een monnik van de Vughtsche chartreuse, Jan van Haarlem, als vicarius naar Geertruidenberg is gezonden.[4])

---

[1]) c. 1525: „Obiit D. Godefridus Darlem, prior domus Hollandiae."

[2]) c. 1525: „Rectorem domus Hollandiae, audita informatione convisitatoris, praeficimus in priorem dictae domus, hortantes eumdem ut pro honore Dei et animarum sibi commissarum salute sollicitus sit, et velut alter Phineas pro disciplina Ordinis conservanda zelum habeat discretum."

[3]) c. 1526; „Priori domus Hollandiae non fit misericordia. Et ipsa domus quam primum visitetur per priorem Gandavi cum socio priore per eum assumendo cum plena auctoritate capituli generalis in forma Ordinis."

[4]) c. 1527: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia. Et D. Adrianum de Schiedammis, professum domus Delfensis, ibidem hospitem, ad petitionem suam et aliquorum religiosorum ibidem professum facimus." — [in domo S. Sophiae:] „Et D. Joannes de Harlem, ibidem professus, vadat hospitatum ad domum Hollandiae, quae personis indiget, ibique excerceat officium vicariatus ad Ordinis voluntatem."

Het generaal kapittel van 1528 beval de overplaatsing van den convers, broeder Martinus, van Brussel naar het Hollandsche huis. [1])

In 1530 verkreeg de visitator opdracht om bij zijn eerstvolgend bezoek aan het klooster een verzoek van D. Jacob van Amsterdam te behandelen. [2])

In 1531 werd bevolen, dat de vicarius Jan van Haarlem zou terugkeeren naar Vught om in het huis zijner professie hetzelfde ambt te aanvaarden. [3])

De Grande Chartreuse bepaalde in 1532, dat D. Jacob van Dordrecht, monnik van Geertruidenberg, als hospes naar Luik zou gaan. Den voornoemden convers Martinus uit Zeelhem, die tijdelijk bij Geertruidenberg verbleef, werd een straf opgelegd. [4])

Op 31 Augustus 1532 is Maarten Boudewijnsz. als prior gestorven. [5])

Uit een akte van 15 November 1530 blijkt, dat het convent aan de kerk van Kedichem een raam heeft geschonken achter het hoogaltaar. [6])

10 September 1528 is tusschen de stad Geertruidenberg en het convent der kartuizers een geschil vereffend betreffende de visscherij in het Verlaat en in den Blankenwiel. [7])

---

[1]) *c.* 1528: [in domo Bruxellae:] „Et fr. Martinus conversus ibidem hospes vadat hospitatum ad domum Hollandiae ad Ordinis voluntatem."

[2]) *c.* 1530: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia. Et de his quae petit D. Jacobus de Amsterdammis comittimus visitatori provinciae cum de proximo domus sit visitanda."

[3]) *c.* 1531: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia. Et D. Joannes de Harlem, vicarius eiusdem domus et hospes, revertatur ad domum suae professionis et ibidem excerceat officium vicarii."

[4]) *c.* 1532: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia. Et D. Jacobus de Dordraco ibidem professus vadat hospitatum ad domum Leodii ad Ordinis voluntatem. Et fr. Martinus conversus professus domus Diestensis, ibidem hospes, in firmis carceribus propter sua demerita custodiatur cum restrictione victualium, donec aliter de ejus persona per visitatores provinciae fuerit ordinatum."

[5]) *c.* 1533: „Obiit D. Martinus Bauduyni, prior domus Hollandiae, habens missam de Beata Maria in provincia Teutoniae." Vgl. BMHG, IX, 308.

[6]) *Archief H. H.*, blz. 399, regest no. 56.

[7]) *Schutjes*, II, 507.

Jan van Haarlem, die, zooals uit het vorenstaande blijkt, van 1527 tot 1531 als vicarius van het convent heeft gefungeerd, doch monnik was van het klooster S. Sophia te Vught, heeft een tractaat nagelaten, getiteld *Passio Dominica*. Een handschrift hiervan, geschreven in het laatst der 15de eeuw, wordt bewaard in het Staatsarchief te Antwerpen. Er is misverstand gerezen omtrent de herkomst van dit handschrift en omtrent den auteur, zoodat het noodig is aangaande een en ander uit te wijden.

Deze codex is destijds beschreven door J. Vannérus in de *Revue des Bibliothèques et Archives de Belgique*, Tome III, fasc. 6. Hij bevindt zich in het Antwerpsche Staatsarchief onder het fonds der Liersche kartuizers. Aan voormelde beschrijving is het volgende ontleend. Het hs draagt op de eerste bladzijde het opschrift: Passio Dominica, ab ipso Joanne Harlemio conscripta. Het bestaat uit een perkamenten omslag en 48 papieren bladen, groot ongeveer 21,5 bij 29,5 cm. Deze zijn gedeeltelijk beschreven. De tekst is op één kolom geschreven, terwijl een breede marge is opengelaten. Op de eerste vier bladen is deze ruimte beschreven met aanteekeningen, welke dateeren deels uit de 15de, deels uit het begin der 16de eeuw. Op de binnenzijde van den omslag is met een hand uit het begin der 16de eeuw geschreven: „Hunc librum compilavit dilectus confrater noster dominus Johannes de Haarlem, monachus professus domus hujus ac sacerdos, qui alias fuit vicarius et procurator domus antedictae et subvicarius domus monalium Sancte Anne extra Brugas, Cartusiensis Ordinis".

Met de woorden „professus hujus domus" is bedoeld het klooster te Vught bij Den Bosch, en bijgevolg is het handschrift ook afkomstig van de Bossche kartuizers. Deze zijn in 1624 en volgende jaren uitgeweken naar Lier, hetgeen verklaart hoe het hs thans bewaard wordt tusschen bescheiden van de Liersche kartuizers.

Tot het jaar 1525 had Jan van Haarlem den post van subvicarius bekleed bij de Brugsche monialen. Toen is hij

teruggekeerd naar het huis zijner professie te Vught en daar onder loffelijke bewoordingen door de Grande Chartreuse belast met het procuratorschap. [1]) Na zijn verblijf te Geertruidenberg is hij in 1531 als vicarius naar Vught geroepen, waar hij in 1539 of in het begin van 1540 is gestorven. [2])

Dr. Floris Prims heeft in zijn *Antverpiensia* 1937 (Elfde reeks) [3]) een beschrijving gegeven van den inhoud van het tractaat. Daarbij heeft hij evenwel, op een dwaalspoor geleid door de tegenwoordige bewaarplaats van het handschrift, verondersteld, dat het afkomstig was van de kartuizers op het Kiel bij Antwerpen, wier convent in 1542 is overgehuisd naar Lier. [4]) Doch geheel uit den koers, ook wat den tijd betreft, heeft Dr. Prims ons gebracht, waar hij bij gebreke van nadere aanduidingen, meende deze Jan van Haarlem te mogen vereenzelvigen met Jan van Helmond, die in 1427 procurator was van de kartuizers op het Kiel. [5])

. . . . . (1532—1533)

Na den dood van D. Maarten is het Hollandsche huis bestuurd door een rector, die echter reeds in 1533 op zijn verzoek door de Grande Chartreuse van den bestuurslast is ontheven en is vervangen door den prior Jan Gavensz. van Amsterdam. Ik heb evenwel den naam van dezen rector niet kunnen achterhalen.

Het generaal kapittel van 1533 bepaalde voorts, dat de visitatoren naar aanleiding van een van vijf conventualen

[1]) *c.* 1525: „Et D. Joannes Harlem ibidem [sc. in domo monalium Brugis] hospes revertatur ad domum Sanctae Sophiae suae professionis ibique excerceat officium procuratoris, sicut de eius probitate plene confidimus."

[2]) *c.* 1540: „Obiit D. Joannes monachus et vicarius domus Sanctae Sophiae." Vergelijk ook *Bossche Bijdragen,* XVI (1939) blz. 13—16, 55—58, waar evenwel het auteurschap van Jan van Haarlem niet is vermeld, omdat het mijn aandacht nog niet had getrokken. Magistr Johannes de Harlem had 19 Sept. 1506 de priesterwijding ontvangen (AGAU, XXIII, blz. 397).

[3]) (Antwerpen 1938), blz. 111—117.

[4]) Ook ik heb vroeger gemeend, dat de auteur van het tractaat moest worden gezocht onder de monniken van het voormalige klooster te Kiel en dat het hs van hen afkomstig was. Vgl. NNBW. VIII, 653.

[5]) Zie over dezen NNBW, X, 353.

ontvangen brief een onderzoek zouden instellen. De sacrista Jacob Godfriedsz. werd bedreigd met overplaatsing, indien zijn houding niet zou veranderen. [1]) Er schijnen twee stemmingen door de geprofeste monniken van het convent te hebben plaats gehad over de keuze van een prior. De patres capitulares deelden mede, dat de visitatoren te recht niet hadden medegewerkt aan een derde verkiezing.

Op 19 Januari 1532 is de toenmalige sacrista van het klooster, D. Ysbrand van Amsterdam, die daar jaren geleden ook procurator was geweest, gestorven. [2])

In de overlijdensberichten van de Grande Chartreuse vindt men in 1537 den dood medegedeeld van Jacob Vrondelf of Vaendel (?), oud-prior van Geertruidenberg. [3]) Kan met dezen wellicht de rector bedoeld zijn, die het huis van 1532 tot 1533 bestuurde? In het necrologium van Nieuwlicht wordt zijn naam niet aangetroffen.

Jan Gavensz. van Amsterdam (1533—1551)

Zijn naam wordt het eerst aangetroffen in akten van 1522, 1524, 1527 en 1530 [4]), blijkens welke hij in die jaren procurator van het Geertruidenbergsche convent was. Elders wordt hij genoemd Gay [5]) of Gayus. [6])

Hij was professus van het Utrechtsche kartuizerklooster. Op 16 December 1514 vond zijn priesterwijding plaats.

---

[1]) *c.* 1533: „Rectori domus Hollandiae ad suam instantiam fit misericordia. Et visa primae et secundae electionis forma et qualitate et numero electorum juste per visitatores tertia per scrutinium electio fuit eis denegata. Et praeficimus in priorem dictae domus D. Joannem Gay, ejusdem domus procuratorem. Super litteris autem quinque conventualium capitulo generali missis visitatores ordinarii diligenter inquirant et justitiam ministrent. Et D. Jacobus Godefridi ibidem sacrista, nisi aliter se habuerit in his quae Dei sunt et Ordinis, per visitatores ad aliam Ordinis domum mittatur."

[2]) *c.* 1532: „Obiit D. Isbrandus professus et quondam procurator et sacrista domus Hollandiae. Vlg. echter BMHG, IX, 229.

[3]) *c.* 1537: „Obiit D. Jacobus Vrondelf(?) monachus professus domus Brugis, quondam ibidem prior ac domus Hollandiae."

[4]) *Archief H. H.*, blz. 398, regesten 50, 51 en 52 en blz. 399, regesten 54 en 56.

[5]) Le Vasseur, III, 61; AGAU, XXIV, 5.

[6]) BMHG, IX, 300.

In een akte van 23 Juli 1533 vindt men hem voor het eerst genoemd als prior van het Hollandsche huis, in welk ambt het generaal kapittel hem een paar maanden te voren had benoemd, na hem als procurator te hebben ontslagen.

Uit de periode van zijn prioraat zijn slechts een aantal kleine bijzonderheden bekend, waarbij zijn convent betrokken was.

In 1534 is een der monniken van Geertruidenberg, Dirk van Naarden, als hospes naar Geeraardsbergen gezonden.[1])

Jan Gavensz. is o.a. in het jaar 1535 tegenwoordig geweest op het generaal kapittel in de Grande Chartreuse, waar hij werd gekozen tot een der definitoren van de Orde. Dezelfde vergadering bepaalde, dat D. Paulus van Veere, die als hospes te Geertruidenberg verbleef, voortaan professus van dat huis zou zijn.[2])

In 1537 heeft het generaal kapittel het noodig geacht een vermaning te richten tot een der monniken van het Geertruidenbergsche convent, die op dat tijdstip als hospes in de chartreuse buiten Amsterdam verbleef.[3])

Op 4 Juni 1538 was de vicarius van het klooster, Vincentius Rogman van Utrecht, overleden. Het aantal bewoners van het huis schijnt allengs zoodanig te zijn teruggeloopen, dat de Grande Chartreuse het in 1540 noodig oordeelde aan de visitatoren opdracht te verleenen om het convent zoo spoedig mogelijk te vermeerderen met een vicarius en drie of vier andere koorreligieuzen.[4])

---

[1]) *c.* 1534: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia. Et D. Theodoricus de Nardiis monachus ibidem professus vadat hospitatum ad domum Sylve Sancti Martini ad Ordinis voluntatem."

[2]) *c.* 1535: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia. Et D. Paulum, ibidem hospitem, professum eiusdem domus facimus, prima eius professione cassata."

[3]) *c.* 1537: „Et D. N., professus domus Hollandiae, ibidem [sc. in domo Amsterdamensi] etiam hospes, melius se conformet statutis nostris, alias Ordo providebit. Insuper propter certas causas nos moventes interdicimus ei omne colloquium externorum, sub poena disciplinae generalis." Vgl. *Amsterdam*, 65.

[4]) *c.* 1540: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia. Et visitatores quam primum poterunt provideant dictae domui de vicario et tribus aut quatuor religiosis."

Reeds kort daarna, namelijk in 1541, moest het groote klooster bij Grenoble het overlijden berichten van een monnik, een convers en drie donaatbroeders van het Geertruidenbergsche huis. Weinig later, 18 April 1541, stierf bovendien de procurator Adriaan van Schiedam.

In Juni 1542 hebben prior en convent van het Hollandsche huis aan de chartreuse te Leuven ten geschenke gegeven een jaarlijksche rente van 50 gulden om daarvoor zalm en andere visch te koopen, alsmede een som gelds tot het bouwen van een muur.

In 1546 kreeg de prior van het naar Lier uitgeweken Antwerpsche convent opdracht om den bouw van een nieuwe chartreuse in Lier te doen geschieden in overleg met de visitatoren en met den prior van Geertruidenberg.[1])

Enkele van bovenstaande gegevens uit den tijd van het prioraat van Jan Gavensz. wijzen op een teruggang van den bloei van het huis in geestelijk opzicht. Met name ook het feit, dat omstreeks 1540 te veel cellen onbewoond waren. De invloed van de tijdsgebeurtenissen heeft zich blijkbaar eenigszins doen gelden.

Vermelding verdient ook, dat in deze periode een der leekebroeders van het huis, Mathijs Waterhalen, het klooster wederrechtelijk had verlaten. De fugitivus werd door den stadhouder van den drost van het land van Breda aangehouden. Bij akte van 5 Juni 1548 stelde iemand zich borg voor alle schaden, die voor den drost daaruit kunnen volgen.[2])

Jan Gavensz. is 10 Augustus 1551 als prior gestorven[3])

---

[1]) c. 1546: „Priori domus Sanctae Catharinae non fit misericordia, cui injungitur ut in aedificiis construendis consiliis et mandatis visitatorum et prioris Hollandiae acquiescat, quibus comittitur ut juxta domus facultates disponant ac moderentur quid et quantum in aedificiis expensi singulis annis debeat."

[2]) *Taxandria*, XXXIV, 122—123.

[3]) 1552: „Obiit D. Joannes Gay professus et prior domus Hollandiae, qui multos labores habuit pro bonis Cartusiae et capituli generalis in Teutonia, habens per totum Ordinem plenum cum psalteriis monachatum et missam de Beata Maria," Vgl. BMHG, IX, 300; Vgl. ook c. 1529: „Obiit honestus vir Joannes Gay cum Henrico, filio suo, qui sunt domus Hollandiae fautores."

Tijdens zijn prioraat te Geertruidenberg, n.l. van 1540 tot 1546, was D. Pieter Marnef van Leiden generaal der Orde en prior van de Grande Chartreuse.

Gedurende het prioraat van Jan Gavensz. zijn verschillende weldoeners van het klooster gestorven, wier namen in de overlijdensberichten van de Grande Chartreuse worden aangetroffen.[1]) In 1533 is het doodsbericht afgegeven van Everardus de Veer, consiliarius Brabantiae, van magister Goswinus Hallius en van Cornelia en Maria Timmermans. In 1537 van Hendrik de Corput, kanunnik te Breda en „magnus benefactor", van magister Gerrit Dirksz., medicinarum doctor, van Pieter Jansz. en van Anna de Corput. In 1539 werd het overlijden gemeld van Hendrik graaf van Nassau, „magnus fautor Ordinis et domus Hollandiae benefactor", alsmede van Frederik, heer van Renesse en Mol.

Dirk Moyen (1551—1556)

Dirk Moyen was professus van het kartuizerklooster te Luik.[2]) Nadat hij eerst procurator was geweest van de chartreuse Zonneberg bij Kampen, is hij in 1549 prior van de Delftsche kartuizers geworden als opvolger van Pieter van Scherpenisse. In 1551 heeft hij het prioraat aldaar verwisseld met dat te Geertruidenberg. Michiel Moens volgde hem op als prior te Delft.

Veel bijzonderheden uit het tijdvak van zijn bestuur over het Hollandsche huis kunnen niet worden vermeld. In 1553 berichtte de Grande Chartreuse het overlijden van Jacob van Amsterdam, vicarius van het convent[3]) In 1555 verneemt men uit de overlijdensberichten van het generaal kapittel

---

[1]) Deze dochters van Peter Hendrik Timmermans hadden in 1523 aan het convent en aan de kerk te Oosterhout te zamen een huis op den Heuvel aldaar ten geschenke gegeven. De akte werd opgemaakt vóór de poort van het klooster. (Juten, *Kerkelijk Oosterhout*).

[2]) *Delft*, 353—355; *Kampen*, 22—23.

[3]) *c.* 1553: „Obiit D. Jacobus de Amsterdam monachus professus et vicarius domus Hollandiae."

den dood van Simon van de Roye, procurator van het huis.[1])

Na den dood van Dirk van Bruggen van Sittard, prior der Luiksche Kartuizers (19 April 1556), is Moyen door zijn comprofessi tot hun prior gekozen. Wij zullen hem echter andermaal als prior te Geertruidenberg zien optreden.

In 1555 is Dirk Moyen convisitator van de Nederlandsche provincie geworden.

Cornelis van den Kerckhove (1556—1557).

Na het vertrek van Dirk Moyen heeft Cornelis van den Kerckhove het huis als rector bestuurd. Hij was monnik van de chartreuse bij 's-Hertogenbosch en had eenigen tijd den post van procurator bekleed bij de kartuizers te Delft.[2]) Zijn interregnum te Geertruidenberg heeft slechts geduurd tot het in het voorjaar van 1557 gehouden generaal kapittel. Dit verleende aan Moyen misericordia als prior te Luik en belastte hem wederom met de leiding van het Hollandsche huis.[3]) Deze opdracht en de bewoordingen, waarin zij werd gegeven, getuigen van het vertrouwen, dat Moyen bij het bestuur van de Orde genoot.

Hetzelfde generaal kapittel bevestigde Jan Roboochs van Mechelen als vicarius van het klooster en beval, dat D. Paulus, die daar als hospes verbleef, zou terugkeeren naar het huis zijner professie te Zeelhem.

In 1556 fungeerde een der uit Engeland uitgeweken kartuizers, Richard Croft, als vicarius van de Geertruiden-

[1]) c. 1555. „Obiit D. Simon van dèr Roye monachus professus et olim procurator domus Sanctae Catharinae, hospes et procurator domus Hollandiae."

[2]) c. 1557: „Domui Hollandiae, ut utrumque aedificium spirituale et temporale ibidem inceptum perficiatur, ad Dei et Ordinis laudem et animarum salutarem profectum D. Theodoricum Moynoen, propterea a prioratu domus Leodii absolutum, restituimus et praeficimus in priorem, hortantes D. Cornelium, antea rectorem dictae domus, ut priori cooperari velit, prout ab eo sibi fuerit injunctum. Et D. Joannem Rooboochs professum domus Lovanii, ibidem vicarium institutum confirmamus. Et D. Paulus ibidem hospes revertatur ad domum Diestensem suae professionis."

[3]) *Bossche Bijdragen*, XVI, blz. 69—77.

bergsche kartuizers. Hij was monnik van het charterhouse van Sint Anna te Coventry. Nadat in 1555 de sedert 1538 in Brugge verblijvende Engelsche kartuizers onder leiding van den bekenden D. Maurice Chauncy in Londen waren teruggekeerd, liet Chauncy weten, dat hij ook gaarne zou beschikken over den bijstand van Croft, „quem novi — aldus schreef hij — virum esse religiosum et pium, industrium quoque ac sapientem". In 1556 is Croft ontheven van het ambt van vicarius te Geertruidenberg en is hij scheep gegaan naar Engeland. Nauwelijks daar aangekomen, stierf hij echter aan de gevolgen van een ziekte, welke hij op een weinig voorspoedige reis had opgeloopen (27 Augustus 1556). [1])

Van den Kerckhove, die na het neerleggen van zijn bestuur te Geertruidenberg als hospes was gebleven, is in 1558 prior van de chartreuse van Sint Catharina te Lier geworden. In 1571 verwisselde hij dit prioraat met dat van het huis zijner professie te Vught, welks convent hem met 5 van de 8 stemmen had gekozen. Korten tijd later onderging zijn klooster daar een plundering en moest hij met de zijnen uitwijken naar Boxtel. Na eenige jaren moesten zij vandaar een veiliger schuilplaats zoeken. Achtereenvolgens heeft zijn convent zich daarna moeten ophouden in Esch en Sint-Michielsgestel. Op het einde van 1589 of in het begin van 1590 is Van den Kerckhove wegens hoogen leeftijd van zijn bestuur ontheven. Hij is opgevolgd als prior door Arnold Havens. Niet lang daarna is hij gestorven. Zijn graf in de kerk te Sint-Michielsgestel draagt het opschrift: „Hier leit begraven den eerweerdigen Heer Cornelis van den Kerckhoff,

---

[1]) „Qui post multas maris injurias ad me tandem veniens, vix duas mecum habitaverat hebdomadas, quum immatura morte ex morbo quem in itinere contraxerat, praeoccupatus a me iterum recessit, atque ad fratrem suum oppositus in eadem ecclesia Savoyensi conditus requiescit" (*The Passion and Martyrdom of the Holy English Cartusian Fathers. The short narration* by Dom Maurice Chauncy, edited by G. W. S. Curtis (London 1935), p. 139. — c. 1557: „Obiit D. Richardus monachus professus domus Sanctae Annae juxta Coventriam, secundo Hollandiae et vicarius".

prior van de Carthuysers tot Vucht, sterft 1594, den 22 January". [1])

Dirk Moyen (1557—1564).

De Grande Chartreuse heeft blijkbaar bijzondere verwachtingen gekoesterd van zijn beleid. Daaromtrent wordt echter door onze bronnen weinig medegedeeld. In 1560 heeft het generaal kapittel aan de prioren van Luik en van Lier opgedragen om het Geertruidenbergsche klooster te visiteeren. [2]) Op 9 Januari 1564 is Moyen aldaar als prior gestorven. [3])

Naast het prioraat heeft Moyen in de jaren 1555—1564 als convisitator de Nederlandsche provincie medebestuurd.

Tijdens zijn tweede bestuursperiode is de kloosterkerk vernieuwd, of is er een nieuwe kerk gereed gekomen. Dit blijkt uit de stadsrekening van Amsterdam, welke in 1562 melding maakt van een uitgave van 102 guldens tot betaling van een glas „by dezer stede den voorsz. convente geschoncken in haer nyeuwe kerck". [4]) Een afbeelding van deze kerk met bijgebouwen vindt men op een kaart der kloostergoederen uit het jaar 1570. [5])

Vermelding verdient nog, dat de vicarius Jan Roboschs in 1558 van zijn officie is ontheven en werd belast met het prioraat van de kartuizers te Brugge.

In de jaren zestig was Erasmus Vroom, dien wij later als prior zullen ontmoeten, procurator van het convent [6]). Omstreeks 1560 is Jan Moll, monnik van de Utrechtsche

[1]) *c.* 1594: „Obiit D. Cornelius Kerkhovius professus et olim prior domus Sanctae Sophiae et quondam prior domus Lyrae et procurator bonorum Cartusiae in Brabantia, qui ultra 56 annos laudabiliter vixit in Ordine, habens missam de Beata Maria per totum Ordinem".

[2]) *c.* 1560: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia. Et dicta domus visitetur per priores Leodii et Lyrae".

[3]) *c.* 1564; „Obiit D. Theodoricus Moynoen, prior domus Hollandiae et olim prior domorum Leodii et Delfensis, convisitator provinciae Teutoniae, habens per totum Ordinem plenum cum psalteriis monachatum et missam de Beata Maria". Vgl. BMHG, IX, 226.

[4]) *Oud-Holland,* XXIII, blz. 238.

[5]) Afgedrukt in *Het Gildeboek,* XXIII (1940), blz. 37.

[6]) Zie ook Dr. P. A. Meilink, *Archieven van de Staten van Holland,* I, regesten 701—703, 706—709.

chartreuse, nadat hij 1551—1555 het prioraat te Kampen had bekleed, naar Geertruidenberg gekomen, waar hij door een tweede professie in de Communauteit is opgenomen. [1])

Hugo Leotingius (?) (1564—1576).

Na het overlijden van Moyen is D. Hugo als rector van het Hollandsche huis opgetreden. Het generaal kapittel van 1564 heeft hem daarop tot prior benoemd. [2]) Hij was monnik van het klooster.

In 1565 vond de Grande Chartreuse termen om aan twee professi van Geertruidenberg een bijzondere vermaning te geven, n.l. aan D. Floris van Dordrecht, die als hospes te Luik had verbleven en naar het huis zijner professie moest terugkeeren, en aan den convers broeder Hendrik, die als hospes naar de kartuizers van Luik werd gezonden. [3])

In het jaar 1566 hebben enkele conventualen van de door den beeldenstorm geteisterde chartreuse te Vught bij hun confraters van Geertruidenberg een gastvrije cel gevonden. [4])

In 1567 is de procurator van het 's jaars te voren in den beeldenstorm eveneens geplunderde Amsterdamsche klooster uit zijn ambt ontheven en als hospes naar Geertruidenberg gezonden. [5]).

Floris van Dordrecht schijnt opnieuw onrust te hebben veroorzaakt, want in 1568 herhaalde het bestuur der Orde zijn vermaning. [6]) In dit jaar gelastte de Grande Char-

[1]) *Kampen.* 16—19.

[2]) c. 1564: „Rectorem domus Hollandiae praeficimus in priorem dictae domus".

[3]) c. 1565: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia. Et fr. Henricus conversus professus ibidem vadat hospitatum ad domum Leodii ad Ordinis voluntatem et deinceps religiosus conversari studeat alioquin Ordo providebit". — [in domo Leodii]: „Et D. Florentius de Dordraco redeat ad domum Hollandiae suae professionis et religiose se gerat et pacifice alioquin visitatores provinciae providebunt".

[4]) *Bossche Bijdragen.* XVI, blz. 67—68.

[5]) c. 1567: [in domo Amsterdamensi] „Et procurator dictae domus vadat hospitatum ad domum Hollandiae ad Ordinis voluntatem".

[6]) c. 1568: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia. Et D. Florentius Dordracensis linguam compescat ne majores turbationes oriantur, alioquin visitatores provideant et ita districte corripiant ut caeteris cedat in exemplum",

treuse voorts enkele overplaatsingen. Jan van Sichem, die in het convent de functie van sacrista bekleedde, werd als zoodanig benoemd in het huis zijner professie te Vught. De donaat Anthonie Jacobsz. werd naar het klooster Zonneberg bij Kampen gedirigeerd.[1]) Voorts werd bepaald, dat Jan van Tongeren, geprofest monnik van het Arnhemsche huis, als hospes naar Geertruidenberg zou worden verplaatst met de bijzondere vermaning, dat hij zich op verbeurte van straf zou onthouden van het beoefenen der genees- en heelkunde.[2])

Op het generaal kapittel van 1570, waar D. Hugo aanwezig was[3]), is hij gekozen onder de acht definitoren der Orde. Deze vergadering bepaalde, dat Foppo van Schoonhoven, professus van Geertruidenberg, als vicarius naar Monnikhuizen zou gaan „pro reformatione dictae domus".

D. Jan van Tongeren, die in 1568 als hospes naar het Hollandsche huis was gezonden, blijkt in 1571 verblijf te houden in Lier.[2])

In 1572 schijnt de reeds in 1565 berispte convers, broeder Hendrik, weder tot klachten aanleiding te hebben gegeven. De Grande Chartreuse droeg zijn prior op hem alsmede zekeren Arduinus te doen terugkeeren en te straffen. Voorts werd D. Willem van Schoonhoven, die als hospes bij de Brugsche kartuizers verblijf hield, op zijn verzoek teruggezonden naar Nieuwlicht bij Utrecht, het huis zijner professie.[4])

[1]) c. 1568: „Et D. Joannes Zichenus, ibidem hospes et sacrista, revertatur ad domum Sanctae Sophiae suae professionis et ibidem excerceat officium sacristae ad formam statuti tam in pulsando divino officio quam in caeteris horis more Ordinis. Et Anthonius Jacobi donatus ibidem vadat hospitatum ad domum Campensem ad Ordinis voluntatem".

[2]) *Monnikhuizen*, 76—77.

[3]) In de stadsrekening van Geertruidenberg leest men: „Betaelt Anna Peeters in den Hollantschen Tuijn van dat de stad beschonken heeft den Prior van de Carthusers doen hij oirloff nam aen de Weth alhier omme te reijsen naar Savoijen den 12en Maart 1570 — 3 Karoli gld," (C. J. Mollenberg, *Onuitgegeven bronnen voor de geschiedenis van Geertruidenberg* 's Bosch 1899), blz. 14).

[4]) c. 1572: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia, cui committimus ut fratrem Henricum, conversum professum dictae domus, et Arduinum redire compellat et puniat pro mensura delicti ad formam statuti. Et D. Guilelmus Schoonhovius ibidem hospes revertatur ad domum Traiecti suae professionis, prout petit."

De jaren 1572 en 1573 zijn rampjaren geweest voor de chartreuse buiten Geertruidenberg. Aangezien te vreezen was, dat de stad door de geuzen zou worden bedreigd, schijnen de kartuizers reeds tijdig te hebben uitgezien naar een refugie binnen de muren. Op zeker tijdstip hebben zij overhaast hun cellen moeten verlaten om zich daar in veiligheid te brengen. Dit wordt door een kroniek uit dien tijd in enkele woorden verhaald.[1]) „Die Cathuysen sijn met groter haast wech gelopen ende hebbender al gelaten. Hetwelk de Goesen al hebben genomen, groot goet van allen dingen ende bovenal veel schoender vetter ossen en hebben tcloester seer jemerlijck vernielt. Och dat sy dencken dorren, dat doen sy!"

In een cartularium van het nonnenconvent Sint-Catharijnendal vindt men aangeteekend, dat de kartuizers op 14 Mei 1573 hun toevlucht bij deze zusters hebben gezocht. Vermoedelijk zullen zij kort daarop weder in hun cellen zijn teruggekeerd.[2])

Einde Augustus 1573 is Geertruidenberg door de Staatsche troepen ingenomen.[3]) Onder de geestelijkheid der stad werd een bloedbad aangericht. De veronderstelling ligt voor de hand, dat het convent van het Hollandsche huis tijdig maatregelen heeft genomen om elders een gastvrij dak te vinden. Bijzonderheden over hun lotgevallen in dit jaar zijn overigens niet bekend. Het generaal kapittel, dat 20—23 April was gehouden, had den prior in zijn ambt gehandhaafd. Of deze vergadering 's jaars daarna (1574) reeds op de hoogte was van de wederwaardigheden van het Geertruidenbergsche convent, blijkt niet bepaaldelijk. De prior werd aangemaand om de aanwijzingen der visitatoren beter dan tot dusver ter harte te nemen en zich te beijveren voor de belangen van het klooster.[4])

[1]) H. van Alfen, *Kroniek eener kloosterzuster over de troebelen te 's Hertogenbosch e. o. in de jaren 1566—1575* ('s-Hertogenbosch 1931), blz. 49; Schutjes, III, 644—647.

[2]) *Archief H. H.* blz. 378.

[3]) Mollenberg, t, a. p., blz. 42—47.

[4]) c. 1574: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia, quem hortamur ut solito melius consiliis visitatorum acquiescat et sanis monitis utens bona et jura dictae domus, etsi non in toto saltem in parte, prout Deus concesserit et fieri poterit, recuperare studeat et ecclesiae restituere, ne apud Deum et Ordinem gravius culpabilis inveniatur".

Het convent heeft, naar ik veronderstel, reeds in 1575 een refugie gevonden te Breda. In ieder geval hield het zich daar in 1576 en volgende jaren op blijkens de chartae van het generaal kapittel. In 1576 heeft het bestuur der Orde den visitatoren opgedragen om zich zoo spoedig mogelijk naar Breda te begeven en na te gaan of het wenschelijk was, dat de prior van Geertruidenberg met eenige monniken en donaten daar zou blijven, dan wel beter zou kunnen worden ondergebracht in een naastbijgelegen chartreuse. De bestuurders der provincie werden gemachtigd maatregelen te nemen naar bevind van zaken.[1])

Het schijnt, dat D. Hugo bij de daarop gevolgde visitatie als prior is vervangen. Zijn overlijden is in 1597 door de Grande Chartreuse bericht.[2])

Wat was intusschen met de kloostergebouwen buiten Geertruidenberg geschied? Wellicht zijn deze reeds in de tweede helft van 1572 door brand geteisterd. Uit een brief van 11 Juli 1572 door Quaderebbe uit de stad aan Alva geschreven verneemt men, dat het „canaille" dreigde alles in brand te steken, zooals het reeds in den afgeloopen nacht tot voor de poorten gedaan heeft.[3]) Niet lang daarna is men begonnen met het sloopen van de chartreuse. Uit een brief van 16 April 1575 verneemt men, dat op dat tijdstip de Prins van Oranje te Geertruidenberg was. „On dit qu'il y fait bâtir une grande maison avec les matériaux d'un couvent de Chartreux qui fut brulé au commencement de la guerre."[4]) Inderdaad heeft de Prins de afbraak doen bezigen

---

[1]) c. 1576: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia. Et committimus visitatoribus provinciae ut quamprimum fieri poterit accedant civitatem Bredanam et videant et considerent utrum magis expediat dictum priorem cum aliquot monachis et donatis manere in illa civitate Bredana, an consultius sit quod dictus prior se transferat ad aliquam domum Ordinis magis vicinam; et hac in re visitatores disponant, ordinent et provideant secundum quod pro Dei honore et Ordinis decore et animarum salute et omnium salutari aedificatione judicaverint expedire cum plena auctoritate capituli generalis."

[2]) c. 1592: „Obiit D. Hugo Leotingius (?) professus et olim prior domus Hollandiae".

[3]) *Correspondance de Granvelle*, IV, 630.

[4]) *Correspondance de Philippe II*, tome III, 320.

voor den bouw van het Prinsenhof binnen de stad in de Koestraat.[1])

Erasmus Vroom (1576—1584)

Toen de visitatoren D. Hugo uit zijn officie hadden ontheven, hebben zij Erasmus Vroom van Roosendaal als rector belast met het bestuur van het convent. Ook deze was professus van het Hollandsche huis. Wij hebben hem in de jaren zestig hier reeds als procurator ontmoet.

De Grande Chartreuse schijnt in 1577 de hoop te hebben gekoesterd, dat de kloostergebouwen buiten Geertruidenberg nog zouden kunnen worden opgebouwd en hersteld. Terwijl het bestuur der Orde den rector tot prior benoemde, spoorde het dezen aan voor een en ander te ijveren.[2]) In hetzelfde jaar echter schijnt Vroom zich naar de chartreuse van Scheut bij Brussel te hebben begeven, waar hij zich heeft opgehouden, totdat hij in 1579 merkwaardigerwijze pastoor is geworden van Etten.

Het generaal kapittel van 1578 zond hem eenige woorden van troost.[3]) Nadien ontbreken de chartae dezer vergadering tot aan het jaar 1583. Het bestuur der Orde gaf in dat jaar aan de bestuurders der provincie opdracht om zich naar Lier en naar Breda te begeven om zich op de hoogte te stellen van den toestand der genoemde conventen. Indien de gevaren te groot mochten zijn om zelf derwaarts te gaan, moesten zij daarmede een prior of procurator belasten. In elk geval dienden de visitatoren den generaal zoo spoedig mogelijk van hun bevindingen verslag te doen, opdat op korten termijn aangaande de betrokken huizen een beslissing zou kunnen worden genomen.[4])

[1]) Schutjes, II, 507.

[2]) c. 1577: „Rectorem domus Hollandiae praeficimus in priorem dictae domus, cui commendamus reaedificationem et restaurationem destructae domus cum consilio visitatorum et amicorum ejusdem".

[3]) c. „Priorem Sylvae Sancti Martini compassive et condolenter hortamur ut spem suam collocet in Domino. Idem prioriem Hollandiae".

[4]) c. 1583: „Mandamus visitatoribus provinciae Teutoniae ut saltem alter eorum accedat Lyram et Bredam semel ad inquirendum de statu dictarum

Tijdens de beroerten was een geregelde visitatie van de kloosters in de Nederlanden moeilijk. De Grande Chartreuse was ook niet voortdurend op de hoogte van den toestand der geteisterde huizen. Vandaar wellicht, dat van sommige jaren de berichten geheel ontbreken.

Erasmus Vroom[1]) heeft gedurende zeven jaar onder de moeilijkste omstandigheden te Etten de pastorale bediening uitgeoefend. Tweemaal is hij door de Staatschen gevangen genomen. Eenmaal voerde men hem naar Hoogstraten en bij een andere gelegenheid naar Bergen-op-Zoom. Hij herkreeg zijn vrijheid, nadat een losgeld voor hem was betaald. Toen zijn parochiekerk door de nieuwgezinden was verbrand, begaf hij zich naar Roermond om daar bij zijn ordebroeders een gastvrije cel te vragen. Op deze reis is hij nogmaals aangehouden en naar Gelder gebracht. Hier heeft men hem gedurende vier maanden gevangen gehouden, totdat de abdis van Thorn, die het patronaatsrecht over de kerk van Etten uitoefende, voor een groot losgeld zijn vrijheid wist te bewerken.

Inmiddels was Vroom reeds in 1584 of uiterlijk in het begin van 1585 vervangen als prior van het Hollandsche huis. Want in 1585 was er een rector belast met het bestuur van het convent, die door het generaal kapittel van dat jaar tot prior is benoemd.[2]) Deze opvolger was Nicolaas Huard.

Wat was inmiddels met de kloostergoederen van de Geer-

---

domorum, vel si fortassis ipsi aut alter illorum accedere non audeat ob viarum pericula, mittant saltem aliquem priorem aut etiam procuratorem, qui vices illorum suppleat, et ipsi visitatores Reverendum Patrem quamprimum fieri poterit curent informare ut super annum disponat de dictis domibus prout viderit expedire". — Het klooster te Lier had in 1579 van de troebelen zoo geleden, dat het convent vandaar moest uitwijken. In 1583 is het echter teruggekeerd. De prior Anton van den Eynde heeft zich toen beijverd om de gebouwen te herstellen. (Raissius, 34).

[1]) J. B. Krüger, *Kerkelijke Geschiedenis van het Bisdom Breda* (Roosendaal 1872) III, 358, IV, 194—195; Schutjes, V, 78, 508—516, 859; *Bossche Bijdragen*, XVI (1939), 75—76.

[2]) c. 1585: „Rectorem domus Hollandiae instituimus in priorem, quem monemus diligenter insistere recuperationi bonorum domus et Cartusiae".

truidenbergsche chartreuse geschied? Zij werden na de verdrijving van het convent in 1573 geconfisceerd. 15 Juli 1581 is bepaald, dat „de goederen gekomen van de Chartroysen buiten Geertruidenberg", die vanwege den Prins in pacht waren genomen, aan de Domeinen van Holland zouden worden „geeygent ende geconsolideert".[1]) Verder werd besloten, dat de Rekenkamer desgevraagd „syne Excellentie de voorsz. goederen van de Chartroisen alsvooren gekomen in erfpagt zullen mogen laten volgen en daer op handelen en accorderen met syne Excellentie". Bij resolutie van de Staten van Holland van 27 Juni 1582 is bepaald, dat de goederen van dit klooster tot de domeinen van Holland zouden behooren en onder het beheer van den rentmeester-generaal werden gesteld.[2])

Tot 1586 is Vroom pastoor van Etten gebleven, hetgeen tegen den geest zijner Orde was. De vermaning, die het generaal kapittel in dat jaar tot een der monniken van het Geertruidenbergsche convent richtte, kan slechts op hem betrekking hebben gehad.[3]) De patres capitulares keurden zijn actieve levenswijze niet goed en bevalen hem zich te voegen bij den prior van de Bossche kartuizers, die toen bij Sint-Michielsgestel verbleef. Toen hij ook hier niet lang daarna de bediening van de parochiekerk aanvaardde, werd hem andermaal vanwege de Grande Chartreuse te kennen gegeven, dat zulks niet in overeenstemming was met de roeping van een kartuizermonnik.[4]) De visitator kreeg opdracht om hem over te plaatsen naar een ander huis. 's Jaars daarna heeft men hem overgeplaatst naar Brussel, waar hij den prior

---

[1]) Jacob de Riemer, *Beschrijving van 's Gravenhage*, I 2 (Delft 1721), 817—818.

[2]) *Archief H. H.* blz. 379; *Inventaris van het oud-archief der gemeente Raamsdonk*, nos. 77, 78 en 79. Vgl. ook Schutjes, II, 507.

[3]) c. 1586: Et D. N. vadat hospitatum cum V. P. priore domus Sophiae nec praesumat deinceps habitare cum secularibus in dispendium suae famae et salutis et in scandalum Ordinis".

[4]) c. 1589: „Et D. Erasmo praecipitur ut a pastoratu desistat, quem contra jura moremque Ordinis administrat, cui de alia domo pro visitatoris prudentia provideatur".

van de chartreuse in zijn officie van bestuurder der provincie moest terzijde staan.[1])

Later doet hij nog eenmaal van zich spreken, namelijk in de chartae van het generaal kapittel van 1593, toen hij als hospes van het Brusselsche huis opdracht ontving om zich te begeven naar den visitator van de Picardische provincie, die hem zou aanhooren en hem tot vertroosting kon zenden naar een klooster in de Rijnprovincie.[2])

Vroom is evenwel 1 April 1603 als hospes bij de Brusselsche kartuizers gestorven.[3])

In het calendarium van de Antwerpsche chartreuse vindt men vermeld, dat Elisabeth Vroom, zuster van Erasmus, op 28 Mei 1599 in Roosendaal was overleden.[4])

Nicolaas Huard (1584—1595)

Toen Erasmus Vroom in 1584 of in het begin van 1585 was ontheven van het prioraat, is het Hollandsche huis onder het bestuur van een rector gesteld. Deze rector, Nicolaas Huard genaamd, is in 1585 door de Grande Chartreuse benoemd tot prior.[5])

Huard[6]) was professus van de chartreuse te Herne bij Edingen, waar hij omstreeks 1556 het kleed van Sint Bruno had aangenomen. Nadat hij daar op verdienstelijke wijze het ambt van procurator had bekleed, is hij in Juni 1571 als

---

[1]) c. 1590: „Et D. Erasmus accedat ad visitatorem, qui illius operis utetur in domo Leodiensi, Lyrae vel alia, quantum judicaverit expedire, ejusque consilio acquiescat".

[2]) c. 1593 [in domo Bruxellae]: „Et D. Erasmus eat ad visitatorem provinciae Picardiae, qui eum audire poterit in suis justificationibus, et eum pro sua consolatione in aliqua domo provinciae Rheni collocare".

[3]) c. 1604: „Obiit D. Erasmus de Vroom, professus et alias prior domus Hollandiae, procurator bonorum Cartusiae, quae habet in Hollandia, hospes in domo Bruxellae, habens plenum monachatum et missam de Beata Maria per totum Ordinem"; Necrologium van de Roermondsche kartuizers (hs. Redemptoristenklooster Nebo te Nijmegen), i. d. 1 April.

[4]) *Verzameling der Graf- en Gedenkschriften van de Provincie Antwerpen*, V (Antwerpen 1873). 504—529.

[5]) c. 1585: „Rectorem domus Hollandiae instituimus in priorem, quem monemus diligenter insistere recuperationi bonorum domus et Cartusiae.".

[6]) Lamalle, 185, 215—218; Le Vasseur, I, 142: *Zierikzee*, 44—48.

opvolger van Andries Loodt prior van het huis zijner professie geworden. Hij bleef dit klooster besturen totdat men hem in 1577 belastte met het prioraat van het uit Noordgouwe bij Zierikzee verdreven convent van Sionsberg. Sedert het aftreden van Bartholomeus Streng in 1574 was deze zeer kleine communauteit zonder prior geweest. Het zal Huard reeds spoedig zijn gebleken, dat de hoop op een herstel van Sionsberg ijdel was, Op zijn dringend verzoek is hij reeds in 1578 door het generaal kapittel ontheven van het prioraat van het Zierikzeesche convent. Hij was de laatste van de reeks prioren van het Zeeuwsche huis.

In 1578 is Huard vicarius van de Utrechtsche kartuizers geworden. Nog in hetzelfde jaar is hij wegens de overlast, welke de bewoners van Nieuwlicht van het krijgsvolk ondervonden, vandaar vertrokken en treft men hem aan als hospes in de chartreuse te Luik. Tegen het jaar 1580 fungeerde hij weder als procurator te Herne.

Ook van de reeks prioren van het Geertruidenbergsche huis zou hij de laatste zijn. Zooals wij zagen, heeft het bestuur der Orde hem in 1585 aangespoord om te ijveren voor het herwinnen der goederen van zijn klooster en van de Grande Chartreuse.

Gelijk reeds is medegedeeld, is in 1586 Erasmus Vroom, tot dan toe pastoor te Etten, naar de Bossche kartuizers gedirigeerd.

In 1589 is Geertruidenberg door Parma weder voor Spanje veroverd. Huard richtte zich in Juli van dat jaar tot den bisschop van 's Hertogenbosch met het verzoek, zich met de zijnen binnen Geertruidenberg te mogen vestigen, aangezien de chartreuse nagenoeg was verwoest („hereticorum furore penitus eversa")[1]). Daartoe verzocht hij te bevorderen, dat met de zusters van de derde Orde van Sint Franciscus aldaar een vergelijk tot stand kwam. Haar terreinen in de Koestraat hadden deze zusters bij haar terugkeer in 1589 ten deele

[1]). Schutjes, II, 507 e. v.; III, 658; Bisschoppelijk Archief te 's Hertogenbosch, bundel „Capittel Geertruidenberg".

bebouwd gevonden met een aanzienlijk huis, het Prinsenhof genaamd, ten deele hadden zij er nog zelf huisvesting kunnen vinden. Huard erkende, dat de grond aan de zusters toebehoorde, doch voerde aan, dat het meerendeel der steenen van het daar opgetrokken gebouw, zoowel die van de muren als die van de vloeren, poorten, enz. waren weggenomen van de ruïne van het voormalig kartuizerklooster. De tusschenkomst van den bisschop werd ingeroepen, opdat beslist werd, ofwel, dat de zusters aan de kartuizers deze materialen of hun waarde zouden teruggeven, ofwel, dat de kartuizers aan de zusters den grond zouden vergoeden. Een andere plaats tot vestiging van een refugie voor het kartuizersconvent was binnen de stadsmuren niet voorhanden. Over de beslissing, welke naar aanleiding van deze petitie door den bisschop is genomen, verschaft het bisschoppelijk archief geen licht.

Verdere gegevens over de lotgevallen der conventualen in dezen tijd ontbreken. Het komt mij waarschijnlijk voor, dat Huard in 1589 met zijn procurator naar Geertruidenberg is gekomen, en dat zij daar zijn gebleven tot 1593 om alles in het werk te kunnen stellen tot herstel van het klooster. [1]) De andere leden van het convent schijnen in hun refugie te Breda den loop der gebeurtenissen te hebben afgewacht.

In 1590 was er weinig hoop, dat Huard nog zou slagen, want het generaal kapittel zond hem een troostwoord en droeg den visitator op om volgens eigen inzicht het convent van het Hollandsche huis te verdeelen over andere kloosters. [2])

De chartae van 1591 ontbreken. Uit die van 1592 verneemt men slechts, dat de „prior Hollandiae" in zijn officie is gehandhaafd. Dat Huard tot 1593 nog ter plaatse is gebleven, kan worden verondersteld uit de chartae van dat jaar.

[1]) Een aanwijzing hiervoor is ook het feit, dat Huard 20 Augustus 1593 te zamen met den stadssecretaris een verklaring heeft afgegeven, inhoudende, dat „Arent Jansz, dernier bourgmestre pour sa Majesté en la dicte ville, avant sa dernière prise par l'ennemi est un bon catholique et zeleux pour la service de Sa Majesté". (Rijksarchief 's Hertogenbosch, collectie Cuypers van Velthoven, no. 194).

[2]) c. 1590: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia, quem hortamur in Domino confortari, committentes visitatori ut conventuales dividat prout melius expedire judicaverit".

De Grande Chartreuse berichtte namelijk, dat, aangezien er blijkbaar geen uitzicht scheen te zijn op het herkrijgen van de verloren goederen van het convent, de prior met de zijnen zich moest begeven naar Lier. Zij moesten in de chartreuse aldaar blijven en leven van de goederen, welke tot dan toe in hun bezit waren gebleven.[1])

Het generaal kapittel, dat dit bepaalde, is 17—20 Mei 1593 in de Certosa bij Pavia gehouden. Toen dus op 26 Juni 1593 Geertruidenberg door de Staatschen was heroverd, had Huard waarschijnlijk reeds gevolg gegeven aan de ontvangen instructies.

Het convent heeft zich dus in 1593 naar Lier begeven. Sommigen zijner leden zijn echter dadelijk naar andere huizen der Orde gezonden, terwijl de meeste anderen later van Lier uit zijn gedirigeerd naar verschillende kloosters. Zoo is de procurator Hendrik Verloo naar de chartreuse van Brussel gegaan, waar hij na korten tijd, n.l. op 3 Augustus is gestorven.[2])

In 1594 belastte de Grande Chartreuse den prior van Lier met de zorg voor het tot den grond toe verwoeste Hollandsche huis, terwijl hij aan de bestuurders der provincie verantwoording schuldig zou zijn voor de verrekening der inkomsten en uitgaven tot onderhoud der vluchtelingen.[3])

Huard is in 1595 door het bestuur der Orde ontheven van het prioraat over het Geertruidenbergsche klooster.[4])

[1]) *c.* 1593: „Priori domus Hollandiae non fit misericordia, et, quia nulla adhuc apparet spes recuperandi bona illius domus situata in Hollandia, volumus ut prior se cum suis transferat ad domum Lyrae, ibique maneant et vivant ex illis bonis quae sunt in eorum potestate adhuc relicta".

[2]) *c.* 1594: „Obiit D. Henricus Verloo, professus et procurator domus Hollandiae"; „Urbe capta D. Henricus Verloo, professus et procurator Cartusiae Hollandiae ibidem profligatus ab haereticis hanc domum [sc. Bruxellensem] accessit et post paucas septimanes 3 Augusti 1593 fato concessit. (Kon. Bibl. Brussel, codices 7044—7048).

[3]) *c.* 1594: „Priori domus Lyrae non fit misericordia, cui curam domus Hollandiae a fundamentis eversae committimus, de cujus bonis reddat rationem visitatoribus provinciae aut alteri eorum, ut de illis possit provideri professis ejusdem domus, quos in dicta domo Lyrae manere volumus et observantiam regularem pro posse colere".

[4]) *c.* 1595: „Priori domus Lyrae non fit misericordia. Et volumus ut, juxta ordinationem capituli anni praeteriti, administratio bonorum domus Hollandiae sit penes eumdem. Et monachi domus Hollandiae professi ad

Hij is teruggeplaatst in Herne, waar hij in 1597 voor de derde maal procurator is geworden. Op het einde van 1601 heeft men hem van deze bediening ontheven. 10 Mei 1602 is hij te Herne gestorven. [1])

Van Lier uit heeft het verdreven convent zoo goed mogelijk orde gesteld op het stoffelijk beheer van zijn rechten en eigendommen. Zoo heeft „het Godtshuys van den Chartroisen van Sinte Geertruydenberghe, tegenwoordig binnen Liere" 2 December 1596 aan iemand in Hoogstraten notariëele volmacht verleend tot het innen van renten, enz. van zijn bezittingen te Heusden, Altena, de Langstraat, 's Gravenmoer, Oosterhout, Geertruidenberg, enz. Op 29 April 1600 verpachtten „de gemeyne conventualen ende Carthuyseren van buyten de stadt van Sinte Geertruydenberge, nu verdreven door den vijand" land in den Rijsbroekschen polder. [2])

Uitsterven van het convent

Hoe het den conventualen van het Hollandsche huis na de verdrijving in 1573 is vergaan en waar zij een goed heenkomen hebben gevonden, weten wij thans reeds ten deele. Het ligt voor de hand, dat nadien het convent niet meer in de gelegenheid is geweest om novicen aan te nemen en derhalve allengs is uitgestorven.

In 1582 werd door de Grande Chartreuse het overlijden bericht van den donaat Jacob. De reddiet Jan van Breda is in 1582 of 1583 als hospes bij de kartuizers van Coblenz gestorven. In 1583 berichtte het generaal kapittel ook het

---

dictam domum Lyrae per visitatores missi, tractentur et habeantur ut ejusdem domus professi, et hoc per modum provisionis donec pax reddita fuit patriae. Et quia domus Hollandiae non indiget alio priore D. Nicolaus ultimus prior dictae domus resideat in domo Capellae suae professionis, quem ab officio prioris absolvimus".

[1]) c. 1603: „Obiit D. Nicolaus Huard professus domus Cappellae, quondam prior domorum Capellae, Ziericzee et Hollandiae, qui multis annis superatis laboribus, 47 annis laudabiliter vixit in Ordine, habens missam de Beata Maria per totum Ordinem". — Vgl. Lamalle, 127; Le Vasseur, I, 442.

[2]) Gedrukte inventaris van het oud-archief der gemeente Raamsdonk, nos. 80 en 81.

overlijden van den donaat broeder Dirk. Een andere donaat, Anthonie, is in 1587 of 1588 overleden.

De oud-prior D. Hugo is in 1592 of 1593 aan de communauteit ontvallen. Zooals reeds is medegedeeld, verloor het convent op 3 Augustus 1593 zijn procurator Hendrik Verloo, die als hospes bij zijn confraters van het Brusselsche klooster is gestorven.

In 1594 meldden de patres capitulares den dood van den nestor van het convent, D. Joannes Lomelius, die meer dan 54 jaren met lof in de Orde had geleefd.[1]) 's Jaars daarna, 18 Maart 1595, stierf als hospes in de chartreuse te Herne de toenmalige senior der Geertruidenbergsche geprofesten, Arnold van Thienen.[2]) Deze had niet minder dan ruim 53 jaren „laudabiliter" in de Orde geleefd, en was oud-procurator en oud-sacrista van het Hollandsche huis. Vooral als procurator had hij moeilijke tijden beleefd.[3])

In 1598 of 1599 stierf de donaat Herman Klaasz. In 1601 werd door de Grande Chartreuse het doodsbericht afgegeven van D. Jacob, die een gastvrije cel had gevonden in het kartuizerklooster van Dülmen in Westfalen. Voorts blijkt ook te zijn gestorven de convers Broeder Hieronimus. De oud-prior Huard is in 1602 bij Edingen overleden.

Het bekende feit. dat vele kartuizers zeer oud worden, wordt ook in deze opsomming bewezen. In 1603 berichtte het generaal kapittel namelijk het overlijden van Anthonie Jacobsz., donaat van het convent, die als hospes in het Luiksche klooster verblijf hield en meer dan 80 jaar lofwaardig in de Orde had geleefd.

In 1603 of 1604 stierf, zooals reeds is medegedeeld, in de

---

[1]) c. 1594; „Obiit D. Joannes Lomelius, professus et antiquior domus Hollandiae, qui ultra 54 annos laudabiliter vixit in Ordine". — Vgl. Le Vasseur, I, 214.

[2]) c. 1595: „Obiit D. Arnoldus a Thenis senior olim sacrista et procurator domus Hollandiae, qui ultra 53 annos laudabiliter vixit in Ordine, hospes in domo Capellae.

[3]) Le Vasseur, I, 344: „qui saepe inter haereticos versatus non parum merita sua auxit ex continuis terroribus et periculis quibus objiciebatur *pro tuendis suae domus eversae bonis et juribus*".

chartreuse te Brussel, waar hij als hospes woonde, de oud-prior Erasmus Vroom. De patres capitulares hebben in 1605 het afsterven bekend gemaakt van D. Joannes Chatevols (?), professus van Geertruidenberg en hospes in de Kartause Tronus B. Mariae te Gemnitz (Oostenrijk), waar ook andere Hollandsche monniken een toevlucht hadden gevonden. [1])

In 1610 is vanwege het bestuur der Orde de dood medegedeeld van Anthonie van Sichem, professus van het Hollandsche huis, vicarius en oud-prior van de kartuizers te 's Hertogenbosch. [2]) Op 3 Juni 1621 stierf in het klooster te Lier in het 56ste jaar van zijn religieuzen staat D. Jacob, wien een „laudabiliter" is ten deel gevallen. [3]) De laatst overgebleven monnik van het convent was Cornelis Jansonius van Schoonhoven, die na een kartuizerleven van ruim 60 jaren als oud-vicarius van het klooster der kartuizerzusters in Brugge is overleden op 1 Februari 1623. [4]) Zijn tijdgenooten zijn vol lof over zijn persoon en zijn werk. [5]) Tot zijn dood heeft hij nog alimentatie ontvangen van de Staten van Holland.

Hoe was het inmiddels met het beheer der goederen van het Hollandsche huis gegaan? In 1596 droeg de Grande

---

[1]) Zie b.v. *Monnikhuizen*, 78.

[2]) Anthonie van Loo van Sichem was in 1598 vicarius van de kartuizers te Lier. In dat jaar is hij prior geworden van de Bossche kartuizers. In 1604 is hij als zoodanig vervangen door Jan van Steelandt. Blijkbaar is hij in Den Bosch gebleven, want bij zijn overlijden was hij daar vicarius. (*Bossche Bijdragen*, XVI, 87—89).

[3]) c. 1622: „Obiit D. Jacobus, professus domus Hollandiae, hospes in domo Lyrae, qui ultra 55 annos laudabiliter vixit in Ordine". — Voorts Le Vasseur, II, 302: „qui ultra 55 annos in Ordine laudabiliter egit; eo autem laudabilius, quo constantius Deo et religioni fidem servavit in medio pravae nationis, per plures annos varias sustinens ab haereticis tribulationes".

[4]) c. 1623: „Obiit D. Cornelius Jansonius, professus domus Hollandiae, qui ultra 60 annis laudabiliter vixit in Ordine et ultra 40 annos in vicariatu domus monalium Brugis, habens per totum Ordinem plenum cum psalteriis monachatum, missam de Beata Maria et anniversarium perpetuum sub 1a Februarii et in provincia Teutoniae missam de Sancta Anna".

[5]) „Fuit mira morum probitate praeditus a natura, bonus, exemplaris, ac in divinis officiis quamvis provectior aetate assiduus" (La Vasseur, I, 148).

Chartreuse deze opnieuw op aan den prior van de chartreuse te Lier.[1]) 's Jaars daarna is D. Jan Cooman, de nieuw benoemde procurator van het Liersche huis, met deze administratie belast. Men verneemt uit de chartae van 1597, dat in dat jaar nog drie geprofesten van Geertruidenberg te Lier woonden.[2])

Het generaal kapittel van 1598 heeft den procurator van Lier in dit beheer bevestigd en hem daarnevens belast met de administratie der goederen van de Grande Chartreuse in de Nederlanden.[3])

In 1599 evenwel vond het bestuur der Orde het wenschelijk om de administratie der goederen van het Hollandsche huis over te dragen aan den procurator van de Bossche kartuizers, daar deze minder ver van die goederen verwijderd woonden. De procurator in kwestie was Dirk van Stompwijk.[4])

Het bestuur der Orde bepaalde in 1600[5]), dat deze administratie zou worden gevoerd door den visitator, die zich daarin kan doen bijstaan door den oud-prior Erasmus Vroom,

---

[1]) c. 1596: „Domus Hollandiae administrationem committimus prior. domus Lyrae".

[2]) c. 1597 [in domo Lyrae]: „Et D. Antonius ibidem procurator vadat ad domum Gandavi et ibi exerceat officium procuratoris, cujus loco D. Joannem Cooman, procuratorem Lovanii instituimus procuratorem domus Lyrae, eique committimus administrationem domus Hollandiae, de quibus reddat rationem visitatori provinciae, cujus consilio dictorum bonorum proventus convertentur in solutionem debitorum ejusdem domus Hollandiae, deducta tamen prius pensione trium professorum dictae domus Hollandiae in domo Lyrae commorantium, quam idem visitator taxabit moderatam, si ex annis proventibus domus Lyrae non possint sustentari sicut merito deberent, cum sint ei utiles."

[3]) c. 1598: „Domus Hollandiae, quae penitus eversa est, bonorum administrationem relinquimus procuratori domus Lyrae ex directione visitatoris, cui reddat rationem, sicut et administrationem bonorum Cartusiae Majoris".

[4]) c. 1599: „Bonorum domus Hollandiae administrationem committimus procuratori domus Sanctae Sophiae tamquam viciniori". — [in domo Diestensi]: „Et D. Theodoricus ibidem procurator vadat ad domum Sanctae Sophiae et ibidem exerceat officium procuratoris cum administratione bonorum domus Hollandiae".

[5]) c. 1600: „Bonorum domus Hollandiae administrationem committimus visitatori provinciae, qui ad hoc poterit uti opera D. Erasmi professi dictae domus, habituri suam residentiam in domo visitatoris et nihil acturi sine consensu et consilio ejusdem".

Een jaar later is deze opdracht aan Vroom gehandhaafd, terwijl bepaald werd, dat hij in het Brusselsche klooster zou blijven. [1]) Ook in 1602 bleef hij belast met dit beheer [2]) en verkreeg hij tevens de administratie over de in de Nederlanden gelegen goederen van de Grande Chartreuse.

In 1603 maande het generaal kapittel den administrator aan zoo spoedig mogelijk rekening en verantwoording af te leggen aan den bestuurder der provincie. [3])

Kort daarna is Vroom gestorven, zoodat het bestuur der Orde in 1604 deze administraties opdroeg aan den prior van Lier, Jan van Emmichoven. [4]) In 1605, 1606 en 1607 is de prior van het Liersche huis voor deze taak gehandhaafd. [5])

Nadien wordt in de ordonnanties van de Grande Chartreuse niets meer vernomen bepaaldelijk de goederen van het Hollandsche huis betreffende. De prior van de kartuizers van S. Sophia, tot 1623 binnen 's Hertogenbosch en daarna gedurende een aantal jaren in Boxtel gevestigd, zal waarschijnlijk gedurende een reeks van jaren bemoeienis hebben gehad met deze administratie. Zijn convent toch was het eenige van de provincia Teutoniae, dat nog voortbestond in Noord-Nederland.

Uit de chartae van 1624 blijkt, dat de Bossche prior toen

---

[1]) c. 1601: „Confirmamus in administratorem bonorum domus Hollandiae D. Erasmum, qui perseveret in domo Bruxellae pro sua residentia, singulisque annis reddat rationem administrationis suae Patri Visitatori provinciae, et juvet procuratorem domus Bruxellae".

[2]) c. 1602: „Administrationem bonorum domus Hollandiae necnon bonorum domus Cartusiae committimus D. Erasmo, professo dictae domus Hollandiae, quem nihil volumus serium agere nisi cum consilio et scitu patrum visitatorum, aut alterius eorum".

[3]) c. 1603: „Administrator bonorum domus Hollandiae visitatori computa et rationes administrationis dictorum bonorum quam primum reddenda curet".

[4]) c. 1604: „D. Joanni ab Emmichoven prior domus Lyrae instituto committimus administrationem bonorum domus Hollandiae et Cartusiae Majoris".

[5]) c. 1605: „Priori domus Lyrae committimus administrationem bonorum domus Hollandiae et Cartusiae Majoris"; — c. 1606: „Priorem domus Lyrae hortamur ut perseveret in administratione bonorum capituli generalis, Cartusiae Majoris et domus Hollandiae"; — c. 1607; „Priori domus Lyrae commendamus administrationem bonorum capituli generalis, Cartusiae majoris et domus Hollandiae."

de visitatoren bijstond in de administratie der verwoeste huizen.[1]) In de daarop volgende jaren hebben de bestuurders der provincie deze alleen gevoerd. In 1636 heeft de Grande Chartreuse daarmede belast den prior van S. Sophia, wiens convent zich inmiddels van Boxtel naar Antwerpen had verplaatst.[2])

Na het einde van het Twaalfjarig Bestand in 1621 schijnen van den kant der Staten van Holland gevaren te zijn ontstaan voor de goederen van het Hollandsche huis, die nog aan het uitgeweken convent waren gebleven. In de jaren 1622 en 1623 heeft men zich bezig gehouden met geschillen, daarop betrekking hebbende.[3])

---

[1]) c. 1624: „Hoc anno administratio domus Campensis et aliarum domorum destructarum relinquitur patribus visitatoribus cum priore domus Sanctae Sophiae et duobus annis sequentibus, ante et post solis visitatoribus".

[2]) c. 1636: „Hoc anno administratio domus Campensis et aliarum domorum destructarum committi incipit priori domus Antverpiae cum antea committeretur patribus visitatoribus".

[3]) AGAU, XVII, 200—224.

GEBEZIGDE AFKORTINGEN

AGAU : Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht.

Amsterdam : Mr. H. J. J. Scholtens, *Het voormalige kartuizerklooster bij Amsterdam* (in: *Haarlemsche Bijdragen*, 1936, blz. 1—87).

Archief H.H. : Mej, Mr. C. H. C. Breesnee, *Archief van het Hollandsche Huis bij Geertruidenberg* (in: *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven*, L, eerste deel, 1927 ('s Gravenhage 1928), blz. 277—408).

BMHG : Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht.

c. : chartae capituli generalis Ordinis Cartusiensis (hs. Certosa di Lucca, Italië).

Dorlandus : P. Dorlandi *Chronicon Cartusiense* (Coloniae 1608).

Kampen : Mr. H. J. J. Scholtens, *De Kartuizers bij Kampen* (in: AGAU, LXV, blz. 1—33).

Lamalle : A. Beeltsens et J. Ammonius, *Chronique de la Chartreuse de la Chapelle à Hérinnes-lez-Enghien*, publiée et annotée par Edmond Lamalle S.J. (Louvain 1932).

Le Couteulx : C. le Couteulx, *Annales Ordinis Cartusiensis ab anno 1084 ad annum 1429*, I—VII (Monstrolii 1887—1891).

Le Vasseur : L. le Vasseur, *Ephemerides Ordinis Cartusiensis*, I—V (Monstrolii 1890—1893).

Monnikhuizen : Mr. H. J. J. Scholtens, *De priors van het kartuizerklooster Monnikhuizen bij Arnhem* (in: AGAU, LVI, 1—80, en LVIII, 112—115).

Nieuwlicht : Idem, *De priors van het kartuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht* (in: AGAU, LIII, 302—357).

NNWB : *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek* I—X (Utrecht 1911—1937).

Paquot : J. N. Paquot, *Mémoires pour servir à l'histoire*

littéraire des dix-sept provinces des Pays-Bas (Louvain 1764).

Petreius : Th. Petreius, *Bibliotheca Cartusiana* (Coloniae 1609).

Raissius : A. Raissius, *Origines Cartusiarum Belgii* (Duaci 1632).

Sutor : P. Sutor, *De vita Cartusiana* (Coloniae 1609).

Zierikzee : Mr. H. J. J. Scholtens, *De Kartuizers bij Zierikzee* (in: *Haarlemsche Bijdragen*. LIII, 166—226).

Bisschop Sonnius over de rampen van 1566.

door

Dr. A. ERENS, O. Praem.

Slechts weinig bizonderheden bleven ons bewaard nopens Sonnius als bisschop in zijn pas gestichte bisdom. De verwarring der tijden sloeg een leelijke bres in de dokumentatie, en wat er overbleef werd door geschriften van andersdenkenden en door pamfletten totaal verdraaid.

De brief, welke wij hier publiceeren, door bisschop Sonnius gericht aan de landvoogdes Margaretha van Parma, geeft een kort maar bewogen relaas van enkele werkzaamheden van Sonnius, maar bevat tevens het beeld van de verwarring in die dagen en van de ketterschgezinde drijverijen. Terecht mocht Sonnius schrijven: „Nous sommes icy en grand dangier et perplexité".

1566, Juli 25.

Madame,

Suyvant certaines lettres de votre Altèze, j'ay visité les jours passés mon diocèse et faict par tout mon petit debvoir, en donnant bonnes doctrines et advertissemens a mes diocesains et m'enquestant diligemment se lon faisois quelques part les convencules et assemblées illicites, et ay trouvé y, quant au faict de la religion, le tout alloit lors raisonnablement bien selon le temps, sauf quil y avoit ung curé a Heel [1]), village situé a une lieuette de la ville de Boisleduc, qui est tres pervers hérétique et grand séducteur du peuple, duquel curé a prins source le mal que est icy présentement. Car auprès di celluy a sa retraicte ung de ces nouveaux prédicans, lequel commença dimenche dernier à prescher aux champs à plein jour, tout joingnant la ville de Boisleduc, ayant continué le jour ensuyvant deulx fois, et aussy ce jourd'huy, et a grand concours de gens de tout costé tant des villages que de ceste ville, et sans doubte (si lon n'y pourvoit subitement), le nombre s'augmentera de jour à aultre, et le mal deviendra en peu de temps irrémédiable. Quant à moy, j'ay faict

[1]) Hedel.

mon debvoir envers ceulx de la loy icy, les priant et exhortant à faire tout effort pour empescher telles presches séditieuses et illicites, et ont iceulx aussy faict leur diligences, mais avecq petit succes, car après plusieurs communications et consultes avecq ceulx qui sur telles affaires sont accoustumé d'estre ouys et requis, ils n'ont peu trouver aucun moyen, tellement que du costé de la ville il ny a aucun espoir de remède. Pourtant je supplie très humblement votre Altèze par la passion de Notre Seigneur Jesus Christ et le bon zèle quelle a tousiours porté et porte encores à nostre ancienne religion catholique, que luy plaise sans long delay adviser de quelque remede convenable contre ce mal, ce pendant quil est encoires rémédiable, et me semble, soubs correction, qu'il ne seroit point mauvais de jointer et convocquer à ung certain jour tous ces nouveaux prédicans à communication et dispute avecq les gens scavans de ce pays cy, et que ce pendant cesseroient toutes presches de leur costé, pour, par ce moyen, gaigner temps et temporiser jusques à la venue de sa Majesté, s'il y a espoir ou attente de sa venue par descha ou jusques à tant que votre Altèze aura trouvé aultre moyen pour empescher lesdictes presches. Cependant je feraj (comme aussy desja ay faict) prier Dieu le Créateur par tous les monastères de ceste ville, affin qu'il nous veuille assister et favoriser, ayant admonesté tous prescheurs de donner bons advertissemens an peuple, et réfuter avecq vives raisons les erreurs et doctrines réprouvées de ces prédicans, et ne cesseray par tout moyen de m'acquiter de mon debvoir . . . . . le Créateur, auquel je prie, qu'il aye tousiours votre Altèze en sa saincte protection et luy donne accomplissement de ses honnestes desirs. De Boisleduc le xxvme de Juillet 1566.

De votre Altèze
Tres humble Chappelain.

Madame, j'envoye ces presentes par ung de mes gens affin que je puisse recevoir de votre Altèze quelque consolation, car nous sommes icy en grand dangier et perplexité, n'ayans aultre espoir de defense que celluy que nous attendons de Dieu et de votre Altèze.

Franchois Sonnius
Evesque de Boisleduc.

Adres:

A Madame. (Zegel verdwenen).

Rijksarchief te Brussel: *Etats et Audience.* Bundel 243, nr. 14.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN"

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 's-HERTOGENBOSCH

DL. XVIII, AFLEV. 1, OCTOBER 1941

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Mgr. Dr. TH. GOOSSENS

Het Arme Brabant
Prijs f 0.70

Het Keerpunt van Brabant, 1 Maart 1796
Prijs f 0.70

Onontgonnen Brabant
Prijs f 0.70

Van den „Wolwerck" in Den Bosch
Prijs f 0.70

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden.

Firma G. Borrenbergen

Telefoon 3634 **EINDHOVEN**

Wasbleekerij en Kaarsenfabriek

Ferdinand H. J. van den Eerenbeemt

Hofleveranciers van Z.H.Paus Benedictus XV

Fabrikant van Kerkkaarsen,

Witte Was, Wierook, Godslamp-olie, enz.

's-Hertogenbosch, Hinthamereinde 53

Boekhandel W. BERGMANS

MARKT 35 — TILBURG

Groote sorteering lectuur op elk gebied

Zichtzending en prijsopgaaf zonder verplichting

Sint Janskerk te 's-Hertogenbosch, Nieuwe Geschiedenis door Jan Mosmans, archivaris van de Kathedrale Basiliek van St. Jan; 550 blz. met 400 Illustr. In artistieken prachtband . . . . . f 17.50

Wegwijzers voor Bezoekers der St. Janskerk te 's-Hertogenbosch met 12 platen en 2 plattegronden, door Jan Mosmans . . . . . f 0.50

Handboek der Kerkgeschiedenis, door P. Goorts, Rector der Bissch. Kweekschool 's Bosch. 4e druk; in linnen band . . . . . f 3.50

Beknopte Handleiding der Liturgie, door P. Goorts Rector Bissch. Kweekschool, 14e druk, geillustr., ingen. . . . . f 0.60

Bijbelsche Geschiedenis voor school, patronaat en huisgezin, groote geill. uitgave door H. H. Stroy, leeraar. Eerste deel Oude Testament ingenaaid . . . . f 0.90
Tweede deel Nieuwe Testament ingenaaid . . . . . f 1.10
Compleet in één linnen prachtband . . . . . f 2.75

Beknopt overzicht der Bijbelsche Geschiedenis, door P. Goorts, Rector Biss. Kweekschool, tweede druk, ingenaaid . . . . . f 0.75

Officia assistentium in Missa Sollemni Pontificali nec non in Missa de Requie Pontificata, celebratis in throno, ordinatim proposita cura Ph. M. van den Heuvel, olim in Sem. Busc. S. Lit. Prof., ingenaaid . . . . . f 2.—

Formularium Precum in functionibus sacris, ad usum cleri Buscoducensis. Op prima Hollandsch papier, in linnen band . . . . . f 1.10

Franciscus Sonnius in de Pamfletten, bijdragen tot zijne biografie door Dr. Th. Goossens; ingenaaid . . . . . f 1.75

Kerkelijke voorschriften over het Altaar, door A. Vincent, Rector, ingen. f 0.20

Verkrijgbaar in den Boekhandel en bij den uitgever

G. MOSMANS ZOON, 's-HERTOGENBOSCH

Uitgever van den H. Stoel

Vacant

Vacant

Oude en Nieuwe Boekhandel

UITGEVERIJ

DEKKER & v. d. VEGT N.V.

Oranjesingel 4, NIJMEGEN

Oude Gracht, UTRECHT

Verzendt op aanvrage gratis Catalogen.

Koopt oude Boeken.

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTÉRESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER & DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ **VINS FINS** ET

VINS CACHET DU CHâTEAU ET ÉTAMPÉ

PROPRIÉTAIRE DE LA RÉCOLTE ENTIÈRE 1928 ET 1929 DU **DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN**

K. 1767

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS

DEEL XVIII
AFLEVERING 2

APRIL 1942

INHOUD:

De toestand der Katholieken te Zevenbergen tijdens de Republiek door Chr. S. Dessing . . . . blz. 125

(Wordt vervolgd)

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**" verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post *f* 5.25.

Telkens bij het verschijnen van een eerste aflevering van een deel zal over het bedrag van het geheele deel worden beschikt.

De inteekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 339, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg, Bosscheweg 339, Postgirorekening n. **50174.**

De toestand der Katholieken te Zevenbergen tijdens de Republiek

door

CHR. S. DESSING.

Inleiding.

Bij onderzoekingen op het Rijksarchief te 's-Gravenhage voor een andere bronnenstudie kreeg schrijver dezes door een toevallige omstandigheid in handen het nagenoeg volledig gerechtelijk dossier van de procedure voor het Hof van Holland in het najaar van 1654 gevoerd tegen den paap van Zevenbergen, Nicolaas van Rijswijck, en de heeren Mr. Adr. Balmakers en Adr. van Kerckhoven, die beiden zulk een belangrijk aandeel hebben gehad in deze door de heeren Staten zoo hoog aangeslagen Zevenbergsche religiekwestie. Reeds bij een eerste vluchtige inzage bleek mij het groot kerkhistorisch belang van dit vrij omvangrijke dossier, welke indruk nog werd versterkt toen mij na eenig onderzoek ter zake bleek, dat van deze aangelegenheid slechts datgene bekend was, wat Knuttel in zijn werk over den toestand der Nederlandsche Katholieken tijdens de Republiek hierover had gepubliceerd. En wijl diens publicatie uitsluitend berustte op hetgeen dienaangaande ruim een eeuw tevoren was geschreven in het door de Zuid-Hollandsche Synode in 1726 over de Zevenbergsche religie-kwestie uitgegeven, thans zeldzame werkje, het in onze literatuuropgave uitvoeriger vermelde „Kort Verhael", was door hem ook de naam niet vermeld van den pastoor, noch ook van beide bovengenoemde heeren,

die hun optreden eveneens bestraft zagen met een dagvaarding voor het Hof van Holland en een hooge boete. En ook in het „Kort Verhael" ontbreken de namen dezer drie dramatis personae. Verder bevat het dossier nog tal van bizonderheden, o.a. in twee merkwaardige Memories en de niet minder belangrijke Deductie of het verdedigingsgeschrift der heeren Balmakers en v. Kerckhoven, alsook omtrent het optreden der Chambre mipartie in deze aangelegenheid. — Een en ander gaf schrijver dezes reden in overvloed, om dit gewichtig dossier aan een grondige en uitgebreide studie te onderwerpen, om het te gelegener tijd te kunnen publiceeren.

In verband echter met de bizondere en eigenaardige plaats, welke stad en lande van Zevenbergen tijdens de Republiek heeft ingenomen, meenden wij ons niet te moeten beperken tot de publicatie uitsluitend van het bovenvermelde dossier en de bespreking van de korte spanne tijds, welke dit omvat in de kerkelijke geschiedenis van Zevenbergen. Wij achtten het daarom gewenscht de kerkelijke geschiedenis van Zevenbergen gedurende het geheele tijdvak der Republiek te behandelen, voor zoover de geschreven en gedrukte bronnen ons zulks mogelijk maakten. Daarbij hadden wij tevens gelegenheid uitvoerig te bespreken het boven reeds genoemde „Kort Verhael". En aangezien dit geschrift zijn ontstaan blijkbaar te danken heeft gehad aan de opzienbarende gebeurtenissen op kerkelijk gebied te Zevenbergen in de jaren 1719 en 1720, lag het voor de hand, dat wij ook daaraan meer dan gewone aandacht moesten wijden en de betreffende gebeurtenissen uitvoerig bespreken. Zoo konden wij als van zelf de behandeling der kerkelijke geschiedenis van Zevenbergen uitstrekken tot nagenoeg het einde van het tijdperk van de Republiek der Zeven Vereenigde Provinciën. Zoodoende werd het ons mogelijk, de bekende geschiedkundige werken van Coppens en Schutjes over de geschiedenis van het Bisdom Den Bosch wat betreft de kerkgeschiedenis van Zevenbergen op verschillende punten belangrijk aan te vullen.

Deze monographie over de kerkelijke geschiedenis uit het

tijdperk der schuilkerken van een der thans meest bloeiende parochies van Noord-Brabant biedt de schrijver dezes met vertrouwen aan de beoefenaars onzer kerkelijke geschiedenis, in het bijzonder aan de Katholieken van Zevenbergen aan. — Laatstgenoemden hebben in het najaar 1938 het belangrijke feit herdacht, dat het honderd jaar was geleden, dat een groot en waardig bedehuis, met subsidie van het Rijk, kon worden in gebruik genomen, nadat hun voorvaderen te midden van verdrukking en vervolging twee eeuwen lang zich hadden moeten behelpen met een schuurkerk, die meer den naam van schuur dan dien van kerk verdiende. Met zijn gelukwenschen naar aanleiding van dit feit spreekt schrijver de hoop en verwachting uit, dat de Zevenbergsche Katholieken onzer dagen het moeizaam verworven erfdeel hunner voorvaderen trouw zullen bewaren en tot steeds hooger bloei en ontwikkeling brengen. Als de schrijver door de uitgave dezer monographie daartoe ook maar een weinig mag bijdragen, acht hij zijn studie en arbeid reeds ruimschoots beloond.

I. De parochie Zevenbergen van 1572 tot den vrede van Münster.

Volgens Schutjes (t. a. p., dl. V. bl. 1011—1012) werd op Pinksterdag 1572 de parochiekerk te Zevenbergen door geuzen uit Dordrecht geplunderd en van haar kostbaarheden beroofd, zonder dat de katholieken daartegen iets konden doen. Op 27 April 1602 vraagt de Prins van Arenberg, heer van Zevenbergen, verlof (aan de Staten van Holland?) om werklieden te laten komen, om een nieuwe kerk te bouwen aan de haven. Blijkens deze mededeeling van den auteur was dus de oude parochiekerk toen in gebruik bij de protestanten. Anders toch zou het verzoek van den Prins van Arenberg in 1602 moeilijk te verklaren zijn. Hiermede stemt overeen hetgeen Schutjes een weinig verder zegt, dat de pastoor zich *„slechts in het geheim"* in zijn parochie kon ophouden vanaf het jaar 1572. Doch zoodra Zevenbergen — zoo gaat hij

verder — „een neutraal terrein verklaard was, was de toestand voor de katholieken dragelijk." Maar in strijd met het zoo juist gezegde vervolgt Schutjes met de mededeeling, dat de pastoor te Zevenbergen kon blijven en in de *parochiekerk* de geloovigen tegen de dwaalleer kon wapenen, maar hij mocht *niet in het openbaar* de H. Mis celebreeren, om welke overtreding pastoor Daniëls eenigen tijd in de gevangenis heeft gezeten. Volgens Schutjes zou dus toen de oude parochiekerk nog in bezit zijn geweest der katholieken. Doch waarom, zoo vragen wij opnieuw, had de Prins van Arenberg dan verzocht een nieuwe kerk te mogen bouwen, als de katholieken nog wel in het bezit waren van hun vroegere kerk? Schutjes zegt immers hierna dat, zoodra het twaalfjarig Bestand was afgekondigd, de pastoor op 1 Januari 1610 werd gelast de godsdienstoefening te staken en de parochiekerk door de hervormden werd in bezit genomen, van altaren en sieraden beroofd en de eerste predikant Hovius de kansel beklom.

In deze diverse berichten is dus een aperte tegenstrijdigheid niet te miskennen, temeer wanneer wij hiermede vergelijken, wat de schrijver van het „Kort Verhael" (t.a.p., blz. 3) dienaangaande mededeelt. Deze vermeldt n.l. eenvoudig, dat wegens de neutraliteit, waarin de stad Zevenbergen in den Spaanschen oorlog langen tijd heeft gestaan, de katholieke kerk aldaar eerst in 1610 voor de gereformeerden is ingeruimd, volgens onderstaande aanteekening op een bord in de kerk:

„Den XXIV January 1610, door de genade des Heeren,
Heeft men te Zevenbergen gezien, de Kerk Reformeren".

Tot dien tijd hadden de gereformeerden hun godsdienstoefeningen gehouden op de Schans of het daarbij gelegen fort Noortdam. En hiermede is merkwaardig genoeg geheel in overeenstemming hetgeen wij lezen in de later nog te bespreken „Deductie", het verdedigingsschrift van de heeren Mr. A. Balmakers en A. van Kerckhoven voor het Hof van Holland te 's-Gravenhage in 1654: „Ende is kennelyck, dat voor date vande voors. trefves (n.l. het Twaalfjarig Bestand) *noijt een*

gereformeerde predicant binnen Sevenbergen heeft gestaen, maar *alleen een Roomsch Pastoor,* die *dagelicx aldaer inde publijcque kercke*[1]) syne exercitie was plegende, tot de voors. trefues nu gemaect ende aengegaen sijnde, de Heeren Staten van Hollant de voors. kercke alsdoen wel aen haer hebben genomen, als mede door de Classis van Dordrecht een gereformeerdt predicant aldaer gesonden, maer hebben echter ten minsten tacite toegelaten, dat den roomschen pastoor aldaer is blijven woonen, doende ende continuerende dagelicx de misse in een ander plaetse staende ontrent, ende weinich kleinder, als de voors. kercke, twelck alsoo heeft geduyrt niet alleenlyck den tijdt van 't voors. twaelfiarich bestant, maer oock na de expiratie van dien, geduyrende den oorloch, totdat, inden jare 16^{C} XLVIII de vrede gemaect ende gepubliceert synde te Sevenbergen wederom dese veranderingh is gevallen, enz. enz."

Maar nog ingewikkelder wordt dit alles, wanneer wij in een schrijven van 5 December 1636 van de Gecommitteerde Raden der Staten van Holland en West-friesland aan den heer van der Mylen, heer van Bleskensgraaf, gouverneur van Willemstad (waarover hierna nog meerdere bijzonderheden), over Zevenbergen lezen: „in welke *in sestig jaeren* herwaerts de afgodische pauselyke superstitien *niet en syn gepleegt*", welke bewering in een tweede schrijven, van 21 September 1639, van dezelfde Gecommitteerde Raden aan genoemden gouverneur in vrijwel dezelfde woorden herhaald wordt, en zelfs nog in 1643 in een schrijven van den Kerkenraad van Zevenbergen aan de Classis van Dordrecht wordt gedebiteerd. Volgens deze bewering zou dus, zeker althans de *openbare* uitoefening van den katholieken godsdienst te Zevenbergen ongeveer vanaf het jaar 1572 zijn opgehouden, „niet en syn gepleegt." Doch ook dit is moeilijk aan te nemen in zijn algemeenheid, zooals trouwens uit de bewaard gebleven officieele stukken, bevestigd door den schrijver van het „Kort

[1]) Cursiveering van schrijver dezes.

Verhael", ook duidelijk blijkt, dat de uitoefening van den katholieken eeredienst te Zevenbergen mogelijk wel nu en dan onder den druk der vervolging of door andere omstandigheden, als gebrek aan bedienende geestelijken, voor korten tijd onderbroken is geweest, doch zeker niet zooveel jaren geheel was opgehouden. En dat kunnen wij moeilijk aannemen alleen al op dezen grond, dat de heerlijkheid Zevenbergen tot 1599 in het bezit was van de katholieke Margaretha van der Marck, erfdochter van Arenberg en weduwe van Jan de Ligne, die in 1568 bij Heiligerlee was gesneuveld. Haar zoon, Karel van Arenberg, volgde haar op en deze werd op zijn beurt opgevolgd door Philips van Arenberg, heer van Aerschot, die in 1640 te Madrid overleed. Wij kunnen niet aannemen, dat dezen zich aan de uitoefening van den katholieken eeredienst te Zevenbergen weinig zullen hebben laten gelegen liggen. Trouwens Schutjes deelde ons reeds t.a.p. mede, wat de prins van Arenberg in 1602 had gedaan voor den bouw van een nieuwe kerk aan de haven aldaar. Wij meenen dan ook, ofschoon ons dienaangaande geen zekere gegevens ter beschikking staan, dat na het eerste optreden der gereformeerden te Zevenbergen in 1572 de katholieke heeren van Zevenbergen al hun macht en invloed zullen hebben aangewend om te zorgen, dat in hun gebied de katholieke godsdienst, zoo al niet in het openbaar, dan toch zeker in stilte ongehinderd kon blijven uitgeoefend. Schutjes deelt immers ook t.a.p, mede, dat Joannes Delius zeker in 1597 pastoor te Zevenbergen was, terwijl tijdens diens ziekte en na zijn dood in 1602 de parochie werd bediend door den pastoor van Etten. Op hem volgde Daniel Daniëls, die volgens zijn eigen mededeeling in het eerste jaar zijner bediening om het celebreeren der Mis door de soldaten der Staten in het fort Noortdam was opgesloten, doch zich met een flinke som gelds had weten los te koopen. Tot het jaar 1610 bleef hij toen ongemoeid; doch in het begin van dit jaar werd hij uit Zevenbergen verjaagd. Dezelfde pastoor deelt mede in een schrijven van 22 Mei 1626, toen hij pastoor

was te Terheijden, dat de heer van Zevenbergen, Charles van Arenberg, die collator was van de kerk aldaar, aan den pastoor een jaarlijksche toelage verleende van 400 gulden en aan den predikant 350 gulden, om de aanwezigheid van den pastoor te vergemakkelijken.

Wat in het bovenaangehaalde citaat uit de Deductie van Balmakers en v. Kerckhoven wordt beweerd, kunnen wij echter ook niet geheel zonder eenige reserve aanvaarden, bizonder wat betreft het feit, dat de pastoor, volgens hen „aldaer is blijven woonen, doende ende continuerende dagelicx de misse". Immers, gelijk Schutjes opmerkt, zijn de katholieken van Zevenbergen van begin 1610 tot aan het jaar 1627 van een eigen pastoor verstoken gebleven. Dit komt overeen met hetgeen wij lezen in het „Kort Verhael" (blz. 4), n.l. dat „om de aengelegentheid dezer plaets en andere redenen van Staet" alle uitoefening van den Roomschen godsdienst in de stad en baronie van Zevenbergen is *verboden* geweest. Dit laatste kunnen wij ook wel als zeker aannemen. Maar dat de Zevenbergsche katholieken in al die jaren geen gelegenheid hebben gehad hun godsdienstplichten aldaar of in de naaste omgeving waar te nemen achten wij onwaarschijnlijk reeds op grond van het boven vermelde feit, dat de heeren van Arenberg en Aerschot daarin niet lijdelijk zullen hebben berust. Bovendien weten wij ook, dat het bestuur van stad en lande van Zevenbergen met den Drost aan het hoofd voor het meerendeel in handen van de katholieken was, die direct of indirect, zooals wij hierna nog zullen zien, de aanwezigheid van een pastoor en de uitoefening van den katholieken eeredienst hebben gesteund. Schutjes deelt slechts mede, dat de Zevenbergsche katholieken van 1610—1627 bediend zijn door de geestelijkheid der parochie Terheijden.

Na de inneming van Breda door de Spaansche troepen schijnen de omstandigheden gunstiger te zijn geworden om ook Zevenbergen weer een eigen pastoor te geven. Zooals Schutjes t.a.p. mededeelt, belastte bisschop Ophovius, op aandringen van koningin Isabella, van den prins van Aren-

berg, den Drost en een invloedrijken leek van Zevenbergen, Pieter Helman, den pastoor van Wavre, Joannes Verhaer, met de geestelijke bediening te Zevenbergen, waar hij 3 Maart 1627 aankwam en zich voorloopig vestigde in den Witten Arend. Korten tijd daarna werd de schuur van den Drost ingericht tot schuilkerk voor de katholieken. Dit klopt volkomen met hetgeen het „Kort Verhael" op blz. 4 schrijft: „Nu is het gebeurt, dat in den jare 1627, na het overgaen van de Stad Breda van daer een *Paeps Priester* in de Baronnie van Zevenbergen is ingekropen, dewelke heeft durven bestaen openbare Predicatien en *Misse* te doen". Het ligt voor de hand, dat de gereformeerden, en met name de plaatselijke predikant dit met leede oogen aanzagen en niet nalieten daarover een rapport uit te brengen bij de Classis van Dordrecht, die daarover haar beklag indiende bij de Hoog Mogende Staten, zooals blijkt uit de Synodale Acten van 28 December 1627 — aldus het „Kort Verhael" t.a.p. De schrijver volstaat dan met de mededeeling: „Waer mede de E. Kerkenraed geworstelt heeft tot den jare 1636". Schutjes licht ons wat dit betreft nader in als hij t.a.p. schrijft, dat de Staten van Holland en Westfriesland hiertegen optraden met de verklaring, dat noch Isabella, noch de prins van Arenberg, noch de bisschop hier eenig gezag konden uitoefenen, wijl de stad en baronie van Zevenbergen, als behoorende tot het gewest Holland, onder hun jurisdictie stond en dus viel onder de desbetreffende placaten en resoluties tegen de uitoefening van den katholieken godsdienst door hen uitgevaardigd. Daartegen richtte de Drossaard van Zevenbergen een krachtig vertoog tot de Staten, om het recht der katholieken tot vrije uitoefening van hun eeredienst te verdedigen en te handhaven. Blijkbaar had dit vertoog het gewenschte gevolg, want wij lezen van geen verdere maatregelen der Staten tegen den pastoor of de katholieken van Zevenbergen. Slechts moest de pastoor hierin toegeven, dat de deur tusschen zijn woning en de schuurkerk afgesloten werd.

Twee jaar verbleef pastoor Verhaer te Zevenbergen, waar-

na hij op verzoek van den bisschop van Mechelen naar zijn parochie Wavre terugkeerde. Na dien tijd schijnt er een kort interregnum geweest te zijn in het pastoraat van Zevenbergen, gedurende welke de parochie bediend werd door een der naburige geestelijken. Eerst in 1631, aldus Schutjes t.a.p., stelde de hertog van Aerschot zelf een nieuwen pastoor, Arnoldus van Aken, te Zevenbergen aan zonder den bisschop te kennen. Hij schonk hem een maandelijksche toelage van 60 gulden en onderhield ook den kapelaan; in dit laatste vond de bisschop aanleiding, om over deze onrechtmatigheid van den heer van Zevenbergen heen te stappen en den pastoor de vereischte jurisdictie te verleenen.

Deze berichten van Schutjes zijn om twee redenen merkwaardig. Vooreerst n.l. om het feit, dat de hertog van Aerschot zelf en onmiddellijk een pastoor te Zevenbergen aanstelde. Afgezien van het kanoniek aanmatigende, dat daarin van den kant des hertogs was gelegen, is wel het meest belangrijke, dat zulks blijkbaar kon geschieden zonder tegenwerking of protest van de Staten van Holland. Want wij kunnen het wel voor zeker houden, dat de hertog in deze pastoorsbenoeming de Staten niet zal hebben gemoeid. Maar het is ook niet onmogelijk, dat hij zulks niet heeft willen doen zonder van te voren verzekerd te zijn, dat hij van den kant der Staten geen bezwaren of moeilijkheden zou ondervinden bij de aanstelling van een pastoor te Zevenbergen, dat blijkbaar nog altijd in de neutraliteit stond. Doch zoo dit laatste inderdaad het geval is geweest, dan maakt dit het feit der benoeming nog des te merkwaardiger en kunnen wij ons, althans gedeeltelijk, het stilzwijgen der predikanten daarover in die jaren verklaren. Wellicht moeten we ook als reden voor de terughoudendheid der predikanten in dezen aannemen het boven reeds vermelde feit, dat de hertog van Aerschot ook toen nog aan den predikant jaarlijks een aanzienlijke geldelijke toelage zal hebben verstrekt.

Vervolgens verdient onze aandacht het feit, dat pastoor van Aken in zijn bediening ook werd bijgestaan door een

kapelaan. Dit toch wijst er op, dat de parochie Zevenbergen toen ter tijd al een belangrijk groot aantal katholieken moet hebben bezeten. Volgens Schutjes was onder pastoor Verhaer in 1627 het aantal katholieken, dat aanvankelijk 70 bedroeg, weldra gestegen tot 270. Doch dan moet onder pastoor van Aken, d.i. dus ruim 5 jaar later, het aantal katholieken minstens 2- of 3-maal zoo groot geweest zijn, om de noodzakelijkheid van een kapelaan afdoende te kunnen verklaren.

Die buitengewone toename der katholieken te Zevenbergen zal ongetwijfeld voor den gereformeerden kerkeraad van Zevenbergen alsmede voor de Classis en de Synode van Dordrecht aanleiding zijn geweest, om zich met herhaalde klachten te wenden tot de Staten van Holland, die echter eerst in het jaar 1636 ernstige stappen deden om aan deze herhaalde klachten tegemoet te komen. Den 5^{en} December van dit jaar zonden de Gecommitteerde Raden aan den heer Van der Mylen, heer van Bleskensgraaf en gouverneur van Willemstad, een schrijven, waarvan het „Kort Verhael" op blz. 5—6 de copie geeft, van den volgenden inhoud. Door de kerkedienaren van de Zuid-Hollandsche Classis van Dordrecht was den Staten medegedeeld, dat sinds langen tijd op Zuid-Hollandschen bodem in de vrijheid van Zevenbergen zich een paapsch priester ophoudt, die zich daar heeft ingedrongen en zich verstout Mis, Predikatie „ende alle Roomsche afgodische superstitien te plegen tot nadeel van Gods eere ende ontroeringe vande goede Gemeinte en onze Souvereiniteit over de voorsz plaetse", waarin in geen zestig jaren de roomsche eeredienst is uitgeoefend. Zulks geschiedt onder voorwendsel van de neutraliteit van Zevenbergen, welke neutraliteit ook is verleend aan Turnhout, doch alwaar niet alleen geen predikant, doch zelfs geen enkele protestant wordt getolereerd. Daarom dragen de Staten den gouverneur „in allen ernst" op om bedoelden pastoor te „doen delogeren" en tegen hem te procedeeren overeenkomstig de desbetreffende placaten, „dewyle... onze Souvereiniteit ende respect daeraen gelegen is".

Met het uitspreken van het vertrouwen, dat de gouverneur het bevel der Staten zal opvolgen en hun zal mededeelen wat door hem in deze aangelegenheid zal zijn gedaan, besluiten zij hun schrijven. (Zie Bijlage I).

Ondanks dit ernstig schrijven, zoo vervolgt het „Kort Verhael" heeft de pastoor, „gestyft wordende van den Drossert in dien tyd", zich te Zevenbergen weten te handhaven tot het jaar 1639. Op aandringen van de Classis van Zuid-Holland hebben de Gecommitteerde Raden toen opnieuw een schrijven gericht aan den gouverneur van Willemstad, gedateerd 21 September 1639, van vrijwel gelijken inhoud als het bovenvermelde en door het „Kort Verhael" afgedrukt op blz. 7—8. De Staten zeggen in dezen brief, dat de pastoor te Zevenbergen „niet tolerabel is onder wat pretext 't zelve zoude mogen wezen, 't zy van Neutraliteit of anders". Doch dan voegt het schrijven merkwaardig genoeg daaraan toe de volgende clausule: „Ten ware de voorsz. pastoor toonde speciale Acte van consent, ende dat hy aldaer is toegelaten". „In velen ernst" dragen de Staten den gouverneur op om den pastoor, „zoo hy voorsz. Acte niet kan toonen", vandaar te doen vertrekken, „of andersins tegens hem te doen procederen" overeenkomstig de desbetreffende placaten, en daarin niet in gebreke te blijven, „dewyl het respect van 't Land", de ware godsdienst en de rust van de goede gemeente aldaar ermede gemoeid is. (Zie Bijlage II).

Niettegenstaande deze herhaalde opdracht schijnt de gouverneur van Willemstad het niet aangedurfd te hebben, om tegen den pastoor met geweld op te treden. Daarom volgde een derde aanschrijving, ongetwijfeld met krachtiger aandrang, van de Staten op 10 December (aldus het „Kort Verhael", terwijl Schutjes foutief opgeeft *16* December) van hetzelfde jaar, waarbij de gouverneur werd gelast den pastoor gevangen te nemen en uit Zevenbergen te verwijderen, hetgeen echter eerst den 10^{en} Februari 1640 inderdaad geschiedde.

„Maer nog was het hier geen gedaen werk met de Paep", aldus het „Kort Verhael" blz. 9; want korten tijd nadien

werd de pastoor weer vrijgelaten door den gouverneur onder ernstige bedreiging van geen dienst meer te doen in Zevenbergen. Doch onmiddellijk na zijn invrijheidstelling is Arnoldus van Aken (want deze is vermoedelijk wel de betreffende herder geweest) weer begonnen zijn gewone bediening uit te oefenen, „vryer als oit voorheen", zoo zegt het „Kort Verhael". Daardoor zag de Classis van Zuid-Holland zich weer genoodzaakt reeds op 22 Maart 1640 een request te zenden aan de Gecommitteerde Raden van den volgenden inhoud („Kort Verhael", blz. 10—13).

De Classis begint met de Gecommitteerde Raden in herinnering te brengen vooreerst hoe na den overgang van Breda vandaar uit in 1627 een paapsche pastoor binnen Zevenbergen is gekomen zonder consent van de Ed. Gr. Mog. Staten, „maer alleenlyk van den Bisschop van den Bossche daer gezonden", zooals reeds in 1636 door de Classis aan de Staten is gerapporteerd; vervolgens dat te Turnhout, hetwelk evenals Zevenbergen onder de neutraliteit staat, geen predikant noch protestant wordt getolereerd; eindelijk dat de Gecommitteerde Raden bij brieven resp. van 16 December 1636, 11 December 1638 en 21 September 1639 aan den gouverneur van Willemstad gelast hebben bedoelden pastoor „te doen delogeren", gelijk deze ook heeft gedaan na o.a. ook „acte van consent" van hem geeischt te hebben, en hem weer in vrijheid heeft gesteld met het bevel geen dienst meer te doen in Zevenbergen. Ondanks dat alles gaat de pastoor voort met „zyn vorige afgodische dienst" en dat wel „onder pretext van prescriptie en dat Zevenbergen zy gestelt in 't laetste placcaet van Retorsie, en die overal buyten de Meyerye afgedaen zynde, dat zy alsoo mede tot Zevenbergen zoude mogen blyven". Maar, zoo gaat het request verder, de pastoor is door bedoeld placaat het verblijf te Zevenbergen ontzegd, niet omdat hij een onderdaan is van den koning van Spanje, maar een priester onder de souvereiniteit van Holland, zonder voorkennis en verlof van hare Ed. Gr. Mog. „ingekropen" in strijd met de placaten. Daar derhalve de retorsie geeindigd

is en de pastoor dus „geen meerder recht uit kragt van dien heeft kunnen bekomen als... voor dato der Retorsie", wijl hij voor dien tijd zonder consent in Zevenbergen woonde en dus moet worden geacht als een „ingekropen" priester, kan ook de afdoening der retorsie hem geenszins „patrocineren", zoodat „op het weeren van dezelve geen retorsie en kan volgen", te meer omdat hij geen onderdaan is van den koning van Spanje, doch van de Staten. Daarom verzoekt de Classis nogmaals onderdanig de Staten zoodanige ordre te stellen, dat de pastoor uit Zevenbergen geweerd worde. (Zie Bijlage III).

Omtrent den inhoud van dit request moeten wij vooreerst opmerken, dat de schrijver van het „Kort Verhael" zich vergist — tenzij hier drukfouten moeten worden aangenomen, hetgeen ons niet waarschijnlijk lijkt — in de data der drie missiven van de Staten aan den gouverneur van Willemstad. Want zooals wij hiervoor reeds zagen, zijn deze drie brieven aan den gouverneur geschreven op resp. 5 December 1636, 21 September 1639 en 10 December 1639.

Het meest echter verdient onze aandacht het in het request genoemde motief, waarop de pastoor van Zevenbergen zijn recht grondde, om ongehinderd zijn bediening aldaar te kunnen uitoefenen, n.l. voor eerst „onder pretext van prescriptie" omdat hij aldaar langer dan een jaar heeft gewoond, en vervolgens omdat „Zevenbergen zy gestelt in 't laetste placaet van Retorsie". Wijl nu dit placaat wat betreft de plaatsen, buiten de Meierij van Den Bosch gelegen, is „afgedaen", buiten werking gesteld, meent de pastoor op grond daarvan recht te hebben in Zevenbergen te mogen blijven dienst doen. Daartegenover voert echter het request aan, dat de pastoor uit Zevenbergen is geweerd niet als een onderdaan van den koning van Spanje, maar als een zonder consent en medeweten van de Staten en onder haar souvereiniteit staand priester, die tegen de placaten zich in Zevenbergen heeft ingedrongen, en derhalve ook geen meerder recht heeft kunnen ontleenen aan de afdoening der retorsie, zoowel voor als na de retorsie.

Om de beteekenis dezer tegenwerping van het request goed te begrijpen, dienen wij het volgende aan te stippen over het bedoelde placaat van retorsie (zie o.a. Knuttel, t.a.p., dl. I, blz. 210 e.v.). Na de inneming van 's-Hertogenbosch hadden de Staten bepaald niet alleen dat de uitoefening van den katholieken godsdienst in de stad zou verboden zijn, maar ook dat alle kerken in de Meierij moesten ontruimd en afgestaan worden aan de predikanten, die door de Staten zouden worden aangesteld, terwijl de priesters geen dienst mochten doen. Spoedig daarna kwam er echter een tegenbevel van den koning van Spanje, waarbij aan de geestelijkheid der Meierij werd verboden, op straffe van verlies van het inkomen hunner goederen, om aan dit bevel der Staten te gehoorzamen, terwijl de officieren werden gelast aan de uitoefening van den katholieken eeredienst geen hinderpalen in den weg te leggen. Niettegenstaande herhaalde bevelen, o.a. een resolutie der Staten van 13 Mei 1631, om alle kerken en kapellen in de Meierij te sluiten, gelukte het niet de uitoefening van den katholieken godsdienst in de Meierij te verhinderen. Toen in het begin van 1633 door de Staten voor eenige plaatsen in de Meierij predikanten waren benoemd, konden deze, noch de weinige protestanten, die hunne kerken bezochten, zich handhaven door de tegenwerking der katholieken; zelfs werden de predikanten van Oirschot en Tilburg door Spaansch krijgsvolk opgelicht en naar Breda gevoerd, waar zij werden opgesloten. Dit nu was de aanleiding tot de uitvaardiging door de Staten, den 20sten Juni 1634, van het placaat van retorsie, krachtens hetwelk alle uitoefening van den katholieken godsdienst op het platteland van de Meierij werd verboden, totdat de gevangen predikanten zouden zijn uitgeleverd. Toen de uitgeweken doch op last van de Staten teruggekeerde predikanten opnieuw werden verdreven, vaardigden de Staten den 2en Februari 1636 een nog scherper placaat uit, waarbij o.a. ook, met het oog op de hinderpalen door den vijand aan de uitoefening van den gereformeerden godsdienst in den weg gelegd, iedere uitoefening van den

katholieken godsdienst werd verboden in het Markizaat van Bergen op Zoom, het Land van Cuyck, het Overkwartier van Gelderland, de dorpen van Zuid-Holland, „en alle andere Plaetsen van deese Regeeringe, daer wy tot noch toe het exercitie van de Pausselijcke Religie om redenen hebben getollereert". Krachtens deze placaten nu was ook voor Zevenbergen de uitoefening van den katholieken godsdienst verboden, waarbij dan nog kwam, dat Zevenbergen Hollandsch gebied was, als zoodanig dus viel onder vroegere placaten, en dus de pastoor, die bovendien zonder toestemming in Zevenbergen was komen wonen, niet het minste recht kon doen gelden om zijn bediening aldaar waar te nemen.

Alvorens de verdere loop der gebeurtenissen te Zevenbergen te vervolgen, moeten wij eerst eenige punten bespreken uit de beide missiven der Staten aan den gouverneur, alsook uit het zoo even behandelde request der Classis van Dordrecht. Vooreerst zegt de missive, gelijk wij boven reeds aanstipten, dat in Zevenbergen „in sestig jaeren herwaerts de afgodische Pausselyke superstitien niet en zyn gepleegt". Wat wij van deze bewering, vermoedelijk afkomstig van de Classis, te denken hebben, is door ons hiervoor reeds aangeduid. In hare algemeenheid is zij zeker in strijd met de werkelijkheid. Hoogstens kan zij een kern van waarheid bevatten wanneer men ze uitlegt in dien zin, dat in een zoo ruim tijdperk de katholieke eeredienst te Zevenbergen niet in het openbaar is uitgeoefend, althans niet met volledige voorkennis en goedkeuring der Staten. En zelfs dan is de bewering nog cum grano salis op te vatten; want tot aan het Twaalfjarig Bestand hebben de katholieken te Zevenbergen hun eeredienst kunnen uitoefenen in de oude parochiekerk, zooals zelfs blijkt uit het „Kort Verhael".

Vervolgens zeggen de Staten in dezelfde missive, dat de pastoor zich in Zevenbergen heeft ingedrongen en zich verstout aldaar mis te doen en te prediken enz. „alles onder pretext van de Neutraliteit van Zevenbergen". Inderdaad beriepen de katholieken van Zevenbergen zich hierop, wijl

de heerlijkheid toebehoorde aan den katholieken graaf van Arenberg en den hertog van Aerschot, en op grond daarvan was stad en lande van Zevenbergen tot neutraal gebied verklaard hetgeen ten gevolge had, dat in den plaatselijken toestand op staatkundig en godsdienstig gebied geen verandering mocht worden gebracht. In een dergelijke positie nu verkeerde ook Turnhout. En nu was dit het bezwaar der Staten, dat in Turnhout niet alleen geen predikant, maar zelfs geen protestant werd geduld. Als zoo de neutraliteit ten opzichte van Turnhout werd opgevat, zoo redeneerden de Staten, dan was het ook billijk dat in Zevenbergen, dat toch onder haar souvereiniteit hoorde, ook geen katholieke pastoor werd toegelaten en geen roomsche eeredienst werd geduld. Zooals wij hier dus zien en ook verder nog zal blijken. ging het hier om de kwestie van de souvereiniteit der Staten, zooals trouwens de missive met even zooveel woorden zegt: „dewyl .... onze Souvereiniteit ende respect daer aen gelegen is".

In de missive van 21 September treft ons een andere merkwaardige clausule. Na den gouverneur van Willemstad te hebben herinnerd, dat de aanwezigheid van een pastoor te Zevenbergen niet tolerabel is, zelfs niet onder het voorwendsel van neutraliteit, vervolgt de missive: „Ten ware de voorsz. pastoor toonde speciale Acte van consent, ende dat hy aldaer is toegelaten". Eerst wanneer hij een dergelijke acte niet kan toonen, moet de gouverneur den pastoor uit Zevenbergen doen verwijderen. Waarom, zoo vragen wij ons af, voegen de Staten deze clausule toe aan de tweede missive, welke in de eerste van 5 December 1636 ontbreekt? De Staten wisten of konden toch althans vermoeden, dat de pastoor van Zevenbergen van hen zelf geen acte van consent tot uitoefening van zijn bediening had ontvangen. Zij moeten dus wel een speciale reden gehad hebben, om deze clausule thans aan hun missive toe te voegen. Wij achten het niet onverantwoord wanneer wij hier de veronderstelling opperen, dat de Staten aanwezig achtten de mogelijkheid of liever gezegd de zekerheid, dat de pastoor van Zevenbergen een dergelijke acte

had ontvangen van den heer van Zevenbergen, mogelijk wel van den koning van Spanje. En als de pastoor inderdaad een dergelijke acte aan den gouverneur van Willemstad kon toonen, dan — zoo meenen wij te mogen veronderstellen — zullen de Staten het beter hebben geacht, in de gegeven politieke omstandigheden, niet onmiddelijk hun volle gezag te laten gelden maar langs diplomatieken weg tot een doeltreffende regeling te geraken.

In aansluiting hiermede is daarom van belang, dat het request der Classis van Dordrecht in den aanhef ervan gewag maakt, dat in 1627 vanuit Breda — dat toen in de macht der Spanjaarden was — een pastoor in Zevenbergen is komen resideeren „zonder consent van haer Edele Groot Mog., maer alleenlyk van den Bisschop van den Bossche daer gezonden". Deze laatste opmerking van de Classis berust op onbekendheid met de toenmalige wijze van benoeming en aanstelling van een pastoor. De heer van Zevenbergen had het collatierecht der parochiekerk, en op grond daarvan droeg hij bij een pastoorsvacature een candidaat voor aan den bisschop, die wanneer er geen ernstige canonieke of andere bezwaren zich voordeden, de benoeming bekrachtigde door den candidaat de vereischte jurisdictie tot uitoefening zijner bediening te verleenen. Het is dus niet geheel juist, als het request beweert, dat de pastoor „alleenlyk" van den bisschop consent had, wijl ook de heer van Zevenbergen tot zijn aanstelling en benoeming had medegewerkt.

Nog dezelfden dag, waarop het request was ingediend, n.l. op 22 Maart 1640, werd bij apostille hierop opnieuw aan den heer van Bleskensgraaf gelast zoodanige maatregelen te nemen, dat de pastoor en met hem de „paepse oeffeningen" uit Zevenbergen geweerd worden en op die wijze tegen hem te procederen, dat alle verdere klachten dienaangaande zullen ophouden. (Zie Bijlage III)

Deze hernieuwde lastgeving aan den gouverneur van Willemstad had echter geen resultaat. „Ja" — zoo vervolgt

het „Kort Verhael" — „doe begon men eerst recht te zien waer op de Paep zoo stout was geweest". En nu maakt de schrijver van het „Kort Verhael" zich schuldig aan een schromelijk anachronisme. Want hij vervolgt met de mededeeling, dat de paapsgezinde Drost van Zevenbergen als antwoord op het request en de daarop verleende apostille, zich met een request wendde tot de *Chambre Mipartie* te Brussel „tot handhaving van den Paepsen pastoor", en dat hij daarop van genoemde Chambre Mipartie een desbetreffend appointement verkreeg, waarvan hij kennis gaf aan de Staten van Holland. Wanneer we nu in aanmerking nemen, dat de Chambre Mipartie eerst bij artikel 21 van het vredesverdrag van Munster van 1648 in uitzicht werd gesteld en pas op het einde van het jaar 1653 werd opgericht, dan blijkt daaruit overduidelijk, dat het „Kort Verhael" hier wel een weinig op de geschiedenis vooruit loopt.

In het antwoord der Staten op de remonstrantie van den Drost, vervat in hunne resolutie van 15 Juni 1640, is dan ook geen sprake van de Chambre Mipartie. De Staten geven in deze resolutie slechts te kennen, dat zij de remonstrantie van den Drost en der regeerders van Zevenbergen hebben gelezen alsmede het door hen te Brussel gepresenteerde request, benevens de contraremonstrantie der Classis van Dordrecht en de resolutie der Staten van 5 December 1636 (van die van 21 September en 10 December 1639 wordt merkwaardig genoeg niet gerept), alle betreffende de handhaving of verwijdering van den pastoor. Daarop werd besloten, dat genoemde stukken in handen gesteld zullen worden van de heeren Gecommitteerde Raden, om in overleg met den Raad van State haar Ed. Groot Mog. daarin van advies te dienen, (zie Bijlage IV).

Merkwaardig is deze resolutie alleszins in haar weinig zeggenden inhoud. Immers wij meenen daarin te mogen zien een versterking van de boven aangevoerde veronderstelling, dat de Staten het wenschelijk hebben geacht, de aangelegenheid van Zevenbergen, voorloopig althans, niet op de spits te drijven. Ongetwijfeld meenen wij hierin te mogen zien een

uitvloeisel van de sterke tendens, welke er reeds in het jaar 1640 bestond, om tot een beëindiging van den oorlog en een eervollen vrede met den koning van Spanje te komen. De Staten waren blijkbaar toen reeds bezorgd, om iedere gevoeligheid, welke de verhoudingen tusschen hen en den Spaanschen koning kon verscherpen, te vermijden. En wij weten, dat vooral de godsdienst-kwestie in deze een niet onbelangrijke rol speelde. Op grond daarvan zullen de Staten het beter hebben geacht, geen scherpe maatregelen te nemen tegen den pastoor en de katholieken van Zevenbergen, vooral nu deze laatsten de regeering te Brussel er in hadden gemoeid en haar bescherming hadden ingeroepen tot handhaving van den katholieken eeredienst te Zevenbergen.

De inmenging der regeering te Brussel in de Zevenbergsche religie-kwestie, het optreden van den Drost in deze en de voor de katholieken aldaar vrij gunstige resolutie der Staten van 5 Juni 1640 hadden ten gevolge, aldus het „Kort Verhael", „dat den Paep te Zevenbergen sedert de moed rees, stouter doorbrak, en zich overal indrong". Door dit overmoediger optreden zag de kerkeraad van Zevenbergen zich in April 1643 opnieuw genoodzaakt, hierover een ernstige klacht in te dienen bij de Visitatoren der Classis van Dordrecht. Het „Kort Verhael" geeft op blz. 16—18 een extract uit deze klachtenreeks, waarbij het zich bepaalt tot de volgende 10 punten (zie Bijlage V).

1. De pastoor, die zich in 1627 in Zevenbergen had ingedrongen, gaat nog steeds voort met in het openbaar Mis te doen, te preeken, huwelijken te sluiten, hetgeen aldaar vanaf het begin der reformatie is verboden geweest en nog van tijd tot tijd verboden wordt, wijl al de placaten, hiertegen uitgevaardigd, ook aan Zevenbergen als leen van Holland en onder de souvereiniteit daarvan staande worden toegezonden.
2. De pastoor, „zynde zeer stout en wrevelig", dringt zich ongeroepen en zelfs tegen hun wil bij de zieken in, waar hij zich stelt tegen den predikant, die bij den zieke geroepen is.
3. Nog in December 1642 heeft de pastoor een verzoek

gericht tot de Vrouwe van Barlaimont te Brussel, om het predikantshuis te Zevenbergen voor hem te doen ontruimen door den predikant, zooals de Drost verklaard heeft aan den predikant Sophianus en een ouderling.

4. De roomsche Drost heeft zich niet ontzien om een zekeren Willem Klaesz van Amsterdam, die uit nieuwsgierigheid een Mis met ongedekten hoofde bijwoonde, te dwingen om te knielen, onder bedreiging hem anders een schandaal aan te doen; dit feit werd in een notarieele akte vastgelegd.

5. De Drost heeft zich ook niet ontzien om den schoolmeester, die tevens voorzanger en voorlezer is der gereformeerde gemeente, bij zich te ontbieden en hem te gelasten, dat hij in zijn „publicque schoole den kinderen ook de paepse boeken zoude leeren", onder bedreiging, dat hij hem anders de helft van zijn salaris zou ontnemen.

6. Alleen roomschen worden benoemd tot stadhouder, vorster en andere stadsambten, terwijl de gereformeerden stelselmatig daaruit worden geweerd, zoodat de roomschen zich er nu openlijk op beroemen, dat ze nu bijna een geheel roomschen magistraat hebben en openlijk verklaren, dat het op 't stadhuis niet in orde zal zijn, zoolang leden van de magistraat ook lid zijn van den kerkeraad.

7. De placaten tegen de katholieken worden in Zevenbergen niet in 't openbaar afgelezen.

8. Bij vele gelegenheden worden de gereformeerde ingezetenen gekweld „en op 't lyf gevallen".

9. De heilige dagen worden zoo openlijk gevierd, dat men op die dagen zelfs weigert de vierschaar te spannen.

10. Aan de gereformeerde kerk wordt iedere hulp in welken vorm ook onthouden.

Slechts een enkele toelichting moeten wij hier toevoegen aan deze klachten van den kerkeraad, welke zeker ernstig genoeg waren om een krachtig ingrijpen van de Staten te doen verwachten, hetgeen echter merkwaardig genoeg niet geschiedde, ongetwijfeld ook nu met het oog op de naderende vredesonderhandelingen. — Uit de onder punt 3 vermelde klacht vernamen wij, dat de pastoor een verzoek had gedaan, om het door den predikant bewoonde huis voor zich te doen inruimen, welk verzoek werd gericht aan „Mevrouw van Barlamont". Hiermede wordt bedoeld Isabella Clara van Bar-

laimont, de tweede echtgenoote van hertog Philips van Aerschot, heer van Zevenbergen en tevens collator der kerk. In deze laatste hoedanigheid had de hertog het recht te beschikken over de begeving der kerk en over de daarbij behoorende ambtswoning van den pastoor. Wijl nu de vrouw van Barlaimont stierf den 9^{en} Augustus 1639, moet dus het desbetreffende verzoek van den pastoor vóór dien datum zijn gedaan. Dat de pastoor zijn verzoek richtte niet tot den hertog van Aerschot zelven, maar aan diens echtgenoote zal mogelijk verband houden met het feit, dat de hertog in Spanje verbleef en in 1640 te Madrid overleed, na nog eerst een derde huwelijk te hebben aangegaan met Maria Cleopha van Hohenzollern. Of het verzoek van den pastoor is ingewilligd, of dat er op een andere wijze in de blijkbaar gebrekkige behuizing van den pastoor is voorzien, is ons niet gebleken. Evenmin weten wij, of de Classis van Dordrecht deze klachten heeft doorgezonden naar Den Haag. Daar zal men echter de Zevenbergsche religie-kwestie hebben laten rusten voor ernstigere en meer gewichtige landsaangelegenheden. Het „Kort Verhael" althans besluit deze periode met de bemerking: „Dit waren de vrugten van alle die goede en heilzame Resolutien en aenschryvingen van de Heeren Staten aen den Gouverneur, om dat ze niet wierden uitgevoert. Waarom niet alleen de E. Kerkenraed van Zevenbergen, maer ook de Eerw. Classis van Dordregt met deze stoute Paep heeft moeten worstelen tot den jare 1648".

II. De katholieken van Zevenbergen na den vrede van Munster in 1648.

De vrede met den koning van Spanje in 1648 te Munster gesloten vormde een belangrijk keerpunt in de geschiedenis van ons vaderland en in het bijzonder voor de houding der Staten tegenover den katholieken godsdienst. Door het sluiten van dit vredesverdrag immers was de macht en de invloed van den Spaanschen koning in de noordelijke Nederlanden

voor goed gebroken, en de souvereiniteit van de Staten van Holland en Westfriesland duurzaam bevestigd. Was hun daarmede van den eenen kant min of meer ontnomen het vroegere voorwendsel voor een krachtdadige onderdrukking van den katholieken godsdienst en de katholieken, het gevaar n.l. voor de veiligheid van den Staat van den kant der Spaanschgezinde katholieken, — van den anderen kant gevoelden de Staten zich nu sterker dan ooit om met meer gezag en macht, dus ook met meer resultaat, op te treden tegenover de katholieken, die zich trots alles bleven verzetten tegen de placaten, welke de uitoefening van den katholieken eeredienst verboden. Daarbij kwam nog de groote invloed van de Synode van Dordrecht en der plaatselijke predikanten, die in deze overwinning der Staten op den koning van Spanje een reden te meer vonden, al hun gezag en invloed aan te wenden, om deze overwinning ook op godsdienstig terrein te voltooien, door zoo mogelijk met den Spaanschen invloed ook het katholieke geloof en den roomschen eeredienst liefst geheel en al uit te roeien in de overwinnende gewesten. Het feit is dan ook onmiskenbaar, dat vooral van hun kant van af het vredesjaar 1648 de strijd tegen den katholieken godsdienst en diens bedienaren en belijders met vernieuwden ijver is gevoerd. Dat blijkt ook overduidelijk uit hetgeen na den vrede van Munster te Zevenbergen is voorgevallen.

Gelijk wij hiervóór reeds meermalen gelegenheid hadden op te merken, verkeerden stad en lande van Zevenbergen in een bizonder eigenaardige positie. Ofschoon het aan de jurisdictie der Staten van Holland was toegewezen, was de heerlijkheid Zevenbergen erfgoed gebleven van de graven van Arenberg en der hertogen van Aerschot. Deze toestand had meerdere malen aanleiding gegeven tot wrijving tusschen de heeren van Zevenbergen en de Staten, o.a. wat betreft de benoeming van gewestelijk en stedelijk bestuur, en vooral betreffende de aangelegenheid van den godsdienst en de vrije uitoefening daarvan. Het spreekt van zelf, dat een dergelijke

tweeslachtige positie, vooral wanneer eenmaal de vrede met Spanje gesloten was, onhoudbaar moest zijn. Het lag daarom voor de hand, dat deze aangelegenheid een onderwerp van behandeling zou uitmaken op de vredesonderhandelingen te Munster in de jaren 1647 en 1648. Een ongezochte aanleiding daartoe was de regeling der kwestie wat er moest geschieden met de bezittingen en goederen, welke beide partijen in het definitief aan den koning van Spanje en aan de Staten toe te wijzen gebied in hun macht hadden. Daarbij kon dan tevens de aangelegenheid van den godsdienst een punt van bespreking en regeling uitmaken. [1])

Omtrent de religie was in art. 19 van het vredesverdrag bepaald, dat men zich ten opzichte van de openbare uitoefening moest onthouden van alles, wat „schandaal" zou kunnen verwekken, zoowel hier te lande als in het gebied van den Spaanschen koning. De goederen van kerkelijke en geestelijke lichamen in de Vereenigde Nederlanden gelegen, maar behoorende onder het ressort van kerkelijke lichamen en personen, voortaan onder het gezag van den koning van Spanje staande, zouden worden teruggegeven voorzoover zij niet verkocht waren. Krachtens art. 43 zouden deze worden afgekocht met een jaarlijksche rentevergoeding tegen den penning 16. Verder werden, volgens art. 24, alle ter oorzake van den oorlog geconfiskeerde goederen teruggegeven, eveneens voorzoover reeds verkocht met een jaarlijksche rentevergoeding tegen den penning 16 en onder bizondere voorwaarden ter regeling der meest netelige zaken, zooals de artt. 29—42 nader bepaalden. Ook ten opzichte der goederen van het Huis van Oranje zou krachtens de artt. 25—28 de zoo juist genoemde restitutie gelden, behoudens hetgeen gedurende de vredesonderhandelingen reeds in 1647 betreffende Montfort bij Roermond, *Turnhout*, Meurs, *Zevenbergen* en de in Zuidelijk Brabant gelegen goederen met de Prinsen Frederik Hendrik en Willem II was overeengekomen in de artt. 44 en 45.

[1]) Zie voor dit gedeelte o.a. Aitzema, t.a.p., en vooral Blok, t.a.p., dl. IV (ed. 1899), blz. 444—446.

Deze beide artikelen zullen, zooals wij hierna nog gelegenheid hebben op te merken, herhaaldelijk in het geding komen bij de procedure tegen pater Nic. v. Rijswijck en de heeren Balmakers en v. Kerckhoven, ofschoon er in de positie van Zevenbergen ten opzichte van de Staten van Holland, Zeeland en Westfriesland een ingrijpende verandering had plaats gehad. Immers reeds in het jaar 1647 waren er onderhandelingen begonnen tusschen de Staten en den heer van Zevenbergen, den hertog van Aerschot. Deze immers had reeds lang begrepen de moeilijke positie, waarin hij verkeerde met deze bezitting, welke Hollandsch gebied was en onder de jurisdictie der Staten behoorde. En ook deze laatste begrepen, dat het voor de onbelemmerde uitoefening hunner souvereiniteit in stad en lande van Zevenbergen van niet gering belang zou zijn, wanneer deze heerlijkheid niet langer in het bezit zou zijn van een onderdaan van den koning van Spanje. Bij tractaat van 8 Januari 1647, hetwelk op 27 December van dat jaar nog nader werd gewijzigd, tusschen den koning van Spanje en den Prins van Oranje zou de heerlijkheid Zevenbergen worden afgestaan aan de Prinses Weduwe van Frederik Hendrik, Amalia van Solms. Eerst omstreeks half Mei van het jaar 1649 had de definitieve overdracht ervan plaats, terwijl Amalia van Solms op 21 September van dat jaar haar blijde intrede hield in Zevenbergen als Vrouwe der heerlijkheid. De heerlijkheid bleef sindsdien aan het Huis van Oranje en behoort ook heden ten dage nog tot de domeingoederen. Volgens Schutjes was er in 1655 nog sprake van een uitkeering van 40.000 gulden aan den hertog van Aerschot en eerst in 1658 van den afstand van Jodoigne aan den hertog in ruil voor de heerlijkheid Zevenbergen.

Aan deze beide artt. 44 en 45 — waarvan wij om het belang der zaak den tekst hier afdrukken (zie Bijlage VI) — meenden de katholieken van Zevenbergen, met het oog op de bizondere positie, waarin het had verkeerd vóór en tijdens den oorlog en thans ook nog verkeerde als bezitting van het Huis van Oranje, een min of meer gefundeerd recht

te kunnen ontleenen, om voor zich de vrije uitoefening van den katholieken godsdienst te kunnen opeischen. Immers ten aanzien van de bij bovengenoemd verdrag aan den Prins van Oranje afgestane plaatsen was bepaald: „. . . . que la Religion Catholique y soit aussy maintenue comme elle y est presentement, et les Ecclesiastiques en leurs biens fonctions libres exercises et immunités". Door de artt. 44 en 45 nu was dit bizonder tractaat erkend. Wij zullen echter tevens zien, dat ook de Synode van Dordrecht en de predikanten van Zevenbergen zich op dezelfde artikelen beriepen om het tegendeel te beweren en wel met het oog op den toestand te Turnhout, dat in een dergelijke positie verkeerde en alwaar niet alleen geen predikant, maar zelfs geen protestanten werden geduld. Dat de Staten van Holland een geheel tegenovergestelde meening aan die der katholieken waren toegedaan, zal uit het volgende duidelijk blijken. Vooraf willen wij echter er nu reeds de aandacht op vestigen dat, waar het hier betrof de juiste interpretatie van twee artikelen van het vredesverdrag, waaromtrent verschil van meening heerschte, de katholieken van Zevenbergen, zooals wij later nog zullen zien, zich gerechtigd achtten, om deze kwestie aanhangig te maken voor de Chambre Mipartie, om van deze een arbitrale uitspraak te verkrijgen.

Zoodra de tekst der artt. 44 en 45 was vastgesteld, begrepen de Staten van Holland reeds aanstonds, dat het daarin overeengekomene aanleiding tot moeilijkheid en wrijving zou kunnen geven, o.a. wat betreft de aan hun sovereiniteit onderworpen heerlijkheid Zevenbergen. Nadat reeds op 6 Maart 1648 door de gevolmachtigden der Staten te Munster een desbetreffende restrictie was gemaakt, werd op 24 April 1648 door de Hoog. Mog. Staten de navolgende resolutie aangenomen, (zie Bijlage VII). Vooreerst moesten de gevolmachtigden der Staten aan de ambassadeurs van den koning van Spanje te verstaan geven, dat de bewuste artikelen 44 en 45 geenszins zullen prejudicieeren noch de souvereiniteit van den Lande, noch het gebruik en de administratie van de kerkelijke

en geestelijke goederen, maar dat de Staat daarin zal blijven „in zyn geheel en onverlet." Vervolgens moesten de gevolmachtigden der Staten alles aanwenden, om van de Spaansche ambassadeurs te verkrijgen een acte van approbatie omtrent het voorafgaande punt, of als hun die niet werd of niet kon gegeven worden, de Spaansche gevolmachtigden acte te doen nemen, dat de Staten deze kwestie hadden aangevoerd vóór de uitwisseling van de respectievelijke acten van ratificatie van het vredesverdrag, „om dezelve te mogen dienen, daer, en zoo bevonden zal worden te behooren".

Den 5^{en} Mei daaraan volgend werd in dien zin een nadere beslissing genomen, uitgedrukt in eene resolutie der Staten, (zie Bijlage VIII). Aan de gevolmachtigden der Staten te Munster zou geschreven worden, dat zij nevens de ratificatie van het algemeen tractaat van vrede ook moesten uitwisselen de ratificatie van het bizonder tractaat tusschen Zijne Hoogheid den Prins en den koning van Spanje, waarvan sprake is in de artt. 44 en 45, doch onder de uitdrukkelijke verklaring, dat laatstgenoemd tractaat niet zal prejudicieeren de souvereiniteit van den Staat, noch de religie, noch ook de geestelijke goederen en het gebruik en beheer derzelver. En ingevolge deze voorafgaande resoluties werd tenslotte op 15 Mei 1648 door de gevolmachtigden der Staten te Munster aan de gevolmachtigden van den koning van Spanje overhandigd een Acte van Denunciatie, waarbij de bovenvermelde resoluties aan de Spaansche ambassadeurs werden geinsinueerd, welke laatsten daarop verklaarden, dat bedoelde Acte hun door de Staatsche ambassadeurs was overhandigd en door hen ontvangen. De nederlandsche vertaling dezer in het Fransch gestelde Acte van Denunciatie met het antwoord der Spaansche gevolmachtigden, welke in het „Kort Verhael" is afgedrukt op blz. 23—27, geven wij in Bijlage IX.

Zoodra de onderhandelingen te Munster haar beslag hadden gekregen door de wederzijdsche uitwisseling der ratificaties van het vredesverdrag, hebben de heeren Staten van Holland en Westfriesland, „wetende hoe veel haer — aldus het „Kort

Verhael" op blz. 19 — aen Zevenbergen gelegen was, ten opzigte van des zelfs situatie, en van hoe verren uitzigt dit geval was".... „de vervallen zaken te Zevenbergen met allen ernst willen reformeeren, zoo ten aenzien van het borgerlyke als het kerkelyke" (t.a.p., blz. 27). Daartoe werd bij resolutie van 30 Juni 1648 een Instructie of Ordre locael opgesteld, krachtens welke een commissie uit de Gecommitteerde Raden werd gelast, om persoonlijk te Zevenbergen „zoo het Politicq als Kerkelyk, alles te reguleren ende reformeren naer de ordre ende Plakkaten van den Lande". Deze ordre locael, welke in het „Kort Verhael" is afgedrukt op blz. 28—33, werd gepubliceerd door den heer A. v. Sasse v. Ysselt in „Taxandria", jrg. X, blz. 16—18, welke laatste redactie, als ons inziens een tekstueel betere dan die van het „Kort Verhael", wij hier ter vervollediging onzer publicatie opnieuw afdrukken, (zie Bijlage X). Zij bevat 10 punten, waarvan wij hier in het kort den inhoud geven.

1. De commissarissen moesten Burgemeester en Schepenen gelasten de Vroedschap in voltallige vergadering bijeen te roepen.
2. Vervolgens moesten de commissarissen de Vroedschap aanzeggen, dat zij in opdracht van de Staten de regeering der stad Zevenbergen kwamen „reguleren nae die van alle d'andere Steden" en „reformeren in conformité van hare Privilegien, die.... ongekreuckt sullen blyven".
3. De commissarissen zullen den Burgemeester en twee Schepenen „zijnde Roomsch gesint" van hun eed ontslaan („latende deselve niettemin blyven onder het getal van de Vroetschap"). In hun plaats moest door de Vroedschap een dubbeltal worden opgemaakt van burgemeester en twee schepenen, „zijnde van de gereformeerde Religie, ofte deselve toeghedaen", om daaruit een nieuwe keuze te doen.
4. Mocht deze verkiezing eenigen tijd in beslag nemen, dan moesten de commissarissen de administratie der justitie middelerwijl opdragen aan de vier schepenen van de gereformeerde religie en hun gelasten, zoodra de verkiezing had plaats gehad, te zamen met de Vroedschap uit het dubbeltal candidaten een nieuwen burgemeester van de gereformeerde religie of dezelve toegedaan te verkiezen.

5. Verder zal de Vroedschap in het vervolg geen schepenen mogen benoemen, dan die van de gereformeerde religie of dezelve toegedaan zijn, opdat burgemeester en schepenen van dezelfde religie zullen zijn.
6. De commissarissen moesten vooral maatregelen nemen, om den pastoor te gelasten onmiddellijk de stad en de jurisdictie van Zevenbergen te verlaten en daarin niet weder te keeren, „noch hy, noch andere", om den Roomschen eeredienst uit te oefenen.
7. De commissarissen moesten uit de schuur, welke tot katholieke kerk had gediend, alle ornamenten, beelden, misgewaad enz. laten weghalen en op het stadhuis brengen.
8. Mocht tegen laatst genoemde maatregelen eenige tegenstand worden geboden, dan moesten de commissarissen in dat geval zich bedienen van de sterke arm uit de omliggende garnizoenen.
9. Tenslotte moesten de commissarissen ervoor zorgen, dat deze ordre locael zou worden geregistreerd in de registers der resoluties van het gerecht en der Vroedschap van Zevenbergen, opdat ze ten allen tijde stipt zou worden nagekomen.

Tot zoover gaat de opdracht, welke aan de commissie was verstrekt en de eigenlijke ordre locael; want het „Kort Verhael" sluit ze hier af met de dateering: „Gedaen in den Hage, den 30 Juny 1648". Deze afsluiting ontbreekt in de door v. Sasse v. Ysselt gepubliceerde redactie, ofschoon wij meenen op grond van den tekst in het „Kort Verhael" te moeten aannemen, dat zij ook aan den tekst van „Taxandria" niet heeft ontbroken. — Daaraan werd nu nog toegevoegd als punt 10 het volgende, dat onze bizondere aandacht verdient.

10. Het groote belang, dat bij deze feitelijk plaatselijke aangelegenheid voor de Staten was gemoeid met deze instructie, n.l. „in deze constitutie van tijd en saecken", deed de Staten het besluit nemen, deze instructie voor Zevenbergen vast te stellen als een ordre locael, die werd „ghehouden voor ghearresteert" en dus ook voor de toekomst als vaste en blijvende wet zou gelden. Doch aangezien zoowel de Drost als de Stadhouder en de Secretaris van Zevenbergen katholieken waren, besloten de Staten een schrijven te richten

aan den Heer of Vrouwe van Zevenbergen met het verzoek, om anderen van de gereformeerde religie in hun plaats aan te stellen, of „by ontstentenisse van sulcx" dat de Staten zelf daarin zullen voorzien „ghelijck deselve ten meesten dienste van den Lande sullen bevinden te behooren".

Kort na de vaststelling en uitvaardiging der ordre locael kwamen twee afgevaardigden uit de Gecommiteerde Raden, de leden Ruysch en Backer, te Zevenbergen, en voerden aldaar de lastgeving der Staten in haar vollen omvang uit, noodzaakten den pastoor de stad en het gewest Zevenbergen te verlaten, lieten uit de schuurkerk alles verwijderen, wat gediend had tot uitoefening van den katholieken eeredienst, hetgeen in het stadhuis van Zevenbergen werd opgeslagen, „gelyk ze daer nog lange zyn bewaert en vertoont geworden", zoo voegt het „Kort Verhael" er aan toe. Zoo krachtig was het ingrijpen der Staten in de Zevenbergsche religie-kwestie, en zoo grondig was hun opdracht ten uitvoer gebracht, dat het menschelijkerwijze gesproken voor de katholieken te Zevenbergen althans in de naaste toekomst vrijwel onmogelijk was geworden hun godsdienstoefeningen ter plaatse te hervatten, zeker niet een nieuwen pastoor in hun midden te krijgen. Het is echter te begrijpen, dat de katholieken ook door deze scherpe maatregelen zich niet lieten afschrikken, om trouw te blijven aan hun aloud en onwankelbaar beginsel, dat zij God meer moesten gehoorzamen dan de menschen, dat ook thans voor hen bleef gelden het „non possumus" van den Apostel. Hoe gerechtvaardigd het optreden der Staten tegen den katholieken godsdienst in het algemeen van hun standpunt en voor den geest dier tijden ook geacht moge worden — men denke aan het bekende „cuius regio illius et religio", „wiens grondgebied, diens godsdienst heersche er" —, met de diplomatieke en persoonlijke ervaring, waarover de Heeren Staten beschikten, hadden zij kunnen en moeten inzien, dat het op den langen duur onmogelijk was een overwegend katholieke bevolking te belemmeren in haar vrijheid, waarvoor de Staten zelf beweerden gestreden te hebben en nog steeds den strijd

te voeren. Zij konden en moesten begrijpen, dat menschen veelal wel, maar gewetens nooit gedwongen kunnen worden, wanneer er hoogere plichten in het geding komen. Dat de predikanten dier dagen in dit opzicht blind en doof tegelijk waren, achten wij verklaarbaar uit den hartstochtelijken geest van ijver voor het zuivere evangelie, welke iedere vrijheid voor paapsche stoutigheden onmogelijk maakte. Doch de wereldlijke hooge overheid dier dagen had in deze toch oogen en ooren wijd open moeten houden voor den werkelijken en feitelijken toestand, welks verkrachting slechts kon dienen om de macht, den invloed en het aanzien der Staten op godsdienstig-kerkelijk terrein niet zelden te maken tot een aanfluiting van hun gezag en zoo tot mislukking te doemen. Dat zou de Zevenbergsche religiekwestie weldra opnieuw overduidelijk aantoonen.

Dat de Zevenbergsche katholieken zich niet lijdelijk zouden neerleggen bij den nieuwen toestand, door bovengenoemde maatregelen van den kant der Staten geschapen, valt licht te begrijpen. De eenige weg, welke hun hiertoe openstond, was een beroep te doen op de bemiddeling van den gezant van den Spaanschen koning bij de Staten, Antonie Brun. Zoodra deze van officieele zijde in kennis was gesteld van hetgeen te Zevenbergen was voorgevallen, dat n.l. de magistraat was veranderd, de pastoor was uitgewezen en de schuurkerk leeggehaald en gesloten, diende hij tegen deze maatregelen een ernstig protest in bij de vergadering der Ho. Mo. Heeren Staten Generaal. Geen der bekende gedrukte bronnen, noch het „Kort Verhael" noch Knuttel, heeft ons omtrent dit feit iets medegedeeld. Wij vonden het alleen vermeld in de reeds eenige malen geciteerde „Deductie" van Mr. Adr. Balmakers en Adr. v. Kerckhoven. Na vermeld te hebben hetgeen er in Juni 1648 te Zevenbergen plaats had, vervolgen zij aldus: „maer staet te considereren ende is mede kennelijck, dat den Heer Ambassadeur de Bruyn sal(ige)r [1])...., oordelende

[1]) De gezant stierf in den zomer van 1654; de Deductie is van begin November 1654.

deze veranderingh ende uutsettingh vande paep van Sevenbergen strijdich te sijn tegens het tractaet van vrede, waer inne art. 45 is gecontracteert, dat het secreet tractaet tusschen den Hooghgemelten Coninck, ende syn Hoog(hei)t gemaect, soude gehouden worden, als off het van woorde te woorde aldaer mede was geinsereert, in 't welcke alsoo belooft was, dat te Sevenbergen onder anderen mede de roomsgesinde hare religie souden blijven plegen, gelyck sij tot noch toe hadden gedaen, daer over in de vergaderingh van de Heeren Staten Generael hooghlycx heeft geprotesteert, ende gesustineert tgeene te Sevenbergen tegens de papisten aldaer geschiet was, strydich te sijn tegens het voors. tractaet van vrede". Dit optreden van den Spaanschen gezant is naar onze meening daarom zoo merkwaardig, omdat hij ongetwijfeld volkomen op de hoogte was met het feit der restricties, welke door de ambassadeurs der Staten te Munster waren gemaakt in verband met het in de artt. 44 en 45 van het vredesverdrag vermelde bizonder tractaat, waarover wij hierboven uitvoerig hebben gesproken. Duidelijk blijkt immers hieruit, dat de gezant in dit opzicht een opvatting huldigde, geheel tegenovergesteld aan die der Staten. Wij herinneren er bovendien aan, dat de Spaansche ambassadeurs te Munster wel de desbetreffende restrictie der Staten in ontvangst hadden genomen, doch dat zij op geen enkele wijze hadden doen blijken van hun instemming in deze met de zienswijze der Staten. Zij hadden de bedoelde Acte van Denunciatie eenvoudig voor kennisgeving aangenomen, een bewijs, dunkt ons, dat zij de opvatting der Staten niet deelden, die daarbij immers met de eene hand terugnamen, wat zij met de andere hadden gegeven. Een welsprekend getuigenis nu van deze tegenovergestelde meening zien wij in het protest van den Spaanschen gezant bij de Staten Generaal naar aanleiding der gebeurtenissen te Zevenbergen.

Gezien in het licht der opvatting, welke de Staten in deze huldigden, was het echter niet aan te nemen, dat het optreden van den Spaanschen gezant ook maar eenige wijziging zou

brengen in hun houding ten opzichte der Zevenbergsche religiekwestie. Hoogstens kunnen wij aannemen, dat deze tusschenkomst van den gezant, voorloopig althans, in zooverre van invloed zal zijn geweest, dat de Staten niet onmiddellijk hun volle macht en gezag in uiterste gestrengheid hebben doen gelden, om althans in dit opzicht na den zoo pas gesloten vrede een niet al te ongunstigen indruk te maken bij de Spaansche regeering, met wie nog zoo vele andere kwesties definitief te regelen waren. Doch van een afwijken van het eenmaal ingenomen standpunt kon begrijpelijkerwijze om redenen van Staat en prestige geen sprake zijn, zooals ook uit het verdere verloop der gebeurtenissen nog zal blijken.

Eerst op het eind van 1648, nadat de Gecommitteerde Raden verslag hadden uitgebracht over de ten uitvoer legging der maatregelen te Zevenbergen, besloten de Staten den hertog van Aerschot [1]) aan te schrijven, dat hij zou zorgen voor de vervanging der katholieke overheidspersonen in de heerlijkheid door protestanten. Het duurde tot Maart van het volgende jaar, aldus Knuttel t.a.p., dl. I, blz. 333, vooraleer de hertog aan de Staten antwoordde, dat hij dit tot nu toe had nagelaten, omdat de tegenwoordige ambtenaren „in effecte by onereuse Titule, alsmeede in recompense van voorgaende diensten" hun betrekkingen hadden gekregen. Zijn vader had hem bovendien verzocht, deze ambtenaren in hun bedieningen te handhaven en daar zij waren „moderate en vreedsame Persoonen, van dewelke geen partialiteiten wegens de Religie en stonden te verwagten", vertrouwde hij dat de Staten hiermede genoegen zouden nemen. Deze berichtten echter den hertog, dat zij zich hierbij niet konden neerleggen; en toen kwam kort daarna het bericht van den hertog, dat de heerlijkheid aan de Prinses-Weduwe van Oranje was overgegaan,

---

[1]) De heer van Sasse van Ysselt meent in *„Taxandria"* t.a.p., dat de Staten dit schrijven hebben gericht tot de Prinses-Weduwe van Oranje; doch deze kreeg pas in Mei 1649 de heerlijkheid Zevenbergen in haar bezit.

dat de overdracht spoedig zou plaats hebben en dat door die omstandigheden de afzetting der katholieke ambtenaren nog niet was geschied. Ook hiermede echter stelden de Staten zich niet tevreden en zij besloten nogmaals bij den hertog aan te dringen op de vervanging der katholieke ambtenaren. Daar bovendien de pastoor weer te Zevenbergen was teruggekeerd, besloot men den magistraat te gelasten den priester te doen vertrekken en aan den katholieken schoolmeester het schoolhouden te verbieden.

Ondanks de herhaalde vertoogen der Staten kwam er dus geen verandering in den toestand te Zevenbergen. Wij hoorden het zoo juist uit de resoluties der Staten zelve: de pastoor was inmiddels weer in Zevenbergen teruggekeerd, een katholieke schoolmeester gaf onderwijs aan de jeugd, de voornaamste katholieke ambtenaren bleven hun ambten waarnemen; in één woord het was of er geen ordre locael was ingevoerd. Spoedig kwamen er dan ook weer klachten binnen bij de Staten over de Zevenbergsche katholieken en wel van den kant der Zuid-Hollandsche Synode. Thans werd den raadpensionaris opgedragen over deze aangelegenheid in overleg te treden met de Prinses-Weduwe van Oranje. De raadpensionaris berichtte reeds vijf dagen later, dat Hare Hoogheid zich bereid had verklaard uiterlijk binnen zes weken een Hervormden drossaard, substituut en secretaris aan te stellen, terwijl zij het aan de Staten overliet om tegen den pastoor op te treden. De Staten verklaarden zich hiermede tevreden en besloten met den pastoor te handelen overeenkomstig de placaten. Of zulks inderdaad is geschied, hebben wij uit de beschikbare bronnen niet kunnen nagaan. [1])

[1]) Zie de Resoluties der Staten van 3, 4 en 22 December 1648, 22 April 4, 7, 18 Mei, 15 en 20 Juli 1649.

III. Het pastoraat van pater Nicolaes van Rijswijck O. F. M. 1653—1654.

Dat wij aan dit betrekkelijk kortstondige pastoraat een apart en zelfs uitgebreid hoofdstuk in deze kerkhistorische studie wijden, zal begrijpelijk zijn na wat wij in onze inleiding tot dit werk mededeelden over het ontstaan dezer monographie. Van dit korte tijdperk uit de kerkelijke geschiedenis van Zevenbergen wisten wij tot nog toe betrekkelijk weinig en zelfs de naam van den persoon, die in deze periode een hoofdrol heeft vervuld in de kerkelijke geschiedenis dezer Brabantsche stad was lang onbekend gebleven. In zijn geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch weet Schutjes t.a.p. ons slechts weinig bizonderheden mede te deelen over de lotgevallen der parochie Zevenbergen van af de 2e helft van het jaar 1648 tot eind 1654. Hij deelt slechts mede, dat na 1648 „de priester onder bescherming des drossaards" weldra terugkeerde, dat men tegen deze paapsche stoutigheid alarmkreten aanhief, waarop na een besluit van 15 Augustus 1653 den 24^{en} September 1654 een nieuw verbanningsdecreet volgde; de pastoor vluchtte niet, maar liet zich in dat jaar gevangen nemen en naar de Voorpoort te 's-Gravenhage sleuren. Zooals men ziet een korte en sobere opsomming van enkele feiten; den naam van den ijverigen herder kent Schutjes niet eens, noch wat er is voorafgegaan aan en gepaard met zijn gevangenneming en veroordeeling. Eerst in jrg. X van het tijdschrift *„Taxandria"*, blz. 137—140, is door pater fr. Aurelius Pompen O. F. M. de naam van den pastoor bekend geworden tegelijk met het over hem in Den Haag uitgesproken vonnis, nadat in den zelfden jaargang van *„Taxandria"* Jhr. A. v. Sasse v. Ysselt, op resp. blz. 14—19 en 38—42 had gepubliceerd de reeds besproken ordre locael en gedeelten der Staten-resoluties van 15 Augustus 1653 en 24 September 1654.

De toevallige ontdekking van het gerechtelijk dossier van het proces voor het Hof van Holland, gevoerd tegen den pastoor van Zevenbergen, Nic. v. Rijswijck, en de heeren

Mr. Adr. Balmakers en Adr. v. Kerckhoven, maakt het ons mogelijk de groote leemte, welke in deze periode der kerkelijke geschiedenis van Zevenbergen bestond, geheel aan te vullen. Wij kunnen daardoor bovendien nog met menig détail aanvullen, wat hierover door Dr. Knuttel in zijn standaardwerk, aan de hand van het „Kort Verhael", reeds is gepubliceerd. Wij zullen daarbij tevens gelegenheid hebben duidelijk te maken, dat de in het dossier vervatte documenten de gebeurtenissen op kerkelijk gebied te Zevenbergen niet zelden in een nieuw en geheel ander daglicht plaatsen dan dat waarin het „Kort Verhael", zoowel als Dr. Knuttel deze hebben voorgesteld.

Voordat wij nu aan de hand van het reeds meermalen vermelde gerechtelijk dossier de gebeurtenissen op kerkelijk gebied te Zevenbergen gaan vervolgen, moeten wij eerst een bespreking wijden aan den vorm en den inhoud van het dossier zelf, dat onder de Crimineele Papieren van het Hof van Holland is geinventariseerd onder No, 3632 II.

Reeds uit de opsomming van den inhoud van het dossier, welken wij hier eerst geven, moge de groote belangrijkheid ervan blijken. Het bevat n.l. 31 verschillende documenten; daarvan zijn er twee een extract uit de resoluties der Staten van Holland, Zeeland en Westfriesland, twee missiven van de Staten aan het Hof van Holland, zeven copieën van insinuaties en dagvaardingen door de vorsters van Zevenbergen namens den Drost aan pastoor Nic. v. Rijswijck en de heeren Adr. Balmakers en Adr. v. Kerckhoven, gecollationeerd resp. door notaris Pr. Misgera en den secretaris van Zevenbergen, J. van Huls, twee extracten uit het Confessieboek van het Gerecht van Zevenbergen, twee Memories over de Zevenbergsche religie-kwestie, een uitvoerige „Deductie" of verdedigingsgeschrift van Balmakers en v. Kerckhoven, twee lijsten van vragen, resp. gesteld aan pater van Rijswijck en Mr. Balmakers bij hun verhoor voor het Hof van Holland, de antwoorden van Balmakers en v. Kerck-

hoven op de hun door het Hof gestelde vragen, de beide vonnissen uitgesproken over Balmakers en v. Kerckhoven, een lijst van de namen van personen, die de Mis in de schuur van v. Kerckhoven hebben bijgewoond met opvordering der boete, waartoe v. Kerckhoven door den Drost is veroordeeld, een lijst van voorwerpen, welke uit de schuur van Balmakers zijn gehaald, en eindelijk een specificatie en invordering van de kosten van het proces tegen Balmakers en v. Kerckhoven. De korte inhoud en volgorde der stukken, zooals zij in het dossier zijn bewaard gebleven, met de resp. data, waarop zij zijn uitgegeven, volge thans.

1. Missive van de Staten aan het Hof van Holland over de uitvoering hunner resolutie van 24 September 1654. 24 September 1654.

2. Bericht van den Drost van Zevenbergen, Diderick Tholincx, omtrent de uitvoering zijnerzijds van de resolutie der Staten van 24 September 1654. (1/2 October) 1654.

3. Resolutie der Staten van Holland van 24 September 1654.

4. Missive van de Gecommitteerde Raden der Staten aan het Hof van Holland, om tegen den reeds gevangen genomen pastoor van Zevenbergen ten spoedigste te procedeeren. 5 October 1654.

5. Authentieke copie van de missive van den Drost van Zevenbergen, van 9 November 1653, aan de Staten, waarin hij vraagt, hoe hij dient op te treden tegen den pastoor, die wederom in Zevenbergen dienst is komen doen, door Adr. Pots gecollationeerd en aan de Staten overgelegd. 7 October 1654.

6. Authentieke copie van de insinuatie van den vorster van Zevenbergen, Rombout Baltus van Ranst, van 9 November 1653, aan den pastoor aldaar, met antwoorden van den pastoor, eveneens gecollationeerd door Adr. Pots. 7 October 1654.

7. Schrijven van den Drost van Zevenbergen aan de Staten over de gebeurtenissen aldaar vanaf Augustus 1653 en bizonder over het optreden der katholieken Balmakers en v. Kerckhoven na 6 Oct. 1654. 21 October 1654.

8. Copie der insinuatie van den vorster van Zevenbergen, Jan Janssen van Loon, aan Balmakers en v. Kerckhoven, met hun beider antwoord, door notaris Pr. Misgera. 19 October 1654.

9. Conclusie van den Drost tegen Mr. Adr. Balmakers, en diens antwoord, door den secretaris van Zevenbergen, J. van Huls. 20 October 1654.

10. Conclusie van den Drost tegen Adr. v. Kerckhoven, en diens antwoord, door den secretaris J. v. Huls. (20) October 1654.

11. Inventaris van de kerkmeubelen, welke uit de schuur van Balmakers zijn gehaald, opgemaakt door den secretaris J. v. Huls. 2 October 1654.

12. Verhoor, ten overstaan van den Drost en schepenen van Zevenbergen, van Adr. v. Kerckhoven, en diens antwoord. Extract uit het Confessieboek van Zevenbergen, gecollationeerd door J. v. Huls. 9 November 1653.

13. Conclusie van den Drost tegen v. Kerckhoven en diens veroordeeling tot een boete van 200 gulden. Extract uit het Confessieboek van Zevenbergen, zonder onderteekening, noch datum na 9 November 1653.

14. Copie der insinuatie van den vorster, Rombout Baltus van Rants, aan den pastoor van Zevenbergen, met antwoord van den pastoor, gecollationeerd door notaris Misgera. 31 Augustus 1653.

15. Copie der insinuatie van den vorster aan den pastoor van Zevenbergen, met diens antwoorden, gecollationeerd door notaris Misgera. 9 November 1653.

16. Copie der dagvaarding van den Drost, met insinuatie van den vorster, aan Balmakers en v. Kerckhoven, om voor het Hof van Holland in Den Haag te verschijnen, gecollationeerd door notaris Misgera. 28 October 1654.

17. Memorie, waarin wordt aangetoond, dat de katholieken van Zevenbergen geen onwetendheid kunnen voorwenden, dat zij zich aan de placaten der Staten van Holland moeten onderwerpen, zonder datum of onderteekening, doch opgesteld na 25 October 1654.

18. Memorie betreffende de dagvaarding, door den Drost aan Balmakers en v. Kerckhoven beteekend, om voor het Hof van Holland in Den Haag te verschijnen, zonder onderteekening of datum, doch vermoedelijk opgesteld na 28 October 1654.

19. Verhoor van Mr. Adr. Balmakers en Adr. v. Kerckhoven door het Hof van Holland, met beider onderteekening. 2 November 1654.

20. Vordering der proceskosten van het proces tegen Balmakers en v. Kerckhoven door den advocaat-fiscaal van het Hof, Corns. Boeij. 13 November 1654.

21. Specificatie van de kosten van het proces tegen Balmakers en van Kerckhoven, met apostille van het Hof.
3 December 1654.

22. Insinuatie van den vorster van Zevenbergen aan Balmakers en v. Kerckhoven om voor het Hof in Den Haag te verschijnen; [de datum ontbreekt, evenals de handteekening, die er blijkbaar is afgescheurd]. (27 October) 1654.

23. Antwoord en protest [van Mr. Balmakers en v. Kerckhoven] op de insinuatie van den vorster, zonder datum of onderteekening. (27 October) 1654.

24. Copie der insinuatie van den vorster aan Balmakers en v. Kerckhoven, om voor het Hof in Den Haag te verschijnen, met beider antwoord, gecollationeerd door notaris Misgera. 27 October 1654.

25. Resolutie der Staten van Holland van 15 Augustus 1653.

26. Naamlijst van personen, die de godsdienstoefening op resp. 9 en 23 Nov. 1653 ten huize van v. Kerckhoven hebben bijgewoond, en opvordering der boete, deswege aan v. Kerckhoven opgelegd, door den vorster Jan Janssen van Loon, op 17 November 1653 en 26 Juni 1654.

27. Vraagpunten, opgesteld voor het verhoor van Mr. Balmakers voor het Hof van Holland, onderteekend door Corns. Boeij. 2 November 1654.

28. Vraagpunten, opgesteld voor het verhoor van pater Nic. van Rijswijck voor het Hof van Holland.
8 October 1654.

29. Deductie of verdedigingsgeschrift, door Balmakers en van Kerckhoven ingediend bij het Hof van Holland, door beiden onderteekend, zonder datum, doch van eind October of begin November 1654.

30. Vonnis, door het Hof van Holland uitgesproken over Mr. Adr. Balmakers, zonder onderteekening, noch zegel.
11 November 1654.

31. Vonnis, door het Hof van Holland uitgesproken over Adr. van Kerckhoven, zonder onderteekening, noch zegel.
11 November 1654.

Zooals uit deze opsomming van de tot het dossier behoorende documenten blijkt, is het niet compleet bijeen gebleven. Er ontbreken n.l. enkele processtukken aan en wel vooreerst de antwoorden, welke pastoor Nic. v. Rijswijck heeft gegeven op de vragen, hem bij zijn verhoor door het Hof van

Holland gesteld. Vervolgens ontbreekt daaraan een nader verhoor van den pastoor. Wij troffen dit stuk toevalligerwijze aan in een geheel ander dossier behoorend tot de Papieren van het Hof van Holland en eveneens berustend in het Rijksarchief (Inv. No. 6137). Ofschoon in dit document de naam van den pastoor van Zevenbergen niet wordt genoemd, kunnen wij toch met zekerheid uit den inhoud opmaken, dat het thuis hoort bij de processtukken inzake pater Nic. v. Rijswijck. Dit nader verhoor, afgenomen door het Hof op 9 November 1654, betreft n.l. een verklaring door den beklaagde afgelegd omtrent een wijziging in de reeds voor het Hof gedane confessie. Deze wijziging betreft de verklaring van pater v. Rijswijck, dat zijn geestelijke overheid niet is de bisschop van Antwerpen, maar de te Brussel woonende provinciaal der paters Minderbroeders, Simon Jordens. Op de derde plaats missen wij in het dossier het vonnis, door het Hof van Holland over pastoor v. Rijswijck uitgesproken, en dat door pater Aur. Pompen in „Taxandria" t.a.p. is gepubliceerd, die echter heeft verzuimd aan te geven in welk dossier en onder welk inventaris-nummer hij genoemd belangrijk stuk in het Rijksarchief heeft aangetroffen. Dan ontbreekt aan het dossier de lijst van vragen, welke aan Adr. v. Kerckhoven zijn gesteld bij zijn verhoor voor het Hof van Holland. En tenslotte missen wij nog de vordering en specificatie der kosten van het proces tegen pastoor v. Rijswijck.

Zooals uit de boven afgedrukte opgave blijkt, beantwoordt de rangschikking der stukken, zooals deze in het dossier zijn opgenomen, niet aan de historische volgorde der gebeurtenissen in de onderhavige periode. Het ligt voor de hand om aan te nemen, dat de verschillende documenten bij de inventarisatie zijn gehouden in dezelfde volgorde, waarin ze blijkbaar van oudsher zijn gebracht en als zoodanig door den inventarisator onveranderd overgenomen zijn. Doch uit den aard der stukken blijkt duidelijk, dat het onderling verband er van bij de inventarisatie niet is bewaard gebleven. Want vooreerst heeft men blijkbaar bij de inventarisatie geen rekening

gehouden met de volgorde van die stukken, welke de Drost van Zevenbergen bij het Hof van Holland heeft ingediend. Gelijk hierna nog zal blijken uit de onder No. 7 vermelde missive van den Drost van 21 October 1654, vraagt hij daarin de Staten om advies, hoe hij verder zal dienen te handelen in de Zevenbergsche religie-kwestie vooral in verband met de feiten, welke voorgevallen waren ook na zijn terugkomst uit Den Haag. Daarheen n.l. was hij met den gevangen genomen pastoor medegereisd, en vandaar den 6^{en} October teruggekeerd met de nog nader te bespreken missive der Staten aan den Burgemeester en regeerders van Zevenbergen, van 3 October 1654. Voornamelijk betrof dit o.a. het optreden van Mr. Balmakers en van v. Kerckhoven. Deze missive van den Drost bevatte ook een korte samenvatting van de gebeurtenissen te Zevenbergen vanaf Augustus 1653 tot aan de gevangenneming van den pastoor. Na zijn terugkomst in Zevenbergen had hij Balmakers en v. Kerckhoven, dezen laatste voor de tweede maal, veroordeeld tot een boete van 200 gulden. Bij zijn missive nu had de Drost een aantal bijlagen gevoegd, n.l. die hierboven aangegeven met de nummers 8—12, 16 als bewijsstukken van hetgeen hij in de missive had gerapporteerd. Zelf heeft de Drost deze verschillende bijlagen gemerkt met de letters A, B, C, D en E. Deze stukken nu zijn door den inventarisator van het dossier niet gehouden bij de missive, waarbij zij oorspronkelijk waren gevoegd, zooals uit de boven afgedrukte volgorde der documenten blijkt.

Vervolgens moeten wij nog opmerken, dat de onder de Nos. 27 en 28 vermelde vragenlijsten hadden moeten worden geplaatst vóór de onder No. 19 vermelde antwoorden van Balmakers en v. Kerckhoven. Ditzelfde geldt voor de Nos. 20 en 21, de invordering door den advocaat-fiscaal van de proceskosten en de specificatie dezer kosten, welke beide laatste stukken zeker aan het eind van het dossier hadden moeten zijn gebracht. Ook de onder No. 25 vermelde resolutie der Staten van Holland van 15 Augustus 1653 ware beter ingelascht achter

No. 3, de resolutie van 24 September 1654, waarin naar de eerstgenoemde resolutie wordt verwezen. En eindelijk had de onder No. 26 vermelde naamlijst van personen met den daaraan toegevoegden eisch tot v. Kerckhoven gericht de door hem verschuldigde boete te voldoen, welke eisch voor de tweede maal is gedaan op 26 Juni 1654, beter ingelascht kunnen worden vóór No. 7.

De rangschikking tenslotte in het dossier van de twee Memories en de Deductie van Balmakers en v. Kerckhoven is eveneens vrij willekeurig. Deze drie belangrijke documenten vereischen ongetwijfeld een afzonderlijke bespreking; doch hieraan zullen wij onze aandacht wijden, wanneer wij bij de bespreking der gebeurtenissen te Zevenbergen, welke wij thans gaan voortzetten, den inhoud dezer stukken breeder zullen behandelen.

Hoewel de beschikbare bronnen ons hieromtrent geheel in het onzekere laten, meenen wij te mogen aannemen, dat pastoor Raphaël Lestius in 1648 uit kracht van de boven besproken ordre locael uit Zevenbergen is verbannen en daarin niet wedergekeerd. Zoodra de toestand te Zevenbergen een gunstiger wending had genomen, zullen toen de Franciscanen het hebben gewaagd, om zich te Zevenbergen te vestigen. Wanneer precies dit geweest is, kunnen wij bij gebrek aan gegevens zelfs niet bij benadering zeggen. Even weinig zekerheid hebben wij omtrent den persoon van den eersten Franciscaner pastoor. Zeker is dit *niet* geweest pastoor Mathias de Backer, de eerste in de rij der Franciscanen, door Schutjes t.a.p. genoemd, en die 12 Juni 1658 te Zevenbergen is gestorven. Wij weten immers thans met zekerheid, dat vóór hem nog als pastoor te Zevenbergen heeft geresideerd de Franciscaner pater Nicolaes van Rijswijck, die zich in Mei 1653 te Zevenbergen vestigde. Omtrent het tijdperk van de jaren 1648—1653 verkeeren wij volkomen in het onzekere, door wie en hoe de katholieken van Zevenbergen en omstreken zijn verzorgd. Doch zoolang we niet over zekere gegevens

beschikken, die het tegendeel aangeven, achten wij ons gerechtigd aan te nemen, dat Nic. v. Rijswijck inderdaad de eerste Franciscaan is geweest, die de herderlijke bediening in Zevenbergen en omstreken heeft waargenomen.

Waar en wanneer hij is geboren, weet ook de schrijver in het Nieuw Nederl. Biografisch Woordenboek, waaraan wij de volgende levensbizonderheden ontleenen (t.a.p., dl. III, kol. 117/118), niet mede te deelen. Bij de inname van 's-Hertogenbosch in 1629 werd hij uit zijn klooster aldaar verdreven en vestigde zich te Velp (N.-B.), waar hij tevens zorgde voor de katholieken van Grave. In 1636 vertrok hij vandaar naar Maasbommel, waar hij zijn intrek nam bij zijn broeder, den gemeente-secretaris; van daar uit trok hij de geheele streek van Maas en Waal door, om de geestelijke bediening uit te oefenen onder de daar verspreid wonende katholieken. Toen zijn zielenijver de veiligheid voor zijn leven in gevaar bracht, zocht hij op verzoek van pastoor Valerius Hessels een schuilplaats te Megen, dat spoedig een centrum werd van katholiek leven voor de omliggende dorpen. Met eenigen zijner medebroeders was hij daar mede de stichter van het thans nog bestaande Minderbroedersklooster. Op 15 April 1646 werd hij benoemd tot biechtvader der Clarissen te Boxtel en 14 April 1652 in dezelfde functie bij de Franciscanessen te Dommelen, waar hij tevens als pastoor de geestelijke bediening waarnam. In Mei 1653 vestigde hij zich te Zevenbergen, alwaar hij op 1 October 1654 — niet in September, zooals de schrijver in het Nw. Ned. Biograf. Wdb. t.a.p. opgeeft —, zooals wij hierna nog zullen zien, op last van de Staten door den Drost des nachts om 1 uur werd gevangen genomen, geboeid naar Den Haag werd vervoerd en daar opgesloten in de Gevangenpoort. Bij vonnis van 12 November 1654 werd hij veroordeeld tot een geldboete van 600 ponden van 40 grooten, de kosten van het proces, en tot verbanning ten eeuwigen dage uit Holland, Zeeland en Vriesland. Na zijn vrijlating werd hij door zijn oversten aangesteld tot biechtvader der Clarissen te Mechelen. Of hij aldaar of elders is

gestorven, weet de biograaf niet mede te deelen, doch alleen dat hij waarschijnlijk vóór 1659 is overleden.

Ofschoon, zooals wij hierboven bespraken, in Juni 1648 op last van de Staten de regeering te Zevenbergen was veranderd, en aan de Vrouwe van de heerlijkheid was verzocht, de katholieke regeeringspersonen aldaar door gereformeerden te doen vervangen, terwijl bovendien de pastoor uit de stad Zevenbergen was verdreven en de schuurkerk van haar inhoud beroofd, schijnen deze strenge maatregelen weinig of geen resultaat te hebben gehad. Dat lezen we ook in het „Kort Verhael", dat op blz. 34, na de bespreking van de door de Gecommitteerden der Staten in Zevenbergen uitgevoerde maatregelen, aldus vervolgt: „Dog dus was men deze zwarigheit nog niet te boven, dewyl kort daerna de Paep in de Jurisdictie wederkeerde en zyn Roomsche dienst begon te plegen door de Conniventie van den Drost in dien tyd; dat zo openbaer en hoog ging in gevolg van tyd..." Zooals wij hieruit kunnen opmaken, was er dus kort na eind Juni 1648, vermoedelijk nog in datzelfde jaar, weer een pastoor in de Jurisdictie van Zevenbergen. Het ligt voor de hand om aan te nemen, dat deze pastoor — vermoedelijk op aanraden van den katholieken Drost, die hem in dezen steunde — zich niet aanstonds heeft gevestigd in de stad Zevenbergen zelve, maar in de naaste omgeving, waar hij aanvankelijk in het grootste geheim zijn bediening waarnam en in particuliere huizen of schuren de Mis opdroeg en predikte, het Doopsel toediende, catechismus-onderricht gaf en huwelijken inzegende. Geleidelijk, naarmate de omstandigheden en toestanden aldaar een voor de katholieken gunstiger wending aannamen, zal hij zich dichter bij de stad en tenslotte in de plaats zelf gevestigd hebben, zoodat hij weldra vrijwel in het „openbaer", zooals het „Kort Verhael" zelf bevestigt, zijn herderlijke bediening te midden van de Zevenbergsche katholieken uitoefende.

Het schijnt, dat in den zomer van het jaar 1653 den Staten in Den Haag berichten waren ter oore gekomen over het naar hun inzicht te vrijmoedig optreden van den pastoor en

de katholieken van Zevenbergen. Van welken kant die berichten zijn gekomen, valt niet moeilijk te gissen; de Classis van Dordrecht, hierin voorgelicht door den kerkeraad van Zevenbergen, zal ongetwijfeld evenals vroeger aan de Staten een rapport hebben uitgebracht over hetgeen er te Zevenbergen voorviel. Om dienaangaande zekerheid te verkrijgen, werd in Juni een expresse Staten-bode naar Zevenbergen gezonden met een brief aan den kerkeraad om nadere inlichtingen, zooals blijkt uit het volgende extract uit het Acteboek van den kerkenraad van 18 Juni 1653, hetwelk het „Kort Verhael" op blz. 35 afdrukt, (zie Bijlage XI). Daarin deelen de Staten mede, vernomen te hebben, dat de katholieken te Zevenbergen „zeer accresseerden" en dat wel door de conniventie van den Drost. Zij verzoeken derhalve den kerkeraad hun zoo omstandig mogelijk bericht te zenden „vande ware geschapenheit van deze zaken". Nadat dit schrijven was voorgelezen, nam de kerkeraad het besluit, de Staten mondeling te gaan inlichten over den toestand te Zevenbergen en daartoe gezamenlijk naar Den Haag te reizen, met uitzondering van twee diakenen, die met het oog op den naderenden Zondag den kerkdienst zouden moeten leiden.

Het resultaat dezer inlichtingen vinden wij neergelegd in een resolutie der Staten, welke echter pas op 15 Augustus daarna werd genomen. Het blijkt n.l. dat de Staten, naar aanleiding van het rapport van den kerkeraad, zich eerst nog tot den Drost van Zevenbergen hebben gewend om hem op de hoogte te brengen van de klachten, welke door den kerkeraad tegen hem en de katholieken van Zevenbergen waren ingebracht. Bij schrijven van 24 Juli had de Drost zich bij de Staten tegen deze aanklacht verweerd. Uit een rapport der Gecommitteerde Raden, uitgebracht naar aanleiding der klachten van den kerkeraad en het schrijven van den Drost was gebleken, dat de in 1648 door de Staten voor Zevenbergen vastgestelde ordre locael (zie hierboven) nog niet was geregistreerd in de resolutieboeken van het gerecht te Zevenbergen en derhalve ook niet naar behooren

werd uitgevoerd. Zelfs was in strijd daarmede nog steeds een pastoor aldaar metterwoon gevestigd, die „seer licentieusel," de pauselijke superstitiën uitoefende, tot groote ergernis van de gereformeerden. Bovendien werden aldaar de Sabbath en bededagen op verschillende manieren ontheiligd. Naar aanleiding van dit rapport besloten de Staten de prinsesweduwe van Oranje, als Vrouwe van Zevenbergen, toe te zenden een authentiek afschrift der ordre locael van 1648, met den last en het bevel om deze aan den Drost en het gerecht aldaar toe te zenden en hun te gelasten deze alsnog in de gerechtsboeken te doen registreeren en telken jare bij de verandering der wet aan de magistraat en de vroedschap te doen voorlezen. Vervolgens moest krachtens deze ordre locael de pastoor onmiddellijk worden verwijderd uit de stad en jurisdictie van Zevenbergen met het bevel, dat hij noch een ander daarin in het vervolg metterwoon mocht worden toegelaten om de bediening uit te oefenen in strijd met de placaten, op straffe van de indignatie van haar Ed. Gr. Mo., en dat bij gebreke van dien daarin door andere middelen zou worden voorzien.

Vervolgens zou hare Hoogheid worden verzocht het gerecht of den magistraat van Zevenbergen te gelasten, den drossaard de behulpzame hand te bieden bij het ten uitvoer leggen der placaten, en bij nalatigheid van zijn kant zelf de placaten te doen uitvoeren en te beschikken over de boeten, welke daar van kwamen. Bovendien moest zij den drossaard „scherpelyck" last geven: 1^0. dat hij niet mocht toelaten, dat de hoogfeesten van Kerstmis, Paschen en Pinksteren alsmede de Zon- en bededagen werden ontheiligd „met neeringen, hantwerken, coopen ende vercoopen, noch met wulpsheden ende anderssints". 2^0. dat de Drost en de leden van het gerecht in het vervolg de gereformeerden aldaer „vriendelijk sullen hebben te bejegenen", en met den predikant en den kerkeraad „goede correspondentie te houden"; tweemaal per jaar moest hiervan rekenschap worden gegeven aan haar Ed. Gr. Mo.

Aan den advocaat-fiscaal en den procureur van Holland

en Westfriesland zou worden opgedragen „op d'actien vanden voornoemden Drossaert te letten" en in geval van aanmerkelijk plichtverzuim van zijn kant tegen hem te procedeeren overeenkomstig de desbetreffende placaten.

Eindelijk zou in een afzonderlijke missive de predikant van Zevenbergen worden vermaand, om „blyvende binnen de paelen van zyn beroepinge" met den drossaard en magistraat goede vriendschap en correspondentie te houden; hij moest zijn gemeente aanmanen tot eerbied voor hun overheid en tot onderlingen vrede en eendracht, en tenslotte bij zijn particuliere bezoeken „alle vlydt ende naerstigheit" aanwenden om de andersgezinden tot de gereformeerde religie te brengen. (zie Bijlage XII).

Merkwaardig in menig opzicht is deze resolutie der Staten. Vooreerst treft ons het feit, dat de Staten zich eerst wenden tot de Vrouwe van Zevenbergen, de prinses-weduwe Amalia van Solms die, zooals wij boven zagen, in 1649 als Vrouwe van Zevenbergen was gehuldigd. Blijkbaar had zij om redenen, die wij slechts kunnen gissen, het wenschelijker geacht om in den toestand te Zevenbergen, zooals zij dien daar toen aantrof, geen verandering te brengen. Dit had tot gevolg gehad, dat zoowel de katholieke Drost, Diderik Tholincx, alsook de katholieke leden van gerecht en vroedschap waren gehandhaafd. Dat deze geen moeite zullen hebben gedaan, om de hand te houden aan de placaten tegen de uitoefening van den katholieken godsdienst, behoeft ons niet te verwonderen. Doch eveneens is begrijpelijk, dat deze houding der plaatselijke overheid het misnoegen van den predikant en den kerkeraad had opgewekt. Dit moest vanzelf aanleiding geven tot herhaalde wrijvingen en conflicten, die nog versterkt werden, toen het katholieke element in gerecht en vroedschap nog werd vermeerderd, doordat daaruit geleidelijk de gereformeerden werden geweerd. Wij kunnen ons voorstellen, dat dientengevolge bij herhaling door de gereformeerden protesten werden gericht tot den Drost, waarbij de eersten in hun grieven over hun achteruitzetting den aan hun overheid ver-

schuldigden eerbied wel eens uit het oog zullen hebben verloren. Maar ook van den kant der katholieke overheid en ambtenaren zal men niet altijd zachtzinnig zijn geweest in zijn uitlatingen over den predikant en de gereformeerde gemeente. Vandaar de min of meer gerechtvaardigde of overdreven klachten der gereformeerden over de ontheiliging der Zon- en feestdagen door de katholieken, van deze laatsten over gebrek aan eerbied bij de gereformeerden voor de plaatselijke overheid. En het valt licht te begrijpen, dat dit zijn weerslag vond in de onderlinge verhouding tusschen katholieken en protestanten. Dit alles blijkt overtuigend uit deze resolutie der Staten, waarin wij weerspiegeld zien een teekenend beeld van den gespannen toestand, welke er in die dagen tusschen beide partijen te Zevenbergen heerschte en die ongetwijfeld meermalen tot ernstige botsingen aanleiding zal hebben gegeven. Des te meer verdient het de bizondere aandacht, dat de Staten zelve niet onmiddellijk ingrepen, doch den diplomatieken, en wij mogen wel zeggen hiërarchischen weg volgden door dit op te dragen aan de Vrouwe van Zevenbergen.

Dat deze laatste zich ondanks dit ernstig aanschrijven der Staten aan den toestand te Zevenbergen weinig of niets zal hebben laten gelegen liggen, zouden wij moeten aannemen, zoo wij alleen moesten afgaan op de berichten dienaangaande door het „Kort Verhael" t.a.p. gegeven. Dit toch zegt op blz. 40—41 in aansluiting aan de zoo even besproken Statenresolutie van 15 Augstus 1653: „Maar dit alles was vrugteloos, want in plaets van te gehoorzamen aen de orders van den Souverain, komt nu de Drossaert Tholink voor den dag met Requesten te Brussel aen de Chambre Mipartie gepresenteert". Hierop moeten wij vooreerst aanmerken, dat de Drost zich naar aanleiding dezer Staten-resolutie *niet* heeft gewend tot de Chambre Mipartie om de eenvoudige reden, dat hij zulks nog niet kon doen, wijl de Chambre Mipartie nog niet was opgericht en dus ook geen enkelen invloed in dezen kon uitoefenen. Eerst in het volgend jaar, zooals wij nog zullen zien, is de Chambre Mipartie in de Zevenbergsche

religie-kwestie gemengd geweest; en toen hebben de Staten ook met meer kracht de uitvoering hunner maatregelen doorgezet. Wel achten wij het niet uitgesloten, ofschoon wij hieromtrent over geen zekere gegevens beschikken, dat de Drost bij deze gelegenheid zich om advies heeft gewend tot den gezant van den Spaanschen koning in Den Haag, of althans hem heeft ingelicht omtrent hetgeen er te Zevenbergen voorviel. Maar vervolgens is het ook zeker, dat de Drost, vermoedelijk daartoe genoodzaakt door een desbetreffend bevel van de Vrouwe van Zevenbergen, wel degelijk een begin van uitvoering heeft gegeven aan de resolutie der Staten van 15 Augustus 1653. [1])

Immers blijkens het onder No. 14 vermelde document uit het gerechtelijk dossier heeft de vorster van Zevenbergen, Rombout Raltus van Ranst, zich op last van den Drost op 31 Augustus 1653 vervoegd bij „die sich voor paep ofte pastoor te Sevenbergen was gedragende", en hem aangezegd, dat hij moest vertrekken en daar geen dienst meer mocht doen. Daarop gaf de pastoor dit merkwaardige ontwijkend antwoord: „Ick sal my in alles nae ordre gedraghen", (zie Bijlage XIII).

Het feit dezer aanzegging aan den pastoor, om uit de stad en baronie van Zevenbergen te vertrekken, vinden wij bovendien bevestigd in de onder No. 5 van het dossier vermelde missive van den Drost aan de Staten van 9 November 1653 (welke hierna nog nader ter sprake komt), gecollationeerd op 7 October 1654 door den advocaat-fiscaal Corn. Boeij. Daarin bericht de Drost aan de Staten, dat hij ingevolge de resolutie van 15 Augustus 1653 op den 31^{en} daaraan volgend den pastoor uit de stad en jurisdictie van Zevenbergen heeft doen vertrekken. Na dien datum, zoo verklaart de Drost verder, hebben de katholieken geen godsdienstoefeningen meer in Zevenbergen gehouden, maar zijn de Mis gaan bijwonen buiten de jurisdictie. Dit laatste nu stemt geheel overeen met

[1]) Ook Knuttel, die zich geheel heeft gebaseerd op het „Kort Verhael", zegt t.a.p. ten onrechte: „ook thans werden de bevelen van de Staten niet ten uitvoer gelegd."

Ferdinand H. J. van den Eerenbeemt

Fabrikant van kerkkaarsen

Witte was,
Wierook,
Godslampolie,
enz.

Hofleveranciers van Z.H.Paus Benedictus XV

's-Hertogenbosch – Hinthamereinde 53

BOEKHANDEL
W. BERGMANS
MARKT 35 – TILBURG

GROOTE SORTEERING
LECTUUR OP ELK GEBIED

Zichtzending en prijsopgaaf zonder verplichting

Lentjes & Drossaerts

's-Hertogenbosch

Effecten,
Coupons,
Deposito's,
enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden.

Firma G. Borrenbergen

Eindhoven
Telefoon 3634

Wasbleekerij en Kaarsenfabriek

Oude en nieuwe boekhandel
UITGEVERIJ
Dekker & v. d. Vegt N.V.
Oranjesingel 4, Nijmegen
Oude Gracht, Utrecht

Verzendt op aanvrage gratis catalogen

Koopt oude boeken

BOEKHANDEL
W. BERGMANS
TILBURG

MGR. Dr. TH. GOOSSENS:

HET ARME BRABANT . . . prijs f 0.70

HET KEERPUNT VAN BRABANT (1 Maart 1796) . . . . prijs f 0.70

ONONTGONNEN BRABANT prijs f 0.70

VAN DEN „WOLWERCK" IN DEN BOSCH . . . . . prijs f 0.70

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL
OPGERICHT 1848
TILBURG

INTÉRESSÉ DE LA MAISON
SCHRÖDER & DE CONSTANS BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET
VINS CACHET DU CHâTEAU ET ÉTAMPÉ

PROPRIÉTAIRE DE LA
RÉCOLTE ENTIÈRE 1928 ET 1929 DU
DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

De Sint Janskerk te 's-Hertogenbosch. Nieuwe Geschiedenis door Jan Mosmans, archivaris van de Kathedrale Basiliek van St. Jan; 550 blz. met 400 illustr. in artistieken prachtband **f 17.50.** **Wegwijzers voor Bezoekers der St. Janskerk** te 's-Hertogenbosch met 12 platen en 2 plattegronden, door Jan Mosmans **f 0.50.** — **Handboek der Kerkgeschiedenis,** door P. Goorts, Rector der Bissch. Kweekschool 's Bosch, 4e druk; in linnen band **f 3.50.** — **Beknopte Handleiding der Liturgie,** door P. Goorts, Rector der Bissch. Kweekschool, 14e druk, geillustr., ingen. **f 0.60.** **Bijbelsche Geschiedenis** voor school, patronaat en huisgezin, groote geill. uitgave door H. H. Stroy, leeraar. 1e deel Oude Testament ingenaaid **f 0.90.** 2e deel Nieuwe Testament, ingenaaid **f 1.10.** Compleet in één linnen prachtband **f 2.75.** — **Beknopt overzicht der Bijbelsche Geschiedenis,** door P. Goorts, Rector Bissch. Kweekschool, 2e druk, ingenaaid **f 0.75.** — **Officia assistentium in Missa Sollemni Pontificali** nec non in Missa de Requie Pontificata, celebratis in throno, ordinatim proposita cura Ph. M. van den Heuvel, olim in Sem. Busc. S. Lit. Prof., ingenaaid **f 2.—.** **Formularium Precum** in functionibus sacris, ad usum cleri Buscoducensis. Op prima Hollandsch papier, in linnen band **f 1.10.** — **Franciscus Sonnius in de Pamfletten,** bijdragen tot zijne biografie door Dr. Th. Goossens; ingenaaid **f 1.75.** — **Kerkelijke voorschriften over het Altaar,** door A. Vincent, Rector, ingenaaid **f 0.20.**

Verkrijgbaar in den Boekhandel en bij den uitgever

G. MOSMANS ZOON, 's-HERTOGENBOSCH

Uitgever van den H. Stoel

K 1747

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN D^R TH. GOOSSENS

DEEL XVIII
AFLEVERING 3

SEPTEMBER 1942

INHOUD:

De toestand der Katholieken te Zevenbergen tijdens de Republiek door Chr. S. Dessing . . . . blz. 173

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**" verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post *f* 5.25.

Telkens bij het verschijnen van een eerste aflevering van een deel zal over het bedrag van het geheele deel worden beschikt.

De inteekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 341, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr. Th. GOOSSENS, Tilburg, Bosscheweg 341, Postgirorekening n. **50174.**

Met deze aflevering wordt de uitgave der Bossche Bijdragen opgeschort wegens papiergebrek. T. z. t. zal van deel XVIII nog een vierde (slot) aflevering verschijnen.

Op pag. 4 van den omslag in de advertentie van G. Mosmans Zoon is abusievelijk vermeld: Franciscus Sonnius in de Pamfletten, bijdragen tot zijne biografie door Dr. Th. Goossens, ingenaaid f 1.75, dit moet zijn: ingenaaid **f 3.25**.

K 1767

hetgeen in het bovenvermelde merkwaardige antwoord van pastoor Nic. v. Rijswijck ligt opgesloten. Immers hij gaf op de aanzegging van den vorster niet ten antwoord, dat hij zich naar de order *van de Staten* zou gedragen, doch zeer in het algemeen dat hij zich *„in alles nae ordre"* zou gedragen. Het is aan geen twijfel onderhevig, dat de pastoor met dit antwoord bedoelde, zich te zullen houden aan de orders, die hij in dezen van zijn geestelijke overheid, i. c. den provinciaal der Minderbroeders te Brussel, zou ontvangen. Deze zal hem wel den raad hebben gegeven, ter voorkoming van grooter moeilijkheden zich voorloopig te vestigen buiten de jurisdictie van Zevenbergen en van daar uit de zorg voor de katholieken aldaar te blijven uitoefenen. Dat zulks inderdaad is geschied, zagen wij reeds uit de betreffende mededeeling van den Drost in zijn missive aan de Staten.

Zeker reeds op 26 October daarna, zooals de Drost had vernomen, doch mogelijk reeds vóór dien datum, was pastoor Nic. v. Rijswijck weer in Zevenbergen teruggekeerd, alwaar hij verscheidene malen ten huize van een zekeren (van) Kerckhoven de Mis had gedaan met „seer groote toeloop van menschen soo binnen als buijten", die met de grootste vrijmoedigheid zonder eenige voorzorg in acht te nemen daar in- en uitgingen. Zooals de Drost had vernomen, waren de katholieken thans niet in het minst bevreesd, dat hun godsdienstoefeningen opnieuw verstoord zouden worden, wijl de pastoor „weet op wat voedt ende door wiens ordre" hij weer in Zevenbergen was gekomen. Dit alles, zoo gaat de Drost voort in zijn vermelde missive aan de Staten van 9 November 1653, heeft hem in niet geringe verlegenheid en moeilijkheid gebracht, daar hij niet kan vermoeden „op wat praesuppoost dese onverwachte veranderinge gefundeert mach sijn". De Drost had het bezwaarlijk geacht om een groote vergadering „van soodaenige geanimeerde persoonen" te gaan verstoren zelfs met twee of drie vorsters. Daarom had hij het in de gegeven omstandigheden het best geacht, om in tegenwoordigheid van den magistraat den bovengenoemden van Kerckhoven, in

wiens huis de Mis was gedaan, overeenkomstig de placaten te veroordeelen tot een boete van 200 gulden. Deze had daarop geantwoord, dat het den Drost vrij stond de order van haar Ed. Gr. Mo. te volvoeren. Bovendien had hij opnieuw door den vorster den pastoor laten aanzeggen, dat hij ten spoedigste uit de stad en jurisdictie van Zevenbergen moest vertrekken, daar anders de placaten tegen hem zouden worden uitgevoerd. Daarop had de pastoor hem gezegd, dat hij het hem gegeven bevel om uit Zevenbergen te vertrekken niet kon opvolgen, wijl hij andere order had van zijn hooge overheid. Toen hem daarop door den vorster was gevraagd, wie hij daarmede bedoelde, had de pastoor het niet minder merkwaardige antwoord dan het vorige gegeven: „Geestelijcke ende wereltlycke". Daar dit alles, naar het oordeel van den Drost, „saecken van vreemde gevolge" zijn, heeft hij het dienstig geacht de Staten hiervan in kennis te stellen, terwijl hij hen beleefd verzoekt om nadere orders, hoe hij zich in deze „vorders sal hebben te gedraegen", wat alsdan door hem „getrouwelyck sal werden achtervolgt", (zie Bijlage XIV).

Als bijlagen waren door den Drost bij deze missive gevoegd vooreerst een door den gemeente-secretaris J. van Huls gecollationeerde copie van een extract uit het Confessieboek van stad en lande van Zevenbergen (zie No. 12 van het dossier). Blijkens dit extract heeft de drossaard Diderik Tholincx op 9 November 1653 Adriaen van (de) Kerckhoven ondervraagd ten overstaan van den burgemeester en twee schepenen, of ten zijnen huize de Mis was gedaan. Op het bevestigend antwoord van v. Kerckhoven heeft de Drost hem daarop, krachtens de ordonnantie der Staten, veroordeeld tot een boete van 200 gulden. Hierop gaf van Kerckhoven ten antwoord: „Voor soo veel mijns heers ampt belanght, ick kan 't niet gebeteren", (zie Bijlage XV).

Bij deze copie is nog een tweede gevoegd, waarin de Procureur Jan Baptista de Ruysse, in tegenwoordigheid van den burgemeester Ter Flooren, aan den Drost verklaarde, dat hij op 3 November 1653 zoo laat op het stadhuis was gekomen,

omdat hij ten huize van Adr. v. Kerckhoven de Mis had bijgewoond. Ook laatstgenoemde had openlijk ten overstaan van de schepenen bekend, dat op 9 November ten zijnen huize de Mis was gedaan, zooals uit bovenstaand extract blijkt. Op grond dezer bekentenissen verklaart de Drost, dat v. Kerckhoven krachtens de placaten tegen het houden der Roomsche godsdienstoefeningen veroordeeld is tot een boete van 200 gulden met de aan deze veroordeeling verbonden onkosten, (zie No. 13 van het dossier, Bijlage XVI).

Als tweede bijlage voegde de Drost bij zijn missive een door notaris Pr. Misgera gecollationeerde copie van de officieele aanzegging op 9 Nov. 1653 door den vorster, Rombout Baltus van Ranst, namens den Drost aan den pastoor van Zevenbergen (zie No. 15 van het dossier). Ondanks de resolutie der Staten van 15 Augustus 1653 was de pastoor weer in Zevenbergen teruggekeerd en had wederom Mis gedaan. Daarom wordt de vorster gelast den pastoor opnieuw aan te zeggen, dat hij krachtens bevel der Staten moest ophouden met het Mis lezen en zoo spoedig mogelijk de stad en baronie van Zevenbergen moest verlaten. Zoo hij aan dit bevel geen gevolg gaf, zou men de placaten „tegens sijn persoon... executeren". De vorster verklaart dan, dat hij de hem gegeven opdracht heeft volvoerd en dat de pastoor hem daarop heeft geantwoord, tot zijn leedwezen dit bevel niet te kunnen opvolgen, daar hij andere order had van zijn geestelijke en wereldlijke overheid, (zie Bijlage XVII).

Het onder No. 26 vermelde document van het dossier wijst er duidelijk op, dat de Drost reeds van te voren heeft geweten, dat op 9 November 1653 ten huize van v. Kerckhoven de Mis zou worden gedaan. Want hij had den vorster, Jan Janssen van Loon, opdracht gegeven om op dien dag bij het huis van v. Kerckhoven te „gaen sien", of daar inderdaad de katholieken voor het houden van een godsdienstoefening waren bijeengekomen. De vorster verklaart dan, dat hij heeft gezien, dat zeker wel 50 mannen en vrouwen uit de schuur van v. Kerckhoven zijn gekomen, waarvan hij er vier met

name opnoemt. Hetzelfde heeft hij gezien op 23 November daarna, doch toen kwamen er over de 200 menschen uit de schuur; thans geeft hij de namen van 13 kerkgangers.

Ook blijkt uit ditzelfde document, dat de vorster in opdracht van den Drost op 17 November 1653 zich vervoegd heeft bij Adr. v. Kerckhoven en van hem gevorderd heeft de boete van 200 gulden, waartoe hij door den Drost was veroordeeld. Daarop gaf v. Kerckhoven ten antwoord: „'t Is waer den den drossard heeft mij wel in de boete geslaegen, maer ick en ben niet van sin die soo te geven sub mijn verantwoorden daer tegen." Deze vordering aan v. Kerckhoven is door den vorster op 26 Juni van het volgend jaar herhaald, waarop v. Kerckhoven een zelfde antwoord gaf, (zie Bijlage XVIII).

Al de bovenvermelde omstandigheden: de antwoorden van pastoor Nic. v. Rijswijck en die van v. Kerckhoven, alsook het vrijmoedig optreden der katholieken van Zevenbergen in het houden hunner godsdienstige bijeenkomsten, wijzen er op dat naar de meening der katholieken in de laatste maanden van het jaar 1653 een voor hen bizondere gunstige wending moet zijn gekomen in de Zevenbergsche religie-kwestie. In het voorbijgaan bemerkten wij reeds, dat na de godsdienstoefening op 9 November een andere plaats vond op 23 November, en deze zal ongetwijfeld niet de eerste zijn geweest na die van 9 November. De katholieken schijnen niet de minste vrees meer gehad te hebben om vrijelijk voort te gaan met het doen opdragen van de Mis en de uitoefening van godsdienstige en kerkelijke bedieningen door den pastoor, die thans onbevreesd in hun midden verbleef, ondanks de herhaalde aanzeggingen van den Drost om Zevenbergen te verlaten. De oorzaak daarvan meenen wij het meest typisch te zien aangegeven in het antwoord van pastoor Nic. v. Rijswijck aan den vorster van Zevenbergen, dat hij het bevel van den Drost om uit Zevenbergen te vertrekken niet kon opvolgen, omdat hij andere orders had van zijn geestelijke en *wereldlijke* overheid. Had hij op 31 Augustus slechts meer in het algemeen geantwoord, dat hij zich in alles naar order zou gedragen,

daarmede doelend op de nadere orders in deze van zijn geestelijke overheid, thans geeft hij openlijk en onbeschroomd ten antwoord, dat hij het bevel van den Drost niet kan opvolgen, omdat hij een tegenovergestelde lastgeving had niet alleen van zijn geestelijke maar ook van zijn wereldlijke overheid. Het spreekt van zelf, dat hij met deze laatste onmogelijk kan hebben bedoeld de Staten, die hij hoogstwaarschijnlijk niet als zoodanig zal hebben erkend en van wie hij een dergelijke tegenorder niet heeft ontvangen. Dat deze hem zal zijn verstrekt door de Vrouwe der heerlijkheid, is eveneens niet aan te nemen op grond van het optreden van den Drost tegen den pastoor en v. Kerckhoven. Daarom ligt het voor de hand aan te nemen, dat hij met deze overheid moet hebben bedoeld den Spaanschen koning in den persoon van diens vertegenwoordiger als gezant in Den Haag, Antonie Brun. Evenals in 1648 na de uitvoering der ordre locael heeft deze n.l., zoodra hij had vernomen, dat de katholieken te Zevenbergen opnieuw waren gestoord in de vrije uitoefening van hun godsdienst, wederom een krachtig vertoog ingediend bij de Staten-Generaal. Ook dit feit is ons alleen bekend door de meermalen reeds besproken Deductie van Balmakers en v. Kerckhoven, die na de vermelding van de storing der godsdienstoefening door den Drost te Zevenbergen uit kracht der Staten-resolutie van 15 Augustus 1653, aldus vervolgen: „twelck wederom ter oore gecomen synde vande gemelte Ambassadeur de Bruyn, is bij de selve daer op wederom audientie versocht in de vergaderingh vande heeren Staten Generael, alwaer den gemelte heere de Bruijn over de voors. storinghe vande misse te Sevenbergen andermael ten hoogsten heeft geprotesteert ende met stercke invectiven gesustineert, dat het niet anders en was medebrengende als een rechte rupture vande gemaecte vreede, ende dat de saecke behoorde gecommitteert te worden ter decisie vande Chambre Mipartye, als procederende uut het verstant ende de teneur vant voors. tractaet vande gemaecte vrede, welck gepasseerde ter vergaderingh vande hooghgemelte heeren Staten Gene-

rael by den heere Raetpensionaris ter vergaderingh van haer Ed. Gr. Mog. gerapporteert synde, ende daer op 't voors. tractaet van syn hoogheyt met het voors. 45 art. vande vrede-handelingh geconfereert ende gecommuniceert synde, ende in 't eerste aensien schijnende haer Ed. Gr. Mog. in 't ongelijck te stellen, hebben goetgevonden te committeren vijff steden ofte leden vande hoogh-gemelte heeren Staten van Hollant, omme haer te informeren op de gelegentheit ende toedracht van dese sake, ende alsdan aen haer Ed. Gr. Mog. daer van rapport te doen."

Zooals wij uit dit alleszins merkwaardig citaat zien had dit hernieuwd optreden van den gezant een meer dan gewonen indruk gemaakt op de vergadering der Staten-Generaal. Zoo sterk was blijkbaar die indruk, dat de Staten besloten een commissie van vijf leden uit haar midden te benoemen, welke belast werd de geheele Zevenbergsche religie-kwestie te onderzoeken in verband met art. 45 van het vredesverdrag van Munster en het bizonder tractaat destijds met den Prins van Oranje gesloten, om dan over het resultaat van dit onderzoek een rapport uit te brengen aan haar Ed. Gr. Mog. Zeer terecht trekken daaruit de opstellers der Deductie de navolgende conclusie: „waer uut dan immers blijct, dat dese saecke bij haer Ed. Gr. Mog. selfs inden voorleden iare wel in twijffel is getrocken, ende als haer niet volcomentlijck bekent synde, nader informatie hebben begeert, gelijck mede sulx kan verstaen werden uut de iterative citatien aen den voors. drossaert door ordre vande Chambre Mipartie gedaen." Met dit laatste doelen de opstellers der Deductie op twee dagvaardingen, in den zomer van 1654 aan den Drost van Zevenbergen gedaan, en die hierna nog ter sprake komen.

Uit de zoo even geschetste houding der Staten blijkt dus overtuigend, dat er zelfs bij hen ook twijfel bestond over de al of niet rechtmatigheid der aanspraken van de Zevenbergsche katholieken op de vrije uitoefening van hun godsdienst. Zeker althans bleek de schijn aanwezig, dat de Staten in het ongelijk waren met hun optreden tegenover den pastoor en

de katholieken van Zevenbergen. Dit nu moest door de commissie uit de Staten door een onderzoek van de betreffende stukken definitief worden uitgemaakt. Wijl het hier nu een kwestie betrof waaromtrent van weerszijden verschil van meening bestond, had de Spaansche gezant terecht opgemerkt, dat deze aangelegenheid een punt van beraadslaging en beslissing behoorde uit te maken van de Chambre mipartie, die weldra haar werkzaamheden zou aanvangen. Zoolang nu deze kwestie door de rechters der Chambre mipartie niet was beslist, achtten de katholieken van Zevenbergen zich gerechtigd ongehinderd hun eeredienst te mogen uitoefenen en derhalve ook den pastoor in hun midden te handhaven.

Dat dit inderdaad de oorzaak was van het vrijmoedig optreden der katholieken te Zevenbergen in de tweede helft van het jaar 1653, wordt door het bovenstaande en de hierna volgende gebeurtenissen, zooals verschillende documenten uit het dossier ons die mededeelen, overtuigend bevestigd. Vooraleer wij echter overgaan tot de bespreking van het aandeel, hetwelk de Chambre mipartie heeft gehad in de Zevenbergsche religiekwestie, achten wij het wenschelijk eerst een kort overzicht te geven van de oprichting, het doel de inrichting en de werkwijze dezer over het algemeen zoo weinig bekende Chambre mipartie. Wij doen zulks aan de hand van de in onze litteraratuur vermelde monographie van Mr. van Hoogstraten.

De Chambre mipartie werd opgericht bij artikel 21 van het vredesverdrag van Munster van 1648. Daarin werd bepaald, „dat de Chambre Mipartie opzigt zou nemen over de handelingen der ingezetenen van de Nederlanden en over de lasten en impositien, die op de coopmanschappen ter eenre en ter andere zijde zouden geheven worden"; daarbij voegende, „dat de Regters, bevindende dat daarin van beide of van eene van beide zijden exces begaan werd, dat exces moesten reguleren en modereren." Voorts moesten de rechters „de kwestieën over de non-executie van het Tractaat en de contraventieën van dien, die in tijd en wijlen zouden mogen komen te rijzen, zoo in de landen van herwaerts, als ook in

de ver afgelegene koningrijken, landen, provintiën en eilanden in Europa, examineren, daarop *summarie* en *de plano* disponeren en uitspreken, 't geen zij in conformité van het Tractaet zouden meenen te behooren." Uiteraard vielen hier ook onder geschillen over de uitoefening van den katholieken of gereformeerden eeredienst in een bepaald gewest of een bepaalde plaats. Hierdoor hoopte men in de toekomst verwijdering en vredebreuk te voorkomen, eigenrichting en repressailles af te snijden en zoo de rust en vrede te handhaven. Verder bepaalde het artikel, dat de aan te stellen rechters om beurten hun zetel zouden hebben in de Spaansche en in de Noordelijke Nederlanden, dat hun een Instructie en Commissie, d.w.z. een brief van opdracht van hun ambt zou worden gegeven en dat zij bij de aanvaarding van hun ambt volgens een wederzijds vast te stellen formulier zouden worden beëedigd. Hun vonnissen zouden binnen 6 maanden door de „ordinaris justitie" worden ten uitvoer gelegd en wel ter plaatse waar de „contraventie" of overtreding was geschied, of tegen de personen der „contraventeurs" naar gelang der omstandigheden.

De Chambre mipartie was dus een Gerechtshof of Raad, waaraan de rechtspraak tusschen de regeeringen van twee landen zoowel als tusschen de wederzijdsche ingezetenen was opgedragen. De bedoeling was hiermede een internationaal (gerechts)hof op te richten, dat volkenrechtelijk moest beslissen en tevens het vredestractaat ten uitvoer leggen, waar de bewoordingen of schikkingen van dit verdrag aanleiding mochten geven tot verschil van meening.

Het personeel der Chambre mipartie bestond uit zestien „gequalificeerde" personen, rechters, „in de politie ende justitie wel ervaren", waarvan acht benoemd door den koning van Spanje, acht door de Staten. Voor „zaken van Staat en grooter importantie" moest de Kamer steeds voltallig zijn, in kwesties van minder belang moesten er minstens zes leden zijn, terwijl allen van begin tot het einde onafgebroken over het „zien en horen" van het proces moesten hebben gezeten.

Wekelijks werd een president aangewezen, beurtelings van Spaansche en van Staatsche zijde, de eerste week van Spaanschen kant. Het was nadrukkelijk verboden giften, gaven of geschenken aan te nemen in verband met de uitoefening van hun ambt als rechters der Chambre mipartie; wie zich hieraan schuldig maakte zou „zijn en verklaard worden infaam, eerloos en meineedig en vorders worden gestraft naar exigentie van zaken".

Aan de Chambre mipartie waren verder verbonden twee griffiers, van weerszijden één, die van week tot week bij beurten zitting zouden nemen en de stukken teekenen. Beiden moesten zij tegenwoordig zijn bij alle verrichtingen der Chambre, van het verhandelde notulen en register houden en tezamen over het stellen der gewijsden „besoigneeren", deze teekenen en voor iedere helft der Chambre een authentiek register maken. Bij ziekte of wettige verhindering van één hunner mocht iemand anders in zijn plaats worden aangesteld door de rechters van zijn zijde, ofwel de handelingen der Chambre mochten met den aanwezigen griffier worden voortgezet naar het goedvinden der rechters.

Tenslotte waren er nog twee Deurwaarders, één door iedere partij benoemd, die belast waren met het opzicht over het onderhoud der kamer, waar de rechters vergaderden, het bewaren der rol en het doen der exploiten binnen de plaatsen waar de Chambre resideerde. Bij dit laatste moesten zij zich voegen naar het reglement van den Grooten Raad van Mechelen of van den Hoogen Raad van Holland, Zeeland en Westfriesland, naar gelang de plaats waar de Chambre vergaderde.

Het initiatief tot opneming van art. 21 in het Tractaat van Munster is voornamelijk uitgegaan van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, terwijl juist deze laatste de oprichting der Chambre mipartie zoo lang mogelijk hebben tegengehouden en haar in haar werkzaamheden zooveel mogelijk hebben tegengewerkt, blijkbaar uit vrees voor min of meer bedekten invloed van de Spaansche regeering en van verzwakking van haar eigen souvereiniteit.

In 1649 werd door den koning van Spanje tot gezant bij de Republiek der Vereenigde Nederlanden benoemd Antonie Brun — wiens optreden in de Zevenbergsche religie-kwestie reeds ter sprake kwam —, die al aanstonds aandrong op de oprichting der Chambre mipartie, terwijl de Staten-Generaal de punten, waarover men het niet eens kon worden, langs diplomatieken weg wilden afdoen in plaats van ze aan de beslissing der Chambre mipartie te onderwerpen. De Staten bleven dralen met het kiezen en benoemen der rechters voor de Chambre mipartie van hun zijde en wenschten eerst eenige zaken in der minne te regelen, o.a. de kwestie van Overmaze. Eerst op 12 Juli 1652 werden de Instructie met de Commissie- en eedsformulieren na langdurige besprekingen en onderhandelingen vastgesteld en goedgekeurd; de rechters werden echter nog niet benoemd en evenmin de Chambre mipartie definitief opgericht. In October 1653 werden van weerszijden de rechters benoemd en de oprichting der Chambre mipartie vastgesteld op 1 December 1653; doch zij geschiedde eerst definitief, tegelijk met de beëediging der rechters en griffiers, op 23 December 1653 te Mechelen, alwaar de eerste vergadering plaats had op 7 Januari 1654.

Over de beslissingen der Chambre zijn geen belangrijke archivalia bewaard gebleven. Wel is het vrij zeker, dat er van een bepaalde uitspraak door de Chambre mipartie gedaan in de bewaard gebleven bescheiden geen melding wordt gemaakt. Hoofdzakelijk moet dit worden toegeschreven aan het optreden der Staten, die gelijk wij reeds opmerkten, op allerlei wijze de werkzaamheden der Chambre vertraagden, verlamden of onmogelijk maakten bij de verschillende zaken, welke door haar werden behandeld; zoo o.a. in de kwestie van Overmaas, welke tenslotte aan de Chambre werd onttrokken, nadat deze drie jaar lang zonder eenig resultaat ermee bezig geweest was. Ook bij de meeste andere kwesties stuitte een beslissende uitspraak der Chambre meestal op den onder een of ander voorwendsel opgeworpen tegenstand der Staten-Generaal, die niet gedoogden, dat de Chambre mipartie zich

de rechtspraak in een bepaald geding aanmatigde, daar het, zooals werd voorgewend, niet tot haar competentie behoorde. Geregeld pleegden de Staten een soort diplomatieke sabotage door het niet of niet tijdig vervullen der vacante plaatsen van de door de Staten aan te stellen rechters, door vrijwillige of onvrijwillige afwezigheid der rechters, en door andere feiten, die veel op een boycot geleken. Zoodoende werd in de meeste jaren van 1654—1669 zoo goed als niets positiefs verricht; in 1661 lagen zelfs haar werkzaamheden geheel stil. Een poging tot het redresseeren der Chambre mipartie, aangewend door de instelling in 1658 van Commissarissen-Instructeurs, die nieuwe processen zouden instrueeren en alle noodige appointementen zouden geven op de incidenten, welke onder de instructie mochten plaats grijpen, bleek weldra den doodsteek te hebben gegeven aan de werkzaamheden der Chambre. In 1675 ontvingen dan ook de Ho. Mo. Staten van den Raad van State een missive, welke inhield, dat de Chambre mipartie nu reeds eenige jaren buiten functie en emploi was geweest en dus geen reden van bestaan meer had. Inderdaad was sinds 1669 de Chambre mipartie buiten werking gesteld en had opgehouden te bestaan, zoo niet in naam dan zeker de facto, hetgeen in 1675 door de Staten als voldongen feit werd geconstateerd en aangenomen. Zoo stierf deze instelling, die bij krachtige ondersteuning en medewerking van beide partijen, veel goeds tot stand had kunnen brengen, een roemloozen dood.

De opdracht, door de Staten aan een commissie uit hun midden verstrekt, om een grondig onderzoek in te stellen naar de Zevenbergsche aangelegenheid had tot gevolg, dat vermoedelijk op een desbetreffende wenk van den Spaanschen gezant in Den Haag de pastoor van Zevenbergen voorloopig zijn bediening kon blijven uitoefenen, ondanks de aanzegging van den Drost op 9 November 1653 om de stad te verlaten. Deze bemiddeling van den gezant liet ook niet na op de meest vooraanstaande en notabele katholieken van Zevenbergen, zooals de advocaat Adr. Balmakers en Adr. v. Kerck-

hoven, een stimuleerenden invloed uit te oefenen om met alle kracht den pastoor te steunen in zijn aanspraken op de vrije uitoefening van den katholieken eeredienst. Dit had dan ook ten gevolge, dat vanaf eind November 1653 de katholieken door den Drost ongemoeid werden gelaten.

In het begin van 1654, zooals wij hierboven zagen, had de Chambre mipartie haar werkzaamheden aangevangen en het lijdt geen twijfel, dat reeds betrekkelijk spoedig, althans zeker vóór Juli 1654, de Zevenbergsche religiekwestie een onderwerp van bespreking en beraadslaging heeft uitgemaakt. Immers uit de thans te bespreken resolutie der Staten van 24 September 1654, welke als het ware de inleiding vormde tot het proces tegen pastoor Nic. van Rijswijck, weten wij, dat op resp. 24 Juli en 15 Augustus 1654 van wege de Chambre mipartie twee afzonderlijke vertoogen waren gericht tot den Drost van Zevenbergen naar aanleiding van de storing der godsdienstoefening te Zevenbergen en het uitwijzingsbevel tegen den pastoor in het najaar van 1653. Bedoelde vertoogen waren door de Chambre uitgevaardigd naar aanleiding van een desbetreffend request, haar toegezonden door de Fiscalen van den Grooten Raad van den koning van Spanje en den hertog van Aerschot. In deze requesten, waarvan de verdere inhoud en vorm ons niet nader bekend zijn, hadden zoowel de Groote Raad van Spanje als de hertog van Aerschot van den Drost geeischt de vrije uitoefening van den katholieken godsdienst te Zevenbergen.

Inmiddels was ook de commissie uit de Staten-leden gereed gekomen met het haar opgedragen onderzoek naar de Zevenbergsche religie-aangelegenheid. Het resultaat hiervan, gevoegd bij het feit der inmenging van de Chambre mipartie in deze kwestie, en dat nog wel door zich te richten tot den Drost van Zevenbergen in plaats van de Ho. Mog. Staten zelve hierin eerst te kennen, was voor de Staten aanleiding om op 24 September 1654 deze resolutie uit te vaardigen.

Naar aanleiding der mededeeling van den Raadpensionaris in de vergadering der Staten betreffende het bericht van den

Drost van Zevenbergen, Diderick Tholincx, over de ontvangst van bovengenoemde twee appointementen der Chambre mipartie besloten de Staten, zelfs nog vóór zij de nadere mondelinge toelichting van den Raadpensionaris hadden gehoord en na inzage van alle belangrijke desbetreffende retroacta, aan den President en Raden der Chambre mipartie „in civiele termen" te berichten:

1°. Dat de Staten door den Drost in kennis waren gesteld van de insinuatie der beide appointementen.

2°. Dat de Chambre mipartie echter moest begrijpen, dat de door haar aangeroerde kwestie niet den drossaard aanging, „die allenl. heeft te obedieeren de bevelen ende edicten van haer Ed. Gr. Mo.", maar alleen de hooge souvereine overheid van Holland en Westfriesland zelve.

3°. Dat daarom de Staten den Drost verboden hadden, zich nog verder met deze aangelegenheid in te laten.

4°. Dat de Chambre mipartie zelve dit gelieve „voor goed op te nemen ende voor advertentie te houden".

Vervolgens gelastten de Staten den Drost om den pastoor, die tegen de resolutie der Staten van 15 Augustus 1653 wederom in Zevenbergen was gekomen en de pauselijke „superstitien...., met groote stoutigheit" had uitgeoefend, onmiddellijk gevangen te nemen en pede ligato te brengen naar de Voorpoort in Den Haag, om „jegens hem voorts te werden geprocedeert.... naer exigentie van saeken". Tevens moest de Drost zich direct begeven naar die plaats in Zevenbergen, waar de pauselijke superstitiën gewoonlijk werden uitgeoefend en daaruit alles verwijderen wat „tot sulcken einde aldaer gestelt ofte gemaeckt soude mogen wesen", bedoelde plaats sluiten en „strictelic" beletten, dat aldaar noch elders in zijn district voortaan in strijd met de placaten de katholieke godsdienst zou worden uitgeoefend.

Om aan de uitvoering dezer laatste bevelen kracht bij te zetten, zou de Gouverneur of Commandant van de Klundert worden aangeschreven en hem worden gelast ten verzoeke van den Drost de sterke hand te bieden en zooveel soldaten

te zijner beschikking te stellen als evt. noodig zou zijn ter uitvoering van deze bevelen der Staten.

Een authentiek extract der resolutie zal aan den Drost worden toegezonden, om zich daarnaar in alles precies te gedragen. Tegelijk daarmede zal hem „authentiquel. gesuppediteert" worden de resolutie der Staten van 15 Augustus 1653 en de daarin vermelde ordre locael van 1648, met den last en het bevel om hetgeen aan de uitvoering daarvan nog mocht ontbreken, zoo spoedig en nauwkeurig mogelijk te volvoeren. Binnen eenige dagen moest de Drost aan de Staten een rapport uitbrengen van hetgeen door hem was gedaan ter uitvoering der bevelen van haar Ed. Gr. Mo. Eindelijk moest van deze Staten-resolutie alsmede van die van 15 Augustus 1653 en de ordre locael van 1648 ook een authentiek afschrift worden gezonden aan den President en de Raden van het Hof van Holland, „omme te strecken tot derselver narichtinge", alsmede „omme des nood synde de hand daer aen te houden," (zie Bijlage XIX).

De aanhef dezer scherpe resolutie laat geen enkele twijfel over omtrent het feit, dat zij een onmiddellijk uitvloeisel was van en een even duidelijk antwoord der Staten op de inmenging der Chambre mipartie in de Zevenbergsche religiekwestie. De koele maar tevens besliste wijze, waarop de Staten, zooals wij in de boven besproken vier punten zagen, stelling namen tegen het optreden der Chambre mipartie, geeft duidelijk te verstaan, dat de Staten geen inbreuk duldden op hun macht en gezag ten opzichte van een aangelegenheid, die de Staten uitsluitend tot het gebied van hun souvereiniteit rekenden. Deze laatste achtten de Staten door het optreden in deze van de Chambre mipartie aangerand, en het eenig afdoende antwoord hierop, om een herhaling in de toekomst te voorkomen, meenden de Staten niet beter te kunnen geven dan door een bevel tot gevangenneming van den pastoor en sluiting der kerk te Zevenbergen. Zoo werd tevens aan de Chambre mipartie de pas afgesneden, om zich nog ooit weer met de Zevenbergsche kwestie in te laten.

De hooge ernst, welke uit deze resolutie der Staten sprak, was ook voor den Drost van Zevenbergen zoo duidelijk, dat hij geen oogenblik kon noch durfde aarzelen om de daarin vervatte bevelen onmiddellijk na ontvangst der resolutie ten uitvoer te leggen. In den nacht van 30 September op 1 October, om één uur, liet hij den pastoor gevangen nemen en voorloopig ter plaatse opsluiten. Den volgenden dag, 2 October, vervoegde hij zich met de twee schepenen Moulaert en Aerent en den secretaris van Zevenbergen, J. van Huls, bij de schuur van Mr. Adr. Balmakers, welke als kerk dienst deed, en die hij liet ontruimen, terwijl de inventaris naar de stads-schuur werd gebracht, (zie Bijlage XX). Dienzelfden dag vertrok hij met zijn geboeiden gevangene naar Den Haag.

Vermoedelijk tijdens zijn verblijf in Den Haag — het betreffende document van het dossier heeft datum noch onderteekening — heeft de Drost, ingevolge de hem in de resolutie gegeven opdracht, een schriftelijk rapport opgesteld over de uitvoering der hem verstrekte lastgeving, (zie Bijlage XXI). Daarbij voegde hij tevens, hoogstwaarschijnlijk ten dienste van het vooronderzoek van het Hof van Holland, een opgave van de „stouticheden", waaraan pastoor Nic. v. Rijswijck zich had schuldig gemaakt. Wij bespraken ze reeds gedeeltelijk hierboven bij de behandeling der resolutie van 15 Augustus 1653. Tegen de contrarie order was de pastoor voor de tweede maal in Zevenbergen teruggekeerd (n.l. omstreeks November 1653). Toen de Drost hem opnieuw door den vorster had laten aanzeggen, dat hij de stad moest verlaten, had de pastoor tot antwoord gegeven, dat hij tot zijn spijt dit bevel niet kon opvolgen, omdat hij een tegengestelde order had van zijn geestelijke en wereldlijke overheid. En op St. Jansdag, 24 Juni 1654, toen de Classis van Zuid-Holland te Zevenbergen vergaderde, had de pastoor ten huize van Adr. van Kerckhoven een groote vergadering gehouden. Eenige predikanten, afgevaardigden der Classis, hadden deze vergadering bijgewoond; en toen had de pastoor na de

Mis rijkelijk wijwater uitgesprenkeld, „oock in het aengesicht" dezer predikanten. Daarover verontwaardigd hadden laatst genoemden den pastoor toegevoegd: „Noli tangere unctos" („Raak de gezalfden niet aan"), waarop de pastoor ten antwoord had gegeven, „dat God den reghen soo wel liet vallen op de quade als op de goede". Zooals wij hierna nog zullen zien vormden deze mededeelingen van den Drost de basis voor de definitieve aanklacht van het Hof tegen den pastoor.

Terwijl de Drost nog in Den Haag vertoefde, zonden de Gecommitteerde Raden een missive aan het Hof van Holland, waarin zij den Advocaat Fiscaal en Procureur Generaal last gaven, zoo spoedig mogelijk tegen den pastoor te procedeeren volgens de placaten. Wijl de Drost den volgenden dag uit Den Haag wilde vertrekken, verzochten zij bovendien den Procureur Generaal, om van den Drost alle mogelijke inlichtingen te vragen „van 't gene ten aensien vanden voorss. paep van tijd tot tijd is voorgevallen ende gepasseert, (zie Bijlage XXII).

Waarschijnlijk op 6 October keerde de Drost naar Zevenbergen terug, mogelijk wel met nog nadere instructies hoe hij in de onderhavige aangelegenheid verder moest optreden. Zeker is althans, dat hem vóór zijn vertrek uit Den Haag werd overhandigd een missive van de Staten, gericht aan Drost, Burgemeester en Regeerders van Zevenbergen en gedateerd 3 October 1654, waarvan het „Kort Verhael" op blz. 47—51 de copie geeft, (zie Bijlage XXIII). Merkwaardig is deze missive vooral hierom, wijl zij hoogstwaarschijnlijk, zoo niet officieel dan toch zeker officieus, een beknopte samenvatting geeft van het door de indertijd benoemde commissieleden aan de Staten uitgebrachte rapport over de al of niet rechtmatigheid der aanspraken van de Zevenbergsche katholieken op de vrije uitoefening van den katholieken godsdienst aldaar, en wel in verband met het in art. 45 van het vredesverdrag van Munster vermelde bizonder tractaat. De missive begint met de opmerking, dat de Staten hebben vernomen, dat vele inwoners

van Zevenbergen „ingenomen zyn met een gansch abusive impressie", als zouden de pauselijke superstitiën in die stad „veiliglyk" mogen worden uitgeoefend. Dit zou dan volgens hen mogen op grond van de bijzondere tractaten van 8 Januari en 27 December 1647 tusschen den koning van Spanje en de prinsen Frederik Hendrik en Willem gesloten, welke tractaten zijn opgenomen in de artt. 44 en 45 van het vredesverdrag van 1648, die dus ook bindend zouden zijn voor de Staten en door hen zouden moeten worden nagekomen. Om dit misverstand weg te nemen deelen de Staten mede, dat zoodra hun was gebleken, dat deze tractaten eenige clausulen bevatten, welke inbreuk maakten op de vrije dispositie der Staten op het stuk der religie en der administratie van de geestelijke goederen, zij aan haar gevolmachtigden opdracht hadden gegeven, alvorens tot de ratificatie van het vredesverdrag over te gaan, de uitdrukkelijke verklaring af te leggen, welke op 15 Mei 1648 schriftelijk is geinsinueerd aan de gevolmachtigden van den koning van Spanje, dat deze tractaten niet mochten prejudicieeren de souvereiniteit van den Staat, noch diens vrije beschikking aangaande den godsdienst en de geestelijke goederen en derzelver gebruik en administratie. De gevolmachtigden van den Spaanschen koning hadden de insinuatie dezer verklaring vóór de wederzijdsche uitwisseling der ratificatie van het vredesverdrag met een gezegeld schrijven verklaard te hebben ontvangen. Daaruit blijkt dan ook duidelijk, aldus vervolgt de missive, dat de dispositie over de religie binnen Zevenbergen, alsmede over het emplooi en de administratie der geestelijke goederen aldaar „aen ons in specie... onverkort ende ongekreukt is verbleven." De Staten zenden de regeering van Zevenbergen bij deze missive authentieke afschriften der betreffende stukken met de opdracht, om de inwoners van Zevenbergen daarvan in kennis te stellen en hen te waarschuwen, „opdat niemand door onkunde ofte abusive informatie in swarigheid en kome te geraken".

In het voorgaande hoofdstuk bespraken wij reeds uitvoerig datgene, wat het voornaamste onderwerp dezer missive vormt,

n.l. het verband van de bijzondere tractaten tusschen den koning van Spanje en de prinsen Frederik Hendrik en Willem met de artt. 44 en 45 van het vredesverdrag. Deze missive geeft ons echter aanleiding nog te wijzen op een bizonder merkwaardig feit. De Staten geven hierin n.l. te kennen, dat zij van de genoemde twee bizondere tractaten nooit „eenige kennisse ofte communicatie hadden gehad". Deze bemerking en de toon, waarin zij is vervat, klinkt al heel verwonderlijk en zelfs zonderling, omdat wij daaruit niet meer of minder meenen te moeten opmaken dan dat bedoelde bizondere tractaten feitelijk waren tot stand gekomen zonder voorkennis of medeweten der Staten. Dit wordt nog bevestigd door de verdere mededeeling in de missive, dat de Staten, na inzage te hebben gekregen van den tekst dezer tractaten, tot de verrassende ontdekking kwamen, dat daarin eenige clausulen waren vervat, die niet te vereenigen waren met de souvereiniteit en onafhankelijkheid der Staten, althans wat betreft de vrije dispositie over de religie en de geestelijke goederen. En juist op grond daarvan bevreemdt het ons in hooge mate, dat de Staten deze beide tractaten toch hebben erkend, ook al hebben zij dan ook onmiddellijk stappen gedaan om de daaruit voortvloeiende inbreuk op hun souvereiniteit ongedaan te maken. Zooals wij dan ook reeds hierboven opmerkten, meenen wij thans met des te meer recht te kunnen aannemen en den nadruk erop te leggen, dat uit den krachtigen toon, waarin ook deze missive is vervat, overtuigend blijkt, dat de Staten deze aangelegenheid vooral beschouwden als eene zaak, die hun souvereiniteit ten nauwste raakte. Ofschoon de Staten de beide bizondere tractaten tusschen den koning van Spanje en de prinsen van Oranje eerbiedigden, in den grond der zaak beschouwden ze deze blijkbaar als een zuiver particuliere aangelegenheid tusschen beide contracteerende partijen, welke niet de minste afbreuk kon noch mocht doen aan de souvereiniteit der Ho. Mo. Staten. Ook als heeren van Zevenbergen moesten de prinsen van Oranje zijn en blijven de eerste dienaren van den Staat, die

in hun heerlijkheid slechts in zooverre gezag en macht konden uitoefenen als vereenigbaar was en niet in strijd met het onbeperkte gezag, de onafhankelijke souvereiniteit der Staten. — Dat is naar onze meening de diepere beteekenis van deze merkwaardige houding der Staten ten opzichte der artt. 44 en 45 van het vredesverdrag.

Reeds op 8 October werd door den Procureur Generaal bij het Hof van Holland ingediend een lijst van vraagpunten, welke moesten dienen voor het verhoor van pastoor Nic. v. Rijswijck. Twaalf vragen waren door den Procureur opgesteld, die door den beklaagde moesten worden beantwoord en die alle betrekking hadden op de reeds besproken gebeurtenissen tijdens zijn pastoraat, n.l.: of hem niet op 31 Augustus 1653 van wegen den Drost was aangezegd, dat hij de stad en jurisdictie van Zevenbergen moest ontruimen; of hij ondanks dat bevel weer niet was teruggekeerd en in het openbaar of heimelijk Mis had gedaan; of hem op 9 November daarna niet opnieuw was aangezegd het Mis lezen na te laten en uit Zevenbergen te vertrekken; of hij daarop niet heeft geantwoord, dat hij een tegenbevel had van zijn wereldlijke en geestelijke overheden; wie hij daaronder verstond; of hij niet op St. Jansdag 1654 weer een groote vergadering heeft gehouden, daarbij wijwater heeft uitgespreid over de aanwezige predikanten, en op een desbetreffende aanmerking hunnerzijds geantwoord heeft, „dat God sijnen regen soo wel op de goede als op de quade liet vallen"; of hij eindelijk na laatstgenoemde vergadering nog andere heeft gehouden, speciaal ook ten huize van een zekeren Balleman — aldus letterlijk in het document, doch bedoeld is: Balmakers (zie Bijlage XXIV). Den volgenden dag werd de pastoor voor het Hof gedaagd, waarbij hem deze vragen één voor één werden voorgelegd en door hem beantwoord. Jammer genoeg hebben wij ondanks ijverige nasporingen in andere dossiers het betreffende document met de antwoorden van pastoor v. Rijswijck niet kunnen terugvinden. Het lijdt echter geen twijfel, dat de pastoor onomwon-

den en duidelijk de hem gestelde vragen beantwoord heeft, zooals ook hieruit blijkt, dat krachtens zijn bekentenissen ook spoedig een vervolging werd ingesteld tegen Balmakers en v. Kerckhoven, in wier schuren de pastoor de Mis had gedaan.

Uit het boven besproken rapport van den Drost aan den Procureur Generaal is ons reeds gebleken, dat hij dezen ook in kennis had gesteld van het aandeel, hetwelk beide genoemde heeren hadden gehad in de gebeurtenissen op kerkelijk gebied te Zevenbergen. Ongetwijfeld zal de Procureur Generaal den Drost dienaangaande nog nadere inlichtingen hebben gevraagd. Toen nu door de bekentenis van pastoor v. Rijswijck voor het Hof van Holland vast stond, dat ook Balmakers en v. Kerckhoven schuldig waren aan overtreding van de placaten, ontving de Drost uit Den Haag de opdracht hen beiden op het stadhuis te ontbieden en door het gerecht te doen veroordeelen tot de daarvoor in de placaten vastgestelde boeten. Op 19 October 1654 vervoegde de vorster, Jan Janssen van Loon, in opdracht van den Drost zich achtereenvolgens ten huize van v. Kerckhoven en Balmakers, om beiden aan te zeggen dat zij den anderen morgen om 10 uur op het stadhuis moesten komen. Eerstgenoemde gaf hierop den vorster ten antwoord: „Ick moet morgen vroech uuyt gaen, maer want ick soo vroech thuys ben soo zal ick komen", terwijl Balmakers op de dagvaarding antwoordde: „Ick ben daer om soo vroech slapen om dat ick morgen vroech van huys moet", dus zonder de toezegging, dat hij aan de oproep van den Drost gehoor zou geven. Met deze antwoorden keerde de vorster naar den Drost terug, die hem gelastte beide heeren nogmaals eenzelfde aanzegging te doen met deze wijziging, dat zij in verband met hun voorgenomen afreizen niet om 10 uur, maar om 9 uur reeds zouden komen. Thans antwoordde v. Kerckhoven kortaf negatief: „Ick en can mijn eijgen affairen om mijn heer den drossart niet laten"; maar Balmakers gaf het juridisch juister antwoord „Dat mijn heer drossart mij schriftel. over sent waer voor hij mij opt stadthuijs citeert," (zie Bijlage XXV).

Ook aan deze tweede oproep zouden zij dus geen gehoor hebben gegeven, indien de Drost — zooals hij zelf verklaarde — „om met alle civiliteit te gaen", hun niet door een derde had laten aanzeggen, dat het hun in hun bestwil geraden was „tegens sonder stribuling" op het stadhuis te verschijnen, hetgeen zij dan ook den volgenden dag hebben gedaan. Daar eischte de Drost toen eerst tegen Balmakers, op grond van de feiten, dat pastoor Nic. v. Rijswijck ten zijnen huize verscheidene malen een openbare vergadering had gehouden, alsmede dat op 2 October uit zijn schuur verschillende voorwerpen waren gehaald, die gediend hadden „tot het doen van pauselijcke superstitiën", een boete van 200 Carolus guldens. Zoodra Balmakers dezen eisch had vernomen, vroeg hij daarvan authentieke copie om er op te antwoorden. Toen hem die werd geweigerd, teekende hij daartegen protest aan en verklaarde, dat hetgeen in zijnen huize had plaats gehad, geschied was „sonder verboth vande Chambre Mispartie, alwaer de sake geventileert wierde, ende den drossard ondertusschen geciteert was". Op grond n.l. van art. 45 van het vredesverdrag waren de katholieken van Zevenbergen voortgegaan met de uitoefening van hun godsdienst van de eene schuur in de andere, „sonder geweten te hebben dat d'Heere Staten van Holland aen haer selven hebben willen houden de dispositie vande Roomsche Religie tot Sevenbergen". Daar de katholieken dit ignoreerden, „sullen (sij) supercederen ter tijt ende wylen toe", totdat haar Ed. Gr. Mo. daarin een definitieve beslissing hebben genomen. Door deze ignorantie vertrouwde hij ook niet in de boete te zijn vervallen. Tenslotte maakte hij nog de opmerking, dat hem geweigerd was inzage van de missive der Staten van 3 October aan Burgemeester en Schepenen toegezonden. Na den eisch van den Drost en het verweer daartegen van Balmakers te hebben gehoord, besloten de Schepenen deze aangelegenheid te verwijzen naar het Hof van Holland, (zie Bijlage XXVI).

Vervolgens vorderde de Drost eenzelfden eisch tegen v. Kerckhoven, die veroordeeld werd tot tweemaal een boete

van 200 gulden, wijl hij zelf destijds had verklaard voor het gerecht, dat op 9 November 1653 ten zijnen huize de Mis was gedaan (zie boven), en dat hetzelfde had plaats gehad op 24 Juni 1654, zooals pastoor v. Rijswijck bij zijn verhoor voor het Hof van Holland had bekend. Op deze uitspraak gaf v. Kerckhoven ten antwoord: „Hadde hij geweten, dat de Heeren Staten 't selve soo verstonden, gelijck hij nu doet, hij soude het gelaten hebben", omdat hij niet beter wist of de zaak zou door de Chambre mipartie worden afgehandeld. — Hoogstmerkwaardig echter was het resultaat van dezen eisch, dat de Drost van het gerecht geen vonnis kon bekomen, „alsoo 't meerendeel van Schepenen al te na maegschap is vanden voorss. Adriaen Kerckhoven", (zie Bijlage XXVII).

Het is te begrijpen, dat de Drost door den afloop dezer gerechtelijke citaties en eischen in niet geringe ongelegenheid en in een moeilijke positie was geraakt. De tegenwerking, althans het gemis aan voldoende medewerking, van het Zevenbergsche Gerecht noopten hem dan ook zich onmiddellijk tot het Hof van Holland te wenden om advies, hoe hij in dezen toestand verder diende te handelen. Reeds den volgenden dag bracht hij in een uitvoerige met bewijsstukken gestaafde missive aan het Hof in Den Haag rapport uit van hetgeen er voor het Gerecht van Zevenbergen was voorgevallen, (zie Bijlage XXVIII). De Drost begint met de mededeeling, dat hij bij zijn terugkomst uit Den Haag in Zevenbergen de missive der Staten van 3 October aan Burgemeester en Schepenen had overhandigd en hen had gelast dienovereenkomstig te procedeeren tegen degenen, die in strijd met de placaten hun huizen hadden opengesteld voor het houden van „onbehoorlijcke ende verbodene paepsche conventiculen", alsook hen, die daaraan hadden deelgenomen. Op grond daarvan en ook uit kracht der bekentenis van pastoor v. Rijswijck had hij daarom Adr. v. Kerckhoven en Mr. Adr. Balmakers door den vorster tot tweemaal toe laten ontbieden op het stadhuis, aan welken oproep zij eerst na een derde aanmaning gevolg hadden gegeven. De Drost

vestigt dan de aandacht van het Hof op beider „declinatoire ende dedeinjeuse" antwoorden, vooral dat van v. Kerckhoven. Toen hij voor het Gerecht zijn eisch had gesteld tot veroordeeling van Balmakers en v. Kerckhoven tot resp. één- en tweemaal 200 gulden boete, had Balmakers daartegen geprotesteerd met de bewering, dat de roomschen in Zevenbergen ongehinderd hun eeredienst konden uitoefenen, tenzij er een verbod kwam van de Chambre mipartie, alwaar deze aangelegenheid nog ongedecideerd was. De bewering van Balmakers en v. Kerckhoven, dat zij niet zouden geweten hebben, dat de Staten de dispositie over de roomsche religie aan zich zelve hebben willen houden, achtte de Drost „onder correctie redicul ende t'enemael impertinent". Dit wordt door den Drost nog eens in 't kort aangetoond met een herinnering aan de reeds bekende gebeurtenissen van de jaren 1648, 31 Augustus en 9 November 1653, waarvan hij de betreffende stukken als bijlagen bij dit rapport insluit (zie boven). Niettegenstaande dit alles had hij op zijn respectieve conclusies geen vonnis van het Gerecht kunnen verkrijgen tegen de beide gedaagden, „maer sijn de saken als van de handt geschoven", doordat de eene naar het Hof van Holland werd verwezen en de andere „uuijt pretense maegschap van die vande magistraet om recht te connen doen geexcuseert". Daar de Drost dit beschouwt als een „notoire vilipendie vande authoriteijt vanden Ed. Hove, verachtinge van mijn ampt, ende notoire overtredinge vande publijcque ordre inde regeringe", heeft hij niet kunnen nalaten het Hof hiervan in kennis te stellen en diens advies te vragen, hoe hij zich in deze verder zal hebben te gedragen.

In aansluiting hiermee vraagt thans onze aandacht de onder No. 17 van het gerechtelijk dossier vermelde „Memorie", waarin wordt aangetoond, dat de katholieken van Zevenbergen geen onwetendheid kunnen voorwenden, dat zij zich aan de placaten der Staten van Holland zouden moeten onderwerpen. Door wien en wanneer is dit vrij scherp gestelde document opgesteld? Datum en onderteekening ontbreken aan het stuk

en de inhoud geeft ook geen andere aanwijzing dan alleen deze, dat de Memorie moet zijn geschreven na 25 October en speciaal is gericht tegen de bewering van advocaat Balmakers, dat de placaten der Ho. Mo. Staten van Holland in Zevenbergen eerst van toepassing zouden zijn geworden na 3 October 1654, den dag waarop de Staten hebben uitgevaardigd de reeds besproken missive aan de regeering van Zevenbergen. Een aanwijzing omtrent den *schrijver* der Memorie meenen wij te kunnen zien in de treffende overeenkomst tusschen het schrift der Memorie en dat van het onder No. 22 vermelde document, n.l. de insinuatie van den vorster aan Balmakers en v. Kerckhoven, om voor het Hof in Den Haag te verschijnen, welke laatste is geschreven door notaris Misgera. Dit wijst er tevens op, dat de Memorie is opgesteld te Zevenbergen, zooals trouwens ook duidelijk blijkt uit den inhoud, welke er op wijst, dat de auteur ter plaatse goed bekend moet zijn geweest, gelijk o.a. kan blijken uit zijn mededeeling, dat de katholieken van Zevenbergen op Zondag 25 October de Mis hebben laten doen even buiten de jurisdictie van Zevenbergen op het grondgebied van Ter Heijde. Vervolgens duidt de toon, waarin het stuk is opgesteld — er komen uitdrukkingen in voor als: „stouste en harste papisten", „de principaelste hoofden van deze commotien", „haer gepretendeert recht" e.d. — er onmiskenbaar op, dat de opsteller een tegenstander is van de katholieke zaak. Een oogenblik hebben wij daarom er aan gedacht, of mogelijk de Memorie op verzoek van den Drost is opgesteld door den plaatselijken predikant. Deze veronderstelling hebben wij echter wel een weinig gewaagd geacht, gezien de vroegere pro-katholieke houding van den zelf-katholieken Drost. Meer waarschijnlijker lijkt ons een ander vermoeden, n.l. dat het stuk is opgesteld in Den Haag, mogelijk wel door den Advocaat-Fiscaal, aan de hand van desbetreffende schriftelijke inlichtingen door den Drost verstrekt. Met dit al blijven wij in onzekerheid verkeeren over den auteur dezer merkwaardige Memorie, waarin de inhoud de volgende is (zie, Bijlage XXIX).

De Memorie begint met eraan te herinneren, dat, wijl de hertog van Aerschot heer van Zevenbergen was, de placaten aldaar niet behoorlijk werden nagekomen, en dat daarom op last van de Staten in 1648 de politieke en kerkelijke toestand aldaar is gereformeerd, de roomsche magistraat veranderd, de ordre locael ingevoerd, de pastoor is uitgewezen en de kerk leeggehaald en gesloten is. Vervolgens zijn in 1649 de roomsche officieren vervangen, is de Mis herhaaldelijk gestoord. Bovendien is op 31 Augustus en 9 November 1653 de pastoor opnieuw aangezegd uit Zevenbergen te vertrekken, terwijl v. Kerckhoven overeenkomstig de placaten is beboet.

Ondanks dat alles zijn er nog vele van de „stouste en harste papisten", die nog durven beweren, dat zij niet eerder verplicht zijn geweest het houden van vergaderingen en het Mis lezen na te laten dan na den dag van 3 October, waarop haar Ed. Gr. Mo. door haar missive „haer Ed. abusive impressie" hadden bekend gemaakt. Daartegenover is het duidelijk, dat die missive niet is geschreven, om eerst van dien datum af de placaten in Zevenbergen toepasselijk te verklaren, maar om voor iedereen duidelijk te maken, aangezien de officier voor de Chambre mipartie was gedaagd, dat de Staten met het volste recht van hun souvereiniteit hadden gebruik gemaakt bij het uitvaardigen van hun maatregelen tegen de katholieken van Zevenbergen. Eigenaardig en eenigszins vreemd doet een andere reden aan, welke de auteur hieraan toevoegt, n.l. deze: Als men zou moeten aannemen, dat de placaten eerst na 3 October binnen Zevenbergen rechtsgeldig zouden zijn geweest, dan zou den officier niet zijn ter hand gesteld een extract der confessie van den pastoor voor het Hof in Den Haag, krachtens welke van degenen, in wier huizen hij Mis had gedaan, de in de placaten vastgestelde boete moest worden geeischt.

Maar — zoo vervolgt de Memorie — „deese voorss. ongerijmde sustenue" is door eenigen alleen bedacht en het volk ingeplant met de bedoeling, om de gevangenneming van den pastoor en alles wat van tevoren „die materie raeckende is

geschiet" door dat middel „illusoir, ende als qualijck gedaen sijnde vruchteloos te maecken". Want zij willen de menschen doen gelooven, omdat „het werck vande paep soo in den Haege" alsook het executeeren van de geeischte boete in Zevenbergen naar hun meening „een weynich tardeert", dat de Staten eigenlijk wel zouden wenschen, dat zij den pastoor niet hadden gevangen genomen, of ten minste hem met goed fatsoen weer kwijt waren en dat hij weer spoedig in Zevenbergen zal terugkeeren, zoodat er zelfs al verscheidene personen naar Den Haag zijn gegaan in de hoop den pastoor te mogen spreken.

Daarbij komt, dat de roomschen, in plaats van zich stiller te houden, „als tot een vilipendie ende pure verachtinge van haer E. Ed. Gr. Mo. soo iterative genoomene resolutien, ende als tot een bravade ende in spijt vanden officier", de Mis laten doen een weinig buiten Zevenbergen, zooals op Zondag 25 October is geschied ten huize van den vader van v. Kerckhoven onder Ter Heijde, maar slechts op een musketschot afstand buiten de jurisdictie van Zevenbergen, waar zij in grooten getale met wagens of te paard openlijk heengaan. Hieruit blijkt wel, dat zij nog altijd van dezelfde meening zijn als vroeger, toen zij, als men hen wees op de desbetreffende placaten, ten antwoord gaven „dat sy met de selve niet te doen en hadden, en dat sij wisten op wat voet dat sij het deeden".

Bovendien is het voor de souvereiniteit van het land „incompatibel", dat de ingezetenen zich niet willen gedragen naar de bevelen van haar Ed. Gro. Mo., ja zelfs ten overvloede zich in judicio nog durven beroepen op een contrarie order van Mons. de Bruijn („die nu doot is"), van wien zij wisten dat hij dienaangaande in Holland niets te zeggen had. Doch die meening zal niet worden uitgeroeid, en evenmin zullen de lieden in Zevenbergen tot eenige vrees of ontzag worden gebracht, tenzij door uitdrukkelijke last van de Staten de executie der boeten „dese twee personen (n.l. Balmakers en v. Kerckhoven) afgeeijscht, met een animeuseteijt daer op koome te volgen", te meer daar deze twee, „als sijnde vande

principaelste hoofden van deese commotien", die boete niet alleen zullen betalen „maer deselve het gansche lichaem vande papisten afvorderen", waardoor ongetwijfeld al de andere leden tot vrees en ontzag voor de bevelen der Staten zullen worden gebracht. Bij gebreke daarvan, of als zij konden gedaan krijgen, dat de boete iets gematigd werd, zullen zij daarmede den spot drijven en gelooven, dat dit veroorzaakt is uit „consideratie" van haar gepretendeerd recht, „waerdoor het altijt tot Seevenb. in confusie ende noijt gedaen werck sal weesen". Ook de magistraat zou daarin aanleiding kunnen vinden, om „principalijck in deese soo hooge bij de hooge regeeringe opgenoomene saecke" de placaten niet met kracht ten uitvoer te leggen en weigeren daartoe de behulpzame hand te bieden. Doch daardoor zou het officie in Zevenbergen niet „konnen blijven in sijn behoorlijck respect", te meer wijl men duidelijk ondervindt, „hoe groote tegenstribbelingen ende onwillicheeden in deese saecke worden gepleecht", waarvan zij toch weten dat deze door expresse last en het serieus aanschrijven van de Staten „begonnen en dus verre gebracht is" — aldus eindigt de Memorie.

In antwoord op zijn hiervoor besproken rapport van 21 October over het resultaat zijner tegen Balmakers en v. Kerckhoven voor het gerecht uitgesproken conclusies ontving de Drost een van 23 October gedateerde lastgeving der Staten, om beide heeren te dagvaarden voor het Hof in Den Haag. Dientengevolge vervoegde de vorster zich ten huize van Adr. Balmakers om hem namens den Drost te verzoeken tegen 5 uur te diens huize te komen, daar deze hem wilde spreken. Balmakers antwoordde op deze uitnoodiging: „Seght den drossard: heeft hij mij ijet te seggen, dat hij hier comt, tegen vijff uren, ick sal thuijs wesen".

Toen de vorster met dit antwoord bij den Drost terugkeerde, gelastte deze hem onmiddellijk opnieuw en thans schriftelijk beide heeren aan te zeggen, dat zij voor het Hof in Den Haag moesten compareeren. Terwijl de vorster deze insinuatie in tegenwoordigheid van beide gedaagden voorlas,

werd hem het betreffende stuk door een der heeren uit de hand gegrepen en in den zak gestoken. Op een verzoek van den vorster hem het stuk terug te geven antwoordden zij, dat zij het dien nacht bij zich wilden houden „ende daerop grollen" met de toevoeging: „Wij sullen morgen schriftelijck antwoordt geven". Zelfs het voorstel van den vorster, om hun een copie te geven tegen teruggave van het origineel, wezen zij af met het korte en vinnige bescheid: „Bruijt heen", (zie Bijlage XXX). In de betreffende insinuatie werd aan Balmakers en v. Kerckhoven aangezegd uit naam van den Drost, dat zij ingevolge de lastgeving der Heeren Staten op Donderdag 29 October des avonds in Den Haag aanwezig moesten zijn, om zich den anderen morgen tijdig bij een der deurwaarders van het Hof van Holland aan te melden. Daar zouden zij dan vernemen, wat hun door de justitie „voorgehouden ende vorders gedisponeert sal werden als nae behooren", (zie Bijlage XXXI).

Op den achterkant der insinuatie, die aan den vorster was ontnomen, werd door advocaat Balmakers het volgende antwoord geschreven, (zie Bijlage XXXII). Zoolang de „sustenue" van den drossaard is „litis pendentis" voor het gerecht van Zevenbergen, waar de gedaagden door „nocturnele wete" zijn verschenen en met kracht hebben aangedrongen op copie „van aensprake als allent geallegeerden" en deze niet hebben kunnen verkrijgen, weten zij dus ook niet of er eenig appointement gegeven of vonnis uitgesproken is. Daaraan meenen zij zich te moeten houden en verzoeken daarom van alles copie vóór en aleer zij zich verplicht achten gevolg te moeten geven aan de herhaalde citatie van den drossaard om voor het Hof in Den Haag te verschijnen. Bovendien heeft hij ook geen bewijs overgelegd, tot een dergelijke citatie „te sijn geauthoriseert ende gequalificeert". Hij eindigt met de opmerking, dat een dergelijke citatie had behooren gedicteerd te worden door een advocaat of ritmeester en van datum en onderteekening moest zijn voorzien, hetgeen hier niet het geval was.

Dit antwoord met de aan den vorster ontnomen insinuatie werd door beide gedaagden den anderen dag aan het huis van den Drost bezorgd. Nog denzelfden dag zond laatstgenoemde den vorster, Jan Janssen van Loon, opnieuw met een dagvaarding van den volgenden inhoud naar beide heeren, (zie Bijlage XXXIII). Daar de Drost heeft bemerkt „uuijt seeckere regulen schrift", die de gedaagden hebben geschreven op de achterzijde van de insinuatie, die zij gisteren aan den vorster hadden ontnomen, en ondanks het aanbod van copie niet hadden willen teruggeven, dat zij er aan twijfelen of de Drost wel geauthoriseerd en gequalificieerd is, om hen voor het Hof van Holland te dagen — daarom zendt hij hun ten overvloede en om aan te toonen, dat hij „het selve niet op sijn eijgen hant en is doende", de authentieke copie zijner volmacht en lastgeving, terwijl hij hen andermaal ernstig liet afvragen, „off ghij lieden van meijninge seijt te obedieeren ofte niet". Op deze hernieuwde dagvaarding gaven beiden ten antwoord: „Wij houden ons bij het voorgaende relaes op heden morgen overgesonden." Toen de vorster hun daarna de copie der autorisatie van den Drost aanbood, gaf Balmakers het in verband met zijn voorafgaand protest wel zonderlinge antwoord: „Ho daer draecht dat weder mede. Ick heb die authorisatie niet van doen"; en in gelijken zin antwoordde van Kerckhoven: „Ick en wilse niet hebben".

Ondanks deze antwoorden hebben Balmakers en v. Kerckhoven zich tegen den avond van dienzelfden dag reisvaardig gemaakt en zijn zij den volgenden dag samen naar Den Haag vertrokken, zooals wij weten uit de onder No. 18 van het gerechtelijk dossier vermelde „Memorie", welke wij nu met een enkel woord nader dienen te bespreken, (zie Bijlage XXXIV). Zooals uit het wijdloopige opschrift blijkt, dient de Memorie om de houding te rechtvaardigen, welke Balmakers en v. Kerckhoven hebben aangenomen naar aanleiding der missive van de Staten van 3 October 1654 aan de stedelijke regeering van Zevenbergen, die de inwoners moest waarschuwen

tegen het misverstand, als zou de vrije uitoefening van den katholieken godsdienst aldaar geoorloofd zijn. Uit dezen aanhef en den geheelen inhoud trouwens blijkt voldoende dat de Memorie is samengesteld door de beklaagden en hoogstwaarschijnlijk wel het werk is van advocaat Balmakers. Het stuk is door hen op schrift gesteld na hun vertrek uit Zevenbergen, en dus tijdens hun verblijf in Den Haag, zooals overtuigend blijkt uit de woorden „alhier inden Hage". Datum en onderteekening ontbreken aan het document. Wij houden het voor zeker, dat dit stuk was gericht aan het Hof van Holland om o.a. ook een verklaring en verdediging tevens te geven voor het feit, dat de gedaagden niet op den juisten door het Hof vastgestelden tijd zich in Den Haag hadden aangemeld, wijl zij te laat aldaar waren aangekomen, zooals blijkt uit de laatste alinea van het document.

De gedaagden beginnen met mede te deelen, dat noch de Drost noch het stadsbestuur van Zevenbergen de in de missive van 3 October vervatte waarschuwing der Staten aan de inwoners van Zevenbergen heeft bekend gemaakt, doch dat de Drost den inhoud der missive geheim heeft gehouden „met belet ofte verbot aende regeerders van te communiceeren". In plaats daarvan heeft de Drost Balmakers en v. Kerckhoven op 19 October tot driemaal toe resp. om 8, 9 en 11 uur in den avond, de laatste maal schriftelijk, aangezegd om op het stadhuis te compareeren. Daar zijn zij beiden op 20 October ook inderdaad verschenen; en toen heeft de Drost van Balmakers eenmaal en van v. Kerckhoven tweemaal een boete van 200 gulden geeischt, omdat zij in hun schuren de Mis hadden laten doen.

Op hun protest tegen de onbehoorlijke citatie op zoo'n ongewoon uur en hun verzoek om inzage van de missive van 3 October, alsmede om copie van den door den Drost uitgesproken eisch der boeten, „hebben sij noch 't een ofte t'ander becomen niettegenstaende de voorss. missive hier in druck is uijtgegeven". Bovendien hebben zij niets vernomen over den afloop van den eisch van den Drost dan alleen het

bericht, dat de magistraat bedoelde aangelegenheid naar het Hof zou hebben gerenvoieerd.

Daarna heeft de Drost op 27 October des avonds omstreeks 5 uur hun beiden doen aanzeggen, dat zij voor het Hof in Den Haag moesten verschijnen. De verdaagden hebben als antwoord hierop eerst verzocht „decisie te hebben op t'gene te Sevenb. was gepasseert", alsmede een bewijs van de autorisatie van het Hof aan den Drost, om hen te citeeren. Eerst nadat deze machtiging hun om 4 uur in den namiddag van 28 October was getoond, hebben zij zich direct reisvaardig gemaakt en zijn den anderen dag samen naar Den Haag vertrokken in de hoop aldaar nog tijdig aanwezig te kunnen zijn; dit is hun echter niet gelukt doordat zij met hun paarden niet konden worden overgezet over de Moerdijk, zooals ten allen tijde kan worden bewezen „met attestatie vande veerluyden".

Reeds op 2 November werden door den Procureur Generaal aan het Hof van Holland voorgelegd de lijsten van vragen, welke door Balmakers en v. Kerckhoven moesten worden beantwoord bij hun verhoor, hetwelk op dien zelfden dag plaats had. Zooals wij bij de opgave der documenten van het gerechtelijk dossier reeds opmerkten, ontbreekt daaraan de lijst van vragen, welke aan v. Kerckhoven zijn gesteld en die wij dus moeten afleiden uit de door hem gegeven antwoorden, die wel in het dossier aanwezig zijn. De vragen aan den advocaat Balmakers gesteld zijn met de door hem gegeven antwoorden in het dossier bewaard; voor een beter overzicht en inzicht drukken wij beide naast elkaar af, (zie Bijlage XXXV).

De eerste vraag betrof zijn leeftijd en hoelang hij in Zevenbergen heeft gewoond. Terwijl hij op het eerste gedeelte der vraag antwoordde omtrent 43 jaar oud te zijn, gaf hij op het tweede lid een algemeen en eigenlijk ontwijkend antwoord door te zeggen, in Zevenbergen woonachtig te zijn. — De 2e vraag luidde: of hij niet weet, dat Zevenbergen een leen is en ressorteert onder de souvereiniteit der Staten van

Holland en niemand anders. Het is geheel verklaarbaar, dat de Procureur Generaal juist aan hem deze bepaalde vraag stelde, omdat men in Den Haag wist, dat hij zich in de Zevenbergsche religiekwestie bij herhaling beroepen had op de tusschenkomst der Chambre mipartie, waaraan hij in deze ook gezag, althans zekeren invloed toekende. Deze vraag beantwoordde hij dan ook bevestigend, doch hij voegde er merkwaardig genoeg nog iets aan toe, wat men van een scherpzinnig advocaat, zooals hij zich toch in het verloop dezer zaak had getoond te zijn, niet zou hebben verwacht, te meer wijl hem daarnaar in 't geheel niet was gevraagd, althans bij dit punt, n.l. dat „de placcaten aldaer sijn ende worden gepubliceert". Deze toevoeging doet nog vreemder aan in verband met de 7e vraag aan hem gesteld — welke wij om den nauwen samenhang hier eerst bespreken — n.l. waarom hij de placaten en bevelen der heeren Staten, die „allen paepschen dienst" binnen Zevenbergen verboden hebben, niet meer eerbied heeft betoond. Zonderling genoeg gaf hij hierop ten antwoord niet te weten, „dat oyt eenich placcaet tegens de paepsche vergaderinge binnen Sevenbergen is gepubliceert". We zien hier dus een aperte tegenspraak in de beide antwoorden, welke wij alleen zoo meenen te moeten verklaren, dat hij in zijn antwoord op de 7e vraag heeft willen weerspreken datgene, waarin hij bij de beantwoording der 2e vraag begreep zich versproken of vergallopeerd te hebben. Een oogenblik van juristische zwakheid dus, geredresseerd door een juridische blunder! Zeker althans zullen deze tegenstrijdige antwoorden niet in zijn voordeel hebben gepleit.

De 3e en 4e vraag hebben betrekking op de ontruiming van zijn schuur op 2 October, waaruit een aantal benoodigdheden „tot een kerkvergaderingh geapproprieert" waren gehaald, en aan wie die voorwerpen toebehoorden. De 3e vraag beantwoordde hij geheel bevestigend, terwijl het antwoord op vraag 4 luidde, dat de banken en de biechtstoel toebehoorden aan „die vande gesintheyt vande pauschel. religie",

doch dat hij niet wist van wie de „vrouwe kerckstoelen" waren. — In aansluiting daarop werd hem in art. 5 de vraag gesteld, of hij daar geen verzameling van menschen gehouden heeft, hoe dikwijls dat gebeurd is, wie daarbij tegenwoordig zijn geweest en met welk doel. Ook deze vraag werd door Balmakers grootendeels ontwijkend beantwoord met de algemeene bekentenis, dat daar somtijds vergadering was geweest „om misse te doen ende Godsdienst te plegen". Terwijl hij dus handig de vraag ontweek, wie daarbij aanwezig waren geweest, voegt hij er vreemd genoeg weer een antwoord aan toe, dat buiten de gestelde vraag om ging, n.l. dat het gaan en komen van de menschen in zijn schuur was geschied zelfs „ten aensien" van den officier en den predikant van Zevenbergen, en dat hij niet beter wist of zulks was geoorloofd „by de articulen vanden vrede". Als hij met deze onnoodige aanvulling bedoeld mocht hebben een verzachtende omstandigheid in het geding te brengen, kunnen wij moeilijk aannemen, dat dit op het Hof eenigen gunstigen indruk gemaakt heeft. — De 6e vraag luidde, of er op 9 November 1653 „aldaer", d.w.z. in Zevenbergen — niet in de schuur van beklaagde — de Mis of een andere roomsche plechtigheid is gecelebreerd met toeloop van volk. Deze vraag beantwoordde hij met te zeggen niet te weten, of dat inderdaad was gebeurd. — De 8e en laatste vraag eindelijk betrof het gebeurde op 19 October, toen hij door den vorster in opdracht van den Drost, die in deze lastgeving had van de Staten, op het stadhuis van Zevenbergen was ontboden, en tot driemaal toe „soo irreverentelijck" had geantwoord. Om meer dan een reden is ook het antwoord op deze vraag merkwaardig, bizonder om den toon waarop en den vorm waarin het is gesteld. Hij zegt n.l. dat hij toen hij 's avonds om 8 uur voor de eerste maal „gestoort synde" door den vorster om op het raadhuis te komen, geantwoord heeft, dat het geen gebruik was, dat men een burger na zonsondergang citeert en dat hij moest weten, waarom hij gedagvaard werd. Eenzelfde antwoord had hij ook gegeven, toen hij op dien eigen avond voor de tweede en derde maal „is

gestoort geworden". Duidelijk blijkt hier zijn bedoeling te kennen te geven, dat zijn oneerbiedigheid in de gegeven antwoorden aan den vorster moet verklaard worden uit zijn misnoegen over het onrecht, dat hem werd aangedaan door deze, zooals hij het vroeger had gekarakteriseerd, „nocturnele wete", hetgeen in flagranten strijd was met de algemeen gebruikelijke stilus curiae. — Na de gegeven antwoorden te hebben onderteekend, verzocht Balmakers om een copie ervan, hetgeen v. Kerckhoven niet heeft gedaan.

De eerste aan v. Kerckhoven gestelde vraag betrof eveneens zijn leeftijd en hoelang hij in Zevenbergen woonde, waarop hij antwoordde omtrent 35 jaar oud te zijn en tusschen de 4 en 5 jaar aldaar te hebben gewoond. — In art. 2 en 3 waren hem blijkbaar dezelfde vragen gesteld als een Balmakers in art. 8, n.l. waarom hij den vorster zoo oneerbiedig heeft geantwoord op diens aanzegging om op het raadhuis te compareeren. Hierop antwoordt v. Kerckhoven slechts, dat hij op de eerste en tweede citatie van den vorster heeft geantwoord, dat hij niet kon komen „om syn affaires wille". — De 4e vraag betrof blijkbaar het feit, dat op 9 November 1653 te zijnen huize de Mis was gedaan. Hij beantwoordde deze vraag bevestigend, zonder echter namen te noemen van personen die er aan hadden deelgenomen; wel vermeldde hij er bij, dat de Mis was gedaan door pater Nicolaes van Rijswijck. — De 5e vraag luidde, of op 24 Juni 1654 ten zijnen huize door denzelfden priester eveneens de Mis was gedaan en wie daarbij tegenwoordig geweest waren. Zijn antwoord luidt wederom bevestigend, wat het eerste gedeelte der vraag betreft; het tweede deel beantwoordt hij in algemeenen zin door te zeggen, dat daarbij veel menschen waren, „welckers namen hij vergeten heeft", en dat daar mede aanwezig waren verscheidene predikanten uit de classicale vergadering. — De 6e en laatste vraag is vermoedelijk wel gelijkluidend geweest aan vraag 7 aan Balmakers gesteld, n.l. waarom hij de placaten en bevelen der Staten, die de uitoefening van den roomschen eeredienst in Zevenbergen verboden, niet

meer eerbied heeft betoond. Evenals Balmakers antwoordde hij niet beter te weten, of zulks was geoorloofd „by het tractaet van vrede", alsook niet te weten, dat er eenige placaten van de heeren Staten, waarbij de uitoefening van de de pauselijke religie verboden is, aldaar „gepubliceert ofte geaffigeert syn". — Ook deze gedaagde onderteekende de door hem gegeven antwoorden. (zie Bijlage XXXVI).

Hiermede zijn wij tevens genaderd tot de bespreking van het meest merkwaardige en omvangrijkste document uit het gerechtelijk dossier, n.l. de onder No. 29 vermelde „Deductie" van Balmakers en v. Kerckhoven ter verdediging van hun houding en optreden in deze Zevenbergsche religiekwestie. Wanneer precies deze verdediging door hen is opgesteld, weten wij niet bij gebreke eener dateering van het document. Het is niet onmogelijk, dat het door hen bij het Hof van Holland is ingediend vóór hun verhoor, hetwelk, zooals wij reeds zagen, op 2 November plaats had, dus tijdens hun verblijf in Den Haag, en wel op 1 of 2 November, zooals uit de Deductie blijkt. Wat den vorm betreft: evenals al de andere documenten uit het dossier is ook dit geschreven op papier en beslaat zes bladen groot folio. De tekst is zoowel op de r°- als v°-zijde slechts over de helft van de lengte der bladzijden geschreven, in tamelijk slordig, althans weinig sierlijk en verzorgd schrift; het stuk is door beiden onderteekend. Een vergelijking dezer handteekeningen met het schrift van den tekst wijst er vrij duidelijk op, dat de Deductie niet door een der beklaagden is geschreven, doch door een ander op schrift moet zijn gesteld, wiens identiteit wij niet hebben kunnen ontdekken. Wel blijkt overtuigend uit den inhoud, n.l. uit de juiste geschiedkundige uiteenzetting der geheele Zevenbergsche religie-kwestie, en vooral uit de juridische bewijsvoering, gestaafd door aanhalingen uit Romeinsch-rechtelijke bronnen en auteurs alsmede uit geheel de terminologie, dat de Deductie naar haar vorm en inhoud het werk is van advocaat Balmakers.

De Deductie kunnen wij in drie deelen splitsen. Het eerste

is hoofdzakelijk historisch, het tweede grootendeels juridisch, terwijl het derde de conclusies uit de voorafgaande deelen bevat. — Ofschoon wij o.a. het geschiedkundig gedeelte in het voorafgaande reeds uitvoerig hebben besproken en daarbij ook eenige passages er uit hebben geciteerd, meenen wij het toch dienstig, met het oog op de beteekenis en belangrijkheid van dit verdedigingsgeschrift, hier een volledig overzicht van den inhoud te geven, (zie Bijlage XXXVII).

De Deductie begint met een korte inleiding, waarin de gedaagden zeggen dat, om deze zaak te „deduceren ende te justificeren" tot hun intentie, alleen onderzocht dient te worden, of zij ter zake van het celebreeren van de Mis in hun schuren, „voor de apprehensie vande paep gedaen", in eenige boeten zijn vervallen of veroordeeld kunnen worden. Om dit te ontkennen dient dan vooreerst een geschiedkundige terugblik op de „gelegentheijt vande voors. stede van Sevenbergen" vóór en tijdens het Twaalfjarig Bestand van 1609.

Vóór dien tijd — zoo beginnen de gedaagden hun historische beschouwingen — is er nooit een predikant in Zevenbergen geweest, maar alleen een roomsche pastoor, die dagelijks „in de publijcque kercke syne exercitie was plegende". Zoodra het Bestand gesloten was, hebben de Staten de parochiekerk in beslag genomen, terwijl door de Classis van Dordrecht een predikant werd gezonden; maar „hebben" — ofschoon het er niet uitdrukkelijk bij staat, zal wel bedoeld zijn: de Staten hebben enz. — ten minste „tacite" toegelaten, dat de pastoor aldaar is blijven wonen en dagelijks de Mis deed op een andere plaats, „staende ontrent, ende weinich kleinder, als de voors. kercke". Dit heeft zoo geduurd niet alleen tijdens het Bestand, maar ook daarna gedurende den oorlog.

Toen in 1648 de vrede was gesloten, kwam er in Zevenbergen deze verandering, dat de magistraat werd veranderd, de pastoor op last van de Staten moest vertrekken en dat de „plaetse vande exercitie der Roomsgesinde" is gesloten. Doch hiertegen werd in de vergadering der Staten krachtig

geprotesteerd door den gezant van den Spaanschen koning, De Bruyn, die van meening was en volhield, dat hetgeen te Zevenbergen was gebeurd in strijd was met het vredesverdrag, waarbij in art. 45 was overeengekomen, dat het geheim tractaat tusschen den koning van Spanje en Zijne Hoogheid den prins van Oranje zou worden opgevat, alsof het van woord tot woord in het vredesverdrag zelf vervat was. In dit bizonder tractaat nu was gestipuleerd, dat o.a. te Zevenbergen de roomschen „hare religie souden blijven plegen", gelijk zij tot nu toe hadden gedaan. Daarbij komt dat de tegenwoordige officier (n.l. de Drost van Zevenbergen, Diderick Tholinkx) nooit „eenige interdictie ofte verhinderingh aen de papisten aldaer" heeft gedaan, maar dagelijks de „frequentatie" van de Mis voor oogen gezien heeft „zonder interruptie" en zelfs met den paep conversatie en kennis heeft gehouden. Toen nu in het vorige jaar (1653) de gereformeerde kerkeraad van Zevenbergen van de Staten opdracht had gekregen hen daarover in te lichten, en hun daaruit gebleken was, dat de pastoor nog altijd daar verbleef en dat de ordre locael van 1648 nog steeds niet was geregistreerd en bij de jaarlijksche verandering van de wet ook niet werd voorgelezen — hebben de Staten bij hun resolutie van 15 Augustus 1653 aan de Vrouwe van Zevenbergen toegezonden een authentieke copie van de ordre locael, met de last en het bevel om deze aan den Drost en het Gerecht ven Zevenbergen te doen toekomen, „ten einde als voren" en speciaal dat uit kracht daarvan de pastoor direct vandaar moest vertrekken, alsook dat het placaat der Staten Generaal „tegens de pauschelijcke superstistien geemaneert" *voortaan* („quod notandum") naar zijn vorm en inhoud zou worden ten uitvoer gelegd en onderhouden. De Drost heeft van deze resolutie aan dezen en genen wel mondeling eenige mededeeling gedaan, doch de ordre locael nog niet laten registreeren of voorlezen, zoodat „sulx by iedereen noch onbekent ende niet geweeten wert", terwijl toch de Drost daarvan wettelijke insinuatie had behooren te

doen. „Maer heeft liever gewilt", aldus gaat de Deductie verder, kort na de resolutie van 15 Augustus 1653 „onversiens ende ex inopinato" een inval te doen in de plaats, waar de Mis werd gecelebreerd.

Zoodra dit ter oore was gekomen van den gezant De Bruyn, heeft deze wederom audientie verzocht in de vergadering der Staten Generaal, waar hij opnieuw ten krachtigste heeft geprotesteerd tegen deze storing van de Mis en „met stercke invectiven" volgehouden, dat dit niet anders was dan een verbreking van het vredesverdrag en dat de zaak behoorde gecommitteerd te worden ter decisie van de Chambre mipartie, „als procederende uut het verstant ende de teneur vant voors. tactaet vande gemaecte vrede." Nadat door den Raadpensionaris in de vergadering der Staten hierover rapport was uitgebracht en vervolgens het tractaat van den prins met art. 45 van het vredesverdrag vergeleken en onderzocht was, „ende in 't eerste aensien schijnende haer Ed. Gr. Mog. in 't ongelijck te stellen", hebben de Staten besloten vijf hunner leden te committeeren om deze aangelegenheid nader te onderzoeken en de Staten over het resultaat van dit onderzoek rapport uit te brengen. Hieruit nu blijkt duidelijk, dat omtrent deze zaak verleden jaar bij de Staten zelf twijfel bestond en hun niet volkomen bekend was, om welke reden zij nadere inlichtingen verlangd hebben. Dit wordt nog bevestigd door de herhaalde citaties van de Chambre mipartie aan den Drost gedaan, „alwaer immers" de gecommitteerden van de provincie Holland en der respectieve Hoven van Justitie zelf „over de voors. citatien hebben present geweest ende geresolveert", en deze door den Griffier mede hebben doen onderteekenen. Daarmede staat derhalve vast, dat deze aangelegenheid door de heeren regenten van het land tot dien tijd toe „niet anders is verstaen geweest." Daarom beroepen zich de gedaagden op „het hoogh wijs ende seer discreet oordeel" van dit Hof, „aen dewelcke en van dewelcke immers eerst als van een fonteine de placaten ende resolutien van 't lant syn deriverende." Immers daar de Staten bekend waren met de

„voorgaende roomsche exercitie" te Zevenbergen en het daarop gevolgde „secreet tractaet" van den prins vergeleken met art. 45 van het vredesverdrag, hebben zij niet anders kunnen oordeelen of de roomschen mochten aldaar hun eeredienst uitoefenen „als voor desen." Daarbij komt de twijfel, welke de Staten zelf in hun deductie „raeckende de acte van seclusie van syn hoogheyt cap. 9 n. 8, 11, 12 ende 13" uitdrukken in deze woorden: „Dat offwell haer Ed. Gr. Mog. naderhant kennisse bekomen hebbende vanden inhoude van 't voors. particulier tractaet expresselijck hebben gedenunchieert, haer de voorgeroerde onlydelycke stipulatie ten reguarde vande oeffeninghe der voors. religie binnen Sevenbergen daer inne influerende niet te willen onderwerpen, echter nochtans deselve daer door in veele sware inconvenienten syn vervallen". Deze inconvenienten bestonden in herhaalde protesten en verwijten door den Spaanschen gezant van verbreking van het vredesverdrag „soo heijlichlijck hinc inde besworen"; vervolgens in de daarop begonnen procedures voor de Chambre mipartie, en tenslotte in de teneur van art. 45, „voor de pausgesinden schijnende te militeren". Doch nadat de bovenvermelde commissie aan de Staten rapport had uitgebracht over haar onderzoek van deze aangelegenheid, was duidelijk gebleken, dat de Staten vóór het uitwisselen der ratificaties van het vredesverdrag bij expresse acte van dedunciatie het bedoelde art. 45 als volgt hadden gelimiteerd: „qu'il ne soit préiudicié aucunement a la souveraineté et superiorité des provinces unies du pais bas en general, ou en particulier ny a l'ordre de la religion, etc.", alsook dat de wettelijke insinuatie dezer restrictie aan de Spaansche ambassadeurs was gebleken.

Door dit rapport beter ingelicht, hebben de Staten hun resolutie van 24 September 1654 uitgevaardigd, waarbij den Drost werd gelast den paep van Sevenbergen pede ligato naar de Voorpoort in Den Haag te brengen. „Ende staet te noteren" zoo vervolgt de Deductie — dat den Drost in deze resolutie wel was opgedragen zich te begeven naar de plaats,

waar de „pauschelijcke superstitien" te Zevenbergen werden gepleegd, deze te ontruimen en te sluiten en te beletten, dat daar noch elders in zijn district *voortaan* („quod notandum") in strijd met de placaten eenige uitoefening der roomsche religie zou plaats hebben. Doch door deze resolutie werd hem niet tevens opgedragen, dat hij ook moest optreden tegen de personen, aan wie deze plaats toebehoort, zooals hij „in desen echter is doende", zoodat hij hierin dus de grenzen van zijn bevoegdheid te buiten gaat. Dit toch blijkt duidelijk uit het woord „voortaen", dat in deze resolutie voorkomt, daarbij gevoegd de twijfelachtigheid der zaak en het feit dat nu eerst het recht in deze aan den dag gekomen is, „omme welcke consideratien wel te geloven staet", dat de Staten „tgepasseerde tot noch toe hebben willen remitteren ende voorbij gaen ende alleenlijck vaste ordre stellen voor toecomende". Dit laatste illustreeren zij door de volgende aan 1.7. Cn. de leg. ontleende Romeinsch-rechtelijke, algemeen geldende bepaling: „Cum leges et constitutiones futuris certum est formam dare negotiis, non ad facta praeterita revocari". („Daar het zeker is, dat wetten en verordeningen een regeling geven voor toekomstige aangelegenheden, en niet betrokken worden op feiten in het verleden".) Dit is des te meer het geval, wanneer in een wet of resolutie zoodanige woorden voorkomen, „waer uut expresselijck consteert", dat de wetgever beschikkingen geeft niet voor wat voorbij is, maar voor wat nog gebeuren moet; en dergelijke woorden treft men ook in deze resolutie der Staten aan.

Deze favorabele meening der heeren Staten van Holland kan, naar hun overtuiging, nog nader „bespeurt" worden uit de woorden van hun missive van 3 October 1654 aan de magistraat van Zevenbergen. De beweegreden tot dit schrijven was om het misverstand, hetwelk tot nu toe omtrent deze aangelegenheid had bestaan bij de magistraat, ja zelfs bij 's Lands bestuurders, weg te nemen, „omme de voors. magistraet vande voors. gemeene ende geconcipieerde

opinie te desabuseren", waartoe mede de bewijsstukken werden toegezonden, welke voordien onbekend waren geweest. Het zou toch anderszins vreemd zijn geweest, dat zulks, „de dispuyte al soo lange gheduyrt hebbende", niet al lang tevoren geschied zou zijn. In deze missive nu verlangden de Staten, dat de magistraat van Zevenbergen haar inwoners en anderen, die zich binnen de stad zouden begeven, „wel ende pertinentlijck" zouden inlichten en ook naar behooren waarschuwen. „opdat niemant door onkunde ofte abusive informatie (quod notandum) in swaricheit en kome te geraecken". Want indien men het zoo zou moeten opvatten, dat de gedaagden en andere ingezetenen van Zevenbergen vóór den datum dezer waarschuwing of vóór de gevangenneming van den pastoor hun eeredienst aldaar niet hadden kunnen uitoefenen, zonder daardoor tevens te vervallen in de boeten daarop gesteld in andere plaatsen van Holland, dan zou de bedoelde waarschuwing, „die nergens anders als te Sevenbergen nu is geschiet", te vergeefs zijn gedaan. Maar de heeren Staten van Holland hebben juist met het oog op de bestaande onwetendheid in deze, gelijk zij ook zelve in hun missive spreken van „onkunde", gewild, dat de magistraat en de inwoners van Zevenbergen „dese saecke, die haer tot noch toe hadde onbekent geweest, nu beter bekent soude gemaect worden", opdat niemand door onwetendheid, die haar in het vervolg niet meer zou kunnen excuseeren, in zwarigheid zou komen te geraken. Daarbij komt dan nog, dat deze waarschuwing ook hierom noodzakelijk was, wijl de placaten, waarop de heeren Staten zich beroepen, „noijt binnen Sevenbergen en sijn gepubliceert geweest". En met betrekking tot dit laatste halen de gedaagden weer een aantal citaten aan uit het Romeinsche recht en van auteurs over dit recht, n.l. vooreerst deze algemeene regel: „et lex vel constitutio non ligat subditos eo loci, ubi non reperitur promulgata et recepta" („en de wet of verordening bindt niet de onderdanen van die plaats, waar zij bevonden wordt niet gepromulgeerd en aangenomen

te zijn"). Weliswaar excuseert de onwetendheid niet, maar zulks is niet het geval „si ius demonstretur minus esse frequentatum ... vel ius esse dubium ... aut ex aliqua iusta causa ignorantie" („indien wordt aangetoond dat het recht minder in gebruik is geweest ... of dat het recht twijfelachtig is ... of om een gerechtvaardigde reden van onwetendheid"). En dit laatste is het geval met het recht, waarover wij handelen, zooals reeds is aangetoond,

Uit het voorafgaande trekken de gedaagden dan de conclusie, dat zij vertrouwen hiermede hun onschuld voldoende te hebben aangetoond, en dat hetgeen vóór de betreffende waarschuwing van haar Ed. Gr. Mog. is gepasseerd „omme redenen voors. sal werden geremitteert". Daarbij beloven de gedaagden voortaan „in alle onderdanicheit ... haer daer na te reguleren, ende dese hare geboden nae te comen". Aan deze belofte verbinden zij een dubbel verzoek, n.l. vooreerst dat „hare eere in desen mach werden gepreserveert ende geprefereert voor de ambitieuse giericheit vanden officier originele aenlegger in desen". Vervolgens verzoeken zij het Hof hen te verontschuldigen „van eenich wandevoir (by den officier gerapporteert)", dat zij niet op den vastgestelden tijd in Den Haag zijn verschenen. Vooreerst toch is het niet overeenkomstig den stijl en de praktijk en strijdig met de autoriteit van het Hof, dat zijn bevelen door een vorster worden geinsinueerd. Deze insinuatie is hun bovendien niet alleen slechts mondeling door den vorster gedaan, doch op 28 October omstreeks 4 uur in den namiddag is hun na verscheidene instanties de volmacht van den officier gebleken. Zoodra zij die hadden ingezien en hun daaruit was gebleken, dat zij op Vrijdag vóór den middag zich moesten aanmelden bij de Raadkamer in Den Haag, hebben zij zich aanstonds op reis begeven. Doch door tegenwind en slap weer was het hun niet mogelijk voor Vrijdag namiddag in Den Haag te komen, waarop zij zich onmiddellijk hebben aangemeld. Hieruit volgt dus, dat „van wegens de gedaechdens nergens inne is gecontravenieert", maar dat het in alle

geval te wijten is aan de „onfatsoenelijcke manier van procederen by den officier te Sevenbergen tegens de gedaechdens aengewent", wijl hun geweigerd is copie van den eisch, dien hij tegen hen had gedaan, zoodat de gedaagden niet beter weten of de zaak is daar nog aanhangig, daar zij althans geen mededeeling hebben van het vonnis of appointement „by die vande gerechte aldaer in de saecke gestrect". — De Deductie eindigt dan met het verzoek: „Op alle twelck versoeckende U. Ed. Mog. nobile officium".

Ons oordeel over de juridische bewijskracht van dit verdedigingschrift der beklaagden kan niet onverdeeld gunstig luiden. Hoewel het over het algemeen genomen een logische gedachtengang niet mist, althans van uit hun standpunt, toch is naar onze meening de bewijsvoering op enkele punten vrij zwak, en bevat meerdere storende hiaten, die aan de bewijskracht haar onmisbare steun ontnemen. Dit geldt niet alleen van het tweede jurisdische gedeelte der Deductie, maar zelfs ook van het eerste historische deel. Om dit oordeel nader te motiveeren, willen wij op twee punten bizonder de aandacht vestigen.

Vooreerst n.l. missen wij in het geschiedkundige deel der Deductie een hoogst belangrijk feit, en wel dat hetwelk wij in het eerste hoofdstuk dezer monographie breedvoerig hebben behandeld. Met geen enkel woord hebben de beklaagden in hun Deductie melding gemaakt van het optreden, op last der Staten, van den gouverneur van Willemstad in de jaren 1636 en 1640. Zooals wij hebben gezien, werd na herhaalde desbetreffende klachten van de Classis van Dordrecht de toenmalige pastoor van Zevenbergen op last der Staten door genoemden gouverneur op 10 Februari 1640 gevangen genomen, hoewel hij kort daarna weer werd vrijgelaten onder ernstige bedreiging geen dienst meer te doen in Zevenbergen. Dit feit nu is moeilijk overeen te brengen met die passage uit de Deductie, waarin de beklaagden zeggen, dat na inbezitneming der parochiekerk door de Staten deze ten minste *„tacite"* hebben toegelaten, dat de pastoor daar is

blijven wonen, niet alleen tijdens het Twaalfjarig Bestand, maar ook na beeindiging daarvan gedurende den verderen oorlog tot aan het vredesjaar 1648. Wij kunnen moeilijk anders aannemen dan dat de beklaagden het juist vermelde feit, waarvan zij toch zeker niet onkundig zullen zijn geweest, met opzet uit hun verdediging hebben weggelaten, omdat zij maar al te goed konden begrijpen, dat dit hun geschiedkundige bewijsvoering voor een groot gedeelte op losse schroeven zou zetten en vrijwel omverwerpen. En wij achten het niet uitgesloten, dat aan het Hof van Holland deze ernstige lacune in de verdediging der beklaagden niet onopgemerkt zal zijn gebleven en mede tot hun veroordeeling zal hebben bijgedragen.

Een tweede zwakke punt in de Deductie achten wij het in vrije scherpe bewoordingen optreden van de beklaagden tegen den Drost van Zevenbergen, Diderick Tholincx. Vooreerst dienen wij ter rechtvaardiging hiervan op te merken, dat de Drost, die zelf ook katholiek was, vóór Augustus 1653 blijkens het vroeger besprokene de katholieken van Zevenbergen zooveel mogelijk de hand boven het hoofd had gehouden, hen heimelijk of openlijk in woord en daad had beschermd, ja zelfs naar de verklaring der gedaagden met den pastoor conversatie en kennis had gehouden. In dit verband herinneren wij hier ook aan de missive der Staten aan den kerkeraad van Zevenbergen van 18 Juni 1653, waarin den kerkeraad verzocht werd de Staten nader in te lichten over hetgeen zij bij geruchte hadden vernomen over de toeneming van het aantal katholieken aldaar, en dat laatste nog wel door „conniventie vanden officier". Dit bericht laat geen twijfel over aan het feit, dat de Drost toen nog openlijk of bedekt de katholieken steunde en beschermde in de uitoefening van hun godsdienst. Het sterkst wordt zijn prokatholieke houding wel geaccentueerd door het feit, dat hij blijkbaar de door de Staten tegen de uitoefening van den roomschen godsdienst uitgevaardigde placaten nimmer in Zevenbergen had laten publiceeren en zelfs ondanks het uit-

drukkelijk bevel der Staten nagelaten had de ordre locael van 1648 te doen registreeren in de registers van het Gerecht, noch bij de jaarlijksche verandering der magistraat deze had doen voorlezen. Deze den katholieken gunstige houding van den Drost veranderde eensklaps na de resolutie der Staten van 15 Augustus 1653, waarna hij, zooals wij ook uit de Deductie vernamen, herhaalde malen de godsdienstoefeningen der katholieken had gestoord, den pastoor had aangezegd uit Zevenbergen te vertrekken en van v. Kerckhoven een boete had geeischt van 200 gulden, terwijl hij bovendien den vorster opdracht had gegeven om te noteeren, wie de katholieke godsdienstoefeningen bijwoonden.

Hoe moeten wij deze ommekeer van den Drost, die als katholiek mogelijk zelf ook had deelgenomen aan de roomsche godsdienstoefeningen, verklaren? Voor de hand ligt deze verklaring, dat hij van dien tijd af gemeend heeft zijn plicht als vertegenwoordiger der wettige overheid te moeten stellen boven zijn katholiek beginsel, hetwelk hem feitelijk verbood aldus op te treden tegen den pastoor en zijn overige geloofsgenooten. Wanneer hij als katholiek aan zijn beginselen trouw had willen blijven in deze aangelegenheid, dan had hij bij deze botsing tusschen twee overtuigingen den eenig mogelijken uitweg moeten kiezen, n.l. zijn ontslag uit zijn ambt aanbieden aan de Staten, om niet genoodzaakt te worden tegen zijn overtuiging in zijn geloofsgenooten te vervolgen, met wie hij voordien zich had schuldig gemaakt aan dezelfde wetsovertreding, welke hij nu vervolgde. Dit offer te brengen zal hem, om welke reden dan ook, te zwaar zijn gevallen: doch daarmede plaatste hij zich, gezien van het standpunt der beklaagden, in een niet erg gunstig licht. En nog ernstiger wordt dit, wanneer wij als reden van zijn optreden tegen de katholieken moeten aannemen, wat de gedaagden in hun Deductie laten doorschemeren, wanneer zij het Hof verzoeken hun eer te bewaren en te prefereeren „voor de *ambitieuse giericheit* vanden officier originele aenlegger in desen". Volgens deze passus zou dus de veranderde

houding van den Drost moeten worden verklaard door zijn „gierigheid", d.w.z. door zijn zucht naar het in de placaten in uitzicht gestelde aandeel, hetwelk hij zou krijgen in de boeten, die aan de gedaagden en ook aan den pastoor zouden worden opgelegd. Of dit inderdaad zijn motief is geweest, kunnen wij noch bevestigen noch ontkennen, wijl de beschikbare bronnen hiervoor geen andere aanwijzing verstrekken dan de bovenvermelde passus uit de Deductie. Doch het feit, dat de beklaagden in hun uitlatingen over de houding van den Drost, met wien zij ongetwijfeld vroeger op vriendschappelijken en vertrouwelijken voet zijn omgegaan, zoo scherp en vinnig zijn, wijst er wel op, dat zijn optreden in hooge mate hun misnoegen en ergernis had opgewekt.

Doch juist deze houding der beklaagden tegenover den Drost moet op het Hof een zeer ongunstigen indruk hebben gemaakt en hun zaak zeker geen goed hebben gedaan. Van een jurist als Balmakers nu had men mogen verwachten dat hij had moeten inzien, dat de Staten dienaangaande een geheel andere en tegenovergestelde meening waren toegedaan dan de beklaagden. Zelfs al was het waar, dat de Drost in strijd met zijn katholiek beginsel en aangelokt door het beloofde aandeel in de boeten zijn geloofsgenooten thans vervolgde, dan zouden de Staten hem toch de hand boven het hoofd gehouden en hem zelfs geprezen hebben, omdat hij als overheidspersoon zijn plicht deed, gelijk hij als zoodanig moest doen door het uitvoeren der bevelen en resoluties der Staten alsmede van de door hen uitgevaardigde placaten. Trouwens wij weten ook uit het voorgaande, o.a. uit desbetreffende mededeelingen in het „Kort Verhael", dat de Drost meer dan eens zijdelings of rechtstreeks uit Den Haag een wenk had gekregen, om de betreffende placaten ook in Zevenbergen ten uitvoer te leggen, wijl anders zijn eigen persoon en positie gevaar zouden loopen. Dat hij tenslotte onder den drang van welke omstandigheden dan ook hiertoe effectief overging, mogen de gedaagden hebben toegeschreven aan zwakheid of lafheid, ja zelfs aan gierige geldzucht: de overheid in Den Haag heeft

daar geheel anders over gedacht en het beschouwd als een daad van plichtsbetrachting, van handhaving van het gezag en de macht der wettige overheid en van eerbied voor haar wettelijke bevelen, een daad, die hij volgens hen feitelijk al veel eer had moeten stellen. Wanneer ook de gedaagden het zoo hadden opgevat — doch als katholieken was dit voor hen onmogelijk —, dan zouden zij zich ongetwijfeld wat meer hebben gematigd in hun oordeel en uitlatingen over den Drost, waarmede zij dan tevens allicht een meer gunstigen indruk op het Hof zouden hebben gemaakt. In het vonnis over de beklaagden zou dit vermoedelijk geen enkele wijziging, hoogstens een kleine verzachting hebben kunnen brengen. Want afgezien van al het andere stond het bij voorbaat vast, dat de beklaagden, hoezeer zij ook overtuigd waren naar recht te hebben gehandeld, niet zouden ontkomen aan de straf voor hun overtreding der desbetreffende placaten.

Die straf volgde dan ook inderdaad reeds spoedig in het vonnis, hetwelk op 11 November d.a.v. over beide beklaagden werd uitgesproken, (zie Bijlagen XXXVIII en XXXIX). In vrijwel gelijkluidende bewoordingen werden beiden veroordeeld, Balmakers tot éénmaal, v. Kerckhoven tot tweemaal een boete van twee honderd ponden van 40 grooten het pond, benevens in de „kosten ende misen van justicie", volgens taxatie en moderatie van het Hof, terwijl zij Den Haag niet mochten verlaten vooraleer zij deze boeten en kosten hadden betaald. Reden der veroordeeling van beiden, was dat zij tegen de ordre locael van 1648 hun schuren beschikbaar hadden gesteld voor het houden van een openbare vergadering der „paepsgesinden" en het laten doen van de Mis, „streckende 't selve tot dispect ende grote cleijnicheijt vande bevelen ende ordonnancie vande ho. overicheijt deser landen", zooals in beide vonnissen dit feit werd gequalificeerd. Wijl zulks bij Balmakers slechts eenmaal gerechtelijk was geconstateerd, n.l. op 2 October 1654, doch bij v. Kerckhoven tweemaal, n.l. op resp. 9 November 1653 en 24 Juni 1654, verklaart dit het verschil in de opgelegde boeten.

Op 9 November legde pater Nic. v. Rijswijck voor het Hof van Holland nog een nadere verklaring af, waarover wij boven reeds spraken, n.l. dat zijn geestelijke overheid niet was de Bisschop van Antwerpen, maar de Provinciaal der Franciscanen, Simon Jordens, residerende te Brussel, (zie Bijlage XL). — Den 12^{en} November werd ook over hem het vonnis uitgesproken, dat reeds door fr. Aurelius Pompen in „Taxandria" t.a.p. werd gepubliceerd, doch dat wij hier ook afdrukken ter completeering onzer monographie, (zie Bijlage XLI). Het uitgangspunt en de reden zijner veroordeeling vormde ook hier de overtreding der ordre locael van 1648, in strijd waarmede hij anderhalf jaar in Zevenbergen had gewoond; ondanks de aanzegging van den vorster had hij de stad niet willen verlaten, omdat hij zeide een tegenorder te hebben van zijn geestelijke en wereldlijke overheid, met welke hij bedoelde resp. zijn provinciaal en den Spaanschen gezant; bovendien had hij daar meermalen de Mis gedaan ten huize van Balmakers en v. Kerckhoven, bij een van welke gelegenheden hij zelfs eenige predikanten had beleedigd, gelijk wij boven reeds bespraken. Op grond van dit alles werd hij veroordeeld tot een boete van 600 ponden van 40 grooten het pond, tot verbanning ten eeuwigen dage uit Holland, Zeeland en Vriesland, en tot de kosten van het proces, terwijl hij zoo lang op de Voorpoort gevangen zou blijven totdat de boeten en kosten waren betaald.

Reeds daags na de veroordeeling van pater Nic. v. Rijswijck diende de advocaat-fiscaal, Corns. Boeij, bij den President van het Hof van Holland zijn declaratie in van de kosten van het proces tegen Balmakers en v. Kerckhoven, met een begeleidend schrijven, (zie Bijlage XLII). In dat schrijven gaf de advocaat-fiscaal te kennen, dat in zijn specificatie „geen kosten ingebraght en worden als die vorighe fiscaelen plegen te stellen". De totale kosten bedroegen 19 gulden en 10 stuivers, zoodat ten laste van elk der veroordeelden een bedrag kwam van 9 gulden en 15 stuivers. In 7 posten werden deze onkosten nader gespecificeerd, zooals uit de

Bijlage blijkt en die geen nadere toelichting behoeven, (zie Bijlage XLIII).

Merkwaardig genoeg werd eerst bij apostille op 3 December 1654 deze specificatie door den President van het Hof goedgekeurd, behoudens deze wijziging, dat hij het totaal bedrag afrondde tot de somma van 19 gulden. — Onwillekeurig dringt zich hierbij de vraag op, waarom het Hof zoo lang gewacht heeft met zijn fiat te geven op deze kostenrekening. Twee mogelijkheden achten wij hier aanwezig en wel vooreerst deze, dat het Hof de onkosten niet heeft willen toewijzen, voordat de boeten zelf waren betaald, hetgeen dan kort te voren zou zijn geschied. Doch hiertegenover staat de bedenking, dat beide heeren, na op 11 November hun vonnis te hebben vernomen, ongetwijfeld aanstonds alles in het werk zullen hebben gesteld om de hun opgelegde boeten zoo spoedig mogelijk te betalen, daar zij wisten dat zij eerst dan weer uit Den Haag konden vertrekken en hun dagelijksche bezigheden hervatten. Maar ook achten wij het niet denkbeeldig, dat het Hof met voorbedachten rade de ratificatie der proceskosten zoo lang heeft uitgesteld. Daarmede immers had het een ongezocht middel, om de straf voor beide veroordeelden nog zwaarder te maken, omdat hun daardoor gedwongen langer verblijf in Den Haag voor beiden ongetwijfeld veel ongerief en zelfs groot geldelijk nadeel meebracht. En tevens wilde het Hof daardoor beiden veroordeelden nog gevoeliger de overtuiging bijbrengen, dat er met de bevelen en resoluties der Staten en met de placaten des Lands niet viel te spotten. Vooral moest hun daardoor eens en vooral worden duidelijk gemaakt, dat ook voor Zevenbergen zonder de minste beperking gold, wat voor alle andere plaatsen in Holland, Zeeland en Westfriesland steeds had gegolden, n.l. dat de vrije uitoefening van den katholieken godsdienst zonder uitdrukkelijk verlof der Staten, en van hen alleen, onder geen enkel voorwendsel kon noch mocht worden geduld.

Zooals wij hierboven reeds opmerkten, zijn wij niet in het

bezit van een opgave der onkosten, welke voor het proces tegen pater Nic. v. Rijswijck zijn gemaakt, zoodat wij dus niet weten hoelang hij in Den Haag is gevangen gehouden. Wel staat het vast, dat hij niet meer in Zevenbergen heeft durven terugkeeren en reeds vóór het jaar 1659 moet zijn gestorven. Evenmin hebben wij gegevens kunnen verkrijgen omtrent zijn priesterlijke en herderlijke bediening gedurende zijn kortstondig verblijf te Zevenbergen. Gezien echter zijn vroegeren apostolischen arbeid in andere plaatsen van onze gewesten, en in aanmerking nemend de gevaren, welke hij ook te Zevenbergen moedig getrotseerd heeft, kunnen wij niet anders aannemen of ook daar heeft hij met onvermoeiden ijver de aan zijn zorgen toevertrouwde katholieken op iedere mogelijke wijze en met alle hem ten dienste staande middelen in hun geloofs- en godsdienstig leven bevestigd en versterkt. Dat het katholieke geloof in Zevenbergen is bewaard en tot op den dag van heden zoo rijke vruchten van godsdienstig leven voortbrengt, is zeker mede te danken aan het zaad van Gods Woord door hem in die korte spanne tijds met zoo kwistige hand uitgestrooid.

Zoo eindigde deze korte, maar veel bewogen periode in de geschiedenis der parochie Zevenbergen. Geslagen waren de katholieken aldaar op een gevoelige wijze; maar dat zij daarmee ook voor goed waren verslagen, zou door de komende gebeurtenissen duidelijk worden gelogenstraft.

De parochie Zevenbergen vanaf de 2e helft der 17e eeuw.

Voor dit tijdperk, en met name voor de merkwaardige gebeurtenissen, welke te Zevenbergen plaats hadden in de jaren 1719 en 1720, zijn wij, wat de bronnen betreft, voor het grootste gedeelte aangewezen op hetgeen het „Kort Verhael" ons dienaangaande bericht. Schutjes immers is t. a. p. zeer schaarsch in zijn mededeelingen over dit tijdvak. „Met meer voorzichtigheid", aldus vervolgt hij zijn geschiedenis na de gevangenneming van pater Nic. v. Rijswijck, „moest

er echter in dit tijdperk van hevige vervolging worden gehandeld; ver buiten Zevenbergen woonden de katholieken de godsdienstoefeningen bij, naderden langzamerhand de plaats en vonden alle bescherming in den drost Tholinck, een neef des voorgaanden drossaards. Eerst in 1690 werd er eene schuurkerk binnen Zevenbergen gedoogd". Dit stemt vrijwel overeen met hetgeen het „Kort Verhael" bericht, n.l. dat onder het bestuur van den neef van Diderick Tholincx weer een pastoor in de baronie van Zevenbergen komt, die er de kerkelijke diensten doet, maar in het geheim, ver buiten de stad, in een schuur; hij vertoont zich weinig in het openbaar en gaat niet mee met begrafenissen. Wanneer men den drost er over aanspreekt, zegt hij: „Wat paep, ik weet van geen paep". De predikant en de kerkeraad moeten het aanzien, zonder dat zij er iets tegen kunnen doen. Maar geleidelijk werden in verloop van tijd de kerkelijke diensten al dichter bij de stad gedaan, nu eens in deze dan in gene hoeve, maar zoo heimelijk, dat Haar Ed. Gr. Mog. Gedeputeerden ter verpachting van de landsmiddelen bij hun komst in Zevenbergen niets kunnen bemerken van de aanwezigheid van den pastoor of de uitoefening van den Roomschen eeredienst, wijl de kerk (n.l. de vroegere schuurkerk) gesloten bleef en daarin geen dienst werd gedaan. Ook bleven niet, zooals vroeger steeds het geval was, de huizen en winkels op de katholieke heiligdagen gesloten,

In 168..[1]) sterft de bovengenoemde neef Tholincx en onder zijn opvolger, den nieuwen drost, komt de pastoor weer in Zevenbergen wonen, waar hij *„ook zijn kerk mag hebben"*, waarvoor een schuur werd gekocht en tot kerk ingericht, recht tegenover de gereformeerde kerk, alles buiten kennis van Haar Ed. Gr. Mog.

Volgens de opgave van Schutjes was pater Nic. v. Rijswijck opgevolgd door zijn ordebroeder Mathias de Backer, die op 12 Juni 1658 overleed. Onder hem schijnt er, ondanks

[1]) De schrijver van het „Kort Verhael" heeft blijkbaar het juiste jaar niet geweten.

de moeilijke omstandigheden, waarin de katholieken te Zevenbergen verkeerden, toch een vrij opgewekt godsdienstig leven te hebben geheerscht, zooals kan blijken uit de oprichting van de derde orde van St. Franciscus, waarvoor een aantal leden zich lieten inschrijven. Dit korte bericht van Schutjes wijst er wel op, dat de katholieken van Zevenbergen zich niet hadden laten afschrikken door de strenge maatregelen van de Staten en den Drost, Did. Tholincx. Dit wijst tevens op den onverflauwden en onvermoeiden ijver van de paters Franciscanen, om trots de vervolging geen middel onbeproefd te laten, om het katholieke geloof en het godsdienstig leven in Zevenbergen levendig te houden en te blijven aankweeken. — Pastoor de Backer werd opgevolgd door pastoor Joannes Tuldens, die 18 Maart 1668 overleed, terwijl diens opvolger, Paschalis Bollinck, reeds op 20 October van het volgende jaar 1669 te Zevenbergen stierf.

Den 10^{en} November van datzelfde jaar schreef pater Gaspar van de Leemputte in het trouwregister der parochie, dat hij als eerste Carmeliet na de Minderbroeders de zorg voor de parochie op zich nam. Evenmin als Schutjes iets mededeelt over de reden, waarom de Franciscanen de parochie Zevenbergen hebben opgegeven, hebben wij nadere gegevens dienaangaande kunnen verkrijgen. Hoogstens kunnen wij dan ook het vermoeden uitspreken, dat de Franciscanen gemeend hebben elders met meer vrucht werkzaam te kunnen zijn of de betrekkelijk weinig beschikbare werkkrachten noodig hadden in de zielzorg voor de parochies der Zuidelijke Nederlanden. — Het bovenstaande bericht is het eenige, dat Schutjes over het pastoraat van pater v. d. Leemputte mededeelt; en ook wij hebben geen nadere gegevens kunnen verkrijgen over den duur van zijn pastoraat en over de lotgevallen der parochie in dit tijdvak tot omstreeks 1715, waarin Schutjes melding maakt van den onder-pastoor Eliseus Faes, die tevens belast was met de zorg voor de parochie Standaardbuiten tijdens de ballingschap van den pastoor dier plaats, Jan de

Greef. Wel weten wij met zekerheid, voornamelijk uit de berichten in het „Kort Verhael", dat sinds het reeds vermelde feit, dat de pastoor weer in de stad zelve was teruggekeerd en de katholieken weer een schuilkerk aldaar „*mogten*" hebben, de katholieken ook weer vrijmoediger begonnen op te treden. Met opzet onderstreepte ik het woord „mogten", dat het „Kort Verhael" zelf gebruikt. Hierin toch meenen wij een onverdacht getuigenis te zien, dat de Zevenbergsche katholieken inderdaad van hoogerhand verlof hebben gekregen, om een eigen kerk te bezitten, natuurlijk zeer sober van inrichting en aanzien, zonder eenig uiterlijk vertoon of schijn van bedehuis, geen toren, geen kruis in top, geen hooge boogvensters, maar dan toch een kerk, niet meer dan een gewone boerenschuur, zooals Zevenbergen er zoo vele telde. Maar dit was voor de katholieken van Zevenbergen in de gegeven omstandigheden al veel, zeer veel waard, omdat dit tevens inhield, dat zij nu ook weer blijvend een pastoor in hun midden konden hebben, die hun kinderen in de geloofswaarheden onderrichtte, hun huwelijken inzegende, hun zieken en stervenden kon bijstaan en den lijken hunner dierbare overledenen den laatsten zegen der Kerk kon medegeven. Zij „mogten" hun kerk hebben, doch merkwaardig genoeg, zooals het „Kort Verhael" er onmiddellijk op laat volgen, „buiten kennis van Haar Ed. Gr. Mog." Als dit inderdaad het geval is, dan rijst vanzelf de vraag, van wie de katholieken van Zevenbergen dan wel verlof hadden gekregen, om weer een schuurkerk en een pastoor te hebben. Het „Kort Verhael" licht ons hieromtrent met geen enkel woord in, en wij kunnen ook slechts gissen, dat dit verlof mogelijk zal zijn gegeven door den heer of vrouwe van Zevenbergen door bemiddeling van den steeds nog katholieken Drost van Zevenbergen. Een andere verklaring voor dit feit hebben wij niet kunnen vinden.

Het was omstreeks het laatste decennium der 17e eeuw, dat de Zevenbergsche katholieken weer hun eigen kerk en eigen pastoor bezaten. Het spreekt van zelf, dat door dezen

toestand, waardoor Zevenbergen opnieuw een centrum bezat van geloofs- en godsdienstig leven, dat zich nu gemakkelijker kon ontplooien en uitbreiden, ook inderdaad het katholieke geloof en de eeredienst weer verrassend snel in bloei toenamen. Het „Kort Verhael", waaraan wij de hier volgende gegevens ontleenen, deelt dan ook op blz. 53 e.v. omstandig een aantal feiten mede, waaruit blijkt, dat „de pastoor en de katholieken.... steeds driester op(treden)".

1. Zij gaan openlijk en in grooten getale ter kerk en sluiten op de heiligedagen hun huizen en winkels, meer dan op de Zondagen.

2. Behalve het Bastiaens-gilde, dat aldaar reeds bestond, wordt er ook nog een bijen-gilde opgericht („ofschoon men van geen bijenhouders onder Zevenbergen en weet", voegt het „Kort Verhael" aan dit bericht toe). Sedert dien was het gebruik om de overleden gildebroeders in processie, voorafgegaan door het gilde-vaandel, en met trommelslag te begraven. Den avond te voren gingen de pastoor met de „quesels" (vermoedelijk bedoelt het „Kort Verhael" hiermede de zgn. Klopjes) en vrienden van den overledene naar het sterfhuis om daar te bidden. Den anderen morgen werd het lijk naar de kerk gebracht, waarbij de pastoor in de lijkstoet meeliep, „zelfs voor den Drost en Magistraet, alles even eens of men in Braband was".

3. Vooral sinds als pastoor in Zevenbergen is gekomen Johan van den Brande (over wien aanstonds nog nader wordt gesproken) is dit alles nog meer toegenomen. Het aantal katholieken werd aanmerkelijk grooter. De pastoor liet den kerkdienst eindigen tegelijk met dien der protestanten, wier kerk recht tegenover de roomsche schuurkerk stond, zoodat de protestanten moesten uitwijken voor de katholieken, die bovendien openlijk met hun kerkboeken en rozenkransen in de hand liepen.

4. Roomsche knechts en dienstboden, die bij de Gereformeerden dienden, maakten openlijk aan tafel hun kruis, en wanneer hun dit door hun meesters of meesteressen werd verboden, gaven zij ten antwoord, dat de pastoor hun dit gelast had en dat zij hun dienst zouden opzeggen, als zij het niet mochten doen.

5. Wanneer een roomsche jongeman of weduwnaar met een protestantsch meisje of weduwe trouwt, dan werden deze

laatsten op alle wijzen „door quellen, dreygen en slagen zelfs" gedwongen naar de roomsche kerk te gaan. Ook de voorkinderen van zoo'n weduwe, die in de Gereformeerde kerk waren gedoopt en in dien godsdienst groot gebracht, werden gedwongen naar de Roomsche kerk te gaan en werden verder katholiek opgevoed. Datzelfde geschiedde met kinderen uit een gemengd huwelijk, wanneer de protestantsche moeder was overleden.

6. Weezen van roomsche ouders mochten niet in het gereformeerde armen-weeshuis worden opgenomen, maar de pastoor dwong de familieleden deze kinderen bij hen in huis op te nemen. Waren deze hiertoe niet in staat, dan zeide de pastoor: „laet ze gaen bedelen, liever als dat ze voor eeuwig verdoemt zouden wezen, ziende op hunne Gereformeerde opvoeding". En wanneer kinderen van roomsche ouders in het gereformeerde weeshuis waren groot gebracht, dan werden zij, zoodra ze het weeshuis bij hun meerderjarigheid verlieten, met alle middelen weer in de katholieke kerk gebracht, een roomsche vrijer of vrijster werd voor hen gezocht en ze moesten weer roomsch worden.

7. Het was zelfs voorgekomen, dat men een kind van een gereformeerde moeder, dat, omdat het een meisje was, volgens de bij het trouwen aangegane belofte in de gereformeerde kerk gedoopt moest worden, door den pastoor of kapelaan liet doopen, terwijl de zusters van de moeder naar den predikant waren gegaan, om over den doop van het kind te spreken.

8. Aan dit alles is het toe te schrijven, zoo gaat het „Kort Verhael" verder, dat de katholieken „sedert 50 jaren" alhier zoo zijn toegenomen, dat het geheele platteland rondom Zevenbergen door de roomschen wordt „bezeten", en dat zij zelfs in de stad zoozeer de overhand hebben gekregen, dat alle handwerk, nering en koopmanschap in hun handen is. En de enkele weinige neringdoenden of ambachtslieden, die er onder de gereformeerden zijn, zullen spoedig verdwijnen, omdat de pastoor in zijn predikaties herhaaldelijk er op aandringt, dat de roomschen niet bij de gereformeerden hun inkoopen moeten doen of door hen werk laten verrichten.

Aan deze berichten, even zoovele klachten over het optreden der katholieken te Zevenbergen in dit tijdvak, wenschen wij, alvorens verder te gaan, de volgende opmerkingen toe te voegen. Vooreerst dienen wij in aanmerking te nemen,

dat deze berichten uitsluitend afkomstig zijn van de predikanten der Zuid-Hollandsche Synode, volgens wier opdracht het „Kort Verhael" is geschreven, en die deze op hun beurt hebben ontvangen van den predikant en den kerkeraad van Zevenbergen. Dit feit alleen geeft reeds aanleiding om de noodige reserve in acht te nemen bij de beoordeeling omtrent de volledige juistheid dezer mededeelingen, die vermoedelijk van eenzijdigheid en partijdigheid niet geheel zullen zijn vrij te pleiten. Vervolgens brengen wij in herinnering datgene waarop wij hierboven reeds hebben gewezen, n.l. de animositeit en wrijving welke er reeds vroeger bestond tusschen de overwegend katholieke bevolking van Zevenbergen en haar protestantsche mede-ingezetenen, die een kleine minderheid vormden. Ouderen van dagen herinneren zich nog levendig, hoe zelfs in onzen van zoo breeder opvattingen getuigenden tijd, vooral wanneer er zekere gebeurtenissen van politieken of staatkundigen aard op handen waren, de religieuse hartstochten dikwijls fel oplaaiden tot zelfs in de groote steden, maar vooral in de kleinere en plattelands gemeenten, en die aanleiding waren tot herhaalde wrijvingen en botsingen, al of niet gerechtvaardigde wederzijdsche beschuldigingen van min of meer bedekten godsdiensthaat en fanatisme. „L'histoire se repète", blijkt ook in dit opzicht zelfs nog in onze dagen een onveranderd adagium. Wij kunnen ons dus gemakkelijk en levendig voorstellen, hoe in die tijden van beroering en strijd tusschen twee godsdiensten en kerkelijke gezindten de onderlinge naijver en rivaliteit een voortdurende bron was van tweedracht en wederzijdsche beschuldigingen, van verkeerd begrepen en beoefenden geloofsijver. Deze omstandigheid moeten wij wel degelijk in acht nemen bij de beoordeeling dezer klachten van de Synode. Dit neemt echter niet weg, dat wij de feiten in het algemeen, afgezien van den vorm, waarin zij worden medegedeeld, als juist hebben te aanvaarden. Trouwens zij stemmen geheel overeen met de leer en praktijk der katholieken, vooral in die tijden van scherpe tegenstelling tusschen beide godsdiensten, ten opzichte

van hun verhouding tot en omgang met de protestanten. Daarbij lag het voor de hand, dat de Zevenbergsche katholieken, nu zij weer een kerk en pastoor in hun midden „mogten" hebben, van welke zijde hun dan ook hiertoe verlof was gegeven, de verworven vrijheid in haar overigens beperkten omvang hebben benut, om zoo goed mogelijk de praktijk van hun geloof en eeredienst naar ouden trant uit te oefenen en waar mogelijk in vroegeren luister te herstellen. Daarop wijst het sluiten hunner zaken en winkels ook op de katholieke heiligdagen, het plechtig begraven der gildebroeders met vaandel en trommelslag. Dat dit alles voor de gereformeerden in Zevenbergen minder aangenaam was en zelfs hun ergernis opwekte, kunnen wij van hun standpunt begrijpelijk achten, evenals zij zich er aan ergerden, dat de roomschen met hun kerkboek en rozenkrans in de hand des Zondags uit hun bedehuis kwamen. Doch dit behoefden zij toch niet zonder meer te beschouwen als een soort openlijke uitdaging van den kant der roomschen, zooals zij het blijkbaar opvatten. En al even begrijpelijk is het, dat de predikant en de kerkeraad met leede oogen zagen den mogelijk ook wel eens overdreven zielenijver van den pastoor en zijn parochianen, waar het betrof hun zorg, om de kinderen zooveel mogelijk voor het katholiek geloof te bewaren of te herwinnen, vooral die in een gemengd huwelijk of in het gereformeerde weeshuis waren opgevoed. Doch hiervan den katholieken een verwijt te maken zou alleen reden van bestaan hebben gehad, wanneer de protestanten zelve niet door het uiten van dergelijke klachten blijk hadden gegeven evenzeer de perken van den ijver voor het vrije evangelie te buiten te gaan.

Nogmaals, wij achten het feit van een min of meer ontactisch optreden van den kant der katholieken volstrekt niet uitgesloten en zullen dat ook i. c. allerminst verdedigen. Doch wij moeten een en ander beoordeelen niet naar den maatstaf en de zienswijze van onzen tijd, waarin over het algemeen ruimer opvattingen in dit opzicht heerschen, doch wij moe-

ten dit bezien in het licht der toenmalige omstandigheden en in het raam van dien veel bewogen tijd van dikwijls vinnigen strijd tusschen de belijders van beide godsdiensten, die beiden beweerden te strijden voor en daarom ook ieder voor zich opeischten de onbelemmerde en vrije belijdenis van hun geloof en uitoefening van hun eeredienst. Dat de protestanten van hun kant zich sterker wisten in dien eisch, verzekerd als zij waren van den machtigen steun hunner Synode en vooral van dien der Staten in Den Haag, gaf hun echter daarmede nog niet het recht een zelfden eisch te ontzeggen aan de katholieken, die op hun beurt alles in het werk trachtten te stellen, om het verloren terrein te herwinnen, te bewaren en uit te breiden onder dezelfde leuze van vrijheid van godsdienst en geweten.

Van de boven vermelde klachten verdient nog bizondere aandacht het bericht over de gilden. Met het „Bastiaens" gilde zal zeker wel bedoeld zijn het schuttersgilde met zijn patroonheilige St. Sebastianus. Wij weten immers, dat vroeger en ook tegenwoordig nog zeer vele steden en dorpen in Noord-Brabant in het bezit zijn van gilden of schutten. Een dergelijk gilde nu was ongetwijfeld dat hetwelk het „Kort Verhael" als Bastiaensgilde aanmerkt. Doch vreemder lijkt ons het bestaan in Zevenbergen van een bijengilde, vooral in verband met de opmerking, welke het „Kort Verhael" er aan toe voegt — en wij hebben geen reden deze opmerking in twijfel te trekken — dat er in geheel Zevenbergen geen bijenhouders waren. Daarom lijkt ons het vermoeden niet geheel ongegrond, dat de benaming „bijen" gilde een schuilnaam was voor een vereeniging van godsdienstige of kerkelijke strekking. En dan denken wij wel hoofdzakelijk aan de mogelijkheid, dat wij hieronder hebben te verstaan een vereeniging van zgn. leekenapostolaat, waarvan de leden de geestelijkheid der parochie, die zich toen over een vrij groot gebied uitgestrekte, bijstonden in de uitoefening der zielzorg. Zij zullen dan, evenals de klopjes toen in Brabant en elders, in tijden van vervolging zich

belast hebben met de taak de geloovigen aan te zeggen, waar en wanneer er ergens in de stad of omgeving de Mis zou worden opgedragen, of hen tijdig te waarschuwen voor een eventueele storing van de godsdienstoefening. Velen hunner zullen zich mogelijk belast hebben met catechismusonderricht aan de jeugd, met het bezoeken en verzorgen van armen en zieken. En in dit verband herinneren wij aan het bovenvermelde feit, dat in Zevenbergen door den Franciscaner pastoor Mathias de Backer de derde orde van St. Franciscus was opgericht, welke o.a. de armen- en ziekenverzorging aan haar leden aanbeveelt. De naam van „bijen" gilde zal dan, naar onze meening, gedoeld hebben op den ijver, waartoe de leden zich verplichtten om de geestelijkheid naar hun beste krachten en vermogen bij te staan in de uitoefening harer priesterlijke en herderlijke bediening. Wij herhalen echter, dat dit slechts een vermoeden is onzerzijds om een redelijke verklaring te geven voor het bestaan van een bijengilde zonder deze nijvere en nuttige diertjes.

Tenslotte verdient ook niet minder aandacht het bericht van het „Kort Verhael", dat in de laatste 50 jaren, dat is dan van omstreeks 1670 af, het aantal katholieken in Zevenbergen zóó sterk was toegenomen, dat de meeste winkelzaken en bedrijven in handen waren van de katholieken. Als wij ons nu herinneren, dat de paters Carmelieten in 1669 de zielzorg in Zevenbergen zijn begonnen, dan is dit bericht onmiskenbaar een loffelijk getuigenis voor den zielenijver dezer ordesgeestelijken, maar evenzeer ook van den geloofsijver der Zevenbergsche katholieken zelve.

Deze opbloei van het katholicisme in Zevenbergen, zoo gaat het „Kort Verhael" verder, maakte pastoor Johan van den Brande — (een) de(r) opvolger(s) van pastoor v. d. Leemputte — „zoo hoogmoedig", dat hij de schuur waarin tot nog toe dienst was gedaan, te slecht en te klein achtte en een nieuwe en grootere kerk wilde hebben, „genoegsaem in weerwil van zyn gemeente". Men liet de kerk vervallen,

zonder eenig herstelwerk eraan te doen. En des zomers, wanneer er veel arbeiders uit het land van Gulik naar Zevenbergen kwamen voor het oogstwerk, had men eenige menschen openlijk op straat vóór de kerk laten knielen „quanswys de kerk was ook te klein", zoodat men een grootere moest bouwen. Het gerucht hiervan ergerde predikant en kerkeraad, „dog zwegen stil".

Tenslotte ging de pastoor er dan ook toe over te onderhandelen met een weduwe, die een leeg erf bezat naast de schuur, waarin de pastoor dienst deed; maar zij wilde dit terrein niet afstaan dan tegen een prijs, dien de pastoor te hoog vond en daarop sprongen de onderhandelingen af. Op korten afstand van de schuurkerk lag echter een ander groot erf, lang 128 en breed 55 voeten; dat wist de pastoor te koopen met nog een strook grond er naast, lang $62^1/_2$ en breed $9^1/_2$ voet, dat als toegang van de straat af naar de kerk zou dienen, een slop, dat in de Molenstraat uitkomt. Deze beide perceelen werden den 15^{en} Mei 1719 aangekocht blijkens de navolgende akte uit het Vestboek van Zevenbergen (zie Bijlage XLIV). Daarbij verklaarde ten overstaan van Schepenen van Stad en Lande van Zevenbergen Cornelis Joachims „te vesten en erven", ten behoeve van Jan Gemeen, voor wien tevens „compareerde ende de veste verklaarde te accepteren" Monr. Govert Kerkers en Johannes Huismans, de boven reeds vermelde erven. De beide in de acte genoemde heeren waren kerkmeesters van Zevenbergen. Ook de Drost van Zevenbergen, Rudolf Bressy, was bij het passeeren der acte aanwezig. Zoodra deze overdracht had plaats gehad, liet men in *Den Haag* een teekening maken van de kerk, waarin zelfs plaats was opengelaten voor een eventueelen toren op de kerk. Vervolgens werden materialen aangekocht als hout, kalk, zand, steenen enz., die op de plaats, waar de kerk moest verrijzen, werden bijeengebracht, terwijl men ook reeds een aanvang begon te maken met balken, planken, stijlen en ander grof hout te korten en te behakken, „met woord, het wierd nu ernst werk".

Toen de kerkeraad van Zevenbergen deze toebereidselen voor den bouw zag, zond hij uit zijn midden drie afgevaardigden naar den Drost, om hem deze stoutigheid der roomschen onder het oog te brengen en tevens te wijzen op de ergernis, welke dit alles onder de gereformeerden teweeg bracht. De Drost werd tevens verzocht den bouw der nieuwe kerk te beletten of althans te verhinderen, dat de kerk „zoo opzigtelijk en zoo groot" zou gemaakt worden als de teekening uitwees.

Terwijl de katholieken bleven voortgaan met het bijeenbrengen en verwerken van de materialen voor de nieuw te bouwen kerk, had de kerkeraad de Classis van Zuid-Holland op de hoogte gebracht van wat er gaande was te Zevenbergen, welke op haar beurt haar gedeputeerden ter vergadering van de Synode te Breda gelastten de Synode van een en ander in kennis te stellen en alle mogelijke vlijt aan te wenden „daer zy het zoude menen te behooren" om den opbouw van deze groote en opzichtige kerk te weren. Ingevolge deze lastgeving wendden de gedeputeerden der Synode zich eerst tot den Raadpensionaris Heinsius en op diens aanraden met een request tot de Staten van Holland en Westfriesland alsmede tot de Raden en Rekenmeesters van den koning van Engeland Glor. Ged., als vertegenwoordigers van den minderjarigen heer van Zevenbergen, om tegen het bouwen der nieuwe kerk te protesteeren, „als een onderneminge alleen dienende tot vertoog van des pastoors trotsheid". Volgens den kerkeraad immers had de pastoor de tegenwoordige kerk met opzet verwaarloosd, zoodat de nieuwbouw tot gevolg had „uitputting van de paepse gemeente", want iedere parochiaan was getaxeerd voor hoeveel hij in den bouw moest bijdragen, („en 't was ongelofelyk" — aldus voegt het „Kort Verhael" er tusschen haakjes aan toe — hoe stout de invorderinge daer van geschiedde"), zoodat zelfs vele roomschen hun beklag er over hadden gedaan en zeiden, dat de oude kerk nog goed genoeg was.

Dit request had tot gevolg, dat Haar Ed. Mog. van den

Rade en Rekeninge in Augustus 1719 aan den Drost van Zevenbergen schriftelijk last gaven, dat hij den aanvoer van materialen moest doen ophouden en den bouw verhinderen. Doch de katholieken bleven ongestoord verder gaan. Opnieuw volgde een vertoog van de gedeputeerden der Synode bij genoemde Ed. Mog., waarop deze, thans echter aan den Burgemeester, het bevel gaven, dat hij moest zorg dragen voor onmiddellijke stopzetting van den bouw der nieuwe kerk. De burgemeester wilde mondeling „en op de minzaemste wijze" den pastoor hiervan in kennis stellen, doch deze laatste weigerde hem te woord te staan, zoodat de burgemeester toen genoodzaakt was het bevel van haar Ed. Mog. schriftelijk aan den pastoor te insinueeren. Aanvankelijk liet de pastoor zelfs ook toen nog eenige dagen voortgaan met het werk, doch in November 1719 werd de bouw stopgezet en bleef de pastoor in de oude schuur zijn dienst voortzetten, „ruim zoo stout als voorheen".

Waarschijnlijk daartoe aangemaand van hoogerhand, van zijn geestelijke overheid of van den Drost, om ernstiger moeilijkheden te voorkomen, wendde pastoor Van den Brande zich in het voorjaar van 1720 tot Haar Ed. Mog. van den Rade en Rekeningen met verzoekschrift „tot nodige reparatie van zyn oude schuur of kerk", waarin hij tot nu toe dienst had gedaan. De zoo juist aangegeven reden van dezen stap van den pastoor, achten wij redelijker en menschelijker dan die, welke de schrijver van het „Kort Verhael" hier den pastoor toedicht, waar hij zegt: „maer de paep kan zoo van zyn voornemen (n.l. om definitief den bouw stop te zetten) niet afstaen, en zyn grootsheid laten beteugelen".

Op 28 Mei 1720 ontving de pastoor op zijn verzoekschrift van genoemden Raad het navolgende antwoord, (zie Bijlage XLV). Daartoe gemachtigd door de hooge vorstelijke voogden over de nagelaten weezen van den Prins van Oranje en Nassau, gaven de leden van den Raad aan den suppliant toestemming, om aan de bestaande schuurkerk de noodige herstelwerken te laten verrichten, op voorwaarde echter dat

de schuur „zyne vorige groote en uiterlyk aensien" zou behouden. Tevens werd de rentmeester en secretaris van Zevenbergen, Dingeman Anemaet, gelast toe te zien, dat de supplianten „eenige vergrotinge of anderzins hier tegen komen te doen" en in dat geval den Raad daarvan in kennis te stellen.

Zoodra dit schrijven was ontvangen, ging de roep — aldus vervolgt het „Kort Verhael" — „men had nu consent van hoger hand om een nieuwe Kerk te bouwen en die te vergrooten". Opnieuw werden nu onderhandelingen aangeknoopt met de boven reeds vermelde weduwe van Laureys, die een erf bezat naast de bestaande kerk, ter breedte van 4 voet en lang 99 voet ten oosten langs de oude kerk, om dit terrein ook te benutten voor de nieuw te bouwen kerk. Deze onderhandelingen hadden het gewenschte gevolg, zooals blijkt uit de acten van landmeting en verkoop, welke laatste op 19 Augustus gepasseerd werd voor Drost en Schepenen van Zevenbergen, (zie Bijlage XLVI).

Reeds in het begin van Juni 1720 was men begonnen de oude schuurkerk af te breken, om een grootere te bouwen op het terrein van de vorige en het nieuw aangekochte, plus nog een erf of tuintje, dat achter de oude kerk lag, 15 à 16 voet lang en zoo breed als de vorige kerk, „zoo dat deze nieuwe kerk wederom zoo groot, als de eerste nieuwe kerk te voren gemeld, zouden geweest hebben, wierde aengelegt gelykse daer toe ook het vorige hout en materialen aenvoeren en gebruyken willen". Met den nieuwbouw werd in de maand Augustus begonnen.

Ondertusschen had de kerkeraad van Zevenbergen op 16 Juni aan de gedeputeerden der Classis kennis gegeven van de plannen van den pastoor en hun hulp verzocht tot tegengaan van den bouw. De gedeputeerden verwittigden op hun beurt de Synode, welke in Juli te Dordrecht vergaderde, van den bouw der nieuwe kerk te Zevenbergen. Na de gedeputeerden geprezen te hebben voor hun tot nu toe in deze aangelegenheid betoonden ijver, droeg de Synode hun op om op alle mogelijke wijze de plannen van den pastoor te

verhinderen. Opnieuw richtten de gedeputeerden zich met een request tot de Ed. Mog. Raden en Rekenmeesters, die daarop op 6 September 1720 het volgende appointement verleenden (zie Bijlage XLVII). Zij stelden het request der gedeputeerden met het daarbij gevoegde appointement van 28 Mei in handen van den Drost en van den rentmeester der baronie, opdat beiden zoo spoedig mogelijk aan den Raad nader bericht zouden zenden over deze aangelegenheid. Den Drost gelastten zij bovendien om „zonder eenig verzuim of oogluikinge" zorg te dragen, dat de hand werd gehouden aan den inhoud van het appointement van 28 Mei, dat het gebouw of de schuur, „gedient hebbende tot de paepse Kerk" haar vorige grootte en aanzien zou behouden. Bij absentie of verzuim van den Drost werd hiermede belast de bovengenoemde Rentmeester, aan wien copie van dit schrijven werd toegezonden.

De pastoor, die eveneens in kennis gesteld werd met den inhoud van dit schrijven, zweeg er op — aldus vervolgt het „Kort Verhael" — en ging ondertusschen „dapper voort met den opbou". De Drost echter richtte zich met een missive tot genoemde Raden, waarin hij beweerde dat men den bouw niet mocht tegengaan, omdat de nieuwe kerk niet grooter werd dan de oude. Tot staving zijner bewering voegde hij aan zijn missive toe een door zes deskundigen onderteekende verklaring van den volgenden inhoud (zie Bijlage XLVIII). Op een desbetreffend verzoek van den Drost van Zevenbergen, Rudolphus Bressy, verklaren Gelder Nieuwenhuizen, Martinus van Postel, Dionys Crillaerts, Jan van Hees, Jan Denis en Leendert Tolenaers, timmerlieden, dat zij hebben afgebroken „de vervallene, verrotte en irreparabele Schuure", die gediend had tot uitoefening van den roomschen godsdienst te Zevenbergen, waarbij zij bevonden hadden, dat het van de afbraak komende hout niet meer te gebruiken was voor nieuwbouw, maar is weggegeven voor brandhout, terwijl tijdens de afbraak een gedeelte van het gebouw was ingestort. Zij verklaren voorts, dat de afgebroken schuur „vier gebin-

ten" groot was, en dat de nieuwe schuur even groot werd en wel van hout, zonder steen- of metselwerk, „dan alleenlyk 't ondermetselen van de platen." Zes dagen hebben zij er aan gewerkt en nog vijf of zes dagen zullen zij noodig hebben, „en binnen dien in state zal zyn gebracht". Tenslotte verklaren zij reeds vele boerenschuren te hebben gemaakt, die wel meer dan 4000 gulden gekost hebben, terwijl deze voor kerk bestemde schuur nauwelijks 900 gulden zal kosten. — Deze attestatie, zoo zegt het „Kort Verhael", was een doorslaand bewijs, „hoe onbeschaemt de Papisten durven liegen, als het tot hun voordeel strekt (want alle deze getuigen waren paeps)". De schrijver gaat er niet verder op in maar constateert alleen „wat staet men maken moet op paepsgezinde getuigenissen, als zy in haer eigen voordeel getuigen".

Ook door dit tweede schrijven van den Raad liet de pastoor zich niet weerhouden om voort te gaan met den bouw der nieuwe kerk, die weldra onder de kap kwam — aldus vervolgt het „Kort Verhael". De kerk was niet alleen „zeer aenzienlijk hoog" en met pannen gedekt, terwijl de oude kerk een rieten dak had gehad, maar aan weerszijden, n.l. ten zuiden aan den weg, waar tevoren „niet een glas was geweest", en ten noorden aan den tuinkant waren nu „groote openingen, by wyze van kerkglazen; in plaets van vorige slegte glazen en ramen". Bovendien was er in het westen aan het eind der kerk „een considerabel uitstek" met gelijke groote kerkglazen, „daer men zeide dat het altaer zoude geplaetst worden". En met alle macht werd er gewerkt om den bouw te voltooien.

Toen de gedeputeerden ter Synode bemerkten, dat de beide aanschrijvingen der heeren van den Rade en Rekeninge niet het gewenschte gevolg hadden, wendden zij zich thans met een request tot de Gecomitteerde Raden der Staten van Holland en Westfriesland. Reeds den 25^{en} September werd dit request als volgt beantwoord, (zie Bijlage XLIX). De Gecommitteerde Raden droegen aan twee hunner leden, n.l. de heeren van den Bempden en Gordon, op de in het request vermelde aange-

legenheid te onderzoeken, degenen te hooren, die daarmede gemoeid zijn, en van hun bevindingen een rapport uit te brengen alsmede advies in deze te geven aan de Staten. Bovendien gelastten zij, dat de bouw der nieuwe kerk tot nader order moest worden stopgezet.

Door twee gedeputeerden der Synode werd dit schrijven op 1 October daaraan volgend te Zevenbergen gerechtelijk geinsinueerd aan den Drost en aan pastoor van den Brande. Middelerwijl was men met den bouw van de kerk zoover gevorderd, dat ze reeds was ingewijd en den naam had gekregen van Anna Catharina. Ook na bovengenoemde insinuatie liet de pastoor de kerk nog verder aftimmeren, totdat de openingen ten zuiden van den openbaren weg met planken werden dichtgemaakt, om in de kerk dienst te kunnen doen; „dog egter hield men des agtermiddags laet (van den dag der insinuatie?) daer mede op".

Krachtens de resolutie der Staten werden de Drost en de pastoor alsmede de gedeputeerden der Synode op den vastgestelden dag gedagvaard om voor de heeren Van Bempden en Gordon te verschijnen. De pastoor zelf verscheen niet, maar in zijn plaats verscheen met den Drost kapelaan Faes (zie hierboven). Beiden hielden „lang forte ferme staende", dat deze kerk niet grooter of anders was als de voorgaande, „en dat met zoo veel onwaerheden". Doch met de verscheidene authentieke stukken en vooral aan de hand van den plattegrond der nieuwe kerk toonden de gedeputeerden der Synode het tegendeel aan, „waer op de Capellaen eerst tot bekentenisse quam, en de Drossaert zeer beschaemt stond wegens zyne leugen". — Van dit verhoor brachten de beide gecommitteerden verslag uit aan de Gecommitteerde Raden en deze op hun beurt aan de Staten van Holland en Westfriesland, die naar aanleiding van het ingekomen rapport op 18 October 1720 de volgende resolutie namen (zie Bijlage L).

De resolutie begint met een kort resumé van den inhoud van het request der gedeputeerden der Synode van Zuid-Holland, die er op hadden gewezen, dat zich na de overgave

van Breda een roomsch priester in Zevenbergen had ingedrongen tegen de herhaalde bevelen van Haar Ed. Gr. Mog. in de jaren 1636, 1639 en 1640, en zich daar eenigen tijd had weten te handhaven. Doch nadien hadden de roomsche priesters hun dienst gedaan in een schuur buiten de stad. Maar sedert ongeveer 30 jaren waren zij weder in de stad, eveneens in een schuur. De papisten maakten zich daar aan verschillende buitensporigheden schuldig, o.a. doordat de leden van het bijen-gilde („voor eenige weinige jaren aldaer opgeregt") en van het Bastaens gild hunne dooden met vaandel en trommelslag begroeven; dikwijls gebeurde het ook, dat gereformeerde meisjes en weduwen, met roomschen getrouwd, door dreigen en slaan gedwongen werden naar de roomsche kerk te gaan. Vervolgens had de tegenwoordige pastoor, van den Brande, een begin gemaakt met het bouwen van een nieuwe kerk, ofschoon de bestaande schuur „volkomen in staet was", waarvoor de materialen grootendeels reeds ter plaatse waren aangevoerd en de pastoor zijn gemeentenaren tot een bepaald bedrag als bijdrage in de kosten van den bouw had aangeslagen. Wijl dit alles nu „strekken konde tot groot nadeel van Land en Kerk", verzochten de gedeputeerden aan de Staten, om den opbouw der gemelde nieuwe en grootere kerk te willen verhinderen.

In aanmerking nemende, dat de voornoemde pastoor niet alleen zonder kennis of permissie, maar zelfs tegen het bevel van de heeren van den Rade en Rekeninge, een nieuwe en veel grootere kerk met groote vensters heeft doen bouwen, besloten de Staten den pastoor te dagvaarden voor de Gecommitteerde Raden, om hem aldaar in presentie van den Drost van Zevenbergen alsmede van den Advocaat-Fiscaal en Procureur Generaal aan te zeggen en te gelasten, dat de nieuw gebouwde kerk te Zevenbergen binnen een maand „op zynen koste tot de gront toe" moest worden afgebroken. Wel werd hem bij deze resolutie gepermitteerd, om op den grond, waar de oude schuur gestaan had, een nieuwe te bouwen ten dienste van zijn gemeente, doch deze moest in

grootte, lengte, breedte, hoogte „en fatsoen" geheel gelijk zijn aan de oude. Voorts moest hij zijn gemeente waarschuwen, dat zij de lijken op geen andere wijze zouden begraven dan gelijk zulks in Holland gewoonte was. — Tevens werd den Drost gelast op een en ander een wakend oog te houden en desnoods daartoe den sterken arm te leenen, terwijl hij van tijd tot tijd den Procureur Generaal dienaangaande verslag moest uitbrengen. Laatstgenoemde werd bovendien gelast tegen de overtreders dezer resolutie een vervolging bij het Hof in te stellen. — De overige inhoud van het request zou door de Gecommitteerde Raden nader worden onderzocht.

Inderdaad werden kort daarna de pastoor en de Drost voor de Gecommitteerde Raden in Den Haag ontboden, waar hun werd aangezegd, dat de gebouwde nieuwe kerk binnen een maand moest worden afgebroken. De pastoor bleef echter, ondanks deze aanzegging, in zijn nieuwe kerk dienst doen, terwijl de Drost niets deed om dit te verhinderen of met behulp van den sterken arm de kerk af te breken. Zij lieten den gestelden termijn van een maand voorbij gaan, zonder dat er iets gebeurde; „en zal niet melden" — zoo voegt het „Kort Verhael" hier aan toe — „wat men ter verachtinge van haer Ed. groot Mog. Resolutie, hier ontrent dorst zeggen".

„Wilde nu den Souverein zich van den Pastoor in 't openbaer niet laten bespotten", zoo vervolgt het „Kort Verhael", dan moesten de Staten wel afdoende maatregelen nemen, om haar resolutie ten uitvoer te leggen, daar blijkbaar noch de pastoor noch de Drost dezen harden maatregel wenschten te volvoeren. Op order van het Hof van Holland kwamen dan ook op 14 Dec. 1720 de Advocaat Fiscaal en Procureur Generaal zelf naar Zevenbergen, lieten den pastoor gevangen nemen en naar de gevangenpoort in Den Haag vervoeren, waar hij eenige weken bleef opgesloten. Met behulp van soldaten uit het garnizoen te Klundert werd de nieuw gebouwde kerk op 17, 18 en 19 December tot den grond toe

afgebroken, met behoud van de materialen, „zoo veel als in zulk een haest heeft konnen geschieden". De Drost werd voor het Hof van Holland gedaagd, voor eenigen tijd in zijn ambt geschorst en evenals de pastoor veroordeeld tot een geldboete en de kosten van hun proces.

Na zijn gevangenschap keerde de pastoor aanstonds in Zevenbergen terug en begon op dezelfde plaats een nieuwe en „vry aanzienlyke" schuurkerk te bouwen, „waer van hy vrij vermetel zig heeft durven beroemen, dat hy nu een van den Staet gepermitteerde kerk hadde, &c."

„Dit wilden wy" — aldus besluit het „Kort Verhael" — „in deze tyd de wereld wel mededeelen, als *een deurslaande nieu bewys van de geest en stoutheit der Papen* [1]), om hun bygeloof en gezag, met veragtinge van alle orders, zelfs van den Souverein, in Holland uit te breiden en voort te zetten, met alles stoutelyk te ondernemen wat daer toe dient. En wanneer van de zyde der Gereformeerden alle devoiren worden aengewend om zulks eenigsints te stremmen, de papen eindelyk altoos daer uit eenig voordeel weten te trekken; en waertoe dit eindelyk uitloopen zal, zal de nakomelingschap, zorgen wy, te laet eerst merken! Dog Jehova make daer van eens een

EINDE

Het is uiteraard niet gemakkelijk, om deze berichten van het „Kort Verhael" over de gebeurtenissen op kerkelijk gebied te Zevenbergen in de jaren 1719 en 1720 in hun algemeenheid en in de verschillende onderdeelen op hun historische juistheid te beoordeelen. Ook hier geldt ten volle de opmerking, welke wij boven reeds plaatsten, dat al deze gegevens over den bouw der schuurkerk te Zevenbergen afkomstig zijn van een schrijver, die zijn werkje samenstelde in opdracht der Zuid-Hollandsche Synode. Dat deze van partijdigheid niet is vrij te pleiten, wordt o. i. reeds vol-

[1]) Cursiveering van het „Kort Verhael".

doende geaccentueerd door den vorm, waarin en den toon waarop hij zijn geschrift heeft bewerkt. Dit springt ook onmiddellijk in het oog, wanneer hij, na het uiten der acht door hem vermelde grieven tegen het optreden en de houding der katholieken te Zevenbergen in het begin der 18e eeuw, den loop der gebeurtenissen in verband met de afbraak der oude en den opbouw der nieuwe schuurkerk gaat verhalen. Hij begint dan met te insinueeren, dat het plan van den nieuwbouw niet anders was dan een uitvloeisel van den hoogmoed van pastoor Johan van den Brande, die de schuurkerk te klein achtte en een nieuwe en grootere wilde hebben, en dat nog wel „genoegsaem in weerwil van zyn gemeente". Die gedachte werd nog sterker en scherper uitgewerkt in het request, hetwelk de gedeputeerden der Synode van Zuid-Holland, na door den kerkeraad van Zevenbergen en de Synode van Breda ingelicht te zijn over de plannen van den pastoor van Zevenbergen, richtten aan de Staten van Holland en Westfriesland en de Raden en Rekenmeesters van den koning van Engeland, als bewindvoerders van den minderjarigen Prins van Oranje, den heer van Zevenbergen. In dit request achtte de Synode zich gerechtigd zonder eenigen schijn van bewijs te beweren, dat het bouwen van een nieuwe roomsche kerk te Zevenbergen een onderneming was, „alleen dienende tot vertoog van des pastoors trotsheid", alsmede „tot uitputtinge van de paepse gemeente". Immers, zooals de Synode had vernomen, had de pastoor tot dat doel al zijn parochianen gedwongen, naar draagkracht bij te dragen in de kosten van den bouw der nieuwe schuurkerk. Tusschen haakjes wordt dan nog daarbij gevoegd, dat het „ongelofelyk" was, „hoe stout de invorderinge daer van geschiede". Zoo erg zou zelfs de pressie van den pastoor in dezen zijn geweest, dat vele roomschen daarover hun beklag hadden gedaan met de verklaring, dat de oude kerk nog goed genoeg was.

Tegenover deze sterk tendentieus gekleurde beweringen mogen wij vooreerst wel als vaststaand aannemen, dat de

plannen tot den bouw eener nieuwe kerk zeker niet hun grond zullen hebben gevonden in den hoogmoed van pastoor van den Brande. Want indien men zich een oogenblik onbevooroordeeld indenkt in de kerkelijke en voor de katholieken vooral zoo moeilijke staatkundige toestanden dier dagen, zou het van den kant van den pastoor getuigd hebben van verregaande roekeloosheid en onverantwoordelijkheid, indien dit plan bij hem was opgekomen uitsluitend uit eigen aandrift, zonder daarin van te voren zijn kerkelijke overheid noch zijn parochianen te hebben erkend en gekend. De pastoor immers wist maar al te goed, voorgelicht door de ervaring zijner voorgangers in het pastoraat te Zevenbergen, van hoe groot belang het was voor het katholieke geloof en den eeredienst, voor de parochie en zijn parochianen alsook voor zijn eigen persoon, om in doen en laten, vooral in zijn openbaar optreden, steeds de grootste omzichtigheid in acht te nemen en niet noodeloos en roekeloos in gevaar te brengen het weinige — i. c. het bezit eener eigen schuurkerk of kerkschuur — wat zij met veel moeite en dikwijls ten koste van vele en groote offers hadden weten te bereiken. Die ervaring had hem ook geleerd, dat het voor het behoud van het katholieke geloof en voor de katholieken van groot gewicht was, om de gevoelens der protestanten niet noodeloos te kwetsen. Wij kunnen op geen enkelen grond aannemen, dat pastoor van den Brande met de lessen van het zoo zware en moeilijke verleden voor oogen zoo onvoorzichtig en ontactisch zou zijn geweest bij zijn voorgenomen plannen tot den bouw eener nieuwe kerk, ook niet tegenover zijn parochianen. Als er ooit een tijd is geweest, waarin het saamhoorigheidsgevoel tusschen parochianen en geestelijkheid, waar het gold de geestelijke en stoffelijke belangen der parochie te bevorderen, groot en innig is geweest, dan was dat zeker wel in die eeuwen van druk en vervolging, in deze periode van schuil- en schuurkerken. Toen was men zich nog veel meer, dan zulks in onze dagen veelal het geval is, er van bewust, dat eenheid en saamhoorigheid tusschen

geestelijken en geloovigen de onmisbare grondslag is voor de bereiking van het gemeenschappelijk doel: de bevordering van het geestelijk en stoffelijk welzijn der parochie. Vandaar dan ook dat de onbewezen bewering van het „Kort Verhael", als zou de pastoor zijn plannen tot den bouw eener nieuwe kerk hebben doorgezet tegen den wil zijner parochianen, ons ten eenenmale in strijd lijkt met de werkelijkheid. Ditzelfde geldt ook voor die andere bewering als zouden de parochianen met tegenzin en slechts daartoe door den pastoor gedwongen de hun gevraagde bijdragen in de kosten van de nieuwe kerk hebben opgebracht. Wij achten het natuurlijk niet uitgesloten, dat de een of andere katholiek van Zevenbergen, om welke reden dan ook, te recht of ten onrechte, zich bezwaard zal hebben geacht door de hem toegewezen bijdrage voor den bouw en dat deze of gene daarover misschien zelfs zijn misnoegen tegenover zijn protestantsche stadgenooten zal hebben te kennen gegeven met de bewering, dat de oude kerk nog wel bruikbaar was. Doch dat een dergelijk bezwaar en een dusdanige klacht door vele roomschen zal zijn geuit, zoals het „Kort Verhael" zonder meer insinueert, achten wij zonder nader bewijs vrijwel uitgesloten.

Daarbij komt tenslotte nog deze overweging, welke o. i. iedere tegenovergestelde bewering van het „Kort Verhael" tot een onwaarheid stempelt, dat n.l. pastoor van den Brande de plannen tot den bouw eener nieuwe kerk nimmer zou hebben overwogen zonder voorafgaand overleg met zijn kerkbestuur of de notabelen zijner parochie, noch en vooral zonder voorafgaand beraad en uitdrukkelijk verlof van zijn kerkelijke overheid, i.c. den provinciaal der Carmelieten of den Vicarius Apostolicus van Den Bosch. Als deze laatsten ook maar in het minst vermoed zouden hebben, dat het plan tot bouwen eener nieuwe kerk alleen zou zijn voortgekomen uit hoogmoed van pastoor van den Brande, zonder eenige werkelijke noodzaak, dan zou hij dat plan nooit hebben kunnen uitvoeren om de eenvoudige reden, dat zijn superieuren hem dit onmogelijk zouden hebben gemaakt door een overplaatsing naar

elders. — Deze overweging geeft dan ook wel de voornaamste reden, waarom wij het voor zeker kunnen houden, dat pastoor van den Brande tot den bouw eener nieuwe kerk had besloten enkel en alleen, omdat dit in de gegeven omstandigheden noodzakelijk was 1°. door den gestadigen groei van het aantal parochianen, 2°. door het verval van het in gebruik zijnde gebouw.

Wat het eerste punt betreft herinneren wij aan hetgeen het „Kort Verhael" dienaangaande zelf mededeelt. Onder n°. 3 der bovengenoemde klachten verklaart de schrijver, dat sinds de komst van pastoor van den Brande (d.i. ± 1715) het aantal katholieken in de stad en baronie van Zevenbergen aanmerkelijk grooter was geworden, zoo sterk zelfs, zooals in n°. 8 met nadruk wordt gezegd, dat vanaf het jaar 1690 — waarop de schuurkerk door de katholieken in gebruik werd genomen — het aantal roomschen in die mate was toegenomen, dat het heele platteland rondom Zevenbergen door hen werd „bezeten", en dat zij ook in de stad zoozeer de overhand kregen, dat alle handwerk, nering en koopmanschap in hun handen was. Dat tengevolge dezer toename van het aantal katholieken de voor ongeveer 30 jaar in gebruik genomen schuurkerk veel te klein werd, valt gemakkelijk te begrijpen. Dit wordt o.a. merkwaardig geïllustreerd door het feit, hetwelk het „Kort Verhael" mededeelt, dat in den zomer, wanneer er vele arbeiders uit het land van Gulik naar Zevenbergen kwamen om den oogst te helpen binnenhalen, een aantal menschen buiten op de straat vóór de kerk moest blijven, daar er binnen geen plaats meer voor hen was om de Mis bij te wonen. De bewering van het „Kort Verhael", als zou men — en hiermede wordt dan ongetwijfeld de pastoor bedoeld — dit met opzet hebben gedaan, om aan iedereen te laten zien, dat de kerk veel te klein was, kunnen wij op de bovengenoemde gronden even beslist afwijzen. Ook hierdoor wordt o.i. afdoende aangetoond, dat een vergrooting van de kerk alleszins noodzakelijk was.

Boven citeerden wij reeds de betreffende berichten van het

„Kort Verhael", volgens hetwelk de pastoor de kerk met opzet verwaarloosde en liet vervallen zonder er eenig herstelwerk aan te verrichten. Wijl ook deze bewering met geen enkel bewijs wordt gestaafd, kunnen wij ze moeilijk als historisch juist aannemen en moeten wij ook hier op grond van de boven uiteengezette overwegingen als zeker vaststellen, dat deze beschuldiging aan pastoor van den Brande niet kan worden aangewreven. Dat hij geen pogingen zal hebben aangewend om de oude schuurkerk, die al meer in verval geraakte, te herstellen zal hij ongetwijfeld hebben gedaan op advies van deskundigen, die na een grondig ingesteld onderzoek tot de bevinding waren gekomen, dat de toestand der kerk van dien aard was, dat herstel uitgesloten was.

En hiermede komen wij vanzelf op de bewuste verklaring van de zes deskundige timmerlieden uit Zevenbergen, welke wij boven reeds bespraken. Daarin verklaarden zij o.m., dat tijdens het afbreken van de oude schuurkerk zelfs een gedeelte van het gebouw was ingestort, alsmede dat de materialen zóó vergaan waren, dat ze niet meer voor den nieuwbouw konden dienen en voor brandhout waren weggegeven. Het is te begrijpen, dat de schrijver van het „Kort Verhael", gezien zijn gezindheid en houding tegenover alles wat van den kant der roomschen kwam, deze verklaring aanvoert als een bewijs, „hoe onbeschaemt de Papisten durven liegen, als het tot hun voordeel strekt". En het bewijs wordt daaraan onmiddellijk tusschen haakjes toegevoegd: „want alle deze getuigen waren paeps". Op een dergelijken grond een op uitdrukkelijke last van den Drost afgelegde authentieke verklaring als onwaarheid bestempelen, pleit zeker niet voor een onpartijdig oordeel in zulk een belangrijke aangelegenheid. Daarbij moeten wij niet over het hoofd zien, dat de Drost deze verklaring had laten opstellen om te dienen als bewijsstuk bij de missive, welke hij zond aan de Raden en Rekenmeesters van den koning van Engeland in antwoord op hun boven besproken schrijven van 6 September 1720. Het zou toch zeker getuigd hebben van gemis aan verantwoordelijk-

heidsbesef — om geen sterker uitdrukking te bezigen — van den kant van den Drost, wanneer hij zijn gezag en invloed zou hebben geleend voor het sanctionneeren van een aperte onwaarheid. Daarom vooral moeten wij bedoelde verklaring ook als overeenkomend met de volle waarheid en de harde werkelijkheid aannemen.

Een ander belangrijk punt, hetwelk met het voorafgaande nauw verband houdt, betreft het feit, dat de Synode zich misschien nog wel zou verzoend hebben met den bouw eener nieuwe roomsche schuurkerk te Zevenbergen, als deze maar niet zooveel grooter en aanzienlijker van uiterlijk zou zijn geworden als de oude kerk. Doch alvorens dit punt nader te bespreken willen wij eerst de vraag beantwoorden, of de pastoor van Zevenbergen ook verlof had van hoogerhand, d.w.z. van de Heeren in Den Haag of van den heer van Zevenbergen om een kerk te bouwen. — Boven zagen wij reeds, dat het „Kort Verhael" zelf verklaart, dat de katholieken van Zevenbergen omstreeks 1690 hun eigen kerk „mogten" hebben. Wij kunnen hier in het midden laten de kwestie, van welken kant hun dit verlof was gegeven, om alleen den nadruk te leggen op het constateeren van het feit, dat hun die toestemming blijkbaar door de bevoegde autoriteiten was verleend, wijl de pastoor immers in het tegenovergestelde geval niet ongemoeid in Zevenbergen had kunnen blijven en de kerk zeker van hoogerhand gesloten zou zijn. Op grond nu van dit eenmaal gegeven verlof achtte de pastoor zich gerechtigd de bouwvallige schuurkerk, die veel te klein was geworden en blijkens de verklaring van vakkundigen niet meer gerestaureerd kon worden, af te breken en door een nieuwe te vervangen, een en ander met goedkeuring van de overheid.

In verband met dit laatste moeten wij hier nog met bizonderen nadruk de aandacht vestigen op het volgende belangrijke feit. Het „Kort Verhael" zelf vermeldt n.l., dat na het aankoopen van den benoodigden grond, in *Den Haag* een teekening werd gemaakt van de nieuw te bouwen kerk.

Niet zonder reden meenen wij dit bericht te moeten accentueeren, omdat het o. i. een beteekenis heeft, welke het „Kort Verhael" al of niet met opzet verzwijgt. Waarom immers moest deze teekening in Den Haag worden gemaakt? Het betrof hier toch slechts een ontwerp voor een eenvoudige boerenschuur, welke als kerk zou worden ingericht. Daarvoor behoefde pastoor van den Brande zich niet te wenden tot deskundigen in Den Haag, wijl de vaklieden in Zevenbergen zelf bekwaam genoeg waren om een teekening te ontwerpen van een schuur, zooals zij er — volgens hun eigen verklaring, en nog wel veel kostbaardere — zoovele in de stad en omgeving hadden gebouwd. Wij meenen dan ook uit dit bericht te mogen opmaken, dat het hier niet ging om het *ontwerpen* van een bouwplan in Den Haag, maar om het verkrijgen, van de bevoegde instanties aldaar, van de *goedkeuring* op de in Zevenbergen ontworpen teekening. Pastoor van den Brande zal zeer terecht hebben ingezien, dat het vooral in de gegeven omstandigheden voor zijn parochie zoowel als voor hem zelven van het hoogste gewicht was, dat hij, alvorens tot definitieven bouw over te gaan, de plannen en teekeningen der kerk eerst onderwierp aan de goedkeuring en toestemming van de hooge overheid in Den Haag, om daardoor gewaarborgd te zijn geen tegenwerking te zullen ondervinden straks bij den bouw. Eerst nadat hij van deze goedkeuring verzekerd was, is hij begonnen met het doen aankoopen, bijeenbrengen en gereed maken van de voor den nieuwbouw benoodigde materialen, waarna hij met den bouw liet beginnen, toen hij ook van de heeren van den Rade en Rekeninge toestemming daarvoor had ontvangen.

Met deze veronderstelling achten wij niet in strijd het feit, dat de Staten later toch bevel hebben gegeven tot afbraak der nieuw gebouwde kerk. Want bij het voorleggen van het bouwplan ter goedkeuring zal men in Den Haag alleen of hoofdzakelijk er op gelet hebben, of deze roomsche schuurkerk niet te „opzichtig" werd, d.w.z. of zij vrij was van alle

openlijke „paepsche" smetten, als boog- of toogvensters, kruisramen, event. torentjes of pinakeltjes enz., i.e.w. of het een doodgewone schuur was zooals alle andere boerenschuren in Holland en Brabant. Over de grootte zal men zich daar aanvankelijk niet bezorgd hebben gemaakt, of zoo daarnaar gevraagd is, de verzekering hebben gekregen, dat de nieuwe schuur niet grooter werd dan de oude — een kwestie, welke aanstonds ter sprake komt. Doch zoodra de heeren in Den Haag er van in kennis waren gesteld, zoowel door de Zuid-Hollandsche Synode als door de voogden van den heer van Zevenbergen, dat de nieuwe kerk grooter dan de oude werd, hebben zij aanstonds stelling genomen tegen de aanmatiging der katholieken van Zevenbergen met het uiteindelijke bekende gevolg.

Zooals wij boven reeds bespraken, had pastoor van den Brande, vermoedelijk op een desbetreffende wenk zijner kerkelijke overheid, na de voorbereidende werkzaamheden voor den nieuwbouw te hebben gestaakt, zich in het vroege voorjaar van 1720 gewend tot de heeren van den Rade en Rekeninge in Den Haag met een verzoekschrift, om hem verlof te geven aan zijn in staat van verval verkeerende kerk de noodige herstelwerken te verrichten. Eerst op 28 Mei van dat jaar werd hem dat verlof ook inderdaad gegeven, zoodat hij dus ook van die zijde in principe geen tegenwerking had te duchten. Doch wij zagen tevens, dat genoemde heeren aan dit verlof de uitdrukkelijke voorwaarde hadden verbonden, dat hij zijn kerk mocht herstellen *„mits behoudende zijne vorige grootte en uiterlijk aensien"*.

Voorzoover wij nu uit de beschikbare gegevens kunnen opmaken, meenen wij te mogen besluiten, dat de noodlottige afloop van den bouw der nieuwe schuurkerk is toe te schrijven aan het niet of althans niet genoeg in acht nemen der laatste voorwaarde. Doch ook hierbij heeft de pastoor ongetwijfeld niet te kwader trouw, nog minder „hoogmoedig", doch volkomen te goeder trouw gehandeld. Verzekerd immers als hij was van de toestemming der bevoegde overheid

om zijn kerk te herstellen, stond hij bovendien voor het feit, dat de kerk niet meer te herstellen was en bij het sloopen zelfs gedeeltelijk was ingestort. Tevens maakte de uitbreiding, welke zijn parochie in den loop der jaren had ondergaan, een uitbreiding, welke in de naaste toekomst zeker nog zou toenemen, het voor hem noodzakelijk een grootere schuur te bouwen. Met het oog daarop was dan ook een aanmerkelijk stuk grond bij het bestaande terrein aangekocht. Deze omstandigheden in aanmerking nemend zal pastoor van den Brande gemeend hebben gerechtigd te zijn een kerk te bouwen, die aan meer geloovigen plaats kon bieden dan de oude. Want dat de nieuwe schuurkerk inderdaad grooter was dan de oude, blijkt uit een merkwaardige aanteekening van Knuttel in zijn a.w. dl. II, blz. 72, noot 1. Hij deelt daar n.l. mede, dat in het archief van Hoornbeek in het Rijksarchief te 's-Gravenhage een request berust van den pastoor van Zevenbergen, *Ign(atius)* [1]) van den Brande, waarin wordt bevestigd, dat de oude kerkschuur verrot en vergaan en door een nieuwe vervangen was. De nieuwe was *veel grooter* dan de oude, maar lager en zonder groote vensters; de bouw had plaats gevonden met toestemming der voogden over de weezen van den prins van Oranje. Het request — zoo vervolgt Knuttel t.a.p. —, dat onderteekend is door 2 schepenen en een timmerman, alle drie Hervormden, is van 1720. Het moet dan zijn opgesteld en verzonden na 18 October, den datum van de resolutie der Staten, waarbij deze gelastten de nieuw gebouwde kerk te doen afbreken. Immers de pastoor verzoekt daarin, dat in plaats van geheel afbreken der nieuwe kerk genoegen zal worden genomen met het terugbrengen tot de grootte der vorige kerkschuur. Wij weten reeds, wat het antwoord der Staten op dit verzoekschrift is geweest.

---

[1]) Zooals wij hiervóór meermalen konden opmerken, geeft het „Kort Verhael" als voornaam van pastoor van den Brande op: *Iohan,* terwijl hij hier *Ignatius* wordt genoemd. Wij achten het niet onwaarschijnlijk, dat de laatste voornaam de kloosternaam van den pastoor was.

Alvorens onze eindconclusie in deze aangelegenheid samen te vatten, moeten wij hier nog even terugkomen op de boven reeds besproken verklaring, afgelegd door de zes Zevenbergsche timmerlieden, dat de nieuw gebouwde schuurkerk *niet grooter* was dan de oude en was opgetrokken op den *eigen grond*. Hoe kunnen wij deze verklaring in overeenstemming brengen met het zoo even besproken verzoekschrift van pastoor van den Brande, waarin wordt verklaard, dat de nieuwe kerk *veel grooter* was dan de oude? De eenig mogelijke oplossing ligt dunkt ons in het aannemen van deze mogelijkheid, dat inderdaad beide kerken even groot waren wat betreft hun *oppervlak*, hun *kubieken inhoud*. Immers de nieuwe kerk was wel grooter, d.w.z. *langer*, doch tegelijkertijd *lager* dan de oude. En dat zij op den *eigen grond* als de vorige gebouwd was, is eveneens te verklaren in dezen zin, dat de nieuwe schuurkerk ook was opgetrokken op *denzelfden grond*, waarop de oude kerk had gestaan, en welke het *eigendom* was van de katholieke gemeente van Zevenbergen.

Alleen door het aannemen van deze juridische spitsvondigheid of — zoo wij het misschien mogen uitdrukken — deze „pia fraus" van den pastoor — hem ongetwijfeld ingegeven door zijn verlangen, een ook voor de toekomst berekend geschikt kerkgebouw te hebben voor zijn parochianen — kunnen wij hem van eventueele smet van opzettelijk bedrog zijner wereldlijke overheid vrijpleiten. Doch laten wij er onmiddellijk aan toevoegen, dat we tot deze eindconclusie alleen gekomen zijn onder de uitdrukkelijke conditio sine qua non, dat de desbetreffende berichten van het „Kort Verhael" historisch volkomen betrouwbaar en in alle opzichten juist zijn.

Dan wordt ons echter tevens duidelijk, dat de autoriteiten in Den Haag zich door deze spitsvondigheid niet hebben laten bewegen tot een milder en gematigder uitspraak over het lot der nieuwe kerk. Zelfs de laatste poging door den pastoor gedaan, om het met zooveel zorg en moeite tot stand

gebrachte werk te redden, om een wijziging in het harde vonnis te bewerken, kon geen indruk meer maken op de heeren in Den Haag, zoodat in de donkere dagen van 17-19 December 1720 het nieuwe bouwwerk bezwijken moest onder de meedoogenlooze mokerslagen der soldaten van het garnizoen te Klundert.

Door zijn gevangenneming en vervoer naar Den Haag op 14 December werd den ijverigen herder, — die in deze aangelegenheid bij zijn prijzenswaardigen „zelus" de daarbij vereischte „sapientia" mogelijk een oogenblik uit het oog verloren schijnt te hebben — het verdriet bespaard zelf getuige te moeten zijn van dit vandalenwerk, dat aan zijn met zooveel zweeten en zwoegen opgetrokken kerkje werd voltrokken. Een oogenblik zal hij vermoedelijk wel bij zijn terugkomst in Zevenbergen met bloedend hart en met tranen in de oogen hebben aanschouwd de gapende ruimte, waar eens zijn kerk stond. Maar zeker heeft hij niet geaarzeld, om aanstonds weer met nieuwen moed te beginnen aan een andere, even groote en onaanzienlijke schuur als waarmede hij zich voordien had moeten behelpen. Want één lichtpunt was den geslagen herder overgebleven: hij had van de Staten uitdrukkelijk verlof gekregen, om een nieuwe, even groote schuur te bouwen op denzelfden grond, waarop de oude vervallen schuur had gestaan. Daarvoor kon ongetwijfeld aanstonds het materiaal van de gesloopte kerk gebezigd worden, zoodat hij dus binnen betrekkelijk korten tijd weer in het verheugend bezit van een kerk zou zijn. Wij vinden immers niet vermeld, dat de materialen van de afgebroken kerk door de Staten in beslag zijn genomen.

In zooverre hadden de heeren in Den Haag zich na het voorgevallene te Zevenbergen toch nog vrij toegevend en mild betoond jegens den schuldigen pastoor. En deze zal op zijn beurt uit dit droeve voorval de les hebben getrokken — jammer genoeg met schade en schande! — dat er zelfs bij den grootsten zielenijver voor een katholieken herder in die

dagen niet te spotten viel met de resoluties der heeren Staten. En ook zijn opvolgers in het pastoraat te Zevenbergen hebben ongetwijfeld deze gevoelige les ter harte genomen en in het vervolg nog meer omzichtigheid in acht genomen, in het vaste vertrouwen, dat na korter of langer tijd betere dagen voor de katholieken zouden aanbreken. Zij wisten bovendien maar al te goed, dat de gereformeerde predikant en de kerkeraad van Zevenbergen al hun doen en laten met argusoogen gadesloegen en evenals in het verleden ook in de toekomst iedere „paepsche stouticheid" via de Zuid-Hollandsche Synode in Den Haag bekend zouden maken. Dat hun van dien kant een voortdurend gevaar dreigde, blijkt wel het sprekendst uit het werkje, waarmede wij ons in deze monographie voortdurend hebben moeten bezighouden, het befaamde „Kort Verhael". Dit beruchte geschrift met zijn wijdloopigen titel verscheen in het jaar 1726, toen de gebeurtenis van de kerkafbraak te Zevenbergen nog versch in het geheugen lag bij katholieken en protestanten. Terecht mogen wij dit werkje beschouwen als een uitdaging en waarschuwing tevens van den kant der predikanten aan de katholieken van Zevenbergen vooral, maar ook aan die van het heele gebied der Republiek. Het publiceeren dezer uitgave had blijkbaar geen ander doel dan de anti-katholieke hartstochten fel te doen oplaaien; een reden te meer voor de Zevenbergsche katholieken in het bijzonder, om alles te vermijden wat de tegenstellingen nog scherper kon doen toespitsen.

Ook in Den Haag hebben ongetwijfeld de autoriteiten nog langen tijd met een zekere bezorgdheid het optreden der katholieken in Zevenbergen gadegeslagen. Dit meenen wij o.a. bevestigd te zien door het merkwaardige feit, hetwelk ons bekend is door een aanteekening van Knuttel in zijn a.w. dl. II, blz. 157, noot 2. Daarin deelt hij mede, dat in een resolutie van de Gecommitteerde Raden van 12 Augustus 1740 geweigerd werd de toelating van den Karmelieter pater Ant. Audigié als pastoor van Zevenbergen, waar hij sedert 1724 kapelaan was. Wat de reden van deze weigering is geweest, vermeldt

Knuttel niet en hebben ook wij niet met zekerheid kunnen achterhalen. Wij meenen echter allen grond te hebben voor de veronderstelling, dat de Staten niet langer hun toestemming hebben willen geven voor een religieus, die tevens vreemdeling was, als pastoor te Zevenbergen. Want na 1740 is de parochie Zevenbergen weer in handen gekomen van de saeculiere geestelijken afkomstig uit Holland en het tegenwoordige Noord-Brabant.[1])

* *
*

[1]) Het bovenstaande was reeds geschreven, toen mij van bevriende zijde werd gewezen op de volgende merkwaardige aanteekeningen over de geschiedenis der parochie Zevenbergen, medegedeeld in de *Bijdragen v. d. Geschiedenis v. h. Bisdom Haarlem.* — In dl. XIV, blz. 98 deelt pater v. Lommel S. J. mede, dat op een desbetreffende missive van de Gecomm. Raden der Staten van Holland en West-Vriesland door den toenmaligen Drost van Zevenbergen, J. Oenen, werd bericht, dat zich aldaar in 1730 ophield als pastoor Adalbertus de Saert en als kapelaan Ant. *Oudengier* (bedoeld wordt: Audigié). Hij verklaart tevens, dat beiden niet de jansenistische richting zijn toegedaan. — In dl. XXII van genoemde Bijdragen publiceerde Dr. W. P. C. Knuttel een „Lijst van op de Katholieken betrekking hebbende resoluties van Gecomm. Raden van Hollands Zuider-Kwartier, 1730—1795." Hierin is over de parochie Zevenbergen op blz. 64—65: het volgende opgeteekend.

„*Zevenbergen.* — 12 Aug. 1740. Anth. Audigié, Karmelieter monnik, had verzocht toegelaten te worden tot pastoor, na sedert 1724 als kapelaan werkzaam te zijn geweest. Den 9 Nov. 1730 had hij den eed gedaan en het formulier van 21 Sept. 1730 onderteekend. Gecomm. Raden weigerden de toelating als in strijd met het plakkaat van 1730, dat geen regulieren of vreemdelingen als priesters gedoogde. Audigié mocht echter bij provisie als kapelaan werkzaam blijven. Tevens werd aan een commissie opgedragen te onderzoeken of regulieren, die reeds vóór 1730 als kapelaan werkzaam waren, na onderteekening van het formulier en na aflegging der belofte, in functie mochten blijven. — 11 Juli 1766: Verlof tot vergrooting en vernieuwing van de kerkschuur. — 9 Dec. 1766: Verlof om tijdens de verbouwing kerk te houden op het erf van G. de Kok. — 11 Sept. 1767; De verbouwing der kerk goedgekeurd. — 20 Sept. 1771, 12 Aug. 1785: Verlof voor een kapelaan. — 4 Aug. 1783: Admissie van A. v. Iersel als pastoor. — 26 Aug. 1795: Verlof voor een kapelaan."

Hiermede wordt onze boven uitgesproken veronderstelling omtrent de reden, waarom het verzoek van pater Audigié, om als pastoor van Zevenbergen te worden toegelaten, werd geweigerd, overtuigend bevestigd. — Vervolgens trekt ook onze bijzondere aandacht het feit, dat de door pastoor van den Brande in 1721 gebouwde kerkschuur na 45 jaren reeds veel te klein was geworden, een bewijs van de gestadige ontwikkeling en snellen groei der parochie. — Tenslotte, het verlof van een kapelaan in 1771 betrof Arnoldus van Iersel, die in 1783 bij den dood van pastoor Petrus Govaers diens opvolger werd

Met deze mededeeling meenen wij onze studie over de parochie Zevenbergen te kunnen besluiten, voor de verdere geschiedenis gedurende de 18e en het begin der 19e eeuw verwijzend naar hetgeen Coppens en Schutjes t.a.p. daaromtrent mededeelen. Slechts wilden wij nog opmerken, dat uit de laatst beschreven gebeurtenissen te Zevenbergen ons reeds is gebleken een mildere houding van de autoriteiten in Den Haag ten opzichte van de katholieken. De pastoor immers werd niet verbannen, gelijk zulks met een zijner voorgangers, pastoor Nic. v. Rijswijck, was gebeurd, maar keerde na korten tijd in Zevenbergen terug, om den herbouw zijner verwoeste kerk ter hand te nemen en te voltooien, nu zelfs met de schriftelijke toestemming der heeren Staten van Holland en Westfriesland. Dit laatste feit vooral was een duidelijke voorbode van betere dagen, welke voor de katholieken naderden.

Op staatkundig en politiek gebied waren ernstige gebeurtenissen van diep ingrijpenden aard op komst, zich openbarend vooral in den strijd tusschen de meer democratische, vrijheidlievende patriotten en de orthodoxe Oranje-gezinden. De liberale beginselen, in Frankrijk reeds lang verkondigd, drongen langzamerhand ook bij het volk door en dreigend naderde reeds de storm der alle orde verstorende Fransche revolutie. Maar achter die donkere wolken daagde de zon der vrijheid, welke ook voor de katholieken der Republiek van ver strekkende beteekenis zou zijn. Wij kunnen ons voorstellen, welk een zucht van verlichting er door de rijen der katholieken van ons land ging, toen de idee der Fransche omwenteling op het einde der 18e eeuw, de idee van vrijheid en gelijkheid voor alle burgers, ook naar ons land overwoei, toen de Franschen onder generaal Pichegru Amsterdam binnentrokken en de Bataafsche Republiek uitriepen. Wij kunnen begrijpen, dat na twee eeuwen van onderdrukking en vervolging als heerlijke vrijheidsmuziek werd toegejuicht deze bepaling der nieuwe republiek: „Wij hebben besloten, dat niet alleen geen bevoorrechte of heerschende kerk in Nederland meer

kan of zal geduld worden, maar ook dat alle plakkaten en resolutiën der gewezen Staten-Generaal, uit het oude stelsel der vereeniging van Kerk en Staat geboren, zullen worden gehouden voor vernietigd". De katholieken juichten, en terecht: want door deze bepaling was hun vrijmaking ingeleid. Door de grondwet van 1798 werden Kerk en Staat geheel en al gescheiden verklaard en ieder kerkgenootschap verplicht in eigen behoeften te voorzien. Hoogst belangrijk was deze bepaling voor de katholieken, daar zij nu gelijke rechten kregen met de protestanten en door de hieraan toegevoegde artikelen werd hun bovendien de gelegenheid geopend in het bezit te geraken van een gedeelte der kerkgebouwen en der bezittingen, welke bestemd waren voor het onderhoud van kerken, godshuizen, armen enz. Ook het onderwijs werd onttrokken aan den invloed van de Calvinistische Staatskerk, zoodat ook op dit gebied voor de katholieken de weg tot gunstiger toestanden werd geopend. Onder koning Lodewijk Napoleon werden verschillende kerken, die door de protestanten sedert twee eeuwen in gebruik waren genomen, weer aan de katholieken teruggegeven, o.a. de prachtige St. Jan-Kathedraal van Den Bosch.

Zoo ergens in onze gewesten, dan zal men zeker vooral in de provincie Noord-Brabant gejuicht hebben over de gegeven vrijheid en verleende rechten, waarvoor men in de vervlogen eeuwen tegen de vreemde overheerschers had gestreden en geworsteld. Daar vooral zal men met bizondere dankbaarheid en enthousiasme het „Te Deum" hebben gezongen, toen als een der laatste daden der regeering van Koning Willem I zijn goedkeuring werd geschonken aan de benoeming der bisschoppen van Breda en 's-Hertogenbosch. Vooral in Zevenbergen zal de dankbaarheid en vreugde over deze lang verbeden vrijheid der katholieken in de uitoefening van hun gods- en eeredienst groot zijn geweest. Want na nog ruim een eeuw zich te hebben moeten behelpen met den door pastoor van den Brande gebouwde schuurkerk, konden zij in het najaar van 1838 met rechtmatige

trots hun intrede doen in een èchte, een steenen kerk, tot stand gekomen nog wel met behulp der Landsregeering in den vorm van een subsidie ter grootte van 12000 Gulden. Dat was de uiteindelijke vrucht van den onvermoeiden herderlijken arbeid van mannen als pastoor Lestius, Nic. v. Rijswijck en pastoor van den Brande. De nagedachtenis dier stoere werkers en van hun niet minder ijvervolle voor gangers en opvolgers mogen bij de parochianen van Zevenbergen tot in het verre nageslacht in dankbare herinnering blijven voortleven!

AMSTERDAM. CHR. S. DESSING.

LITERATUUR.

Behalve hetgeen Coppens en Schutjes in hun bekende werken over de geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch aangaande de parochie Zevenbergen mededeelen, werden voor deze monographie o.m. de onderstaande werken geraadpleegd:

Aa, A. J. van der, Aardrijksk. Woordenb. der Nederl., i.v.: Zevenbergen, dl. XIII.

Aitzema, L., Saken van Staet en Oorlogh, dl. VI, 2e druk.

Bergh, Mr. v. d., Handboek der Middel-Nederl. Geographie.

Beuningen, W. v., Het geestelijk kantoor van Delft, Arnhem 1870.

Blok, P. J., Geschied. v. h. Nederl. Volk, Groningen 1892.

Ebell, G. C. D., Ordonnantie-locaal of Keuren, Statuten en Ordonnantiën van Stad en Lande van Zevenbergen (Versl. en Meded. Vereen. tot uitgave der Bronnen v. h. oude vaderl. recht, No. 4, 1913).

Hoogstraten, F. J. K. v., De Chambre mi-partie en het Munstersche vredestractaat. Eene bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche diplomatie. Utrecht: Kemink en Zoon, 1860.

Kleyn, Mr. A. G., Geschiedenis van het land en de heeren van Breda.

Kort verhaal van de stoute indringinge, het geduurig verblyf en onbeschaemde stoutigheden van de Roomsche Priesters in de Baronnie en Stad van Zevenbergen tegens de Munstersche Vrede van den jare 1648, ende alle iterative resolutien van Staet, beginnende met den jare 1627 ende vervolgens tot Ao. 1720 toe, met alle de autentike stukken daertoe behorende. Opgestelt op verzoek van de Christelijke Synodus van Zuyd-Holland, gehouden binnen Rotterdam A. 1724, en op expresse last van gemelde Synodus, gehouden te Gornichem in den jaren 1725, uitgegeven door de Gedeputeerden van het zelve Synodus. Te Delft. Gedrukt bij Reinier Boitet, 1726.

Knuttel, Dr. W. P. C., De toestand der Nederl. Katholieken ten tijde der Republiek, 's-Gravenhage 1892.

Muller, P. L., Spanje en de partijen in Nederland (Nyhoff's Bijdr., N.R. VII, blz. 136 vlg.).

Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek, dl. III. i.v.: Nic. v. Rijswijck.

Resolutien, acten ende brieven daerbij blijckt waeromme ende in wat manieren d'Heeren Staten van Holland ende West-Vriesland den Paep van Sevenbergen hebben gevanghen setten ende brengen op de Poorte van het Hof in 's-Gravenhage.
Schelling, P. v. d., Hollands Tiendregt, dl. I.
Taxandria. Jrg. X.
Waddington, La République des Prov. Unies, t. II.

BIJLAGEN.

I.

Missive van de Gecommitteerde Raden van Holland en West-Vriesland aan den Gouverneur van Willemstad, waarin zij hem opdragen den Pastoor van Zevenbergen van daar te doen verwijderen en tegen hem te procedeeren overeenkomstig de placaten. 5 December 1636.

De Heeren Gecommitteerde Raden van Holland en West-Vriesland.

Edele, Manifeste, Vrome, Discrete byzondere goede Vriend.

Ons is verthoont by den Kerkendienaren resorterende onder de Zuyd-Hollandsche Classe van Dordrecht, hoe dat nu eenen tyd lang hem op den Zuyd-hollandschen bodem, in de Vryheid van Zevenbergen heeft onthouden eenen Paepsen Pastoor, die hem aldaer heeft ingedrongen, ende zich verstout Misse, Predikatie ende alle Roomsche afgodische superstitien te plegen, tot nadeel van Gods eere ende ontroeringe van de goede Gemeinte en onze Souvereiniteit over de voors. plaetse, in welke in sestig jaren herwaerts de afgodische pausselyke superstitien niet en zyn gepleegt, alles onder pretext van de Neutraliteit van Zevenbergen: welke Neutraliteit ook is geaccordeert ten reguarde van die van Turnhout, alwaer niet alleen geen Predikant, maer ook de gemeine Lidtmaten van de Gereformeerde Kerke niet getolereert en worden. Vinden derhalven goed aan UEd. in allen ernst te schryven, ten einde den zelven den voorschreven Paep, wild doen delogeren, en tegen hem te doen procederen in conformiteit vande Plakkaten tegens de conventiculen der Papisten ende hare afgodische superstitien geëmaneert, zonder van des in gebreken te blyven. dewyle de eere Gods, ende de gerustheit van de goede Gemeinte van Zevenbergen, ende onze Souvereiniteit ende respect daer aen gelegen is. Ende vertrouwende dat UEd. onze goede meininge hier in zal nakomen ende ons adverteren van 't devoir, dat UEd. hier in zal hebben gedaen.

Geschreven in den Hage den vyfden Decembris 1636.

Onderstont:

Ter ordonnantie van de Staten en was getekent.
Vander Wolf.

II.

Missive van de Gecommitteerde Raden van Holland en West-Vriesland, waarbij zij den Gouverneur van Willemstad opnieuw opdragen den pastoor uit Zevenbergen te doen verwijderen en tegen hem te procedeeren, tenzij hij speciale acte van consent, aldaar toegelaten te zijn, kan toonen. 21 September 1639.

Edele, Vrome, zeer Discrete, onzen besonderen goeden Vriendt Jonkhr.

Adriaen vander Myle, Heer van Bleskensgrave, Gouverneur van de Willemstad ende den Eylande van de Klundert.

Edele, Vrome, zeer Discrete, besondere goede Vriend: Wij UEd. al den 6 December 1636 aengeschreven, ende daer na iterativelyk vermaent te willen weeren den Paepsen Pastoor te Zevenbergen, dewyl dezelve aldaer (alwaer sedert den tyd van sestig jaren de afgodische Pausselyke superstitien niet en zyn gepleegt) niet tolerabel en is, onder wat pretext 't zelve zoude mogen wezen, 't zy van Neutraliteit of anders, dewyl tot Turnhout, die in de Neutraliteit zyn gestelt in gelyke grade als Zevenbergen, niet alleen geen Predikant, maar zelfs geen van de Gereformeerde Religie en worden getolereert. Ten ware de voorsz. Pastoor toonde speciale Acte van consent, ende dat hy aldaer is toegelaten. Schryven derhalve wederom in velen ernst aen Uwe Edele, ten einde dezelve den voorn. Pastoor, zoo hy voorsz. Acte niet kan toonen, zal weeren en van daer doen vertrekken, of andersints tegens hem te procederen, in conformiteit van de Plakkaten, tegen de conventiculen der Papisten ende hare afgodische superstitien geëmaneert, zonder van des in gebreken te wezen, dewyl het respect van 't Land, den waren Godsdienst ende de gerustheit van de goede Gemeinte aldaer is aengelegen; waer toe ons verlatende, zullen hier mede, Edele, Vrome, zeer Discrete, bezondere goede Vriend, UEd. in Gods genade bevelen. Geschreven in den Hage den 21 September 1639.

Onderstont:

Ten oirconde van de Gecommitteerde Raden,
Vander Wolf.

III.

Request van de Classis van Dordrecht aan de Gecommitteerde Raden der Staten van Holland en West-Vriesland, waarbij zij hen verzoeken maatregelen te willen nemen, dat de pastoor uit Zevenbergen wordt verwijderd. Met apostille hierop. 22 Maart 1640.

Copie van 't Request van de Classis van Dordregt, aen de Ed. Mog. Heeren Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland ende West-Vriesland, gepresenteert den 22 Maart 1640.

Vertoont met ootmoedige reverentie het Classis van Dordregt, hoe dat na het overgaen van de Stadt van Breda, in den jare 1627, binnen Sevenbergen is gekomen resideren eene paepse pastoor zonder consent van haer Edele Groot Mog. maer alleenlyk van den Bisschop van den Bossche daer gezonden, 't welk het voorn. Classis in den jare 1636 heeft geremonstreert aen haer Ed. Groot Mog. mitsgaders dat tot Turnhout dat tegen Sevenbergen Neutraal is, die van de Gereformeerde Religie niet en worden getolereert, veel min eenen Predikant zouden tolereeren, daer haer Ed. Gr. Mog. met advys derzelver Ed. Mog. Gecommitteerde Raden sekere Acte beraemt hebben, en daerby geordonneert dat tegens hem geprocedeert zoude worden, als tegens de conventiculen der Papisten, wezende den 6 December 1636. Ende is dien volgende by haer Ed. Groot Mog. Gecommitteerde Raden den 11 December 1636, item den 21 September 1639 geschreven aen den Heer Gouvérneur van Willemstad den paepsen pastoor te doen delogeren, ende al is het dat gemelde Heer Gouverneur hem dikwils gewaerschout, Acte van concent afgeeischt, ende voorts by apprehensie tegens hem geprocedeert heeft, hem relaxerende geboden heeft geenen dienst te doen tot Zevenbergen, zoo is 't evenwel dat dezelve in zyn vorige afgodische

dienst continueert onder pretext van prescriptie van dat hy daer een jaer gewoont heeft, en dat Zevenbergen zy gestelt in 't laetste placcaet van Retorsie, en die overal buyten de Meyerye afgedaen zynde, dat zy alzoo mede tot Zevenbergen zoude mogen blyven. Dog dewyle dezelve Pastoor door 't voorsz. laetste Placcaet uit Zevenbergen is geweert, niet als een suppoost van den Koning van Spangnien, maer als een Priester onder de Souvereiniteit van Holland, zonder kennis ofte consent van haer Ed. Groot Mog. ingekropen tegens de Placcaten van den Lande, ende derhalven de Retorsie zynde geeindigt, geen meerder recht uit kracht van dien heeft konnen bekomen, als zy hadde voor dato der Retorsie, overzulks de Paepse Pastoor zonder consent tot Zevenbergen gewoont hebbende voor desen, voor als nog niet anders en kan gereputeert worden als een ingekropen priester zonder consent, en dat mitsdien de afdoening der Retorsie hem geenszins kan patrocineren, en dien volgens op het weeren van dezelve geen retorsie en kan volgen, te meer alzoo hy geen onderdaen is van den Koning van Spanjen, maer woonende tot Zevenbergen, hetwelk behoort onder het Graefschap van Holland, veel eer ingekropen ingezeten van haer Ed. Groot Mog. Zoo wordt het voorn. Classis genootzaekt UEd. Mog. nogmaels onderdanig te verzoeken, dat UEd. Mog. dog gelieven zoodanige ordre te stellen, dat de voorsz. Paepse Pastoor van Zevenbergen geweert mág werden &c.

Apostille hier op geschied den 22 Martii 1640.

De Heer van Bleskensgraef zal als nog, volgens voorgaende last ende authorisatie, zoodanig exacte en prompte ordre hebben te stellen, dat de paep en paepse oefeningen ende superstitien tot Zevenbergen geweert, ende tegens den zelven zulks geprocedeert worde, dat alle verdere klagten dienaengaende, komen te cesseren.

Onderstondt; By overlijden van den Secretaris,
J. vander Camer.

IV.

Extract uit de resoluties der Staten van Holland en West-Vriesland, waarbij de aangelegenheid der al of niet toelating van den pastoor te Zevenbergen ter nader onderzoek wordt gesteld in handen van de Gecommitteerde Raden. 15 Juni 1640.

Is gelezen de Remonstrantie van den Drossaert ende Regeerders van Zevenbergen, item Requeste van dezelve tot deze Brussel gepresenteert, met den appointemente daer op gegeven, gelijk mede is gelezen de Contra-Remonstrantie van den Classis van Dordregt, mitsgaders de resolutie van haer Ed. Groot Mog. van den 6 December 1636 op 't voorsz. subject genomen, als mede den brief van de Heeren Gecommitteerde Raden aen den Heer van Bleskensgraef, Gouverneur van Willemstadt, ingevolge van de voorsz. Resolutie geschreven, tenderende de Remonstrantie van den voorsz. Drossaert, tot maintenue van den Paep tot Zevenbergen, ende de Requeste van de voorsz. Classis, ter daet dezelve van daer zoude werden geweert. Daer op zynde gedelibereert is verstaen ende geresolveert, dat de Remonstrantie ende stukken, ter eenre ende ter andere zijde geexhibeert, zullen werden gestelt in handen van de Heeren Gecommitteerde Raden, omme na communicatie met den Rade van Staten, haer Ed. Groot Mog. dienthalven te dienen van advys, om 't zelve gezien, &c.

V.

Klachten van den Kerkeraad te Zevenbergen aan de Visitators der Classis over het optreden van den pastoor, den drost en de katholieken te Zevenbergen en de achteruitzetting der protestanten aldaar. April 1643.

Extract van Klagten, door de E. Kerkenraad aen de Heeren Visitatores Classis overgelevert April 1643,

1. Dat de Roomsche paep alhier ingekropen na het overgaen van Breda Ao. 1627, nog continueert in zyne publieke afgodische Missen, Predikatien, Solemnisatien van houwelyken &c. 't Welk met het begin van de Reformatie al over de sestig jaren hier verboden word, dewyle alle de Plakkaten, hier tegen geëmaneert, Zevenbergen, als leen van Holland, staende onder der zelver Souvereiniteit, continueelyk worden toegezonden.

2. Dat de Paep voorsz., zynde zeer stout en wrevelig, zich indringt by zieken en kranken, ongeroepen, ja tegen den wil en dank der kranken, ende zig daer stelt tegen den Predikant van den kranken geroepen zynde, &c.

3. Dat de voorsz. paep nog in December voorleden, te Brussel by Mevrouwe van Barlamont heeft verzorgt dat hem het Predikants huys zoude mogen werden ingeruimt en de Predikant onttrokken, die dat nu zoo lang bezeten heeft, 't welk de Drossaert bekent heeft voor den Predikant, D. Sophianus en een Ouderling.

4. Dat tot styving van de voorsz. paepse afgoderye ende stoutigheit de paepse Drossaert alhier zig niet ontzien en heeft, een zeker eerlyk burger van Amsterdam, Willem Klaesz. genaemt, die uit kurieuskeit de paepse Misse met ongedekten hoofde aenhoorde, te bedreigen dat hy zouden knielen of hy hem een schandael zoude aendoen, blykende by de Notariele attestatie daer van zynde.

5. Dat de voorsz. Drossaert zig niet ontzien en heeft de publique School meester, Voorlezer en Voorzanger van de Gereformeerde Kerk te ontbieden, ende te bedreigen dat hy in zyn publique schoole, den kinderen ook de paepse boeken zoude leeren, of dat hy hem anders de helft van zijn tractement zoude onttrekken.

6. Dat tot Stadhouder, Vorsters, ende andere stads bedieningen zy niet als paepsche lieden zoeken te promoveren, ende de Gereformeerden alomme nu zoeken uit te schuiven, zulks dat de paepsche nu opentlyk roemen, dat ze haest eenen geheelen paepsen Magistraet zullen hebben, dat haest alle de Geuzen uitgeschoven zullen worden, de paepsche Schepenen aen Gereformeerde opentlyk in 't aengezigte zeggende, 't en zal op het Stadhuis nooit deugen, zoo lang als leden van de Magistraet ook Kerkenraed zyn.

7. Plakkaten tegen Paperyen niet wierden afgelezen, &c.

8. Dat by alle occasien gereformeerde ingezetenen wierden gequelt en op 't lyf gevallen, &c.

9. Dat de heylige dagen zoo publikelyk gevierd wierden, dat men weigerde vierschare te spannen, &c.

10. Dat de Gereformeerde Kerk alle hulp wierde ontzeit, &c.

En wat diergelyke meer, te lang om hier uit te schryven, welke aen de Heeren Visitatores Classis dezes jaers zyn gedaen.

Artikel 44 en 45 van het Vredesverdrag van Munster van 1648.

Art. XLIV.

Aengaende de pretensien en interessen dewelcke den Heere Prince van

Orangie soude moghen hebben, ten opsichte van eenighe parthyen, die hy niet en is besittende, daer over is by particuliere handelinge verdragen worden, tot satisfactie vande ghedachte Heer Prince van Orangie, maer wat aengaat de Goederen en andere effecten, waer van den voorsz Heere Prince is in possessie by Octroy ende Concessie der voorsz Heeren Staten Generael in de Bailliage van Hulster-Ambacht en elders, daer van hem de voorsz. Heeren Staten t'sedert korten tydt herwaerts de confirmatie hebben verleent, alle deselve partyen sullen volkomentlijck in vollen eigendom blyven aen den voorsz Heer Prince, sijne Erven en successeuren, of des recht hebbende, sonder dat yets sal konnen gepretendeert worden op de voorsz goederen uyt krachte van eenige Articulen van het tegenwoordige Tractaet.

Art. XLV.

Aengaende seeckere andere pointen die boven den inhoudt van het voorgaende Articul afsonderlick sijn getracteert en overkoomen en geteyckent in twee verscheyde Schriften, het eene van den achtsten Ianuarij het ander van den seven-en-twintighsten December sestien hondert seven-en-veertich, voor ende in naem vanden voorsz Heere Prince van Orangie, de voorschreve Schriften, en alle den inhoudt van deselve sullen effect ghenieten en worden geconformeert, voltrocken ende geexecuteert na hare forme en teneur, min noch meer, als of alle de voorz Pointen in 't generael of een yder van dien in 't bijsonder van woordt tot woordt ware geinsereert in dit tegenwoordighe Tractaet. Niet tegenstaende eenigerhande clausulen van dit tegenwoordige Tractaet desen ter contrarie, welcke clausulen men verstaet te derogeren en worden expresselijck gederogeert door dit tegenwoordige Artyckel, en welcke clausulen ten opsichte vande voorsz twee Schriften zijn en sullen gehouden worden als niet gedaen, en sonder dat ter oorsaecke van deselve het effect, voltreckinge ende executie vande voorschreve twee Schriften van den achtsten January ende van den seven en twintighsten December sesthien hondert seven en veertigh sal moghen belet, of in eenigerhande maniere opgehouden worden.

VII.

Extract uit de resoluties der Staten-Generaal van 24 April 1648.

Extract uit het Register der Resolutien van de Hoog Mog. Heeren Staten Generael der Vereenigde Nederlanden, Veneris den 24 April 1648.

De Heeren Extraordinaris ende Ordinaris Gedeputeerden van wegen de Provintie van Holland in haer Hoog Mog. Vergaderinge, hebben gisteren voorgedragen ende gepresenteert &c.

De Staten Generael hebben geconsenteert in de nevenstaende 7 en 8 Poincten.

7.

Item hoe te doen ende handelen met de Extraordinaris Ambassadeurs van den Koninck van Spanjen, roerende de bewuste 44 en 45 Articulen van 't Tractaet van Vrede, daer in bestaende, dat naer gedane verklaringe aen de Spaensche Plenipotentiarissen voor het uitwisselen van de respective Ratificatien, de voorsz. twee artikulen, de Tractaeten daer in begrepen, geenszins en zullen prejudicieren, noch de Souvereiniteit van den Lande, noch het employ ende administratie van de Ecclesiastique ende Geestelyke goederen, maer dat de Staet dienthalven zal blyven in zyn geheel en onverlet.

8.

Dat meergemelte Heeren Plenipotentiairissen devoiren zullen doen, om te bekomen van de Spaensche Ambassadeurs een Acte approbatoir van 't gene voorsz. is, doch by ontstentenissen van zulks, zullen de meergemelte Heeren Plenipotentiarissen van dezen Staet nemen Acte van meergenoemde Spaensche Ambassadeurs, dat de opgemelde by henluiden is gedaen voor de uitwisselinge van de respective Acten van Ratificatie, om dezelve te mogen dienen, daer, en zoo bevonden zal worden te behooren.

VIII.

Extract uit de resoluties der Staten-Generaal van 5 Mei 1648.

Extract uit het Register der Resolutien van de Hoog Mog. Heeren Staten Generael der Vereenigde Nederlanden, Martis den 5 Mey 1648.

In deliberatie geleit zynde, is goet gevonden ende verstaen, dat geschreven zal worden aen de Heeren haer Hoog. Mog. Plenipotentiarissen tot Munster, dat zy met ende neffens de wederzyds Ratificatien, op het generael Tractaet van Vrede ook zullen uitwisselen de Ratificatie van zijn Hoogheit op het byzonder Tractaet, gementioneert in de 44 en 45 Articulen van het opgemelte Tractaet jegens de Ratificatien van dien, by den Koning van Spanjen daer op gegeven ende gedepescheert, onder expresse verklaringe, dat het voornoemde byzonder Tractaet, tusschen den Hoogst-gemelden Koning, ende zyn Hoog gemelde Hoogheid aengegaen, niet en zal prejudicieren de Souvereiniteit van dezen Staet, noch de Religie, noch ook de Geestelyke goederen, 't employ en de administratie van dien, volgens ende in conformité van haer Hoog. Mog. Resolutien dezes aengaende genomen. Ende zal deze Resolutie, als ook depesche daer toe dienende, uitgegeven worden zonder voorgaende resumptie van dien.

IX.

Acte van Denuntiatie op de Tractaten van den Prins van Oranje, Ao. 1648 den 15 Mey.

Alzoo bij het 44 en 45 Artikel van het Tractaet van Vrede, tusschen den Koning van Spanjen &c. ende de Heeren Staten Generael der Vereenigde Nederlanden werd gezeit, dat den inhoud van twee verscheide geschriften, het eene van den 28 January, en het ander van den 27 December vanden jare 1646 gedaen ende getekent by de Heeren Extraordinaris Ambassadeurs en Plenipotentiarissen van den voorsz. Koning van Spanjen, als mede by de Gedeputeerden, wegens en uit den naem vanden Prins van Oranjen, zyn volkomen effect sorteeren zal, niet meerder nog niet minder, dan of alle de poincten daer inne in het algemeen begrepen, of yder van hen in 't byzonder, van woord tot woord in het voorsz. Tractaet van Vrede geinsereerd waren; niet tegenstaende eenige clausulen van het voorsz. Tractaet daer tegens aenliepen: welke causulen men niet verstaet te derogeeren, zoo als dezelve uiidrukkelyk gederogeert werden by het voorsz. 45 Artikel, en welke causulen ten opzigte van de voorsz twee geschriften zyn, en zullen gehouden werden als niet gedaen te zyn.

En vermits uit de algemeenheit van de voorsz woorden in de clausulen hier namaels eenigen twyfel of misverstant zoude konnen ontstaen, Zoo is 't, dat om alle twijfel en misverstant voor te komen, de Extraordinaire Ambassadeurs en Plenipotentiarissen van de gemelde Heeren Staten Generael

door expresse ordre van dezelve Heeren Staten, voor de verwisselinge van de Ratificatien van het voorsz Tractaet van Vrede aen de voorsz Heeren Extarordinaris Ambassadeurs en Plenipotentiarissen van den Koning van Spanjen &c. verklaert hebben, zoo als zy verklaren by dezen, niet toegestaen te hebben, dat de vereffening yan de voorsz twee Artikulen ende de betrekking van de voorsz Artikulen in het Tractaet van Vrede, tot geen ander einde zoude geschieden, dan om in 't geheel te doen vervullen ende uitvoeren den inhoud der zelve, zonder nogtans te moeten verstaen of besluiten, dat eenige de minste zaek verhandelt of toegestaen zy geweest, door welke tegenwoordig of in het toekomende iets magh werden gederogeert, of eenigsins prejudicieeren aen de Souvereiniteit en Oppermagt van de Provintien der Vereenigde Nederlanden; 't zy in 't generael, of in 't partikulier, nog ook aen d' ordre van den Godsdienst, en aen het besteden ende bediening van de Geestelyke Goederen in dezelve Provintien; maer dat den Staet der Vereenigde Nederlanden ten dien opzigte in zyn geheel en zonder prejuditie of nadeel blyven en behouden zal zyn.

Tot naerkominge daer van, hebben de Ambassadeurs Extraordinair en Plenipotentiarissen van de voorsz Heeren Staten Generael der Vereenigde Nederlanden, voor de verwisselinge der Ratificatien, deze verklaringe geinsineeert, ende dezelve overgelevert aen den voorsz Koning van Spanjen &c. Zynde die met haer hand ondertekent, en met het Cachet van hunne wapens gecachetteert. Gedaen tot Munster den 15 Mey 1648, getekent ende gecachetteert als volgt:

L.S. Bartolt de Gent. L.S. Jean de Matenes. Ad. Pauw. G. van Reede. F. van Donia. W. Ripperda. A. Clant.

Wy ondergeschreve Ambassadeurs Extraordinair en Plenipotentiarissen van den Koning van Spanjen &c. Certificeren, dat huiden dato dezes, de Ambassadeurs Extraordinair en Plenipotentarissen van de Heeren Staten Generael der Vereenigde Nederlanden, voor de verwisseling der Ratificatien van het Tractaet van Vrede, tusschen de voorn. Koning en de Staten, ons geinsinueert hebben het geschrift hier boven geinsereert, zynde met haer hand ondertekent, ende gecachetteert met het cachet van haer wapenen; 't welk zij ons naer voorgaende leezing hebben overgelevert, en wij uit haer handen ontfangen hebben. In oirkonden van 't welke wy het cachet van onze wapenen daer aen gestelt hebben. Gedaen tot Munster den 15 Mey 1648. Getekent ende gecachetteert als volgt:

L.S. Elleconde de Penda. L.S. A. Bruyn.

X.

Instructie voor de Heeren gecommitteerde Raden van de Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt ende by deselve Gecommitteert om tot Sevenbergen soo in 't Poletijck als Kerckelijck alles te reguleren ende te reformeren, nae ordre ende Placcaten van den Lande.

1.

De voornoemde Heeren Commissarissen sullen tot Sevenberghen komende den Borghermeester ende Schepenen der voors. plaetse uytte naem ende van weghen haer Ed. Groot Mog. ordonneren te vergaderen de Vroetschap, bestaende in acht en twintig persoonen, op den Stadthuyse derselver Stede,

2.

Ende sulcx gedaen zijnde, sullen de ghemelte Heeren Commissarissen aen de gemelte Vroetschap verklaren gelast te zijn omme uytten name ende van weghen als vooren de Regieringhe der Stadt Sevenberghen te reguleren nae die van alle d'andere steden van den Landen van Hollandt ende West-Vrieslandt ende dezelve te reformeren in conformite van hare Privilegien. die haer Ed. Groot Mog. verstaen ongekrenckt te sullen blyven.

3.

Gemelte Heeren Commissarissen sullen uyt haren eedt ontslaen den Borghemeester ende twee Schepenen, zijnde Roomsch ghesint, (latende deselve niettemin blyven onder het getal van de Vroetschap) ende lasten in plaetse van deselven Borgemeester ende twee Schepenen volghens der Stede Privilegien, in der Commissarissen tegenwoordicheyt te procederen tot nominatie van een dnbbelt ghetal van de voors. ghelicentieerde Burghemeester ende Schepenen, sijnde van de Gereformeerde Religie, ofte deselve toeghedaen en komen tot gehoor van Godes Woort, omme de voors. nominatie gelevert ende ghesonden te werden ter behoorlycke plaetse ten eynde omme uyttet voors. dubbelt ghetal een enckel geeligeert te worden.

4.

Ende ingevalle soodanigen electie eenigen tijt mochte vereyschen, soo sullen de voornoemde Heeren Commissarissen middelertijdt d'administratie van de Justitie aenbevelen de vier Schepenen van de Gereformeerde Religie sijnde, ende deselven gelasten, soo haest de electie op te voors. nominatie sal wesen genomen, met ende benevens die van de Vroetschap voornoemt in conformite van hare Privilegien te procederen tot verkiesinge van een Borgemeester van de Gereformeerde Religie sijnde, ofte deselve toegedaen als vooren.

5.

Sullen van gelycken in den naem alsvooren meergemelte Vroetschap bevelen voortaan gheen Personen tot Schepenen te nomineren als die sijn van de Gereformeerde Religie ofte deselve toegedaen, opdat alsoo de Borgemeester ende Schepenen alle mogen wesen van deselve Religie.

6.

De voornoemde Heeren Commissarissen sullen mede vooral sorghe draghen ende orde stellen, dat de Pastoor van de Roomsche Religie datelijck uytte Stadt ende Jurisdictie van dien sal hebben te vertrecken ende daerinne niet weder komen, noch hy noch andere ten eynde omme d'exercitie van de Roomsche Religie ten eenigen tyden aldaer oyt te doen.

7.

De gemelte Heeren Commissarissen sullen uyt de schuyre, die tot de oeffeninghe van de Roomsche Religie wert gebruyckt, amoveren ende wechnemen alle ornamenten, Beelden, misgewaet ende andersints, ende alle hetselven doen brengen op de Stadthuyse omme daervan gedisponeert te werden soo bevonden sal worden te behooren.

8.

Ende oft gebeurden, dat buyten vermoeden hiertegens eenige oppositie quame te vallen. sullen de voornoemde Heeren Commissarissen haer moghen dienen van de stercke handt uytte naest gelegen guarnisoenen.

9.

Eyndelijck sullen de voornoemde Heeren Commissarissen besorgen, dat de voorgestelde ordre in de Registers der Resolutien van de gerechte ende de

Vroetschappen werde geregistreert, opdat deselve t'allen tyden poinctuelijck mach werden naer gekomen.[1])

10.

Waerop sijnde gedelibereert. Is de voors. Instructie als in deze constitutie van tijd en saecken voor een ordre locael in de voors. plaetse van Sevenberghen int werck gestelt te werden in voegen alsvooren, voor goet aenghenomen ende ghehouden voor ghearresteert, maer alsoo verstaen wordt, dat den Drossaert, Stadthouder ende Secretaris van de voirs. plaetse van Sevenbergen alle Paepsghesindt zijn. Is goet ghevonden, dat aen de Heere ofte Vrouwe van Sevenberghen van weghen die Tafel sal werden gheschreven, dat in plaetse van deselve andere Personen, van de[2]) Religie, wesende, ofte deselve toeghedaen, met den aldereersten moghen werden gesubstitueert ofte dat, by ontstentenisse van sulcx, haer Ed. Gr. Mogenden daerin sullen voorsien, ghelijck deselve ten meesten dienste van den Lande sullen bevinden te behooren,

XI.

Ingevolge een missive van de Staten, besluit de Kerkeraad van Zevenbergen naar Den Haag te gaan, om de Staten mondeling in te lichten over de toeneming van het aantal katholieken aldaar door de medewerking van den Drost. 18 Juni 1653.

Extract uit het Acteboek des Kerkenraeds van Zevenbergen, den 18 Juny 1653.

De Broeders altesamen verschenen zynde, is de Vergaderinge bekent gemaekt, dat er een expresse Staten Bode was gekomen met een brief aen dezen Kerkenraet.

Deze geopent zynde, is bevonden van dezen inhoud te zyn: Dat aengezien quamen in ervaringe door berigt van ter zyden, dat de paepsgezinden hier zeer accresseerden, en dat door de conniventie van den Officier: ordinerende den Kerkenraed in alle vrymoedigheit, en niet min omstandelyk, haer te brigten van de ware geschapenheit van deze zake.

Waerop de E. Kerkenraed terstont deze volgende resolutie genomen heeft.

Copie, Resolutie des Kerkenraeds.

De Kerkenraed den voorsz. verstaen hebbende, heeft geresolveert daerop altesamen in competenten getale na den Haeg te reizen, en zulken berichtinge mondelyk te doen; dogh alzoo Zondag aenstaende was, dat twee Diakonen, David Dirkzen en Jan Meeuissen te huis zouden blijven om de Kerk te bedienen, en zyn zoo na den Haeg gegaen D. Paludanus, Wierik Adriaensen, Cornelis Floren, Adriaen s'Graeuwen, Anthoni Wiltens en Gerrit Pelgrims.

XII.

Resolutie der Staten van Holland en West-Friesland van 15 Augustus 1653.

Extract uijtte resolutien vande heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslandt, in haere Ed: Groot Mo: vergaederinge genomen op Vrijdach den 15[en] Augusti.

1) Gedaen in den Hage, den 30 Juny 1648 — aldus bijvoeging in „Kort Verhael", blz. 33.
2) „Gereformeerde" — aldus Korte Verhael, blz. 33.

Bij resumptie gedelibereert opt rapport ende advies vande heeren haer Ed: Groot Mo: Gecommitteerden hebbende in gevolge ende tot voldoeninge van derselver resolutien van dates den 24e ende 26e Junij lestleden gehoort het aenbrengen van die vanden kerckenraedt van Sevenbergen tot laste van Dirck Tholing drossaert aldaer, ter eenre, mitsgaders de defensie ende 't contrarie bericht vanden voorn: drossaert ter andere sijde, op den 24e Julij daeraenvolgende door den heer Johan van Wevelinckhoven (Pens(ionnaris) der stadt Leijden alhier ter vergaede(ringe) eerst bij monde gedaen, ende vervolgens oock in geschrifte overgelevert, ende daer uijt verstaen wesende, dat de resolutie van reformatie bij haer Ed: Groot Mo: den 30 Junij des jaers 1648 genomen ende gearresteert, om voor een ordre locael inde voorss. plaetse van Sevenbergen onderhouden te werden, tot noch toe in de boecken der resolutien vanden gerechte aldaer niet en is geregistreert, ende consequentelijck niet naer behooren wert achtervolcht, maer dat integendeel van dien alsnoch een Pastoor vande Roomsche gesintheijt binnen Sevenbergen voorss. sijn woonplaetse is hebbende, ende de pauselijcke superstitien aldaer seer licentieusel. oeffenende, in der vougen dat die vande gereformeerde religie daerin ten hoochsten bedrouft ende geargert sijn, dat mede aldaer de sabbath, ende bededaegen op verscheijden manieren werden geprophaneert ende ontheijlicht. Is goetgevonden ende geresolveert, dat omme daer tegens voor het toecomende te voorsien, aende Vrouwe Princesse Douagiere van Oraigne als Vrouwe van Sevenbergen voornt. sal worden toegesonden een authentijcque copie vande voorss. locale ordre, met last ende bevel omme deselve den voorn. drossaert ende die vanden gerechte der voorss. stede toe te senden, oock te besorgen, dat die alsnoch in de voorss. boecken geregistreert ende jaerlijcx ten tijde vande veranderinge vande wett den magistraten ende vroetschappen voorgelesen werde, ende dat in achtervolge van dien den voorn. Pastoor date(lijck uijt de meergenoemde stede ende jurisdictie van dien come te vertrecken, ende dat denselven, nochte oock anderen, daerinne wederomme metter woonplaetse werden gelaten, om d'exercitie vande pausel. superstitien t'eenigen tijden contrarie de placcaten te doen, op poene van haer Ed: Gr: Mo: indignatie, ende dat bij gebreecke van dien daer inne door andere middelen zal worden voorsien.

Dat wijders omme het placcaet, op den naeme van d'heeren Staten Generael tegen de pausselijcke superstitien ende conventiculen geemaneert, voortaen naer sijne forme ende innehouden t'executeren ende te doen onderhouden, haer hoocheijt in qualiteijt als boven oock aengesc(reven) sal worden, die vanden gerechte ofte magistraet van Sevenbergen voorn. daer toe te vermaenen ende te houden dat sijl. den voorn. drossaert int executeren vanden voorss. placcate de behulpelijcke hant willen bieden, ende bij naelaticheijt vanden selven selffs de voorss. executie sullen hebben te doen, ende over de boeten of breucken daer aff comende mogen disponeren naer luijt vanden woorden vanden selven placcate, oock voorts den voorn. drossaert wel scherpelijck te belasten, dat hij voortaen niet sal hebben toe te laeten, dat binnen de voorss. stede ende plaetse van Sevenbergen de hoochtijden van Kersmisse, Paesschen ende Pincxsteren nochte de Sondagen ende bededagen met neeringen, hantwercken, coopen ende vercoopen, noch met wulpsheden ende anderssints en werden geprophaneert ofte ontheijlicht, ende dat hij drossaert mitsgaders de voorss. magistraet die vande gereformeerde religie aldaer vriendel. sullen hebben te bejegenen, ende met den predicant ende kerckenraet goede correspondentie te houden, ende dat daer van van tijt tot tijt ten minsten tweemael des jaers aen haer Ed: Gr: Mo: reeckenschap sal worden gegeven. Dat mede den advocaet fiscael ende procureur

generael van Holland ende Westvrieslandt sal worden belast, op d'actien van den voorn. drossaert te letten ende in cas van merckelijcke wandevoiren van den selven drossaert tegen hem te procederen tot adjudicatie van de peinen in den voorss. placcate begrepen. Ende eijntel. dat bij missive van hare Ed: Groot Mo: den predicant tot Sevenbergen voornt. sal worden vermaent, dat hij blijvende binnen de paelen van sijne beroupinge alle vruntschap ende goede correspondentie met den voorn. drossaert ende magistraten sal hebben te onderhouden, mitsgaders sijne gemeente tot behoorl. respect van hare overheden ende onderlinge vrede ende eenicheijt te vermaenen, oock met particuliere besouckingen alle vlijt ende neersticheijt aen te wenden, om de luijden van andere gesintheden mede tot de gereformeerde religie te brengen.

Accordeert metten voorss. resolutie
Herb. van Beaumont. 1654.

XIII.

Insinuatie door den vorster namens den drossaard van Zevenbergen aan den pastoor van Zevenbergen, om de stad en de baronie te verlaten, met diens antwoord. 31 Augstus 1653.

Verclare ick ondergescr(even) Rombout van Ranst gesworen vorster van Sevenbergen, dat ick op huyden synde den 31. Augusti *1653* mij door ordre van den heer drossard, Diderick Tholincx, getransporteert hebbe aen die sich voor paep ofte pastoor tot Sevenbergen was gedragende, ende hem aengeseght, dat hij sich achtervolgens de resolutie ende expresse ordere van hare Ed: Gro: Mo: uyt de stadt ende baronie van Sevenbergen sal hebben te retireren, ende sich van het doen van eenige dienste te onthouden. Waer op hij mij tot antwoort heeft gegeven: Ick sal mij in alles nae ordre gedraghen. Actum tot teecken der waerheyt dit onderteeckent in Sevenbergen den 31 Augusti XVIC drien vijftich, ende was onderteeckent Rombout Baltus van Ranst.

Collata concordat. Quod attestor
Pr. Misgera, Nots. Publ.

XIV.

Missive van den Drost van Zevenbergen aan de Staten, waarin hij vraagt, hoe hij dient op te treden tegen den pastoor, die wederom in Zevenbergen dienst is komen doen.

Edele groot mo: Heeren,

Achtervolgens de last ende het bevel van uwe Ed: Groot Mo: in date den 15^{en} Augusti laestleden soo hebbe ick op den 31^{en} derselver maendt den pastoor uijt de stede ende Jurisdictie van Sevenbergen doen vertrecken, t'sedert welcken tijt de Roomsgesinde haer van het doen van eenige pausselijcke superstistie hebben onthouden. Maer sijn buijten de Jurisdictie van Sevenbergen ter misse gegaen tot op den 26^{en} October, als wanneer (nae dat ick worde onderricht) den pastoor wederom hier binnen is gecomen, ende sich onderwonden naederhandt op verscheyde reijsen ten huijse van eenen Kerckhooven misse te doen, ende dat met seer groote toeloop van menschen soo van binnen als van buijten, alle dewelcke met seer groote vrijmoedicheijt sonder eenige de minste circumspectie daer uijt en in gaen, voorgevende dat se voor het stooren niet becommert en sijn vermits den pastoor (nae sij seggen) weet op wat voedt ende door wiens ordere dat hij wederom alhier tot Sevenbergen is gecomen, het welcke in mij geene cleene

becommernisse veroorsaeckt, als niet konnende bedencken op wat praesuppoost dese onverwachte veranderinge gefundeert mach sijn. Ende alsoo het sijn swaericheijt soude hebben met twee ofte drie vosters sulck een frequente vergaderingh van soodaenige geanimeerde personen te komen steuren, soo hebbe ick best gedacht voor eerst in presentie vande magistraet den voorss. Kerckhoove, in wiens huijse de misse gedaen wert, achtervolgens de placcaten van haer Ed. Hooch Mo: te beslaen inde boete van twee hondert gulden. Die daer op antwoorde, dat het mij vrij stonde de ordre van haer Ed: Gr: Mo: te achtervolgen. Ende daer en boven den pastoor andermael door den voster te doen aenseggen, dat hij sich volgens den last van haer Ed: Gr: Mo: van het doen van eenige pausselycke superstitie sal hebben te onthouden, ende sich op het spoedichste uut de stede ende jurisdictie van Sevenbergen te retireeren, ofte in cas van contraventie dat men de placcaten vande landen tegens sijn persoon sal executeren. Dewelcke tot antwoordt gaff, dat het hem leedt was, dat hij die aengeseyde ordere van uut Sevenbergen te vertrecken niet en conde volgen, door dien hij andere ordre van sijne hooge overheeden hadde. Ende gevraecht sijnde, wie dat hij daarmede verstonde, seyde: „Geestelijcke ende wereltlijcke,' sonder meer. Alle het welcke mijns oordeels, als saecken van vreemde gevolge, ick dienstich geacht hebbe, uwe Ed: Gro: Mo: door deesen op het spoedichsten bekendt te maecken met ootmoedich versoeck, dat mij de naedere ordre van U: Ed: Groot Mo., hoe ende in wat voegen ick mij omtrent die voor verhaelde saecken vorders sal hebben te gedraegen, met den eersten mach werden toe gesonden, het welck van mij soo getrouwelyck sal werden achtervolcht, als ick van ganscher harte Godt biddende, om de zeegeninge van U. Ed. Groot Mo: goede regeeringe, altijts te verblijven, Edele, Groot Mo. Heeren, etc. In Sevenbergen, den 9 Novemb. *1653*. Onderstont Ed. Groot Mo: Heeren alderonderdaenichste ende ootmoedigen dienaer get.

Diderick Tholincx.

Ed: Gro: Mo: Heeren.

Nae het schrijven van deesen hebbe ick goedtgedacht tot meerder bericht deese ingeslooten Authentycque copie van des vosters relatie hier neffens te senden.

Desen nae voorghaende collatie met synen principale gedateert ende onderteyckent als boven bevonden te accorderen opten VII Octob. 1654.

Bij mij. Adr. Pots.

In dorso: Missive vanden drossard van Sevenbergen, comportementen pastoor aldaer vanden 9 Novemb. 1653.

XV.

Ondervraging door den drossaard van Zevenbergen van Adriaan van Kerckhoven over het opdragen van de Mis ten huize van laatstgenoemde, met diens antwoord. 9 November 1653.

Extract uijt het confessie boeck der stede ende lande van Sevenbergen.

Op den 9 Novemb. *1653*, examen gedaen bij den heere drossard Diederick Tholincx aen Adriaen vande Kerckhoven ten overstaen van de Burgemr. Dale, Cornelis Floren. Steenhouwers ende Jos Marquart schepenen.

Den voorn. Kerckhoven is gevraecht off op huydsen te sijnen huijse geene misse is gedaen,ende heeft geantwoordt: Ja. Waer op den heer drossard hem volgens d'ordonnantie vande heeren Staten in boete van twe hondert guldens slaende heeft den voorn. Kerckhoven geseght: „Voor soo veel mijn heers ampt belangt, ick kan 't niet gebeteren".

Collata concordat J. van Huls.

In dorso: Extract uijt het confessie boeck der steede ende landen van Sevenb. raeckende de confessie van Kerkhoove, dat op den 9 November 1635 (sic!) te sijnen huijse misse gedaen was, ende conclusie daer bekeuring daer op tegens hem gedaen ende genomen.

XVI.

Conclusie van eisch door den drossaard van Zevenbergen uitgesproken tegen Adr. v. Kerckhoven, waarbij deze wordt veroordeeld tot een boete van 200 Carolus gulden wegens het doen opdragen van de Mis ten zijnen huize.

Copie.

Alsoo niet alleen den procureur Jan Baptista de Ruijsse op den 3. deeser loopende maent Novemb. *1653* in presentie van de He. Burgemeester Ter Flooren aen den Hr. drossaert rontuijt geseijt heeft, dat hij de Ruijsse soo laet op het stadthuijs quam, omdat hij ten huijse van M. Adriaen van Kerckhooven ter misse hadde geweest: Maer oock dat selffs den voorss. Kerckhooven op den stadthuijse ontboden sijnde inde teegenwoordicheijt ende ten overstaen vande heeren scheepenen vrijelijck bekent ende verklaert heeft, dat op den 9. des voorss. maent Novemb. t' sijnen huijse misse gedaen is, als blijckt bij het extract van het confessie boeck hier gememoreert. Soo concludeert Diderick Tholincx drossaert der stadt ende lande van Seevenbergen nomine officii, dat den voorss. Kerckhooven achtervolgens sijne eijge bekentenisse, uijt krachte van de placaten van haer Ed: Hooch: Mo: teegens het houden van de Roomsche conventicule geemaneert de plano ende sonder figuer van proces sal werden gecondemneert inde boete van 200 Carolus gulden, cum expensis etc.

In dorso: Extract uijt het confessie boeck ende conclusie tegens Kerckhooven genoomen.

XVII.

Insinuatie van den vorster van Zevenbergen, Romb. Baltus van Ranst, aan pastoor Nic. v. Rijswijck, om zich uit de stad en de baronie van Zevenbergen te verwijderen, met antwoord van den pastoor. 9 November 1653.

Copie vande schriftelijcke insinuatie gedaen door den vorster van Sevenbergen aenden pastoor vande Roomsgesinde.

Alsoo buijten vermoeden bevonden werdt, dat den pastoor, tegens de expresse resolutie van haer Ed. Groot Mo. hem door last vanden heere drossard op den 31 Augusti lestleden aengeseijdt, sich niet alleen wederom alhier tot Sevenbergen laet vinden, maer oock in t' doen vande misse is volherdende: Soo wordt de voster belast, door ordre vanden voorn. drossard den voorss. pastoor op nieuws ende ten overvloet aen te seggen ende te belasten, dat hij sich achtervolgens de resolutie ende expresse ordre van haer Ed. Groot. Mo. van het doen vande misse sal hebben te onthouden, ende sich op het spoedichsten uijt de stadt ende baronnie van Sevenbergen te retireren, ofte in cas van contraventie datmen achtervolgens het strict bevel van haer Ed.

Groot Mo. de placcaten vanden lande tegens sijn persoon sal executeren.
Antwoort vanden voorss. Pastoor aenden voorn. voster blijckende bij sijne relatie.

Ick onsers. voster deser stede ende baronnie van Sevenbergen, hebbe mij bevonden aende persoon ofte pastoor sijnde binnen deser stede, ende hebbe hem dit bovenges. voorgelesen, ende dienvolgens geinsinueert, die ter antwoord gaff als volght: „Tis mij leed, dat ick de ordre vanden heere drossard niet en can volgen, vermits dat ick andere ordre van mijne hooge overheden hebbe". En gevraecht sijnde, wie hij daermede verstonde, seyde: „Geestelijck ende wereltlick", sonder meer. Actum den 9en Novemb. *1653*. Ende was ondertekent: Romb. Baltus van Ranst. Onder stondt

Accordeert met syn oregineel in kennisse van mij onders. secretaris der stede ende lande van Sevenbergen. Was get. J. van Huls.

Dese na voorghaende collatie mette copie authentyck gedateert ende onderteyckent als boven bevonden te accorderen opten VIIen Octob: 1654. Bij mij Adr. Pot.

XVIII.

Naamlijsten van personen, die de godsdienstoefeningen op resp. 9 en 23 November 1653 ten huize van v. Kerkhoven hebben bijgewoond, en opvordering der boete, deswege aan v. Kerckhoven opgelegd, door den vorster, Jan Janssen van Loon, op last van den drossaard van Zevenbergen, op 17 November 1653 en 26 Juni 1654.

Ten versoecke van d'heer drossardt op den 9 Novemher 1653 gaen afsien aen het huijs van Adriaen vanden Kerckhoven, oft daer vele persoonen vande roomsche gesindheyt soude comen, alwaer men seijde de vergaderinge gehouden worde ende wie die waren, hebbe over sulcx een getal wel bij gissinge achter door de schuer uut sien comen wel 50 soo vrouen als mans persoonen, waer onder is geweest: Jan Gommerden, Matijs Bastiaenssen, Jan van Gils, Willem Adriaen Claessen, Cornelis Adriaen Claessen.

Op den 23 Dijto ten versoecke als boven tot Kerckovens uut de roomsche vergaderinge sien commen over de twee hondert persoonen in verscheijde troepen, waeronder is geweest: Lange Knip, Adriaen Balmaker, Otto Dingemans, van Dongen, de Ruijsschen, Jan Gommerden, Cornelis Adriaen Claessen, Henrick de Smit Groenen, Marten de Voerman, Adriaen Gastelaers, Jan van Gils, Jan Plasiezen, Ende Adriaen Jan Melis.

Op den 17 November 1653 ten versoecke van d'heer Drossaert mij gevonden aen den persoon Adriaen vanden Kerckhoven ende hem afgevraecht, oft hij aen mijn gelieft te geven de boete waer van hij van d'heer drossardt was gecalengiert.[1]) Die voor antwoort gaf: „'t Is waer den drossard heeft mij wel inde boete geslaegen, maer ick en ben niet van sin die soo te geven sub mijn verantwoorden daartegen".

Op den 26 Juni 1654 andermael als boven geeft voor antwoort als vooren.

Jan Janssen van Loon. 1654.

XIX.

Missive der Staten van Holland aan den President en Raden van het Hof van Holland, waarbij hun opgedragen wordt de uitvoering der resolutie van 24 September 1654, alsmede van

1) „calengieren" = boete vorderen, zie Verdam i. v.

de daarbij gevoegde Staten-resolutie van 15 Augustus 1653 en der ordre locael van 1648 betreffende Zevenbergen.

Recepta den 25 Sept. 1654.

Edele, erentfeste, hoochgeleerde, wijse, voorsienige, seer discrete, goede vrunden.

Wij seijnden UEd. hiernevens ons geresolveerde sub dato deses op de advertentie ons gegeven bij den drossaert van Sevenbergen vande insinuatie aen hem gedaen van seeckere twee appointementen bij dè Chambre mipartie verleent ter requisitie vande fiscalen van den grooten raet des Conings van Spaegnien ende den hertogh van Aerschot met de selve gevoeght ende aenden voorss. drossaert successivelijck geinsinueert, raeckende de invorderingen ende vrije oeffeninge vande pauselijcke religie binnen Sevenbergen voornt.: daer bij mede gevoecht ons geresolveerde over het selve subject op den XV Augustij des voorl. jaers 1653. ende de ordre locael dienthalven geraemt ende gearresteert inden jaere 1648. alle omme te strecken tot UE. naerichtinge, ende mede ten eijnde UEd.; des nood sijnde, de handt daer aen sullen houden dat onse goede meijninge in de voorss. resolutien ende ordre vervatt exactelijck moge werden geexecuteert ende ons daer over gedragende tot UEd.: wijse conduite.

Edele, erentfeste, hoochgeleerde, wijse, voorsienige, seer discrete, goede vrunden, bevelen wij UEd. in Godes bescherminge. Geschreven inden Hage, den XXIIIen September, 1654.

Ter ordonnantie vande Staten Herb. van Beaumont. 1654.

In dorso, boven: Den priester van Zevenbergen.

In dorso, lager: Edele, erentfeste, hoochgeleerde, wijse, voorsienige, seer discrete, goede vrunden. Den President ende raden inden hove van Hollandt.

XX.

Inventaris van de kerkmeubelen, die uit de schuur van Mr. Adriaan Balmakers zijn gehaald.

Inventaris van t gene gehaelt is uijt de schuere van Adr. van Balmaker alwaer de paepsche kerck gehouden is geweest, ende twelck gebracht is in stadts sehuere. 26 houte bancken, 5 vrouwe preeckstoelen, een kussen ende een biechtstoel.

Aldus gedaen ende geinventariseert op den 2en October *1654* tot Sevenbergen, present de heer dross(art), Moulaert ende Aerent Schepenen ende my als secretaris. J. van Huls.

In dorso: Inventaris van het Mis gereetschap het welcke op den 2. Octob. 1654 uijt den huijse van den Advt. Ballemaeker.

XXI.

Missive van den Drost aan de Staten over de uitvoering zijnerzijds hunner resolutie van 24 September 1654, waarbij gevoegd de aanklachten tegen pater Nic. v. Rijswijck.

Bericht van den Drossaert van Sevenbergen.

Dat haere Ed: gr. Mo: bij resolutie van den 24en Sept. lestleden hem hebben aengeschreven den pastoor, die wederom binnen Sevenberghen was gecomen (contrarie de precijse ordre van haere Ed: Grootmo: vervat in

derselver resolutie van date den 15 Aug. 1653) ende aldaer de pauselicke superstitien met groote stoutigheijd te oeffenen, aenstonds in apperehentie te nemen ende pede ligato te brenghen op de voorpoorte vanden Hove van Holland, omme 't selfde gedaen, iegens hem voorts geprocedeert te werden sulckx als naer exigentie van saken sal bevonden werden te behooren.

Hij drossard den voorss. Pastoor, gehieten Nicolaes van Rijswijck, dien• volgende heeft geapprehendeert op den 1en October des nachts te klocke een uijre ende dadelijck herwaerts gebracht ende gelogeert op de voorpoorte voorss. alwaer hij tegenwoordigh is gedetineert.

Ende wat aengaet de stoutigheden vanden voorss. pastoor, de selve bestaen hier in, te weten:

Dat hij contrarie de voorss. ordre, hem gegeven, is voor de tweede mael wederom tot Sevenbergen comen resideren.

Ende niet tegenstaende dat hij drossaert hem door den rechter van Sevenberghen heeft doen sommeren, dat hij sich uijtte stad van Sevenbergen ende de jurisdictie van dien soude hebben te retineren ende daer buijten te blijven.

Soo heeft hij Pastoor daer op tot antwoorde gegeven, dat hij contrarie ordre hadde.

Waer op hij drossard, hem, door den voorss. rechter hebbende doen afvraegen, van wien hij de selve contrarie ordre was hebbende

Is hem niet anders tot antwoorde gegeven, als dat hij pastoor seijde, de selve contrarie ordre te hebben soo van geestelicke als weereltlicke persoonen.

Waer op gevolght is, dat hij Pastoor nu op St. Jans dagh [1]), sijnde den 24 Junij lestleden, soo als de classicale vergaderinghe van Zuyd Holland tot Sevenbergen was, sich verstout heeft een groote paepsche vergaderinghe te houden, ten• huijse van eenen Adriaen vanden Kerckhoven, ende aldaer misse te doen.

De welcke bij eenighe Predicanten werdende aengesien, als gecommitteerde van het Classis

Heeft hij Pastoor de misse gedaen hebbende het wijwater rijckelijck om-gespreijt, oock in het aengesicht van eenige tegenwoordighe Predicanten

De welcke daer op seggende tot hem Pastoor: „Noli tangere unctos"

Heeft hij Pastoor daer op gerepliceert ende geseijt, dat God den reghen soo wel liet vallen op de quade als op de goede.

Van alle 't welcke hij drossard d'informatien overgesonden heeft aen haer Ed: Gr: Mo: nevens d'aenklachte vande Predicanten, mondelingh gedaen.

De welcke daer op aen hem drossard de voorss. resolutie vanden 24 Sept. lestleden hebben overgesonden, bij hem drossard als nu geexecuteert.

XXII.

Missive van de Gecommitteerde Raden der Staten aan het Hof van Holland om tegen den gevangen genomen pastoor van Zevenbergen ten spoedigste te procedeeren. 5 October 1654.

Edele, Eerentfeste, Hoochgeleerde, wijse, voorsienige, seer discrete heeren.

Den drossaert over de stadt ende den lande van Sevenbergen heeft ten behoeve van d'Heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslandt, begrepen in hare Ed: Gr: Mo. resolutie vanden XXIIIIen der voorleden maendt *U.Ed. beneffens andere daer bij gementionneert toegesonden, geapprehendeert den*

---

1) In het Hs. is hier doorgehaald: „lestleden".

paep hem tot Sevenbergen voorss. contrarie de placcaten vanden lande ende ordres van hoochgedachte hare Ed: Gr: Mo: onthouden hebbende. Ende opdat der selver goede meijninge mogen werden naer gekomen, soo gelieven U.Ed. reflexie te maken op de voorss. resolutien ende stucken, ende den Adv(ocae)t fiscael ende procureur g(e)n(e)r(ae)l Boij te belasten ende daer toe te houden, *dat hij tegens den voorss. paep sonder uijtstell ende intermissie sal hebben te procederen, achtervolgende d'ordre ende placcaten* vanden lande; Doende den selven daer (is 't mogelijck noch op huijden, alsoo den voorn. drossaert op morgen staet te sullen vertrecken) van den selven drossaert nemen alle doenlijcke informatien van 't ghene ten aansien vanden voorss. paep van tijd tot tijd is voorgevallen ende gepasseert. Hiermede Edele, Eerentfeste. hoochgeleerde, wijse, voorsienige, seer discrete heeren sullen wij U.Ed; bevelen in de bescherminge Godes. Gescr(even) inden Hage den Ven Octob. *1654.*

Ter ordonnan(cie) vanden Gecommitteerde Raden
Herb. van Beaumont 1654.

XXIII

Missive van de Staten van Holland en West-Friesland aan burgemeester en regeerders van Zevenbergen waarbij zij deze opdragen de inwoners in te lichten en te waarschuwen, dat de uitoefening van den katholieken godsdienst ook in die plaats niet is toegestaan. 3 October 1654.

Missive aen den Burgemeester ende Regeerders van Zevenbergen, geschreven den 3 October 1654.

Eersame, &c.

Wy worden van goederhandt ende met genoegzame zekerheit geinformeert, dat vele van de inwoonderen der stede Zevenbergen ingenomen zyn met een gansch abusive impressie even als of de Pausselyke superstitien binnen dezelve Stadt veiliglyk zouden mogen werden geexerceert, op 't fondament dat zulks soude wezen toegestaen, ende geaccordeert by de Tractaten tusschen den Koning van Spanjen ter eenre, ende de respectieve Princen van Oranje Fredrik Hendrik ende Willem jongst overleden ter andere zyde op de 8 January 1647 ende 27 Decemb. daer aen volgende respectievelyk gemaekt, ende dat de voorsz. Tractaten by den text van 't 45 Articul van 't tractaet van vreede tusschen den Hoogst gemelden Koning en dezen Staet aengegaen, gehouden zouden wezen, als in 't zelve Tractaet van vrede begrepen, ende zulks een gedeelte van dien geworden te zyn, welk Tractaet van Vrede en alle de pointen ofte ingredienten van dien, door de opgevolgde Ratificatie van dezen Staet in 't Generael ende de respective Provintien in 't particulier, ende over zulks mede ons verobligerende, derhalven ook de voorsz. twee particuliere Tractaten, zynde als boven een gedeelte van 't meer geroerde Tractaet van Vrede vervolgens by ons gepresteert, ende naer gekomen zoude moeten werden, tot wegneminge van welke abusive impressie hebben wy Ul. mitsdesen wel willen bekend maken, dat het voorsz. 45 Articul van 't Tractaet van Vrede invoegens als boven gecoucheert wezende, zonder dat wy van de voorsz. twee particuliere Tractaten ooit eenige kennisse ofte communicatie hadden gehad, dezelve aenstonts naer gedaen Rapport van 't sluiten van dien, daer van openinge hebben verzogt ende verkregen, ook vervolgens (bespeurt hebbende daer inne te influeeren eenige clausulen, die tot prejuditie van de vrye dispositie van dezen Staet in 't Generael, ende van ons in 't particulier over 't stuk van de Religie

ende d'administratie van de Geestelyke goederen geinterpreteert ende geduit zouden mogen worden) haere Hoog. Mog. gedisponeert, omme eerst by Resolutie van dato den 24 April 1648. ende naderhandt by aenschryvinge van den 5 Mey daer aenvolgende, d'Heeren Plenipotentiarissen van dezen Staet tot Munster te gelasten, dat zy wel met ende nevens de wederzyts Ratificatie van zyne Hoogheid op het byzonder Tractaet gementioneert in het 44 ende 45 Articul van het opgemelde Tractaet van Vrede jegens de Ratificatie van dien by den Koning van Spanjen daer op gegeven ende gedepescheert, Edog niet anders dan onder expresse verklaringe dat het voornoemde byzonder Tractaet tusschen de Hoogst gemelte Koning ende zyne Hooggemelte Hoogheidt aengegaen, niet en zoude prejudicieren de Souverainiteit van dezen Staet, nochte de Religie, noch ook de geestelyke goederen, 't Employ ende administratie van dien, welken volgende dan ook de voorsz. verklaringe voor de uitwisselinge van de Ratificatie des voorsz. Tractaets van Vreede bij de opgemelte Heeren Plenipotentiarissen van dezen Staet aen die van den Konink van Spanjen gedaen op den 15 Mey 1648, schriftelyk geinsinueert is, gelyk dezelve Heeren Plenipotentiarissen van den Koning van Spanjen ook ten zelven dage by schriftelyke met handt ende zegel bevestigt, bekent hebben de voorgeroerde schriftelyke verklaringe, hun voor date van de uitwisselingen der voorsz. Ratificatie geinsinueert te zyn, waeromme dan ook notoirlyk aen ons in specie de vrye dispositie over 't stuk van de Religie binnen Zevenbergen voornoemt, mitsgaders over 't Employ ende administratie van de geestelyke goederen, aldaer onverkort ende ongekrenkt is verbleven. Tot nader bevestinge van alle 't welke by de voorgeroerde haer Hoog. Mog. Resolutie van den 5 Mey mette voorsz. schriftelyke verklaringe, ende acte van bekentenisse, ofte recepisse den 15 Mey daer op gevolgt in forma authentica U.L. mids dezen wel hebben willen toezenden gansch ernstelyk begerende, dat U.L. de inwoonderen van Zevenbergen voornoemt ende andere die haer binnen dezelve Stadt zouden mogen begeven, van het gene voorschreven is, wel en pertinentelyk zullen hebben te informeeren ook te waerschouwen naer behooren, op dat niemand door onkunde, ofte abusive informatie in swarigheid en kome te geraken, waer toe ons verlatende.

Hage den 3 October 1654.

Eerzame, &c. Onder stondt: De Staten.

't Opschrift was: Aen den Drossaert, Borgemeester ende Regeerders van Zevenbergen.

XXIV.

Vraagpunten, opgesteld voor het verhoor van pater Nic. van Rijswijck. 8 October 1654.

Artijcklen, den Ed: Hove van Holland overgegeven, bij den Procureur Generael, omme daer op gehoort ende geexamineert te werden Nicolaes van Rijswijck, jegenwoordigh gevanghen opde voorpoorte vanden voorss. Hove.

1.

Eerst te vragen sijn ouderdom ende hanteringhe, oock geboort ende woonplaets.

2.

Of hem niet op den 31 Augusti 1653 door ofte van wegen den drossard van Sevenbergen en is gelast de stad ende jurisdictie van dien te ontruijmen ende daer binnen niet weer te komen op peijne van gestraft te werden volgens de placcaten vanden lande.

3.

Of hij niet nae ende contrarie de voorss. last sich wederom binnen de voorss. stede en heeft begeven en laten vinden.

4.

Of hij niet mede naderhand aldaer en heeft misse gedaen ende vergaderinghen van pausgesinden gehouden, in 't openbaer, ofte in 't heijmelijck, bij dage ofte bij nachte.

5.

Of hij op den 9 Novemb. 1653 voorss. daer over door den vorster van Sevenbergen van wegen den voorss. drossard niet en is geinsinueert, ende hem aengeseijt ende belast, dat hij sich achtervolgens de resolutie ende expresse ordre vanden Ed: Grootmo: heeren Staten van Holland ende Westfriesland van het doen vande voorss. misse soude hebben te onthouden, ende sich op 't spoedighste uijtte stad ende baronnie van Sevenberghen te [1]) retireren, ofte in cas van contraventie dat men achtervolgens het strickt bevel van hare Ed: Grootmo: de placaten vanden lande tegen sijn persoon soude executeren.

6.

Wat hij op de voorss. insinuatie heeft geantwoort alse hem is voorgelesen geweest.

7.

Of hij daer op niet en heeft geantwoordt: *'t Is mij leed, dat ick d'ordre vanden heere drossard niet en kan volgen, vermits dat ick andere ordre van mijn hooghe overheden hebbe"*. Ende gevraeght sijnde, wie hij daermede verstonde, of hij niet heeft geseijt: *„Geestelijcke ende weereltlijcke"*.

8.

Wie hij voor sijne hooghe overheden, in 't weereltlijck ende geestelijck, binnen der voorss. stede ende jurisdictie van dien is erkennende, ende wije hij bij de voorsz. persoonen verstond.

9.

Of hij niet op St. Jans dagh lestleden, sijnde geweest den 24 Junij lestleden, soo als de classicale vergaderinghe van die vande gereformeerde kercken van Zuijd Holland aldaer was, sich verstout en heeft een groote vergaderinghe van pausgesinden te houden ten huijse van eenen Adriaen vanden Kerckhoven, ende aldaer wederom misse te doen.

10.

Of hij niet eenighe vande gereformeerde predicanten in sijne voorss. vergaderinghe en heeft gesien, het wijwater onder andren oock op de selve uijtspreijdende.

11,

Of de selve predicanten, ofte een vande selve geseijt hebbende: „Noli tangere unctos", hij daer op antwoordende, dat God sijnen regen soo wel op de goede als op de quade liet vallen, ofte diergelijcke woorden in substantie, sijn voorss. wij-water op de selve ende in hun aengesicht niet rijckelijck en heeft uijtgespreijt ende uijtgegoten.

---

[1]) In het Hs. is hier doorgehaald: „begeven".

12.

Of hij nae de voorss. vergaederinghe niet meer andre en heeft gehouden ende de misse gedaen, ende specialijck ten huijse van eenen Balleman aldaer, ende waer al meer, alles rondelijck te verclaeren. Corns. Boeij. 1654.

In dorso: Artijcklen, de Procureur Generael contra Nicolaes van Rijswijck pretens pastoor vau Sevenberghen, gevanghen op de voorpoorte. 10, 8. 1654.

XXV.

Insinuatie door den vorster op last van den drossaard van Zevenbergen aan Adr. v. Kerckhoven en Adr. Balmakers, om op het stadhuis te komen, met beider antwoord. 19 October 1654.

Copie.

Ick ondergeschreve gesworen vorster der stede ende lande van Sevenbergen hebben mij ten versoecke vande heer drossart gevonden ten huijse ende woonplaetse van Adriaen vanden Kerckhove ende hem uijten name vande heer drossart aengesecht goeden avont, ende oft hem gelieven soude morgen de clocke thien uren alhier opt stadthuijs te comen, die tot antwort gaff: „Ick moet morgen vroech uuyt gaen, maer want ick soo vroech thuys ben soo sal ick comen". Stelle dit voor relaes. Actum den 19 October omtrent de clocke seven uren in den avont 1654.

Desen bovenstaende inhout mede aengeseght Adriaen Balmakers, die tot antwoort gaff: Ick ben daer om soo vroech slapen om dat ick morgen vroech van huys moet". Stelle dit voor relaes als voren.

Hebbe mij andermael gevonden aen den persoon van Adriaen vanden Kerckhove ende hem aengeseght uuyt den naem vande heer drossart, dat hij sal gelieven ten negen uren in plaets van thien uren om sijn reijs niet te vercorten boven te comen. Die tot antwoort gaff: „Ick en can mijn eijgen affairen om mijn heer den drossart niet laten". Stella dit voor relaes actum als voren.

Hebbe mij mede andermael gevonden aenden persoon van Adriaen Balmaker ende hem oock aengeseijt uuyt den naem van de heer drossard, als boven. Die tot antwoort gaff: „Dat mijn heer drossart mij schriftel. over sent waer voor hij mij opt stadhuijs citeert". Stelle dit alles voor relaes. Actum als boven, ende was onderteeckent: Jan Janssen van Loon.

Collata concordat quod attestor
Pr. Misgera Nots. Publ. 1654.

XXVI

Conclusie van eisch door den drossaard van Zevenbergen uitgesproken tegen Mr. Adriaan Balmaker, waarbij deze veroordeeld wordt tot het betalen van een boete van 200 Carolus guldens wegens het doen houden van openbare vergaderingen en opdragen van de Mis in zijn huis. 20 October 1654.

Alsoo op den 2en dezer maendt October door expresse last van haer Ed. Gro: Mog: tot Sevenbergen uijt de schuer vande heer ende Mr. Adriaen Balmakers Advocaet ende Licentiaet inde rechten sijn gehaelt verscheyde stoelen ende bancken, alsmede een biechtstoel tot het doen vande pauselijcke superstitien gebruijckt, ende dat Nicolaes van Rijswijck paeps priester, tegenwoordigh op de voorpoorte vanden Hoove van Hollandt etc. in 's Graven-

hage door expresse last van haer E: Ed: Gro: Mo: gevangen sijnde, bij sijn examen gedaen op den 9 October anno *1654*, aende Ed.: Mo: heeren commissarissen vanden selve hove opentlijck verklaert ende bekent heeft, dat hij Rijswijck ten huijse vanden heer Adriaen Ballemaker voorschreven verscheijde openbaere vergaederingen gehouden ende misse gedaen heeft.

Soo concludeert de h(ee)r Diderick Tholincx, drossard der stadt ende lande van Sevenbergen nomine officii, dat den voorsz. Adriaen Balmakers, achtervolgens haere Ed: Mog: ordre, de plano sal werden gecondemneert inde boete ven twee hondert Carolus guldens in conformite vande placaten vanden lande, ende in cas van onwilligheijt, maeckende eysch van costen, etc.

Mr. Adriaen Balmaker de voorss. conclusie gehoort hebbende, heeft versocht copie uijt de selve, om daer op te antwoorden; ende hem die geweijgert sijnde, heeft protesteerende geseght, dat het gene geschiet is 't synen huijse, is geschiet sonder verbott vande Chambre Mispartie, alwaer de sake geventileert wierde, ende den drossard ondertusschen geciteert was, op welcke redenen volgens 't 45e articul vant tractaet van vrede de catholiquen van Sevenbergen in hare functie hebben voortgevaren vanden een schure in d'andere sonder geweten te hebben, dat d'heere Staten van Holland aen haer selven hebben willen houden de dispositie vande Roomsche Religie, tot Sevenbergen, waer op sij, als ignorerende het selve, sullen supercederen ter tijt ende wylen toe, haer E: Gro: Mo: daer in wijders sullen gedisponeert hebben, vertrouwende in geen faute van boeten door de voorss. ignorantie vervallen te wesen, item, dat hem geweijgert wert, het lesen van den brieff aen Burgem(eeste)r en Schepenen alhier.

Schepenen gesien hebbende de bovenstaende conclusie mitsgaders het debat van Mr. Adriaen Balmakers, renvoyeren dese sake voor den Ed: Hove van Holland, alwaer die vanden gewesene pastoor alhier, tegenwoordigh op de Voorpoorte inden Hage gevangen, in rechte is hangende. Actum in 't volle collegie van Schepenen den 20en Octobri XVI^{C} vier ende vijftigh, mij present als secretaris J. van Huls.

XXVII.

Conclusie van eisch door den drossaard van Zevenbergen uitgesproken tegen Adriaan van Kerckhoven, waarbij deze veroordeeld wordt tot het betalen van een boete van tweemaal 200 gulden wegens het tot tweemaal toe laten opdragen van de Mis ten zijnen huize. 20 October 1654.

Alsoo Adriaen vanden Kerckhoove, burger ende inwoonder tot Sevenbergen, op den 9en Novemb(er) anno *1653*, in praesentie ende ten overstaen vande magistraet alhier, opentlycke bekent ende verklaert heeft, ten selven daege t' sijnen huijse misse gedaen te syn, ende dat dienvolgende tegen Sijn E. tot de boeten vande placcaten is geconcludeert, ende dat nu de novo Nicoales van Rijswijck, paeps priester, jegenwoordigh op de voorpoorte vanden Hove van Holland etc. inden Haege door expresse last ende bevel van haer E: Ed: Groot Mo: gevangen sijnde, by sijn examen, gedaen op den 9en deser maendt October aenden Ed: Mo: heeren commissarissen vanden selven Hove verklaert ende bekent heeft, ende notoir is, dat hy Rijswijck op St. Jans dagh sijnde den 24 Junij laestleden, ten tyde als wanneer de classicale vergaderinge van die van Suijdt Hollandt alhier wierde gehouden, ten huijse van M. Adriaen vanden Kerckhove een groote vergaderinge gehouden, ende aldaer misse gedaen heeft.

Soo concludeert de H(ee)r Diderick Tholincx drossard der stadt ende

lande van Sevenbergen nomine officii, dat den voorss. Adriaen vanden Kerckhove, achtervolgens haer E: Ed: Mog: ordre de plano sal worden gecondemneert inde boeten van tweemael twee hondert guldens, achtervolgens de placaten vanden lande, ende in cas van onwilligheyt, maeckende eysch van costen, etc.

S. E. Adriaen vanden Kerckhoven de voorss. conclusie gehoort hebbende, heeft geseght: „Had hij geweten, dat de Heeren Staten t' selve soo verstonden, gelijck hij nu doet, hij soude het gelaten hebben, door dien hy niet beter wist, off de sake soude by de Chambre Mispartie affgehandelt werden".

Alsoo 't meerendeel van Schepenen al te na maegschap is vanden voorss. Adriaen Kerckhoven, soo heeft bij die van desen gerechte hier inne niet kunnen gedaen werden. Aldus gedaen in 't volle collegie van Schepenen, mij present als secretaris. J. van Huls.

XXVIII.

Schrijven van den Drost van Zevenbergen aan de Staten over de gebeurtenissen aldaar van af 31 Augustus 1653 en bijzonder over het optreden der katholieken Balmakers en v. Kerckhoven. 21 October 1654.

Myn Heere.

Op mijne compste tot Sevenbergen, soo hebbe ick overgelevert de missive op den 3en deser door hare Ed: Mo: geschreven aen Borgem(eeste)ren ende Schepenen alhier, ten fine sij lieden achtervolgens de ordre ende intentie van hare Ed: Groot M: mij soo als ick door last vande hooge Overheijt soude procederen tegens die gene die contrarie de placcaten vande selve hare huijsen hebben geleent tot het houden vande onbehoorlijcke ende verbodene paepsche conventiculen, als oock mede tegens die gene de welcke de selve sijn frequenterende, ende ingevolge vande selve, soo hebbe ick oock vuijt krachte vande confessie van Nicolaes van Rijswijck, jegenwoordich gevangen paeps priester inden Hage, door hare Ed: Mo: uuijten fine voorss. ter hant gestelt, opden 19 deser jegens daechs daeraenvolgende door een vande Vorsters, Adriaen vanden Kerckhove ende Mr. Adriaen Balmakers Advocaet opden stadthuijse alhier tot twee iteratieve reijsen doen citeren, welckers declinatoire ende dedeinjeuse antwoorde principalijcke van Adriaen vanden Kerckhove U Ed: uuyt de neffens gaende copie vande relatie vanden vorster sub liter. A sal connen beoogen, ende souden echter geene van hun beijden hebben gecompareert, maer ter contrarie de gedane wete gevilipendeert, ten ware ick (om met alle civiliteyt te gaen) haer door een derde hadde laten aenseggen, dat sij best soude beraden syn, dat sij tegens sonder stribuling haer ter plaetse voorss. lieten vinden. Al waer gecommen synde soo hebbe ick dese twee neffens gaende conclusien sub litra B tegens haer genomen. Waerop den voorss. Advt. Balmakers selffs in reatu sijnde, sich alsnoch was beroepende ende wilde sustineren, dat de papisten tot Sevenbergen met hare funxie mochten voort varen, ten ware daer verboth quame vande Chambre Mipartie, alwaer die sake geventileert ende den drossart geciteert was ende noch ongedecideert sijn, met een stoute formalisatie jae protestatie, dat hem geweijgert wierde de lecture vanden brieff, de welcke Uwer Ed: Mo: aen Borgem(eeste)ren ende Schepenen alhier rakende die materie geschreven was, gelijck bliickt uijt sijne gedicteerde ter Schepene camere, hier mede neffens gaende sub litra C. De vordere gepretendeerde ignorantie soo vanden Advocaet Balmakers als vanden Kerckhove van dat sij niet souden hebben

geweten, dat de heeren Staten, soo sij seggen, aen haer selven hebben willen houden de dispositie vande Roomsche religie tot Sevenbergen, is onder corectie redicul ende t'enenmael inpertinent.

Door redenen dat, bovendien dat alle de placcaten ende resolutien, dewelcke bij die vande regeringe vande landen gemaeckt ende genomen worden, altijt, soo wel tot Sevenbergen als op andere plaetsen van Zeelant gesonden sijn, soo hebben oock de heeren de Borgem(eeste)r Ruijsch van Dordrecht, ende de heeren Backer van Amsterdam achtervolgens de resolutie van hare Ed; Groot Mo: in date den 30^{en} Juni [1]) 1648 niet alleenlijck de papisten magistraet verandert, het regelement locael hier in gevoert, den paepsen priester doen delogeren, maer oock feitelijck uuijt de plaetse (staende recht over het huijs van Balmakers voorss.) daer hij misse gedaen hadde, het misch gereetschap doen halen, ende de selve toegesloten [2]), waer oock op gevolcht is achtervolgens de resolutie van haer Ed: Groot Mo: de veranderinge vande papisten officieren alhier, item het iteratijff steuren vande misse daerop gedaen.

Item daer bij gecommen des vorsters mondelingh aenseggen van dat den pastoor sich achtervolgens de resolutie ende expresse ordre van hare Ed; Groot Mo: in date den 15 Augusti *1653* uyt de stadt ende lande van Sevenbergen sal hebben te retireren, ende sich van het doen van eenige diensten te onthouden, waerop hij tot antwoort gaf, dat hij sich in alles nae ordre soude gedragen, als blijckt by de relatie vanden vorster in date den 31 Augusti 1653 sub litra D.

Daerop gevolcht is dat den pastoor tegen het voorss. mondelinge gedaen verbot wederom tot Sevenbergen velo levato commende ende publijcque misse doende, op een nieuw ende ten overvloet schriftelijck belast ende aengeseijt is sich op het spoedichste uuijt Sevenbergen te begeven ofte dat men bij faute vandien achtervolgens het strickt bevel van hare Ed. Groot Mo: de placcaten vanden lande jegens sijn persoon sal executeren, stoutelijck tot antwoort heeft gegeven, dat hij de aengeseijde ordre niet en soude volgen, alsoo hij contrarie last van syne hooge overheden soo geestelijcke als wereltlijcke hadde, alles in breede blijckende bij des vorsters relaes in date den negenden Novembris *1653* alle aen haer Ed: Groot Mo: nevens mijne missive opden selven dato gesonden ende hier geannexeert sub litra D.

Niettegenstaende alle dese geallegeerde redenen ende het ernstich aenschrijven van Uwer Ed: Mo: aen die vande magistraet alhier, soo en hebbe ick geen vonnisse op mijne respectieve genomenen conclusien connen becomen maer sijn de saken vande handt geschoven synde in dier voegen als UEd. uuijt dese neffens gaende appointementen sub litra B sal conen sien, de eene aenden Ed: hove van Holland etca. gerenvoijeert, ende den andere uuijt pretense mae(gschap van die vande magistraet om recht te connen doen geexuseert.

Ende alsoo onder reverentie dit altemael saken sijn tot notoire vilipendie vande authoriteijt vanden Ed: Hove, verachtinge van mijn ampt. ende notoire vertredinge vande publijcque ordre inde regeringe, soo hebbe ick niet connen ledich staen UEd. dit te notificeren ende gedienstelijck UEd. hooch advijs hier op te verspreecken hoe ick mij vorder in desen sal hebben te gedragen. Hiermede eindigende sal altijt blijven

Mijne Heeren

UEd. ootmoedigen Dienaer

In Sevenbergen 21 Octobris 1654. Diderick Tholincx

---

1) In het Hs. staat: Juli.

2) In margine is hier bij geschreven: „gelijck als noch toegesloten is".

XXIX.

Memorie, waarin wordt aangetoond, dat de katholieken van Zevenbergen geen onwetendheid kunnen voorwenden omtrent het feit, dat zij zich in alles hebben te onderwerpen aan de plakkaten der Staten van Holland. Ongedateerd.

Memorie waer bij klaerlijck blijckt, dat de papisten tot Seevenbergen met geene reeden konnen allegeeren eenige de minste pretense onweetenheijt van dat sij haer in alles ende insonderheijt in het houden van haere verboodene conventiculen ende het doen van de misse mosten gouverneeren ende gedragen in conformite ende achtervolgens de placaten vanden lande. Ende hetgeene vorder die materie raekende is.

Alsoo bevonden wierde dat tot Sevenb. (den hartoch van Aerschot als heere van die plaetse papist sijnde) de placaten van den lande ende de ordre inde regeeringe van dien niet nae behooren wierden geexecuteert ende achtervolcht, soo hebben de heeren Ruijsch ende Backer selfs in persoon achtervolgens de resolutie van haere Ed: Gr: Mo: in date den 30 Juni [1]) 1648 soo het politijck als het kerckelijck ende alles daer in loco gereguleert ende gereformeert nae de ordre ende placaten van den lande.

De papiste magistraet verandert.

Het reglement locael ingevoert:

Den paep uijt de stadt ende jurisdictie van dien doen vertrekken.

Alle het mis gereetschap faitelijck doen haelen ende wechbrengen uijt de schuere, stende recht over de deure van Adriaen Ballemaecker, alwaer de misse gedaen wierde, ende de selve toe geslooten is.

Item sijn inden jaere 1649 achtervolgens de resolutie ende het aenschrijven van haer Ed: Gr: Mo: de papiste officieren verandert.

De misse iterativelijck op verscheijde plaetse gestoort.

Item is den paep achtervolgens de expresse ordre ende last van haer E: Ed: Gr: Mo: in date den 15 Augustus 1653 soo op den 31 Augusti 1653 als op den 9 Novemb. daeraenvolgende, door den vorster aengesecht, dat hij sich van het doen van de misse soude hebben te onthouden, ende op het spoedichste uijt de stadt ende landen van Sevenb. te vertreckken, ofte bij faute van dien dat men de placaten van den lande tegens hem soude executeeren.

Item is Kerckhoove selfs op sijne bekentenisse, van dat t'sijnen huijse misse gedaen was op den 9 Novemb. 1653 in de boete van de placaten beslaegen ende in rechte betrocken.

Echter sijn daer noch veele vande stouste en harste papisten, die diens niet tegenstaende nu noch opentlijck durven sustineeren ende den lieden ingeeven, dat sij niet eerder sijn gehouden geweest haere conventiculen ende het doen van haere missen achter weege te laeten ende haer nae de placaten van de landen te reguleeren, als nae dat haer E: Ed: Gr: Mo: door haer E: missive van den 3 October 1654 haer E: abusive impressie hadden bekent gemaeckt.

Daer ter contrarie klaerlijck blijckt ende notoir is[2]), dat die voorgeroerde missive van haer E: Ed: Gr: Mo: niet en is geschreeven met insichte om van die tijt af eerst de placaten van de landen tot Sevenb. in te voeren, maer, om (door reeden den officier voor de Chambre de mipartie was geciteert) voor alde werelt te betoonen, dat haer E: Ed: Gr: Mo: als souve-

---

[1]) In het Hs. staat: Juli.

[2]) In het Hs. is hier doorgehaald: „haer E: Ed: Mo: meede bevinden".

reijnen van haer E: provintie met goedt recht hadden gedaen, alle het geene bij haer E: van eersten af tot nu toe successivelijck de materie van de religie raeckende was geordonneert.

Want indien verstaen waere geweest, dat de placaten niet als naer den 3 Octob. deeses jaers 1654 binnen Sevenb. souden plaets grijpen, soo en soude den officier niet sijn ter hant gestelt het extract van de confessie van den paep, om uijt krachte van de selve, die lieden, tot welckers huijsen hij verklaerde misse gedaen te hebben de boete achter volgens de placaten af te eijschen.

Maer staet ten hoochsten te considereeren dat deese voorss. ongerijmde sustenue alleenich bij eenige is bedacht, *ende het volck ingeplant met intentie om bij gevolge van dien het vangen van den paep, ende alles wat van te vooren die materie raeckende is geschiet, door dat middel illusoir. ende als qualijck gedaen sijnde vruchteloos te maecken.*[1])

Gelijck sij alreede, omdat het werck vande paep soo inden Haege, als het executeeren van de geeijschte boete tot Sevenb. een wijnich na haere meeninge tardeert, de lieden doen gelooven, dat de Staten van Hollant wel wenschten, dat sij een paep niet hadden doen vangen, ofte dat sij hem met fatsoen weeder quijt waeren, ende dat hij welhaest weederom tot Seevenb. sal sijn, gelijck oock al verscheijde persoonen, op hoope van hem te moogen spreecken, nae den Haege sijn gereijst.

Daer bij komt dat de papisten in plaetse van haer stilder te houden, als tot een vilipendie ende pure verachtinge van haer E: Ed: Gr: Mo: soo iterative genomene resolutien, ende als tot een bravade ende in spijte van den officier de misse laeten doen effen buijten de jurisdictie van Seevenb. gelijck noch op den 25 deeser maent Octob. sijnde Sondach is geschiet ten huijse vanden vader van deesen Kerckhooven, staende quansuijs onder ter Heijde, maer niet verder als omtrent een mosquets schoot weechs buijten de jurisdictie van Seevenb. *daer sij dan met groote meenichten soo te voet waegen als te paerde opentlijck nae toe gaen, soo* dat het schijnt, dat sij noch al bij het selfde gevoelen sijn, gelijck sij voor deesen, als men haer van de ordre ende placaten van de hooge overicheijt sprack, voor antwoort gaeven, dat sij met de selve niet te doen en hadden, en dat sij wisten op wat voet dat sij het deeden.

Daer het nochtans voor de suveraijneteijt van deesen lande incompatibel is, dat de ingesetene van dien, als wanneer sij haer in geenen deele achter volgens de iterative beveelen ende exprese ordres van haer E: Ed: Gr: Mo: hebben willen gedraegen haer noch in juditio durven beroepen op de Chambre demi partie ende op een contrarie ordre ende last van Monsieur de Bruijn, die nu doot is, ende die sij wisten dat in allen gevalle inde provincie van Hollant diens aengaende niet te seggen hadde.

Welcke opinie echter niet sal werden uijtgeroijt, ende men met ter daet sal bevinden. dat die lieden tot Seevenb. niet tot eenige vrees ende ontsach en sulle konnen werden gebracht, ten sij de executie vande boete door expresse last van haer E: Ed: Mo: deese twee personen afgeeijscht, met een animeuseteijt daer op koome te volgen, te meer deese twee als sijnde *van de principaelste hoofden van deese commotien de voorss. boete niet alleen sullen betaelen, maer deselve het gansche lichaem vande papisten afvorderen,* door welck middel dan alle haere leeden in vreese ende tot behoorlijck ontsach van haer E: Ed: Gr: Mo: placaten ende beveelen in toe koomende buijten twijfel sullen sijn gebracht.

---

[1]) Bij dit onderstreepte gedeelte staat in margine: N.B. — Ook de volgende onderstreepingen zijn van het Hs.

Daer ter contrarie bij faute van dien, ofte dat sij kosten obtineeren dat de boete eenigsins wat wierde gemodereert, sij altijt hier nae (gelijck sij alreede om dit weijnich uijtstel beginnen) daer mede sullen spotten, ende gelooven dat sulckx uijt consideratie van haer gepretendeert recht is veroorsaeckt, waerdoor het altijt tot Seevenb. in confusie ende noijt gedaen werck sal weesen,

Ende die vande magistraet oock oorsaeck souden neemen, om op dat exempel, principalijck in deese soo hooge bij de hooge regeeringe opgenoomene saecke, meede de placaten vanden lande niet met behoorlijcke vigeur in toekoomende te laeten executeeren ende weijgeren daer toe de behulpsame hant te bieden.

Waerdoor het officie in Seevenb. niet en soude konnen blijven in sijn behoorlijck respect, te meer men klaerlijck bevint, hoe groote tegenstribbelingen ende onwillicheeden in deese saecke worden gepleecht, die sij nochtans weeten, dat door ordre ende expresse last van haer E: Ed: Mog:, ingevolge van de vigereuse intentie ende het serieus aenschrijven van haer E: Ed: Gr: Mo:, begonnen en dus verre gebracht is,

XXX.

Copie der insinuatie van den vorster, in opdracht van den drossaard van Zevenbergen, aan Balmakers en v. Kerckhoven om voor het Hof in Den Haag te verschijnen; met beider antwoord. 27 October 1654.

Hebbe ten versoecke van de heer drossardt gegaen ten huijse van Adriaen Balmaker ende versocht tegen de clocke vijff uren ten huijse vande heer drossard te comen, om hem te spreken; die daer op antwoorde: „Seght den drossard: heeft hij mij ijet te seggen, dat hij hier comt, tegen vijff uren, ick sal thuijs wesen". Actum den 27 October 1654 ontrent de clocke halft vier nae middach.

Andermael met eene schriftelijcke insinuatie gevonden aende personen Adriaen Balmaker ende Adriaen vanden Kerckhove, beijde by den anderen synde, om haer tegens seekeren geprefigeerden dage inden Hage voor de Ed: hove in persoon te comen, welcke insinuatie hebbende haer voorgelesen, soo hebben sij int stellen vant relaes mij deselve ontweldicht, ende in haer sack gestoken, ende hebbe versocht die wederom te hebben gaven voor antwoort dat sij desen nacht die wilden houden, ende daer op grollen." Wij sullen morgen schriftelijck antwoort geven". Ende alsoo ick haer copije presenteerde te geven uuijt het principael soo en hebben sij echter achtervolgens mijn versoeck het principael niet willen wederom geven, maer mij het selve onthouden seggende: „Bruijt heen[" Actum als boven ende was onderteeckent Jan Janssen van Loon, vorster tot Sevenbergen,

Collata concordat. Quod attestor
Pr. Misgera, Nots. Publ. 1654.

Ferdinand H. J. van den Eerenbeemt

Fabrikant van kerkkaarsen

witte was,
wierook,
godslampolie,
enz.

Hofleveranciers van Z.M. Paus Benedictus XV

's-Hertogenbosch – Hinthamereinde 53

BOEKHANDEL
W. BERGMANS
MARKT 35 – TILBURG

GROOTE SORTEERING
LECTUUR OP ELK GEBIED

Zichtzending en prijsopgaaf zonder verplichting

Lentjes & Drossaerts

's-Hertogenbosch

Effecten,
Coupons,
Deposito's,
enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden.

Firma G. Borrenbergen

Eindhoven
Telefoon 3634

Wasbleekerij en Kaarsenfabriek

Oude en nieuwe boekhandel
UITGEVERIJ
Dekker & v. d. Vegt N.V.
Oranjesingel 4, Nijmegen
Oude Gracht, Utrecht

Verzendt op aanvrage gratis catalogen

Koopt oude boeken

BOEKHANDEL
W. BERGMANS
TILBURG

MGR. Dr. TH. GOOSSENS:

HET ARME BRABANT . . . prijs f 0.70

HET KEERPUNT VAN BRABANT (1 Maart 1796) . . . . prijs f 0.70

ONONTGONNEN BRABANT prijs f 0.70

VAN DEN „WOLWERCK" IN DEN BOSCH . . . . . prijs f 0.70

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL
OPGERICHT 1848
TILBURG

INTÉRESSÉ DE LA MAISON
SCHRöDER & DE CONSTANS BORDEAUX

SPÉCIALITÉ **VINS FINS ET VINS CACHET DU CHâTEAU ET ÉTAMPÉ**

PROPRIÉTAIRE DE LA RÉCOLTE ENTIÈRE 1928 ET 1929 DU **DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN**

De Sint Janskerk te 's-Hertogenbosch, Nieuwe Geschiedenis door Jan Mosmans, archivaris van de Kathedrale Basiliek van St. Jan; 550 blz. met 400 illustr. in artistieken prachtband **f 17.50. Wegwijzers voor Bezoekers der St. Janskerk** te 's-Hertogenbosch met 12 platen en 2 plattegronden, door Jan Mosmans **f 0.50. — Handboek der Kerkgeschiedenis,** door P. Goorts, Rector der Bissch. Kweekschool 's Bosch, 4e druk; in linnen band **f 3.50. — Beknopte Handleiding der Liturgie,** door P. Goorts, Rector der Bissch. Kweekschool, 14e druk, geillustr., ingen. **f 0.60. Bijbelsche Geschiedenis** voor school, patronaat en huisgezin, groote geill. uitgave door H. H. Stroy, leeraar. Ie deel Oude Testament ingenaaid **f 0.90.** 2e deel Nieuwe Testament, ingenaaid **f 1.10.** Compleet in één linnen prachtband **f 2.75. — Beknopt overzicht der Bijbelsche Geschiedenis,** door P. Goorts, Rector Bissch. Kweekschool, 2e druk, ingenaaid **f 0.75. — Officia assistentium in Missa Sollemni Pontificali** nec non in Missa de Requie Pontificata, celebratis in throno, ordinatim proposita cura Ph. M. van den Heuvel, olim in Sem. Busc. S. Lit. Prof., ingenaaid **f 2.—. Formularium Precum** in functionibus sacris, ad usum cleri Buscoducensis. Op prima Hollandsch papier, in linnen band **f 1.10. — Franciscus Sonnius in de Pamfletten,** bijdragen tot zijne biografie door Dr. Th. Goossens; ingenaaid **f 1.75. — Kerkelijke voorschriften over het Altaar,** door A. Vincent, Rector, ingenaaid **f 0.20.**

Verkrijgbaar in den Boekhandel en bij den uitgever

G. MOSMANS ZOON, 's-HERTOGENBOSCH

Uitgever van den H. Stoel

K 1787

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN
FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN
DR. TH. GOOSSENS

DEEL XVIII
AFLEVERING 4

XXXI

Insinuatie van den vorster, op last van den drossaard van Zevenbergen, aan Balmakers en v Kerckhoven om voor het Hof in den Haag te verschijnen. 27 October 1654.

Ick onderges vorster van Seevenb. hebbe mijn door last van den hr. drossaert gevonden aende persoonen van de hr advocaet Adriaen Ballemaecker ende Adriaen van den Kerckhoove ende haer aengesecht dat sij lieden achter volgens de authorisatie ende expresse last van den Ed: Mo Hove van Hollant etc in date den 23 deeser maent Octob (dicteerende dat hij heer drossaert haer beijde met den eersten in persoon inden Haege soude doen komen) op Donderdach sijnde den 29 deeser maent Octob. des avonts inden Haege sullen hebben te compareeren, ende des anderen daechs sijnde den 30 dito smorgens tijdelijck haere komste in persoon door een van de twee eerste deurwaerders den Hoove bekent te maecken, omme alsdan te verstaen 't geene haer van weegen de justicie voorgehouden ende vorders gedisponeert sal werden als nae behooren.

XXXII.

Antwoord en protest van Balmakers en v. Kerckhoven op de vorige insinuatie van den vorster van Zevenbergen. 28 October 1654.

Dient voor relaes dat terwijle de sustinue vanden heer drossart is litis pendentis voor dese gerechte van Sevenbergen, alwaer de geciteerden door nocturnele wete hebben gecompareert ende groote instantie gedaen, om te hebben copie van aensprake als allent geallegeerde, sij nochtans daer toe niet en hebben connen geraken ignorerende ofter eenige appoinctementem ofte vonnissen diesaengaende syn gepronuncieert, aen dewelcke sij lieden voor alsnoch sijn persisterende, versoeckende ende begerende van alles copie voor ende alleer sij lieden verstaen gehouden te sijn te voldoen aen de iterative insinuatie vanden heer drossardt voor den hove van justitie, boven twelcke hij oock niet en doet blijcken tot gelijcke citatie voor den hove te sijn geauthoriseert ende gequalificeert, mede dat sulcken citatien door een advocaet ofte Ritmeesters gedicteert behoord en dach ende date te hebben alsmede onderteekeninge, hetwelcke hier nergens in can gevonden worden

XXXIII

Insinuatie door den vorster, uit naam van den Drost van Zevenbergen, aan Balmakers en van Kerckhoven, onder aanbieding van de desbetreffende authentieke copie van volmacht, om voor het Hof in Den Haag te verschijnen. 28 October 1654.

Aen de persoonen vanden heer Advocaat Balmaker ende Adriaen vanden Kerckhove uuyt den naam vanden drossard te seggen, dat de wijle sij op gisteren in plaetse om aenden vorster op sijne informatie omdat sij lieden door expresse last ende ordre vanden Ed Hove tegens seeckeren dage in persoon inden Hage voor den selven Hove soude hebben te compareren, den vorster het gene dat hem om sijne memorie te ververschen ende on haer den last ende ordre vanden welgemelten Hove van woorde te woorde voor te

dragen, schriftelyck was mede gegeven hebben ontweldicht ende in haer sack gesteken ende niettegenstaende alle gedane versoeck ende presentatie van copie te sullen geven, het selve op gisteren niet en hebben willen restitueren, ende dat nu den drossardt bespeurt (uijt seeckere regulen schrift gesedt op de contrarie seyde van het gene sy lieden op gisteren den vorster hadden onthouden, ende op heden ten huijse vanden drossard is gebracht) dat sijlieden twijffelen ofte den drossard al geauthoriseert ende gequalificeert is, om haer beyden in persoon voor den hove te doen compareren Soo ist dat hij drossard om die reden ten overvloet, ende om haer te bethonen, dat sijn E het selvige niet op sijn eijgen hant en is doende haer de auctentijcque copie van sijne authorisatie ende last vanden hove toe te senden ende Ul(ieden) andermael [1]) ernstelyck te doen affvragen, off ghij lieden van meijninge seijt te obedieren ofte niet

Ick ondergeschreven vorster der stede ende lande van Sevenbergen hebbe mij met desen bovenstaende inhoudt gevonden aen de personen, Adriaen Balmaker ende Adriaen vanden Kerckhove by den anderen sijnde ende haer hier mede geinsinueert ende van woort tot woort voorgelesen Die vooi antwoort gaven „Wij houden ons bij het voorgaende relaes op heden morgen overgesonden

Vorders hebbe ick haer beijde gepresenteert de auctentijcque copie van de authorisatie van den hove in de bovenstaende insinuatie gementioneert

Daer op Balmaker antwoort gaff „Ho daer draecht dat weder mede Ick heb die authorisatie niet van doen'

Ende Kerckhoven mede antwoorde „Ick en wil de niet hebben" Stelle dit voor relaes Actum den 28 October 1654, ende was onderteeckent Jan Janssen van Loon

Collata concordat Quod attestor
Pr Misgera Nots Publ

XXXIV.

Memorie, betreffende de dagvaarding, door den Drost van Zevenbergen beteekend aan Balmakers en v Kerckhoven om voor het Hof in Den Haag te verschijnen Ongedateerd

Dat hare E Gr Mogende bij missive vanden 3 Octobris den heere drossart, burgemeester ende regeerders van Sevenb hebben aengeschreven die van Sevenbergen te informeren oock te waerschouen naer behooren, als ingenomen met impressie dat de pauselijcke religie aldaer soude mogen veijlichlijcken geexerceert, opdat niemant door onkunde ofte abusive informatien in swaricheijt soude comen te geraecken

Dat dese missive bij den drossart ontfangen wesende sijn E nochte de regeerders van Sevenb dese informatie nochte waerschouinge niet en hebben gedaen, maer alles den selfden drossart secreet heeft gehouden met belet ofte verbot aende regeerders van te communiceren [2])

Dat sijn E in plaetse van dien den voorss Balmaker ende Kerckhoven heeft doen citeren op den 19en jegens den 20en omme te compareren opden stadthuijse, doende de eerste citatie savonts naer acht uren, de tweede te negen uren, ende de derde schriftelijcken omtrent den elf uijren inden selfden nacht

---

1) In het Hs is hier doorgehaald toe te senden
2) In margine is hierbij genoteerd N (ota)

Waer op de voorss. Balmaecker ende Kerckhoven boven opden stadthuijse den 20en promptelyck gecompareert synde heeft van den voorss. Balmaecker gheijst twee hondert guld. uijt oorsaecke dat de voorss. Balmaecker eenmael ende den voorss. Kerckhoven voor twee reijsen toegelaten souden hebben eenige exercitien in hare respective (huijsen, schueren) [1]) gedaen te werden.

Twelcke sy debuterende ende daer over protesterende vande onbehoorlijcke citatien ende over sulckx openinge ofte lecture vande voorss missive van haer EGr: Mog: inhoudende de voorss. waerschouinge als mede copije vanden eijs ende conclusie tot haren last gedaen ende genomen.

Hebben sij noch t'een ofte t'ander becomen niet tegenstaende de voorss. missive hier in druck is uijtgegeven.

Hebben sij oock niet connen verstaen, dat ijets op de voorge aenclaecht is gedaen, dan dat haer bericht is, dat die vanden magistraet de voorss. saecke aen hare E. Gr. Mog. souden hebben gerenvoijeert.

Waer op voorts volgende, dat hij drossart door den vorster op den 27 deser maent inden avont ontrent vijf uren den voorss. Balmaecker ende Kerchoven hebben laten seggen, dat sij souden hebben te compareren alhier inden Hage voor desen E. hove.

Hebben sij versocht eerst decisie te hebben opt t'gene te Sevenb. was gepasseert.

Ende dan ten anderen blijck vande authorisatie van desen hove, volgens de welcke sij geseijt wierden gedachvaert te werden.

Dat hen die eijndelijcken eerst is vertoont op den 28 naer den middach ontrent de klocke vier uren, dewelcke sij gesien hebbende terstont haer hebben vaerdich gemaeckt ende den anderen dach tsamen sijn vertrocken naer den Hage, verhopende op den geciteerden tyde wesende Vrijdach aldaer te wesen. Maer de beletselen sijn geweest, dat sij met hare peerden niet en hebben connen overgeset worden, gelijck tot allen stonden kan betoont worden met attestatie vande veerluyden.

XXXV.

Vragen, door het Hof van Holland gesteld aan Mr. Adr. Balmakers, en diens antwoorden daarop, 2 November 1654.

Artijckelen, den hove van Holland overgegeven bij den Procur. Generael, omme daer op gehoort ende geexamineert te werden Mr. Adriaen Balmakers, advocaet tot Sevenbergen, ende bij de gerechte aldaer gerenvoyeerde aende voorss. hove.

2 Novemb. 1654. Examen gedaen inde cleyne raedtcamer van desen hove, opden 2en Novemb. 1654 bij ons Hugo Blocq ende Martinus Veth raden inden selven hove als commissarissen, hebbende tot adjunct Joost van Hogenhouck secretaris, ter presentie van Mr. Corn. Boeij Advocaet Fiscael, inde maniere als volcht.

1.

Eerst te vragen sijn ouderdom ende hoe langh hij tot Sevenbergen gewoont heeft.

Adrianus de Balmaker licentiaet inde rechten, wonachtich tot Sevenbergen, oudt ontrent XLIII jaeren.

1) Een van deze beide woorden is hier in het Hs. blijkbaar uitgevallen.

2.

Of hij niet en weet dat de selve heerlickheijd een leen is ende sulikx onder de souverainiteijt ende hoogh gesagh vande Ed· Grootmogende heeren Staten van Holland ende niemand anders

Gehoort opt IIe artikle, secht wel te weeten, dat Sevenbergen staet onder de souvereiniteyt vande Heeren Staten van Holland, ende dat oock de placaten aldaer sijn ende worden gepubliceert.

3.

Of hij niet heeft een schuijre inde voorss. stede staende alwaer op den 2en des voorleden maents Octob. uijt gehaelt sijn 26 houte bancken, 5 vrouwe kerckstoelen, een biechtstoel en meer ander gereedschap tot een kerckvergaderingh geappropriеert.

Opt IIIe artle bekent aldaer een schuyer te hebben staende achter syn huys, ende dat opden 2. Octob. lestleden daer uyt gehaelt de bancken, stoelen ende gereetschappen in 't selve articule geroert.

4.

Wien de selve meublen, ter wijlen sij inde voorss. schuijre stonden, hebben toebehoort.

Opt IIIIe artle secht de bancken ende biechtstoel toe te komen die van de gesintheyt vande pauschel. religie, ende aengaende de vrouwe kerckstoelen daervan geen kennisse te hebben.

5.

Of hij daer geen verzamelinghen van menschen gehouden heeft, indien jae, hoe menighmael wel, ende wie daer al gecompareert sijn, ende tot wat eijnde

Opt Ve articule seyt aldaer wel somtyts vergaderinghe geweest te sijn [1]) om misse te doen ende Godtsdienst te plegen [2]), maer dat het gaen ende komen vande luyden totte voorss. schuyer is geschijet selffs ten aensien vanden officier ende predicant van Sevenbergen, nijet beter wetende, offt selve was gepermitteert by de articulen vanden vrede.

6.

Offer op den 9e Novemb 1653 aldaer geen misse ofte andren paepschen godsdienst en is gecelebreert met versamelingh van volck.

Opt VIe articule seyt nijet te weten, dat ten dage int' voorss. articule geroert eenige paepsche Godsdienst aldaer is gepleecht.

7.

Waerom hij de placcaten, ordre ende bevelen vande heeren Staten, hebbende verboden ende geinter-

Opt VIIe artle seijt nyet te weeten, dat oyt eenich placcaet tegens de paepsche vergaderinge binnen Se-

---

[1]) In het Hs is hier doorgehaald int aensien vanden officier ende predicant van Sevenbergen, ende dat hy die spreeckt aldaer mede

[2]) De zin „om misse te plegen staat in het Hs in margine

diceert allen paepschen dienst binnen de voorss. stede ende heerlickheijd te [1]) plegen, niet meer respect en heeft toegedragen.

8.

Waerom hy op den 19. der voorleden maent Octob., door den vorster, uijt ordre vanden drossaert, die last had van desen Ed: Mo: Hove, geciteert sijnde op den raedhuijse te compareren, tot tweemael toe soo irreverentelijck heeft geantwoord, als bij relaes is blijckende.

venbergen is gepubliceert ofte geaffigeert.

Opt VIIIe articule vande voorss. articulen seyt dat hy voor d'eerste reyse des avondts ten acht uyren gestoort synde byden vorster van Sevenbergen, omme opt raedthuys te kommen, geantwoort heeft, geen stile te wesen dat men een burger naer sonnen ondergang sal citeren ende dat hy moste weeten waerom dat hy gedachvaert was, [2]) ende gelycke antwoord gegeven te hebben, als hy die spreeckt (op dien selven avondt) [3]) voor de tweede ende derde mael is gestoort geworden.

Hij die spreect versochte copie van syne voorss. responsien.

A. Balmakers.

Corns. Boeij
1654

XXXVI.

Antwoorden van Adr. v. Kerckhoven op de vragen, hem bij zijn verhoor voor het Hof van Holland gesteld. 2 November 1654.

Ariaen vanden Kerckhoven, wonende tot Sevenbergen seyt out te syn ontrent XXXV jaren ende aldaer tusschen de 4 ende 5 jaren gewoond te hebben.

Opt IIe en IIIe articule bekent tsavondt ontrent ten acht uyren geciteert te sijn door den Vorster van Sevenbergen uyt den name ende van wegen den drossaerd aldaer, om des anderen daechs opt raedthuys te kommen, ende dat hy die spreect (op de eerste ende tweede citatie) den Vorster heeft tot antwoord [gegeven], dat hy alsdan nyet en konde commen om syn affaires wille.

Opt IIIIe artle bekent dat tot synen huyse ten dage aldaer geroert misse is gedaen by pater Nicolaes van Ryswyck, gedetineerde op de voorpoorte vanden hove ten aenhoore ende bywesen van menichte van personen tot dyen eijnde aldaer vergadert.

Opt Ve artle. verclaert dat den voorn. priester op St. Jans dach aldaer geroert de misse heeft gedaen in confluentie van veele menschen, (welckers namen hij vergeten) heeft, ende dat mede aldaer syn gekomen verscheyden predicanten uyt de classicale vergaderinghe.

Opt VIe articule secht nyet beter te weten als tselve gepermitteert geweest te syn by het tractaet van vrede, ende nyet te weten datter eenige

1) In het Hs. is hier doorgehaald: „celebreeren".
2) In het Hs. is hier doorgehaald: „voor de twee".
3) Het tusschen haakjes geplaatste gedeelte staat in het Hs. in margine.

placcaten vande heeren Staten van Hollandt, waer by verboden is doeffeninge vande pauschel. religie aldaer gepubliceert ofte geaffigeert syn.
.A. v. Kerckhove. 1654.

XXXVII.

Verdedigingsgeschrift, door Balmakers en van Kerckhoven ingediend bij het Hof van Holland, over hun optreden in de Zevenbergsche religie-aangelegenheid. Eind October of begin November 1654.

Deductie gedaen maecken ende den Ed: Hove van Hollant overgegeven uut den name ende van weegen Adriaen Balmakers, Licentiaet in beijde de rechten, ende Adriaen vanden Kerckhove, beijde woonachtigh binnen de stede Sevenbergen, gedaechdens ter eenre, op ende jegens Diedrick Tholincx, Drossardt der voorss. stede, ende den Heere Procr. Gener. met hem gevoecht, aenleggers ter andere sijde.

Omme dese saecke te deduceren ende te justificeren ter intentie vande gedaechdens, soo staet alleenlijck te examineren, off de gedaeghdens ter saecke vande celebratie vande misse in hare schuijren voor de apprehensie vande paep gedaen, in eenige boeten vervallen sijn ofte gecondemneert kunnen werden, tot welkers negative sal nodigh dienen alhier te verhalen de gelegentheijt vande voorss. stede van Sevenbergen voor ende in de tydt vande trefves vande jare XVI^{C} negen.

Ende is kennelyck, dat voor date vande voors. trefves noijt een gereformeerde predicant binnen Sevenbergen heeft gestaen, maer alleen een Roomsch Pastoor, die dagelicx aldaer inde publijcque kercke syne exercitie was plegende, tot dat de voors. trefves nu gemaect ende aengegaen sijnde, de Heeren Staten van Hollant de voors. kercke alsdoen wel aen haer hebben genomen, als mede door de Classis van Dordrecht een gereformeerdt predicant aldaer gesonden, maer hebben echter ten minsten tacite toegelaten, dat den roomschen pastoor aldaer is blijven woonen, doende ende continuerende dagelicx de misse in een andere plaetse staende ontrent ende weinich kleinder als de voors. kercke. Twelck alsoo heeft geduyrt niet alleenlyck den tydt van 't voors. twaalf jarich bestant, maer oock na de expiratie van dien geduyrende den oorloch, totdat inden jare 16e XLVIII de vrede gemaect ende gepubliceert synde, te Sevenbergen wederom dese veranderingh is gevallen, dat benevens de reformatie vande Magistraet de paep aldaer door ordre ende last van haer Ed: Groot: Mog: mede heeft moeten vertrecken, ende dat de voors. plaetse vande exercitie der Roomsgesinde is toegesloten geworden.

Maer staet te considereren ende is mede kennelijck, dat den heer Ambassadeur de Bruyn sal(iger), die het toestont het pretens recht van syn heer ende meester de Coninck van Spaignen waer te nemen, oordelende dese veranderingh ende uutsettingh vande paep van Sevenbergen strijdich te sijn tegens het tractaet van vrede, waer inne art. 45 is gecontracteert, dat het secreet tractaet tusschen den hooghst-gemelten Coninck ende syn Hoogt. gemaect, soude gehouden werden als off het van woorde te woorde aldaer was geinsereert, in 't welcke alsoo belooft was, dat te Sevenbergen onder anderen mede de roomsgesinde hare religie souden blijven plegen gelijck sij tot noch toe hadden gedaen, daer over in de vergaderingh van de heeren Staten Generael hooghlycx heeft geprotesteert ende gesustineert, tgeene te Sevenbergen tegens de papisten aldaer geschiet was, strydich te sijn tegens het voors. tractaet van vrede.

Daer by comende, dat den jehenwordigen officier, in desen aenlegger, voor desen noijt eenige interdictie ofte verhinderingh aen de papisten aldaer en heeft gedaen, maer dagelicx de frequentatie vande misse sonder interruptie voor oogen gesien heeft, ende met de paep selfs conversatie ende kennisse heeft gehouden Daer over de kerckenraet van Sevenbergen by missive van van haer Ed Gr Mog is belast in t voorlede jaer hare berichtinge te geven Waer uut de hoogh-gemelte heeren Staten van Hollandt verstaen hebbende, dat den paep aldaer in loco sich noch was onthoudende, ende dat de resolutie locael nopende de reformatie van Sevenbergen inden jare XVIC XLVIII genomen in conformite vande expresse last aldaer noch niet en was geregistreert, ende jaerlijcx ten tijde vande veranderingh vande wet aldaer de magistraten ende vroetschappen niet en wiert voorgelesen, soo hadden de hooghgemelte heeren Staten by hare resolutie vanden 15 Aug des voorleden jaers *1653* goet gevonden, aen haer hoocheyt alsnoch te senden een authentijcque copie vande voors locale ordre met last ende bevel, omme die aen haer drossart, synde den aenlegger in desen, ende die vande gerechte der voors stede toe te senden, ten einde als voren, ende specialijck, dat in achtervolgen van dien de pastoor datelijck van daer soude hebben de vertrecken op pene van haer Ed Gr Mog indignatie, alsmede dat het placaet op den naem vande heeren Staten Generael tegens de pauschelijcke superstitien geemaneert, *voortaen* (quod notandum) naer syn forme ende innehouden aldaer soude werden geexecuteert ende onderhouden, breder alles blijckende byde voors resolutie in date als voren

Waer op gevolcht is, dat den voorn drossart, aenlegger in desen, aen d een ende d ander vande voors resolutie wel eenige mondelinghe communicatie heeft gedaen, maer de voors resolutie locael noch niet heeft doen registreren ofte gedaen voorlesen, ende sulx by ieder een noch onbekent ende niet geweten wert Daer nochtans den voorn drossart van de voors resolutie wel hadde behoort wettelycke insinuatie gedaen te hebben, maer heeft liever gewilt ter plaetse daer de misse gecelebreert wiert in t voorlede jaer corts na de voors resolutie onversiens ende ex inopinato eenige stooringhe te doen t Welck wederom ter oore gecomen synde vande gemelte heere Ambassadeur de Bruyn, is by de selve daer op wederom audientie versocht in de vergaderingh vande heeren Staten Generael, alwaer den gemelte heere de Bruijn over de voors storinghe vande misse te Sevenbergen andermael ten hoogsten heeft geprotesteert ende met stercke invectiven gesustineert, dat het niet anders was medebrengende als een rechte rupture vande gemaecte vreede, ende dat de saecke behoorde gecomitteert te werden ter decisie vande Chambre Mipartye, als procederende uut het verstant ende de teneur vant voors tractaet vande gemaecte vrede

Welck gepasseerde ter vergaderingh van de hoogh-gemelte heeren Staten Generael by den heere Raetpensionaris ter vergaderingh van haer Ed Gr Mog gerapporteert synde, ende daer op 't voors tractaet van syn hoogheyt met het voors 45 art van de vrede-handelingh geconfereert ende geexamineert synde, ende in t aensien schijnende haer Ed Gr Mo: in 't ongelijck te stellen, hebben goetgevonden te committeren vijff steden ofte leeden vande hoogh-gemelte heeren Staten van Hollant omme haer te informeren op de gelegenheit ende toedracht van dese sake, ende alsdan aen haer heer Ed: Gr Mo daer van rapport te doen Waer uut dan immers blijct, dat dese saecke bij haer Ed Gr selfs inden voorlede jare wel in twijffel is getrocken ende als haer niet volcomentlijck bekent synde, nadere informatie hebben begeert, gelijck mede sulx wel kan verstaen werden uut de iterative citatien aen den voors drossaert door ordre vande Chambre Mipartie gedaen, alwaer

immers d'heeren gecommitteerden vande provintie van Holland ende uut de respective hoven van justitie selfs over de voors. citatien hebben present geweest ende geresolveert, ende deselve bij haeren Griffier aldaer mede hebben doen teijckenen. Waer uut dan immers consteert, dat dese saecke by de heeren regenten van 't land tot dien tydt toe niet anders is verstaen geweest. Jae beroepen de gedaechdens haer aen het hoogh wijs ende seer discreet oordeel van desen Ed: Hove, aen dewelcke ende van dewelcke immers eerst als van een fonteine de placaten ende resolutien van 't lant syn deriverende. Maer en wert niet vertrouwt, dat haer Ed: Mog: bekent synde ende considererende de voorgaende roomsche exercitie binnen Sevenbergen, ende daerna 't gevolchdt secreet tractaet van syn hoocheyt, geconfereert met het voors. 45 art. vande vrede-handelingh, anders sullen kunnen oordeelen, off de pausgesinden hebben dienvolgens aldaer mogen exerceren hare oeffeninge als voor desen. Behalven dat de twyfelachticheyt ende ontkuntenisse van dese saecke by haer Ed: Gr: Mog: in hare deductie raeckende de Acte van Seclusie van syn hoogheyt cap. 9. n. 8. 11. 12 ende 13. genoeghsaem selfs wert bekent met dese woorden: „Dat offwel haer Ed; „Gr: Mog: naderhant kennisse becomen hebbende vanden inhoude van 't „voors. particulier tractaet, expresselijck hebben gedenunchieert, haer de „voorgeroerde onlydelycke stipulatie ten reguarde vande oeffeninghe der „voors. religie binnen Sevenbergen daer inne influerende niet te willen „onderwerpen, echter nochtans deselve daer door in veele sware inconvenienten syn vervallen", eensdeels bestaende in de voors. iterative protestatien ende verwijtingen vande breeckinge vande gemaecte vrede soo heijlichlijck hinc inde besworen, als mede daer op begonste proceduren voor de Chambre Mipartie, ende teneur vant meergeroerde 45 art. voor de pausgesinden schijnende te militeren.

Maer nadat de gemelte heeren tot de informatie van dese saecke ende nader ondersoeckinge van dien gecommitteert, aen haer Ed: Gr· Mog: hebben rapport gedaen ende ondervonden hebbende, dat den staet bij expresse acte van denunciatie aen de ambassadeurs van d'andere sijde voor 't wisselen vande vrede 't voors. 45 art. hadde gelimiteert: „qu'il ne soit „préiudicié aucunement a la souveraineté et superiorité des provinces unies „du Pais Bas en general ou en particulier, n'y a l'ordre de la religion, etc.". ende dat vande wettelijcke insinuatie van dien by de onderteeckingh vande gemelte Ambassadeurs wiert gebleecken: soo hebben hooghsgemelte haer Ed: Gro: Mog: alsnu doort voors. rapport beter geinformeert synde, op den 24 September lestleden deses jaers 1654 een executoire resolutie genomen, daer bij den voors. drossart wert gelast den paep van Sevenbergen pede ligato te brengen op de voorpoorte van desen hove. Ende staet te noteren, dat den voors. drossart by de voors. resolutie mede wel wert geordonneert, dat hij hem sal hebben te begeven ter plaetse daer de pauschelijcke exercitien binnen Sevenbergen gepleecht werden, ende alles tot de commoditeiten van haer gebruijck aldaer dienende te amoveren, ende voorts de voors. plaetse te sluyten ende wel strictelijck te beletten, dat nochte aldaer nochte elders onder syn district voortaen (quod notandum) contrarie de placaten van 't lant eenige oeffeningh vande voors. religie en geschiede. Maer en wert hem by de selve resolutie met eenen niet belast, dat hij tegens de personen, die de voors. plaetse soude mogen toecomen, sal hebben te procederen, gelyck hij in desen echter is doende, soodat den voors. drossart hier inne sijn last is transgredierende. ende de limiten van de selve te buyten gaende, blijckende sulx uut het voors. woort: „Voortaen", daer by gevoecht de twijfelachticheit van de saecke ende het regt nu eerst aen den dagh gekomen synde.

Waer uut ende omme welcke considerationen wel te geloven staet, dat haer Ed: Gr: Mo 't gepasseerde tot noch toe hebben willen remitteren ende voorbij gaen, ende alleenlijck vaste ordre stellen voor het toecomende, „cum „leges et constitutiones futuris certum est formam dare negotiis, non ad facta „praeterita revocari", l. 7. Cn. de Leg. 't Welcke dan te meer plaetse moet hebben, als in de wet ofte resolutie soodanigen woorden werden gevonden, waer uut expresselijck consteert, dat den legislator niet opt geene voorbij is. maer opt geene noch sal komen te gebeuren is disponerende, gelijck in desen resolutien van haer Ed. Groot Mog· duydelijck soodanigen woorden werden gevonden. Ende kan dese rechtmatige ende favorabile meeninge vande hooghgemelte heeren Staten van Hollant noch nader bespeurt werden uut de woorden van hare missive in date den 3 October *1654* geschreven aen de magistraet vande voors. stede van Sevenbergen, tot het schrijven van dewelcke verstaen moet worden hoogstgemelte heeren Staten gemoveert geweest te syn door het algemeen misverstant ja ontrent de heeren Regenten van ons lant selfs, twelck tot noch toe van dese saecke hadde geweest, omme de voors. magistraet vande voors. gemeene ende geconcipieerde opinie te deabuseren, sendende met eenen mede aen de voors magistraet de bewijsen daer toe dienende, ende dewelcke tot noch toe onbekent ende verborgen hadden geweest. Soude andersints vremt geweest hebben, dat sulcx, de dispuyte al soo lange gheduyrt hebbende, al langhe te vooren niet en soude syn geschiet. Begerende hoogstgemelte hare Ed: Gr Mo· by de selve missive, dat de voors. magistraet hare inwoonderen, ende anderen die haer binnen de selve stadt souden mogen begeven, wel ende pertinentlijck sullen hebben te informeren ende oock te waerschouwen naer behooren, opdat niemant door onkunde ofte abusive informatie (quod notandum) in swaricheit en kome te geraecken.

Want indien verstaen soude werden, dat de gedaechdens ende andere ingesetenen van Sevenbergen voor date vande voors. waerschouwinge ofte gedane apprehensie vanden paep de exercitie van hare religie aldaer niet en hadden moeten plegen, tensy dat sij met eenen daer door souden hebben kunnen vervallen in de boeten op andere plaetsen in Hollandt daer toe gestatueert, soo soude de voors. waerschouwinge, die nergens anders als te Sevenbergen nu is geschiet, te vergeefs gedaen sijn geweest. Maer de heeren Staten van Hollant considererende, dat dese saecke tot noch toe hadde onbekent geweest, gelijck sij ooch sulx inde voors. missive met de woorden van. Onkunde etc. sijn notificerende, hebben gewilt, dat de magistraet ende ingesetenen van Sevenbergen dese saecke, die har tot noch toe hadde onbekent geweest, nu beter bekent soude gemaect werden, opdat niemant door ignorantie, die haer voortaen niet meer soude excuseren, in swaricheit en soude komen te geraecken, te meer oock dese waerschouwinge nootsaeckelijck sijnde, alsoo de placaten, daer toe de heeren Staten haer sijn refererende, noyt binnen Sevenbergen en syn gepubliceert geweest, „et lex „vel constitutio non ligat subditos eo loci, ubi non reperitur promulgata et „recepta" (c 1 re. in obs. 1). Ende is wel waer „quod ignorantia juris non „excuset", maer 't selfde heeft geen plaetse, „si jus demonstretur minus esse „frequentatum" (Joann. And in c. ignorantie de R 1 in 6°. Alex in l non fatetur de Confess.), „vel jus esse dubium" (Fel. in c.l. de re jud Corn. Conf. 181. vis. parte 3), „aut ex aliqua justa causa ignorantie" (c 2 de constit Card. in cle l. quaest 89. de privil. Vide Angel. in l 7. de Jurisd.), gelyck hoc nostro casu jus de quo tractamus, als vooren is aengewesen

Mits allen welcken redenen dan vertrouwen de gedaechdens hare onnoselheit in dese saecke genoechsaem te hebben geadstrueert, ende dat het ge-

passeerde voor date vande waerschouwinge van haer Ed Gr Mog omme redenen voors sal werden geremitteert gelijck de gedaechdens nu overbodich ende gewillich sijn na dese verhoudinge van den h(ooge) ov(erheyt) voortaen in alle onderdanicheit benevens allen de andere onderdanen haer daer na te reguleren ende dese hare geboden nae te comen, versoeckende mede de gedaechdens, dat hare eere in desen mach werden gepreserveert ende gepreferreert voor de ambitieuse gierichеit vanden officier, originele aenlegger in desen Ende dat U Ed Mog gelieffe sij de gedaechdens te excuseren van eenich wandevoir (by den officier gerapporteert) dat sy ter gesetter uijre alhier in den Hage voor U Ed Mog luyst niet en syn gecompareert Want behalven dat het tegens stijl ende practijcq is ende strydende tegens de autoriteit vanden hove, dat de bevelen van U Ed Mog door den vorster sullen werden geinsinueert soo is deselve insinuatie niet alleenlijck mondelingh aen de gedaechdens alleen by de vorster gedaen, maer is haer eerst op den XXVIIIen der voorlede maent October naer de middach ontrent de klock vier uyren naer verscheyde instantien vande autorisatie vanden officier gebleecken Dewelcke de gedaechdens gesien hebbende ende inhoudende bevel, omme s Vrydaechs voor middach voor de Raetcamer alhier te verschijnen ende haer alsdan aen te geven, haer terstont daer op hebben veerdich gemaect ende de reijse herwaerts aengenomen Maer is juyst gebeurt, dat door contrarie wint ende slap weder de gedaechdens niet eer als s Vrydaechs voors na de middach alhier syn gearriveert, als wanneer de gedaechdens ten selven dage haer noch hebben aengegeven ende vertoont. Waer uut dan consteert dat van wegens de gedaechdens nergens inne is gecontraveniеert maer dat in allen gevalle het te wyten is aen de onfatsoenelijcke manier van procederen by den officier te Sevenbergen tegens de gedaechdens aengewent ende alwaer den officier tegens haer eijsch gedaen hebbende ende de gedaechdens daer van versocht hebbende copie, deselve haer is geweigert Ende syn de gedaechdens niet beeter bewust off de sake is aldaer noch litis pendent alsoo en hebben geen communicatie gehadt vant vonnis ofte appointement by die vande gerechte aldaer in de saecke gestrect

Op alle t welck versoeckende U Ed Mog nobile officium
Balmakers A van Kerckhoven 1654

XXXVIII

Vonnis, door het Hof van Holland uitgesproken over Mr Adr Balmakers 11 November 1654

Alsoo meester Adriaen Ballemaker, wonende tot Sevenbergen, op articulen gehoort sijnde, den Hove van Hollandt bekent heeft, dat niet tegenstaende de Ed Groot Mog heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslandt bij hare resolutie vanden XXXen Junij XVI^{C} acht en veertich goet gevonden, ende door Commissarissen special daer toe gedeputeert binnen der voorss stede van Sevenbergen bekent hadde gemaeckt ende geordonneert dat de regeringe der selver stede soude werden gereguleert nae die van alle de andere steden van Hollandt ende Westvrieslandt, ende dat dienvolgende oock den pastoor vande roomsche religie datel uijt de voorss stadt ende jurisdictie van dien soude hebben te vertrecken, ende daer inne niet weder comen noch hij noch andere, om de voorss roomsche religie t eeniger tijt aldaer te plegen, hij Ballemaker echter evenwel sekere sijne schuijre achter sijne huijsinge staende heeft laten gebruijcken, omme aldaer openbaere vergaderinge der paepsgesinden te houden ende misse opentlijck te doen, sijnde deselve

plaetse met stoelen, bancken ende andere kerckgereetschap tot dien eijnde voorsien streckende tselve tot disrespect ende grote cleijnicheijt vande bevelen ende ordonnancie vande ho overicheijt

Soo ist dat t voorss Hoff alles overwogen hebbende t geene tei materie dienende is denselven daer over gecondemneert heeft ende condemneert hem mits desen in een boete van twee hondert ponden te XL grooten t'pont, mitsgaders in de kosten ende misen van justicie tot taxacie ende moderacie vanden voorss Hove, ende niet uijt den Hage te vertrecken voor ende aleer hij deselve boete ende kosten sal hebben voldaen Actum bij de heere President Blocq, Sicxti, de Raedt, Nierop Wassenaer, Veth, Paeuw ende vander Graeff, ende gepronuncieert in de cleyne raetcamer den XIen November XVIC LIIII

XXXIX

Vonnis, door het Hof van Holland uitgesproken over Adr van Kerckhoven 11 November 1654

Alsoo Adriaen vanden Kerckhoven, woonende tot Sevenbergen, op articulen gehoort sijnde, den Hove van Hollandt bekent heeft, dat niet tegenstaende De Edele Groot Mogende Heeren Staten van Hollandt en de Westvrieslandt bij hare resolutie vanden XXXen Junij XVIc acht ende veertich goetgevonden, ende door Commissarissen special, daer toe gedeputeert binnen der voors stede Sevenbergen bekend hadde gemaeckt ende geordonneert, dat de regeringe derselver stede soude werden gereguleert nae die van alle de andere stede van Hollandt ende Westvrieslt, ende dat dienvolgende oock den pastoor vande roomsche religie datelijck uijt de voorss. stadt ende jurisdictie van dien soude hebben te vertrecken ende daer inne niet weder comen noch hij noch andere, om de voorss religie t eeniger tijt aldaer te plegen, hij Kerckhoven echter sijne huijsinge heeft geleent, omme aldaer publijckel grote verbodene vergaderinge der paepsgesinden te houden ende misse int openbaer te doen, ende namentlijck dat op den 9 Novemb 1653 ende op den XXIIII Junij lestleden sijnde St Jan dach [1]) den priester pater Nicolaes van Rijswijck in confluentie van veele menschen aldaer misse gedaen heeft, streckende alle t'selve tot disrespect ende groote cleijnicheijt vande bevelen ende ordonnancien vande hoge overicheijt deser landen

Soo ist dat t voorss Hoff alles overwogen hebbende t geene ter materie dienende is, denselven daer over gecondemneert heeft ende condemneert hem mits deesen in een boete van tweemaal twee hondert ponden te XL groten t pont, mitsgaders in de kosten ende misen van justicie tot taxatie ende moderatie vanden voorss Hove, ende niet uijt den Hage te veitrecken, voor ende aleer hij deselve boete ende kosten sal hebben voldaen Actum bij de Heeren President Blocq Sicxti, de Raedt, Nierop, Wassenaer, Veth Paeuw ende vande Graeff, ende gepronuncieert in de cleijne Raetcamer den XIen Novemb XVIc vier ende vijftich

XL

Nader verhoor en verklaring van pater Nic v Rijswijck voor het Hof van Holland, 9 November 1654

[1]) In het Hs is hier doorgehaald als mede op den IX Novemb beijde lestleden

Nader examen op de voorpoorte vanden Hove van Hollandt by het collegie vanden Rade gedaen op den IX Nov 1654

Praesent de heeren President, Sixti, Wassenaer, Pauw, vander Graeff

Hem voorgelesen synde synne confessie by hem voor desen voor commissarissen van desen Hove gedaen, verclaert t zelve alsoo inderdaet warachtich te syn uytgesondert dat synne geestelicke over(icheyt) niet en is den Bisschop van Antwerpen maer alleen Simon Jordens, Provinciael residerende tot Bruzzel, voor soo veel synne voorgaende confessie by desen altererende

XLI

Vonnis door het Hof van Holland uitgesproken over den pastoor van Zevenbergen, Nicolaes van Rijswijck, 12 November 1654

Nicolaes van Rijswijck, gebooren tot Maesbommel gecondemneert in een boete van ses hondert caroligulden ende ten ewigen dage gebannen uyt Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt ende Utrecht

Alsoo Nicolaes van Rijswijck, gebooren tot Maesbommel hem qualificerende Roomspriester van de Ordre van de Minnebroeders ende voor desen geweest te syn Pater van de Clarissen tot Boxtel jegenwordich gedetineerde op de Voorpoorte van den Hove van Hollandt, denselven Hove bekent heeft, dat niet tegenstaende d EdGro°. Mog^e Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt by resolutie van den XXX Junij XVIc acht ende veertich hadden goetgevonden ende door commissarissen daertoe specialick gedeputeert de magistratuie aldaer hadden bekent gemaekt ende geordonneert, dat de regieringe der stadt Sevenbergen voornoemt soude werden gereguleert naer die van alle andere stede van Hollandt ende West-Vrieslandt ende dienvolgende oock den pastoir van de Roomsche Religie dateliick uytte stadt ende jurisdictie van dien soude hebben te vertrecken ende daerinne niet weder te comen, noch hy, noch andere omme d exercitie van de Roomsche Religie t eenigen tyde aldaer te plegen Hy gedetineerde echter den tijt van anderhalff jaer hem nu metter woon aldaer onthouden, tot verscheyde maelen de Misse gedaen ende int openbaer verscheyden vergaderingen van de Pausgesinde gehouden heeft, dat mede niettegenstaende hem gedetineerdt in Augusto XVIc drye ende vijftich by den drossaert van Zevenbergen was aengeseyt, dat hy de stadt van Zevenbergen ende de jurisdictie van dien soude hebben te ruymen ende daer niet weder inne te comen, ofte dat hy andersints gestraft soude werden volgens de placcaten van den lande, ende dat naerderhant in November daeraenvolgende by den vorster der voorschrieve stede hem wederom aengeseyt was dat hy hem naer de resolutie van de Ed Gro Mogende Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt moste reguleren ende dat hy hem terstont uytte stadt ende jurisdictie van Sevenbergen soude hebben te retireren ofte in cas van contraventie, dat men de voors placaten tegens hem soude moeten excuteren Hij gedetineerde onder pretext, dat hij seyde andere ordere te hebben van syne hooge Overichheyt, soowel van geestelycke als wereltlycke verclarende daermede respectivelijck te verstaen synen provinciael genaempt Symon Jordens, residerende tot Brussel mitsgaders de Heere Ambassadeurs van wegen den Coninck van Hispanien alhier geresideert hebbende, echter metter woon hem tot Sevenbergen heeft blyven onthouden ende in het doen van de Misse

ende het houden van de vergaderingen der pausgesinde soo ten huyse van Adriaen van den Kerckhove als van Mr. Adriaen Ballemaecker gecontinueert. Ende namentlijck dat hy op Sint-Jans-dach den XXIIIIe Juny lestleden als wanneer de classicale vergaderinge van die van Zuythollandt aldaer wierde gehouden, eene groote vergaderingen ten huyse van den voornoemden Adriaen van den Kerckhove gehouden ende de Misse aldaer gedaen heeft. Alle 't welcke sijn saecken van quade gevolge, streckende tot disrespect ende cleynicheyt van de placaten ende bevelen van de Ho: Overichheyt deser landen ende dienvolgende in geenen deele thollerabel. Soo ist dan 't voorschreven Hoff met rijpe deliberatie van Rade deurgesien en overwogen hebbende alle 't geent ter materie dienende is, doende recht in den name ende van wege de Ho: Overichheijt ende Graeffelijckheyt van Hollandt, Zeelandt ende West-Vrieslandt, de voorschreven gedetineerde gecondemneert heeft ende condemneert hem mits desen in een boete van ses hondert ponden te XL grooten 't pondt; bant hem voorts ten ewigen dagen uytten lande van Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt ende Utrecht sonder daer wederinne te comen op peyne van swaerder straffe ende condemneert mede in de costen ende mise van de justitie, tot taxatie ende moderatie van den voorschreven hove ende te blijven in de detentie daerinne hy is, totdat de voorschreven boeten ende costen sal wesen voldaen.

Actum hij de Heeren en Mrs. Johan Dedel, president in den voorschreven Hove, Hugo Blocq, Diderick Sixtii, Gualter de Raedt, Albrecht Nierop, Willem van Wassenaer, Martinus Veth, Adriaen Pauw, ende Jacob van der Graeff, alle raetsluyden van Hollandt. Ende gepronunchieert den XII November XVIc vier ende vijftich. (Taxandria. 10, 138-140).

XLII.

Vordering der kosten van het proces tegen Balmakers en v. Kerckhoven door den advocaat-fiscaal van het Hof, Corns. Boeij. 13 November 1564.

Mijn Heere, De wijle d'Heer Veth, comende uijtten Rade, mij geseijt heeft dat ick mijn declaratie soude inleveren tegens Balmakers ende Kerckhoven, die oock in de kosten ende mijsen vande justitie sijn gecondemneert, soo send' ick aen U: Ed: dese ingeleijde specificatie, alwaer geen posten ingebracht en worden, als die vorighe fiscaelen plegen te stellen, ende bedragen maer tot ijders last 9. guld. 15. stu., tesamen 19 guld. 10. stu. ende alsoo dese tot geen andre eynde en dient, sal nae heijlwensch en vriendelicke salutatie mij teijckenen

Mijn heere

UEd. dienstwillighste dienaer

Hagae, 13 Novemb. 1654. Corns. Boey, 1654.

XLIII.

Specificatie der kosten van het proces tegen Balmakers en van Kerckhoven, met apostille van het Hof. 3 December 1654.

Specificatie van 't gene de Advt. fiscael ende Procur. Generael is comende van de besongens tegen de personen vande Hren. Balmakers ende Kerckhoven van Sevenbergen.

	Gld.	stu.
Den 31en Octob. 1654 bij den Heere President ontboden ende ordre van sijn Ed. ontfanghen, om mette secretaris Hoogenhouck te Hove uijt des heeren Presidents ende Griffiers kastjes te halen de stucken, in desen dienende, ende 't selfde aenstonds gedaen	1 —	16 — 0
Eed: alle de selfde, sijnde vele in getale, doorgelesen omme eene generaele kennisse te hebben	1 —	16 — 0
Den 1en Novemb. deselfde geresumeert omme artijcklen te maken tot ijders laste ende een receuijl gemaeckt op ijder een, te samen	3 —	12 — 0
De selfde artijcklen den 2en dito gemaeckt tot ijders laste apart	3 —	12 — 0
Metten drossaerd van Sevenberghen verscheijde malen geconfereert ende mij op alles pertinentel. geinformeert . . .	2 —	14 — 0
Den 2en dito van vijfen tot half achte op het examen geweest ende ijder apart gehoort	3 —	12 — 0
Den XIen sententien hooren pronuncieren tot ijders laste apart, te samen	2 —	8 — 0
	19 —	10 — 0

Habeat negentien ghuld. Actum inden Rade den 3 Decemb. 1654.

XLIV.

Cornelis Joachims verklaart ten overstaan van Drost en Schepenen van Zevenbergen te verkoopen aan Jan Gemeen een perceel grond, gelegen aan de Molenstraat aldaar. 15 Mei 1719.

Compareerde voor Scheepenen der Stede en lande van Zevenbergen nagenoemde Cornelis Joachims, den welken verklaerde te vasten en erven Jan Gemeen, voor wien alhier mede compareerde ende de veste verklaerde te accepteren Monsr. Govert Kerkers en Johannes Huismans in sekere erve lank, van eene groote erve afgemeten, 128 voeten, breed 55 voeten, en voor het slop dat in de Molestraet uitkomt 62 en een halve voeten lenkte, en 9 en een halve breette gelegen aen de Zuyd-zijde van de Molestraet binnen deser stede, belend Oost den Procureur Joost Hasen, West den verkoper in dezen, Zuyd de Doelstraet, en Noord de voorsz. Molestraet, zynde vry en onbelast &c. Actum Zevenbergen dezen 15 Mey 1719. Present de Heeren Rudolf Bressy, Drossaert, Johan Hendrik de Merode en Adriaen Dingemans, Schepenen.

XLV.

De heeren van den Rade en Rekeningen, als gevolmachtigden van de voogden der weezen van Johan Willem Friso, Prins van Oranje en heer van Zevenbergen, geven verlof aan den pastoor van Zevenbergen om aan zijn kerk de noodige herstelwerken te laten verrichten. 28 Mei 1720.

Copie appointement.

Die van den Rade en rekeninge geauthoriseert van de hoog Furstelyke Voogden over de nagelaten Furstelyke Wezen van zyn Hoogheid den Heere Prince van Orangie ende Nassou, Johan Willem Friso, Glor. Mem. accor-

deren hier mede aen den Suppliant omme de nodige reparatie aen het gebou ofte schuir hier nevens gemeld te mogen laten doen, mits behoudende zyne vorige groote en uiterlyk aensien, werdende den Rentmeester en Secretaris aldaer, Dingeman Anemaet, hier mede gelast te letten of de Supplianten eenige vergrotinge of anderzins hier tegen komen te doen, en in zulken gevalle, daer van aen dezen Rade kennisse te geven. Actum ter Kamere van den opgemelden Rade en Rekeninge in 's Graven Hage den 28 Mey 1720.

XLVI.

Catharina van Chairloos, weduwe van Lauwerys Cavelaer, verklaart ten overstaan van Drost en Schepenen van Zevenbergen te verkoopen aan pastoor van den Brande een perceel grond, door den landmeter, Anthony van Galen, opgemeten, gelegen naast de roomsche kerk aldaar. 19 Augustus 1720.

Den Landmeter Anthony van Galen heeft gemeten en afgesteken gehadt de Erf, die de Weduwe van Laurys Cavelaers verkogt heeft gehad aen de Heer vanden Branden, te weeten vier voet breette en 99 voeten lengte, &c. als mede volgens de vest daer van ten protocolle van Zevenbergen gedaen, den 19 Augustus 1720.

Compareerde voor Schepenen als boven Catharina van Chairloos, Weduwe wylen Lauwerys Cavelaer, dewelke verklaerde te vesten en erven, de Heer Pastoor van den Brande, zoo voor hem zelven, als de mede erfgenamen van wylen Juffr. Maria van Dooyenburg zalr., die alhier mede compareerde, de veste en opdragt verklaerde te accepteren, in zeker erfken, groot in de breete vier voeten, en in de lengte vier roeden (verstaet roeden van 20 voeten) 19 voeten, gelegen nevens de Roomse Kerk alhier, belent Oost, de Verkoperse in dezen, west, den Koper, zuyd, de Doelstraet, en noort, gem. Verkoperse, zynde &c.

Actum Zevenbergen dezen 19 Augusty 1720. Present de Heeren R. Adr. Bressy, loco Praetoris: Huybert van Bergen en Petrus Alderkerk, Schepenen.

XLVII.

Op een desbetreffend request van de Zuid-Hollandsche Synode dragen de heeren van den Rade en Rekeninge aan den Drost en den Rentmeester der domeinen te Zevenbergen op een onderzoek in te stellen en inmiddels zorg te dragen, dat de roomse kerk aldaar haar vorige grootte en uiterlijk aanzien zal behouden. 6 September 1720.

Den Raed gelet hebbende op den innehouden dezer Requeste, en het annexe Appointement van den 28 Mey laest leden, vind goed dezelve te stellen in de handen van Drossaert en Rentmeester van de Domeynen van de Baronie van Zevenbergen, om dezen Rade ten spoedigsten van de ware gelegentheid en standt van deze zaek te berigten, ende last en beveeld inmiddels aen den voornoemden Drossaert om zonder eenige verzuim of oogluikinge zorge te dragen en ordre te stellen, dat het annexe appointement werde nagekomen, en dat het gebouw of schuure, gedient hebbende tot de paepse Kerk, moge behouden hare vorige uiterlyk, grote en aenzien: werdende het zelve by absentie of verzuim des Drossaerts gedemandeert aen den voornoemde Rentmeester, aen wien ten dien einde Copie dezes zal werden toe-

gezonden. Actum in den Rade geauthoriseert van de Hoogforstelyke voogden over de nagelatene Furstelyke Weezen van zyn Hoogheid den Heere Prince van Orange en van Nassou, Johan Willem Friso Glor. Memorie.

In 's Gravenhage den 6 Septemb. 1720.

XLVIII.

Op verzoek van den Drost van Zevenbergen leggen zes timmerlieden een verklaring af over den vervallen toestand der katholieke schuurkerk aldaar, alsmede over den aard der nieuw gebouwde kerk. 12 September 1720.

Wy Gelder Nieuwenhyzen, Martinus van Postel, Dionys Crillaerts, Jan van Hees, Jan Denis en Leendert Tolenaers, Timmerluiden, certificeeren ende verklaren op onze mannelyke vroomigheyd in plaets van Eede, die wy nogtans bereydwillig zyn voor 't naerbeschreven ten allen tyden, daer toe verzogt wordende, te zullen presteren en doen, ter Requisitie van den Heer Rudolphus Bressy, Drossaert der Stad en Baronye van Zevenbergen, waer en waeragtig te zyn, dat wy Deposanten hebben afgebroken de oude vervallene, verrotte en irreparabele Schuure, gebruykt zynde geweest, tot exercitie van den Roomsen Godtsdienst binnen deser stede Zevenbergen· dat wy bevonden hebben in 't afbreken der zelver Schuure in zodanigen slechten staet te weezen, dat geen hout van dien en zy bestant geweest om te konnen verbruyken, zoo dat volkomen pericule in het afbreken te wagten was, en onder dien nogh ten deele is ingestort geworden, dat haer attestanten zeer wel kennelyk is, dat den afval van brandhout &c. is uitgedeeld en weggegeven. Welken voorn afgebroken Schuure by de attestanten is bevonden groot geweest vier gebinten. Voorders dat zy attestanten wederom op den eigen grond van de oude afgebroken Schuure een nieuwe Schuur van vier gebinten, vervolgens van gelyke groote, als de oude heeft geweest, tot oefening van de voorsz. Roomsen Godsdienst....[1]) van houtwerk op te slaen en te maken, daer in 't minste geen steenwerk, of metselwerk, dan alleenlyk 't ondermetselen van de platen, dat aen 't werk in 't geheel zyn bezig geweest zes dagen, vervolgens nog vyf of zes dagen aen dien werk zal weezen, en binnen dien in state zal zyn gebragt, dat zy attestanten eindelyk betuigen dat niet eene, maer verscheidene boere Schuuren hebben gemaekt en helpen maken, welke wegens haer Ed Mog die van den Raede wel zyn besteed geworden tot meer dan vier duizent guldens, en derhalven van meer uiterlijkheid, aenzien en waerde bevonden als de jegenwoordige onder de hand hebbende Schuure, die naeuwlyks in alles geen negen hondert guld. zal komen te kosten Redenen van wetenschap, dat als nog dagelyks aen de voorgemelte Schuure in arbeid en werk zyn. Actum Zevenbergen den twaelfden Septemb. 1720. in teyken der waarheyd by een ygelyk onzer attestanten met de gewonelyke signature ondertekent. En was getekent.

Gelder Nieuwenhuizen. Martinus van Postel Gysbregt Crilaerts. Jan van Heer. Jan Deens. Leendert Tolenaers.

XLIX.

Op een desbetreffend request van de Zuid-Hollandsche Synode dragen de Gecommitteerde Raden der Staten van Holland en

[1]) In den tekst is dit gedeelte niet ingevuld

Westfriesland aan hun leden van den Bempden en Gordon op de in het request vermelde aangelegenheid te onderzoeken en van hun bevindingen een rapport uit te brengen. Tevens gelasten zij bij provisie den bouw der nieuwe katholieke kerk te Zevenbergen te doen stopzetten. 25 September 1720.

Extract.

Aen de Ed. Mog. Heeren Gecommitteerde Raden van de Ed. Groot Mog. Heeren Staten van Holland ende West-Friesland.

Geven zeer eerbiedig te kennen de Gedeputeerden van de Zuydhollandsche Synode, uit name van gemelde Christelyke Synodus, dat &c.

Den Appointemente ofte Dispositie luid:

De Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland ende West-Vriesland, de geannexeerde Requeste van de Gedeputeerde der Zuyd-Hollandse Synode, geëxamineert, ende gelet hebbende op 't verzoek by dezelve gedaene verzoeken ende Committeeren hier mede, de Heeren van den Bemden ende Gordon, haer Ed. Mog. mede Broeders in Rade, ten eind zy de moeite gelieven op haer te nemen van de voorsz. Requeste, ende de zaeke daer inne geroerd te examineren, die gene te hooren, die daer op zouden mogen behooren gehoort te worden, ende van haere ondervinding raport te doen ook vervolgens dien aengaende te dienen van haere consideratien ende advys. Verstaen dat met het verder optimmeren van de Roomsche Kerke te Zevenbergen, in de voorschreven Requeste mede geroert, by provisie, ende tot haer Ed. Mog. nader ordre, gesupersedeerd ende stille gestaen zal werden. Lastende haer Ed. Mog. allen, ende eenen ygelyken, die het aengaen mag, haer na dezen te reguleren. Gedaen in de Hage den 25 September 1720. Onder stondt. Ter Ordinantie vande Gecommitteerde Raden, en was geteykent

Simon van Beaumont.

L.

Resolutie van Staten van Holland en Westfriesland, waarbij o.m. wordt gelast, dat pastoor van den Brande van Zevenbergen zal worden voorgeleid voor de Gecommitteerde Raden en daar hem te doen aanzeggen, dat de door hem te Zevenbergen nieuw gebouwde katholieke kerk binnen een maand moet worden afgebroken. 18 October 1720.

Extract uit de Resolutien van de Heeren Staten van Holland en West-Vriesland, in haer Ed. Groot Mo. Vergadering genomen op Vrydag den 18 Octob. 1720.

De Heer Pensionaris Marcus, heeft ter vergaderinge gerapporteert de consideratien ende het advys van de Heeren haer Ed. Groot Mog. Gecom. hebbende ingevolge en tot voldoeninge van derzelver appointement Commissoriael van den 6 January laestleden geëxamineert, de Requeste van de Gedeputeerden van de Christelyke Synodus van Suydholland, houdende in substantie dat in den Jare 1627 na het overgaen van de Stad Breda in Zevenbergen was ingekropen een Rooms Priester, dewelke niet alleen zonder consent, maer zelfs tegen de expresse en iterative bevelen van hae Ed. Groot Mog., en de Heeren der zelver Gecommitteerde Raden van den 16 December 1630, 21 September 1639, en 22 Maert 1640 zig aldaer eenigen tyd had weten te maintineren, dat zedert dien tyd de paepse Priesteren haer in de Baronie van Zevenbergen hadden gehouden en hun dienst gepleegt in een schuur buiten de Stadt, maer nu omtrent de 30 jaren weder binnen de

stad, dog mede niet als in een schuur; dat de papisten aldaer in buitensporigheden nu zoo verre waren toegenomen, dat de leden van het byegild (voor eenige weinige jaren aldaer opgeregt) alsmede van het Bastiaens gild, hunne dooden hadden beginnen te begraven met trommelslag, vaendel en openbaer Voordragen van hunne Patronen: dat het dikwijls gebeurde, dat de papisten met gereformeerde Dogters of Weduwen trouwende hun vrouwen door dreygen en slaen dwongen in de paepse kerk te gaen; en dat N. van den Brande, Rooms priester aldaer, zynde een Carmiliter monnik, een aenvang had gemaekt om in de Stad een nieuwe paepse Kerk te doen bouwen ter lengte van 99 en ter breete van 46 voeten, hoe wel de Schuur waer in (hy) tegenwoordig dienst deed, volkomen in staet was; dat de grond van vergroting van de Kerk reets gekogt, de leverantie van materialen en arbeyds loon besteed; steen, zant en kalk ten grooten deele op de plaets gebragt, en het hout klaer gemaekt was, en dat de gemelde Priester de Leden van zyne gemeente al getaxeert hadde, hoe veel elk daartoe zoude contribueeren.

En dewyl al het zelve strekken konde tot groot nadeel van Land en Kerk, zoo verzorgten de gem. Gedeput. van het Synodus, dat haer Ed. Groot Mog. den opbou der gemelde nieuwe en groote Kerk der papisten geliefden te verhinderen en devoorgemelde exorbitante stoutigheid der zelve te verbieden en dadelyk te doen cesseren.

Waerop gedelibereerd en in agtinge genomen zijnde, dat de voorn. Rooms Priester niet alleen zonder kennisse, veel min permissie, maer zelfs tegen de expresse orders van de Heeren die van den Rade en Rekeninge, geauthoriseert van de Hoog Furstelyke voogden van de nagelaten Furstelijke Weezen van zijn Hoogheid, de Heer Prince von Nassau, Johan Willem Friso Gl. Memorie, op den 28 Mey laest leden aen die van de Roomse Religie binnen Zevenbergen gegeven, een nieuwe en veel grooter paepse Kerk met groote ligten heeft doen bouwen.

Is goed gevonden en verstaen, dat de gemelde N. vanden Brande, Rooms Priester tot Zevenbergen, voor de Heeren onze Gecommitteerde Rade zal worden ontboden, en hem aldaer in presentie van den Drost van Zevenbergen, en ook in presentie van den Advocaet Fiscael en Procureur Generael van onzen Hove zal werden aengesegt en gelast, dat voorgemelde nieuw geboude Kerk tot Zevenbergen op zynen koste tot de gront toe, binnen den tyd van een maend wederom te doen afbreeken.

Dat hem gepermitteerd zal worden, gelyk hem gepermitteerd wort mits deezen, op de grond daer de oude Schuur heeft gestaen, wederom een nieuwe houten schuur, ter groote, lengte, breete, hoogte, en fatsoen, zoo als de oude Schuur is geweest, en anders niet, ten dienste van zyn gemeente te mogen doen maken.

Dat hy ook zyn gemeente zal hebben te waerschouwen, dat zy de dode lyken met geen trommelslag, vaendels, voordragen van de Patronen van hunne gildens zullen mogen begraven, maer daer omtrent volgen de gewoonte zoo als men in deze Provintie gewoon is de lyken ter aerde te bestellen, zonder daer van eenigzints te resilieren. En ten eynde deze onze goede meninge des te beter zal worden agtervolgt; dat de Drost van Zevenbergen zal worden gelast, gelyk hem gelast word mits dezen, op al het geen voorz. is een wakend oog te houden, en des noots, de sterke hand daer toe te leenen, en van tyd tot tyd aen den Advocaet Fiscael en Procureur Generael te adviseren wat in dezen word gedaen en verrigt.

Dat de Advocaet Fiscael en Procureur Generael ook zal werden gelast en geordonneert, gelyk hem mede gelast en geordonneert werd mits dezen,

dat hy, bevindende dat deze onze Resolutie niet naer behooren werd agtervolgt, maer daer tegen iets wordt geattenteert, tegen de overtreders van dien voor onzen Hove zal procederen en doen procederen, in conformiteit van de Plakkaten en orders van 't Land.

En dat den verderen inhoud van de gemelde Requeste nader door de Heeren onze boven gemelde Gecommitteerden geëxamineert, en de Vergaderinge op alles van advise gedient zal worden. Onder stont,

Accordeert met de voorz. Resolutie.

Register van Personen.

Adornes, Pieter, 14
Adriaan v. Dordrecht, 92
— v. Schiedam, prior, 93, 99
Adriaensen, Wierik, 266
Adrianus de Kartuizer, 18, 32, 61—63
Aelbrechtsz., Jan, proc., 80—81
Aemstel, Odo v., 15
Aerent, (schepen), 187, 272
Aerschot, hertog v., 148, 156, 184, 197, 272, 281 (zie verder: Arenberg, Philips v.)
Aken, Arnoldus v., past., 133 vlg.
Albert v. Driel, 89
Albertus, monnik, 19
Albrecht v. Beieren, hertog, 41—42, 51—52
Alderkerk, Petrus, 299
Alexander V, paus, 55
Allard O.S.B., Dom. R., 27
Almonde Jr., Johannes v., 37
— Sr., heer v., 37
Alphairt v. Amsterdam, prior, 66—70
Alphardus de Hollandia, prior, 69
Alva, hertog v., 107
Ammonius, zie: Maude, v. d.
Amsterdam, Alphairt (Christiaensz.)v., prior, 66—70
—, Arnold Horinck v., vic., 70
—, Boudewijn v., prior, 19, 33, 41—42, 45, 47—51, 53
—, Cornelis v., prior, 82
—, Jacob v., vic., 94, 100
—, Jan A(e)lbrechtsz. v., proc., 80—81
—, Jan Gavensz. v., prior, 96—100
—, Johannes de, mag., 42
—, Willem Claesz. v., 20
—, Ysbrand v., sacr., 97
Andries v. Hamont, 89
Anemaet, Dingman, rentm. en secr., 235, 299
Anthonie, donaat, 116
Apeldoorn, Herman v., 15
Arduinus, 105
Arenberg, Karel v., 127—128, 130—132
—, Philips v., hertog v. Aerschot, 130—131, 133, 140, 145
Arentsz., Daniel, 89
Arnold, leekebroeder, 92
Arnoldus Franciscus Diepen, biss., 2—3, 8—9
Arntz, J. J., kap., 3, 6
Asperen, Jan v., 68, 70
Audigié O.Carm., Ant., past., 253—254
Audran, Gérard, 92

Baardwijk, Clemens v., 88
—, Laurens v., 88
Baaijens, P. J. Chr., em. rect., 4
Backer, 153, 280—281
— O.F.M., Matthias de, past., 165, 223—224, 231
Backerweert, Willem, prior, 42
Balduinus, prior, 74
Balmakers, Mr. Adriaan, 125—126, 128, 131, 148, 154, 159—162, 164—165, 177, 183, 187, 191—196, 198—203, 205—207, 218—220, 271—272, 277—281, 283, 285—287, 289—290, 294, 297
Bardoel, P. A. J., kap., 5, 8
Barlaimont, Isabella Clara v.. 144—145, 261
Baro, Joannes de, prior-gen., 43
Barten, R. M., past., 4
Bartolt de Gent, 264
Bastiaenssen, Matijs, 271
Bastin, Dom Palémon, 29
Beaumont, Herb. v., 268, 272, 274
—, Simon v., 301
Beckbeeck, Hendrik, prior, 63
Beekmans, E. P., past., 5
Beieren, Albrecht v., hertog, 41—42, 51—52
—, Jacoba v., 67
—, Jan v., hertog, 14, 67
—, Willem v., 14
Bempden, v. d., 237—238, 301
Berg O.Praem., H. G. J. v. d., kap., 8
Bergen, Huybert v., 299
Bernardus, monnik, 62
Bertens, M. N. P., kap., 3, 8
Best, Hendrik (van), prior, 73—75
Beijer, Th. A., past., 4
Bibau, zie: Bybau
Bibaucius, id.
Blockhoven, Gijsbert v., 89
—, Mechtildis domicella de, 31
Blocq, Hugo, 287, 295, 297
Blommevenne, Pieter, prior, 88—89
Böckling, W. P. M., past., 5

Boechamer, Marcilius, prior, 73—74
Boelaers, J. E. A. M., kap., 3, 6
Boerbooms O.P., H. W. J., 5
Boeij, Corn., adv. fisc., 161—162, 172, 220, 274, 277, 287, 289, 297
Bolhusen, Jan, prior, 67
Bollinck O.F.M., Paschalis, past., 224
Booth, Aernt, 31
—, Heyman, 31
—, Jan, 31
—, Mechtildis, 31
—, Philips, 31
Borselen, Frank v , 38
Bost, Arnold de, 90
Bostius O. Carm., A., 52, 59, 65
Bouckhorst, Jan v., 31, 92
Boudewijn v. Amsterdam, prior, 19, 33, 41—42, 45, 47—51, 53
Boudewijn, zie ook: Balduinus
Boudewijnsz., Maarten, prior, 93—94, 96
Bourgondië, David v., biss., 77
Boxtel, J. J. P. v., prof., 7
Brande O. Carm., Johan v. d., past., 226, 231, 234, 238—239, 242—246, 248—251, 254, 256—257, 299, 301—302
Brands, J., 8
Brecpot, Nicolaas, 87
Breda, Jan v., 115
Brederode, Dirk v., 14, 16
—, Gijsbert v., 77
—, Jan v., 15
Breesnee, Mej. Mr. C. H. C., 21
Brekelmans, J. C., past., 5
Bresser, C. P. de, kap., 3, 6
Bressy, Rudolf, drost, 232, 236, 298—300
Breugelmans O. Praem., P. J. M. J., past., 8
Bruggen, Dirk v., prior, 101
Brun, Antonie, gezant, 154, 177, 182, 198, 209—210, 264, 282, 290—291
Bruno v. Horst, 89
Bruyn, A. de, gezant, zie: Brun, Antonie
Bruyne, Dirk, prior, 46
Buer, Albert, prior, 51
Bueren, Philips v., 31
Burchardo, Joannes a Sancto, prior, 49
Busser, G., 8
Bybau, Christiaen, 83
—, Egidia, 84
Bybau, Mr. J. H., 83
—, Joanna, 83—84
—, Joannes, 84
—, Jodoca, 84
—, Justina, 83, 84
—, Katelijne, 83
—, Laurens, 84
—, Pierijne, 83
—, Steven Joosz., 83
—, Willem, prior-gen., 18, 31, 33, 83—92
Bijnen, N. A., kap., 5
Bijvoet S.J., B. G. M., ass., 5

Camer, J. v. d., 260
Capella, Henricus de, 41
Cavelaer, Laureys, 235, 299
Chairloos, Catharina v., wed. v. Laureys Cavelaer, 235, 299
Chatevols, Joannes, 117
Chauncy, Maurice, 103
Christiaensz., Alphairt, prior, 66—70
Christus, Petrus, 15
Claessen, Corn. Adr., 271
—, Willem Adr., 271
— O. Carm., H. S., 4
Claesz., Willem, monnik, 20
Clant, A., 264
Clemens VII, tegenpaus, 42—43
Clemens v. Baardwijk, 88
Coesfeld, Hendrik v., prior, 18, 33, 42, 51, 52—61 passim
Colkies, Petrus, 90
Collon, Jacobus, 77
Coolen, P. W. Th., secr. bisd., 5
Cooman, Jan, proc., 118
Coopmans O.P., H. A. M., 7
Coppens, W., past., 2
Corda, Oswald de, 18
Cornelis v. Amsterdam, prior, 82
Corput, Anna de, 100
—, Hendrik de, kan., 100
Couwenberg, C. P. M. R., em. past., 5
Crillaerts, Dionys, 236, 300
Croft, Richard vic., 101—102
Croonen, W. J. M., pr., 3
Cruyce, Adriaen v. d., 32, 87

Dale, burgemeester, 269
Daniëls, Daniel, past., 128, 130
David v. Bourgondië, biss., 77
Dedel, Johan, 297
Delden, Jan v., 66

Delft, Hugo v., prior, 70—71
—, Joannes v., 79
—, L. N. v., rect., 6
Deliana, echtgen. v. Henricus de Capella, 41
Delius, Joannes, past., 130
Dellieux, Antoine, prior-gen., 76
Denis, Jan, 236, 300
Deventer, Herman v., prior, 54
Diels, J. M., rect., 4
Diemen, Pieter v., prior, 78, 81
Diepen, biss., zie: Arnoldus Franciscus
Diepenbroeck, Willem v., 14
Diest, Tilman v., prior, 80—82
Dietwaren, Franco, 37
Dingemans, Adriaen, 298
—, Otto, 271
Dionysius de Kartuizer, 31, 64, 88—89
Dirk, broeder, convers, 70, 116
— v. Naarden, 98
— v. Stompwijk, proc., 118
— v. Treslong, 31
Dirksz., Gerrit, med. dr., 100
Dirkzen, David, 266
Doedens O.F.M., J. P. J. M., kap., 4
Dongen, v., 271
Donia, F. v., 264
Donkers, J. J., kap., 6
Dooren, P. v., past., 4
Dooyenburg, Maria v., 299
Dordrecht, Adriaan v., 92
—, Floris v., 104
—, Jacob v., 94
Doysbergh, Johannes de, 75 (zie: Steenken, Jan)
Driel, Albert v., 89
Dryburgh, Adam v., 18
Duivenvoorde, Willem v., 10, 35—37, 40, 52
Dupuy, François, prior-gen., 87
Duren, H. J. v., em.past., 4
—, H. J. W. v., kap., 7
Dussen, Arnoud v. d., 41
Dijk, M. A. M. v., rect., 6

Elk, G. A. v., past., 4
Elleconda de Penda, 264
Elsen, P. M. C., kap., 8
Emmichoven, Jan v., prior, 119
Eren, Jan, 89
Erven, A. E. J. v., em.past., 4
Esch, F. V. v., kap., 3, 6
—, Nicolaas, 16
Everard v. Heusden, prior, 54
Eynde, Anton v. d., prior, 109

Faes, Eliseus, kap., 224, 238
Ferrer, prior-gen., 56
—, H. Vincentius, 56
Flo(o)ren, Cornelis (ter), 174, 266, 269—270
Florbeke, Raso v., 15
Florentius, aartsdiak., 37
Floris v. Dordrecht, 104
Franciscus Sonnius, biss., 123—124
Frankfort, Jan v., prior, 39
Frantzen O.E.S.A., J. P., 5
Frederik Hendrik, prins v. Oranje, 147—148, 189—190, 274
Frémal, Bertholet, 91

Gaesbeek, Zweder v., 46
Galen, Anthony v., 299
Gastelaers, Adriaen, 271
Gavensz., Jan, prior, 96—100
Gay, Henricus, 99
Gay(us), Joannes, 97, 99 (zie: Gavensz)
Gemeen, Jan, 232, 298
Gent, Bartolt de, 264
George I, kon. v. Engeland, 233, 242, 246
Gerrit v. Nijmegen, prior, 38—39
— v. Schiedam, prior, 18, 60, 63—67
Gerritsz., Jacob, monnik, 68, 70
Ghim, Dirk, prior, 82—83, 92
Gils, Jan v., 271
Glaudemans O. Praem., Th. A. J., ass., 8
Godfried v. Haarlem, prior, 93
Godfriedsz., Jacob, 97
Goes, J. W. A., pr., 3
Goëtte. H. J. R., past., 7
Gommerden, Jan, 271
Gordon, 237—238, 301
Gortzwilre, Everard von, 38
Govaers, Petrus, past., 254
Graeff, Jacob v. d., 295—297
Graeuwen, Adriaen s-, 266
Graeuwert, Tydeman, prior, 31—32, 40—41, 44—46
Grave, Jan v., 88
Gravensande, Hugo v. 's-, proc., 60
Greef, Jan de, past., 224—225
Griffenberg, Jean de, prior-gen., 56

Groenen, Henrick de Smit —, 271
Groote, Geert, 16, 42, 44—45
Gruythuys, Garcilius v. d., prior, 66, 73
Gruytrode, Jacob v , 66, 77
Guilhard, Jean, prior-gen., 89

Haaren, J. M, v., past., 8
Haarlem, Godfried v., prior, 93
—, Hendrik v., prior, 32, 79—81
—, Jan v , vic., 18, 93—96
Habraken, G. M , past., 4
Hackfoordt, S. H , past., 5
Haerkens, J P. J., kap., 6
Hagen, B. H. v. d.. past.-dek., 4
Halen, Hendrik v., proc., 80
Hallius, Goswinus, 100
Hamont, Andries v., 89
—, zie: Kalkbrenner
Hasen, Joost, proc , 298
Have, Berthold ten, 58
Havens, Arnold, prior, 102
Hees, Jan v., 236, 300
Heinsius, Anth., raadspens., 233
Helman, Pieter, 132
Helmond, Jan v., 96
Hendrik, broeder, convers, 104—105
— v. Best, prior, 73—75
— v. Haarlem, prior, 32, 79—81
— v Halen, proc., 80
— v. Nassau, graaf, 86, 100
Hennekens O. Carm., P. A. H. M., ass., 4
Herman v. Apeldoorn, 15
— v. Deventer, prior, 54
Hermus, A., 7
Hesse, Judocus, prior, 90
Hessels, Valerius, past , 166
Heusden, Everard v., prior, 54
—, Nicolaas v., prior, 76—78
Heijden, M. J. M. v. d., conrect., 4
Hieronimus, broeder, convers, 116
Hildernis, Daniel, 19—20
Hoefnagels, W., em.past., 5
Hogenhouck, Joost v., 287, 298
Hohenzollern, Maria Cleopha v., 145
Hollandia, Alphardus de, 69
Hollandinus, Adrianus, 61 (zie: Adrianus de Kartuizer)
Hollandus, zie: Willebrordus
Hoppenbrouwers, P., 8
Horinck, Arnold, vic., 70
Horst, Bruno v., 89
Houben, Fr. M C. A., em.past., 7
Hosius, predikant, 128
Huard, Nicolaas, prior, 109, 111—116
Hugo v. Delft, prior, 70—71
— v. 's-Gravensande, proc., 60
Huismans, Johannes, 232, 298
Huls, J. v., secr , 159, 161, 174, 187, 270—272, 278—279
Huygensz., Boudewijn, 74

Iersel, A. v , past , 254
—, H. H. M v , kap., 6
—, M F. v., past., 4
Isabella Clara Eugenia, landvoogdes, 131—132

Jacob, donaat, 115
Jacob, D., monnik, 116—117
—, D., prior, 39—40
— v. Amsterdam, vic , 94, 100
— v. Dordrecht, 94
Jacobsz., Antonie, 87, 105, 116
Jan, leekebroeder, 92
— v. Beieren, hertog, 14, 67
— v. Breda, 115
— v. Brederode, 15
— v. Delden, 66
— v. Emmichoven, prior, 119
— v. Frankfort, prior, 39
— Gavensz. v. Amsterdam, prior, 96—100
— v. Grave, 88
— v. Haarlem, vic., 18, 93—96
— v. Hees, 236, 300
— v. Helmond, 96
— v. Leiden, prior, 73
— v. Sichem, 105
— v. Tongeren, 105
—, zie ook: Joannes
Jansonius, Cornelis, vic , 32, 117
Janssens, J. G. M , kap., 3, 6
Jansz., Arent, 113
—, Pieter, 100
—, Tielman, 74
Joachim, St , 90
Joachims, Cornelis, 232, 298
Joannes, broeder, cler.redd., 39
—, broeder, convers, 60
— de Amsterdam, mag., 42
— a Sancto Burchardo, prior, 49
— v. Delft, 79
— de Doysbergh, 75
— de Myssena 38

Joannes, zie ook Jan
Johan Willem Friso, prins v Oranje, 234, 250, 298, 300, 302
Jordens O.F M., Simon, prov., 163. 220, 296
Judocus, broeder, convers, 92

Kaal, W J H., kap., 6
Kalkar, Hendrik Egher v., prior, 47, 49, 52, 55
Kalkbrenner, Gerrit, proc., 88
Karel V, keizer, 85, 87
Kemenade, J. M M v., past., 4
Kenemade, Hendrik, 52
Kerckhove, Cornelis v d, priori, 101—103
Kerckhoven, Adriaan v., 125—126, 128, 131, 148, 154, 159—165, 173—177, 183, 187, 192—203, 206—207, 217, 219—220, 268—271, 273, 276—279, 281—283, 285—287, 289—290, 294—295, 297
Kerkers, Govert, 232, 298
Kessel, R. A. Ch v., rect., 4
Ketelaars, Ant., kap., 3, 7
Klaasz, Herman, 116
Klaesz., Willem, 144, 261
Knip, Lange, 271
Koenraadt O. Praem., L. A P., kap., 8
Kok, G. de, 254
Koninckx, E., pr., 53, 72
Kuijpers, Th. A., kap., 3, 8

Laarhoven, H. A. J. v., past., 4
Lam, M. D., kap., 6
Lambertsz., Claes, 80
Lambertus v. Oirschot, 89
Lamers, J J. M., kap., 3, 8
Latoer O P., J J. M., kap., 7
Laurens v. Baardwijk, 88
Leemputte O Carm., Gaspar v. d., past., 224, 231
Le Roux O.F M., L. G., em past., 7
Lehmann, P., 18
Leiden, Jan v., prior, 73
—, Willem v., prior, 19, 51—52
Leotingius, Hugo, prior, 104—107, 116
Lestius, Raphael, past., 165, 257
Liedekerke, gravin de, 91
—, Jacob v., prior, 39, 41, 44
Lierop, A. P. I. J. v., 5
Ligne, Jan de, 130
Lodewijk Napoleon, koning, 256
Loer, Bruno, 88
—, Dirk, vic., 88—89
Lomelius, Joannes, 116
Loo, Antonie v., 32, 117
—, J J H. v. d., past., 5
Loodt, Andries, prior, 112
Loon, Jan Janssen v., vorster, 160, 162, 175, 192, 201, 271, 277, 283, 286
—, J P. J v., past.-dek., 5
Loverbosch, R., rect., 7
Lucker, P. J. A. M., kap., 6
Lijding O.P., L. Th., kap., 5
Lijdt, Pieter, 89

Maconi, Stephanus, prior-gen., 55—56
Malegijs, Jan, 14
Mandos, J. L. M., past., 4
Marck, Margaretha v. d., erfdochter v. Arenberg, 130
Marcus, pensionaris, 301
Marnef, Pieter, prior-gen., 100
Marquart, Jos., 269
Martin, A. S. H., kap., 5
Martinus, broeder, convers, 94
Matenes, Jean de, 264
Maude, Livinus v. d., 89—90 (= Ammonius)
Mechtildis, domicella de Blochoven, 31
Meer S.J., L P. v. d., ass., 7
Meeuissen, Jan, 266
Melis, Adriaen Jan, 271
Merchtem, Jan, prior, 79
Merode, Johan Hendrik de, 298
Merwen, Dirk v. d., 67
Mes O.E.S.A., N., kap., 7
Meijden, A. v. d., eere-kan., 7—8
—, J v d., past., 3
Meijer O P., G., kap., 5
Michael Ophovius, biss., 131
Michielsen, E. J. A., kap., 3, 6
Misgera, Pr., notaris, 159—162, 175, 196, 268, 277, 283, 286
Moens, Michiel, 100
Moll, Jan, prior, 103—104
Momme, Dirk, 15
Monet, Adriaan, 62 (zie: Adrianus de Kartuizer)
More, Thomas, 16
Moulaert, (schepen), 187, 272
Moyen, Dirk, prior, 33, 100—101, 103—104
Muilwijck (Bartouts), Janneken v., 27
Mulukom, J. L. v., past.-dek., 4

Muijrers O.Carm., A. J., ass., 6
Mylen, Adr. v. d., heer v. Bleskensgraaf, gouverneur v. Willemstad, 129, 134, (215), 259
Myssena, Joannes de, 38

Naarden, Dirk v., 98
Naghel, Thomas, 31
—, Willem, 14, 31, 49—50
Nassau, graaf Hendrik v., 86, 100
Natalis, Michel, 91
Nicolaas v. Heusden, prior, 76—78
Nierop, Albrecht, 295, 297
Niessen, G. H., kap., 4, 6
Nieuwenhuizen, Gelder, 236, 300
Nistelrooy, A. G. W. J. M. v., kap., 7
Nijmegen, Gerrit v., prior, 38—39

Odemaere, E. B., past., 7
Odoirs, zie: Oudoirs
Oenen, J., drost, 254
Oirschot, Lambertus v., 89
Oomens, M. A. C., pr., 3
Oosterhout, Hedwides de, 52
—, Hendrik Pietersz. v., prior, 92
—, Willem v., 52
Ophovius, biss., zie: Michael
Orsoy, Hendrik v., prior, 32, 77—78
Ostee, Hildewardus, prior, 72—73
Oudenhoven, Jacob v., 23
Oudoirs, Margarita, 83—84
Overbeek, Jan v., 86
—, J. C. v., 7

Paeds, Arnold, 92
Paludanus, D., 266
Parma, hertog v., 112
—, Margaretha v. 123
Paulus, D., 101
— v. Veere, 98
Pauw, Adr., 264, 295—297
Paijmans, J. A. J., rect., 3
Peeters, Anna, 105
Pelgrims, Gerrit, 266
Penda, Elleconda de, 264
Peterse O.Carm., W. J., kap., 6
Petrarca, Francesco, 63
—, Gerardus, 63
Petreius, Th., 65, 122
Petrus, D., monnik, 47
Philippus v. Reimerswaal, 92
Philips de Goede, 30
— de Schoone, 85
Philips de Stoute, 46, 48
Philips IV, koning v. Spanje, 136—138, 141, 143, 146—150, 154—155, 172, 177, 180, 184, 189—190, 209, 260, 262—264, 274—275, 290, 296
Pichegru, generaal, 255
Pieter v. Diemen, prior, 78, 81
— v. Scherpenisse, prior, 100
Pietersz., Hendrik, prior, 92
—, Jan, 92
Plasieren, Jan, 271
Polanen, Jan v., 35
Pompen O.F.M., fr. Aurelius, 158, 163, 220
Ponsardus, D., 41
Postel, Martinus v., 236, 300
Pots, Adr., 160, 269, 271
Pulskens, J. J., past., 3
Putt, F. L. v. d., prof., 3, 6

Quaderebbe, 107

Raedt, Walter de, 295, 297
Ranst, Rombout Baltus v., vorster, 160—161, 172, 175, 268, 270—271
Rath, M. P. P., past.-dek., 3
Ratinck, Amplonius, 59
Ravenstein, Anthonis v., 83
—, Jan v., 88
Raynal, Guillaume de, prior-gen., 43
Reede, G. v., 264
Reimerswaal, Philippus v., 92
Renesse en Mol, Frederik, heer v., 100
Ripperda, W., 264
Roberti, Joannes, 79
Roboochs, Jan, prior, 101, 103
Roestel, C. A. A. v., kap., 6
Rogman, Vincentius, vic., 98
Roothans, G. W. J., kap., 7
Rooij, C. A. W. v., kap., 3, 7
—, C. J. H. de. kap., 6
Rosendael, Jan v., prior-gen., 76
Roux, Le, zie: Le Roux
Roye, Simon v. d., 101
Ruusch, Jacob, prior, 76
Ruysbroeck, J. v., 30
Ruijsch, burgemeester v. Dordrecht, 153, 280—281
Ruysse, Jan Baptista de, 174, 270—271
Rijswijck O.F.M., Nicolaas v., past., 125, 148, 158—223 passim, 255, 257, 270, 272—273, 275, 277—279, 289, 295—296

Saert, Adalbertus de, past , 254
Salvarvilla, Guillaume de, 44
Sanden, Jan de, 71
Sanders, J F. M , past -dek., 8
Sasse v Ysselt, Jhr. A. v., 158
Saxen, Ludolf v., 38, 90
Sceerbanck. Egidius, kan , 50
Schakenraad, W A., past., 8
Scherpenisse, Pieter v., prior, 100
Schiedam, Adriaan v , prior, 93, 99
—, Gerrit v., prior, 18, 60, 63—67
Schoonhoven, Cornelis Jansonius v., vic , 32, 117
—, Foppo v , vic , 105
—, Willem v., 105
Schraven, E J , pr., 3
Sengers, W. P A., rect., 7
Seron, Godschalk (de), prior, 64, 72
Sichem, Antonie v , 32, 117
—, Jan v , 105
Sicxti, Diderick, 295—297
Sienna, Catharina v., 55
Simon v Utrecht, 88
Simons, J. C , past., 7
Sliepen, H, J J. M., rect., 5
Smit Groenen, Henrick de, 271
Smit O F M , N C , 4
Smitz O F M , A. A. A., past , 7
Smulders, H H G , kap., 3, 6
—, J. F , kap , 3, 6
—, J. J. A , kap., 5
Solms, Amalia v., prinses-wed. v. Oranje, 148, 156—157, 169—170, 209, 266—267
Sonnius, biss , zie · Franciscus
Sophianus, predikant, 144, 261
Speet, Gregorius, rect., 77
Spronck, Jan, 14
Staapaers, rentm , 25
Steelandt, Jan v , 117
Steenhouwers, (schepen), 269
Steenken, Herman, 70
—, Jan, prior, 75—76
Stevens O P , F. W. M., 5
—, P. H., past., 4
Stompwijk, Dirk v , proc , 118
Stredam(ius), zie Schiedam
Streng, Bartholomeus, prior, 112
Sutor, P., 65, 122
Sweens, A. F. M., oud-president Gr. Seminarie, 7
Symon, D., prior, 34—37
Terwindt, M L. M,, prof. 3, 6
Teulings, Dr. J P. Ch. M., past.-dek., 5
Teunissen, J. H. J , kap., 5
Teylingen, Elisabeth v , echtgen. v. d heer v. Almonde, 37
Thiel, A. P. W. v., past , 5
Thielt, Willem Bybau v., zie · Bybau
Thienen, Arnold v , 116
Tholincx, Diderick, drost, 160 vlg., 170—171, 174 vlg., 185 vlg , 209, 216, 223—224, 267—270, 278, 280, 290
—, drost, (neef v. d. voorg.), 223
Tilman, leekebroeder, 92
Timmermans, Cornelia, 100
—, Maria, 100
—, Peter Hendrik, 100
Tolenaers, Leendert, 236, 300
Tongeren, Jan v , 105
Treslong, Dirk v., 31
Tuldens O F.M , Joannes, past , 224

Unna, Joannes de, 65
Urbanus VI, paus, 42—43, 66
Utrecht, Simon v , 88

Vaendel (?), Jacob, zie Vrondelf
Valenchijne, Pieter v., 83
Vasen O E S A , H , kap., 6
Vasseur, Pieter, prior, 85, 87, 93
Vassorius, zie · Vasseur
Veer, Everardus de, 100
Veere, Paulus v., 98
Veghel, H. J. v., kap., 5
Ven, A. E. v. d. kap., 3, 7
Veranneman, Roegier, 84
Verbaarschot, P. J., rect , 5
Vereijken, F., em.past., 4—5
Verhaer, Joannes, past., 132, 134
Verhagen, C. B. J., kap., 6
Verloo, Hendrik, proc , 114, 116
Vermeer, G. A., past., 5
Versteeg O.Praem., G. Chr , past , 8
Verstegen, M., em.past , 5
Verweij, A. W., kap., 3, 6
Veth, Martinus, 287, 295, 297
Vethusen, Hendrik v., 71
Veijn, Jan, 14
Vianen, Helwig v., echtgen. v. Willem v. Duivenvoorde, 40
Vinea, Tielmannus de, 74
Visconti, Filippo-Maria, hertog v. Milaan, 71

Vlerken, Th. G. v., kap., 3, 6
Vleuten, J. C. A. v. d , kap , 5
Vocht, H. B. M de, past , 5
Voerman, Marten de, 271
Voet, Dirk, kan , 50
Vogels, P. C. M., kap., 3, 7
Vollenhove, Hendrik v., 57
Voocht, Willem, past., 36
Vree, G. W. J. de, kap., 3, 7
Vries, Abel de, 25
Vroede, Willem, 42
Vrondelf, Jacob, prior, 97
Vroom S.J , B J. J., 7
Vroom, Elisabeth, 111
—, Erasmus, prior, 25—26, 103, 108—112, 117—119

Waelwijn, Dirk, prior, 71
Wagenberg, H. H. v., em.past., 3
Wassenaer, Hadewy v , echtgen. v. Willem v. Oosterhout, 52
—, Willem v., 295—297
Waterhalen Mathijs, leekebroeder, 99
Weert, A. H. P. C. v., past., 7
Welie, J. H. B. v., past., 7
Welting, P. J. J., past., 4
Westelaken, A. L. M. H. v. d., rect., 4
Wetzer, C. J. M , kap , 5
Wevelinckhoven, Johan v., pensionaris v. Leiden, 267
Wiel, J. A. v. d., rect., 6
Wieldrecht, Gheraert v., 35
Wielen, P. v. d., em.rect., 4
Willebrordus Hollandus, 88—89
Willem, prior v. Monnikhuizen, 48
—, I, prins v. Oranje, 21, 107, 110
—, I, koning, 256
—, II, prins v. Oranje, 147, 149—150, 178, 189—190, 209, 261—263, 274
—, III, graaf v. Holland, 36
—, IV, prins v. Oranje, 242
—, VI, graaf v. Holland, 56
— v. Beieren, 14
— v. Leiden, prior, 19, 51—52
— v. Schoonhoven, 105
Willems O.Praem., J. F. A. M., past , 4
—, J. M. A., kap., 4
Willenborg, J H , past., 8
Wiltens, Anthoni, 266
Wit O P., P. W. de, 7
Wolf, v. d., 258—259
Wouwerman, Paulus, 25
—, Philips, 25
—, Petrus, 25
Wreij, Hendrik, 88

Ysbrand v. Amsterdam, sacr., 97

Zand O.P., J. H. v, d., ass., 7
Zenden, Christiaan v., kan., 80
Zigenhorn, Cl. J. F. Chr., kap., 3, 6
Zuylen, Alienora v., echtgen. v. Frank v. Borselen, 38

Register van Plaatsnamen.

Aalst, 65
Abbeville, 61
Acht, 4
Afferden, 4—5
Arnsweert, 67
Altena, 67, 115
Amiens, 65
Amsterdam, 24, 26, 51, 70, 103, 144, 255, 261, 280
—, chartreuse, 10—13, 19, 24, 32, 49, 54, 61, 63, 67, 79, 98, 104
Antwerpen, 21—23, 25, 31, 34, 60, 72, 74, 90, 95, 163, 220, 296
—, chartreuse te Kiel, 12, 20, 22, 25, 31, 33, 38, 48—49, 58, 61, 70—71, 96, 99, 111, 120
Arnhem, 3, 88
—, chartreuse Monnikhuizen, 10—15, 22, 33, 41—42, 46—50, 52—54, 61—62, 66, 69, 73, 75—76, 90, 105
Asten, 1—2
Avignon, 42—43, 46, 48—49

Balgoy, 9
Barendrecht, 31
Bazel, 24, 57, 63, 71
Beek-Ubbergen, 1, 5
Berchem, 7
Bergen-op-Zoom, 109, 139
Berlijn, 58
Best, 5
Beugen, 3
Beuningen, 6
Bladel, 1
Bleskensgraaf, 129, 134, 141, 259—260
Blokhoven, 31
Boetmeer, 77
Boekel, 2, 6
Bokhoven, 8
Boutersem (bij Leuven), 36, 40
Boxmeer, 1
Boxtel, 1, 5—6, 102, 119—120, 166, 296
Breda, 21, 36, 50—51, 77, 86, 99—100, 107—108, 113, 131—132, 136, 138, 141, 233, 239, 242, 256, 259, 261, 301
Brugge, 12—14, 32, 39, 45—48, 54, 56—57, 61, 68, 70, 84, 87, 91, 95, 102—103, 105, 117
Brussel, 23—24, 29, 36—37, 40, 44, 57—59, 65, 90, 94, 108, 110—111, 114, 116—117, 119, 124, 142—144, 163, 171, 173, 220, 260—261, 296

Cambridge, 62
Catwijk, 5, 9
Coblenz, 11, 38, 54, 115
Coventry, 102
Cuyck, 1, 9, 139

Darmstadt, 57
Dauphine, 11, 53, 87
Delft, 10, 13—14, 49—50, 61, 92—93, 100—101
Deurne, 5—6
Deventer, 58
Diessen, 4
Diest, 53, 72
Dommelen, 166
Dongen, 36
Donk, 7
Doornik, 12, 61
Dordrecht, 77, 127, 129, 132, 134, 139, 141—143, 145—146, 149, 168, 208, 215, 235, 258—260, 280, 290
Drimmelen, 67
Drunen, 2
Druten, 1
Dulmen (Westfalen), 116

Edingen, chartreuse Herne, 12, 15, 33, 37, 39, 41, 48, 57—58, 61, 65, 87, 89, 111—112, 115—116
Eemsteyn, 45
Eerde, 4, 8
Egmond, 81
Eindhoven, 1, 3—8
Eisenach, 11
Elshout, 4, 8
Erfurt, 11, 59, 90
Erp, 3
Esbeek, 7
Esch, 4—5, 102
Etten, 108—110, 112, 130

Florence, 29
Freiburg (im Br.), 11, 54

Galluzo (Italie), 29
Geeraardsbergen, 12, 32—33, 37, 45—46, 48, 61, 63—64, 98

Geertruidenberg, 1, 10—121 passim
Geldrop, 1
Gemert, 2, 5
Gemnitz (Oostenrijk), 117
Gent, 12, 33, 47, 58, 61, 83—85, 89, 93
Gosnay, 61
Gratianopoli, 91
Grave, 166
Gravenhage ('s), 36, 164, 166, 185, 187—188, 198, 201—204, 207, 211, 214, 218—219, 232, 240, 266, 279, 299—300
—, Algemeen Rijksarchief, 21—22, 34, 125
—, Hof en Staten v. Holland, 128, 145, 152, 158, 161—162, 167—168, 192, 194, 196—204, 218—222 passim, 230, 240, 247—253, 255, 258—259, 272, 274—275, 277—278, 282—283, 285—287, 297, 301
—, Spaansche gezant te —, 172, 177, 183
Gravenmoer ('s-), 26, 67, 115
Grenoble, 28, 56—57, 88, 99
Groenendael, 50
Grunau, 11, 54
Gulik, 232, 245

Haaren, 3, 7—8
Haarlem, 25, 31
Haarsteeg, 8
Hamont, 88
Haren (bij Megen), 4, 6
Hasselt, 53, 72
Hatert, 2, 5
Hedel, 123
Heer-Aernstberghe ('s-), 67
Heidelberg, 51, 66
Heiligerlee, 130
Helmond, 1, 3—4, 6—7
Helvoirt, 5
Herne, chartreuse, zie: Edingen
Herpen, 4
Hertogenbosch ('s-), 1—6, 8, 24—25, 35, 77, 89, 95, 112—113, 123—124, 126, 136—138, 141, 158, 166, 244, 256—257, 259
—, chartreuse St. Sophia, 13, 21, 32, 61, 95, 101, 110, 112, 117—120 (Zie ook: Vught)
Heumen, 9
Heusden, 1, 5, 115
Hoogstraten, 109, 115
Hulsel, 3
Hulster-Ambacht, 262

Jodoigne, 148

Kamerijk, 65
Kampen, 13, 32, 61, 65, 87, 100, 104—105, 120
Kedichem, 27, 94
Kessel, 4
Keulen, 11, 15—16, 24, 38, 47, 51, 54, 57—58, 63, 65, 73, 75, 88—89
Kiel, chartreuse, zie: Antwerpen
Klein-Linden, 5, 9
Klundert, 185, 240, 252, 259
Kopenhagen, 19

Lage-Mierde, 3—4
Leende, 2—3
Leeuwen-Beneden, 5—6
Leeuwen-Boven, 4
Leiden, 37, 88, 100
Leuth, 5
Leuven, 12—13, 36, 57—59, 61, 63, 84—86, 99
Lier, 21—23, 31, 57, 95—96, 99, 102—103, 105, 108—109, 114—115, 117—119
Lieshout, 5—6
Lith, 3
Londen, 16, 29, 102
Lübeck, 77
Lucca, 29
Luik, 12, 23, 32, 36, 39, 41—42, 44—45, 47, 54, 57, 61—66, 77—78, 94, 100—101, 103—104, 112, 116

Maasbommel, 3, 166, 296
Maastricht, 57
Madrid, 130
Mainz, 11, 54, 63, 65
Mariannhill, 2
Maurbach, 47
Mechelen, 21—22, 34, 39, 57—58, 133, 166, 181—182
Megen, 4, 7, 166
Meurs, 147
Michielsgestel (St.), 5—7, 9, 102, 110
Milaan, 71
Mill, 3, 6, 9
Millingen, 6
Moerdijk, 35, 203

Monnikhuizen, chartreuse, zie: Arnhem
Mont-Dieu, 14, 61
Montfort, 147
Montreuil-sur-Mer, 61
Montrieux, 63
Münster, 127, 142, 145—147, 149—150, 155, 178—179, 181, 188, 261, 263—264, 275
Munsterbilsen, 53, 72

Napels, 43
Nederweert, 3
Neerbosch, 7
Neerloon, 4, 8
Neurenberg, 11, 54
Nieuwlicht, chartreuse, zie: Utrecht
Niftrik, 4—5, 9
Noordgouwe, 112
Noortdam (fort), 128, 130
Nordlingen, 11
Noyon, 61
Nuenen, 7
Nijmegen, 1—8, 50, 76, 111

Oedenrode (St.), 1, 3
Oirschot, 1, 138
Oisterwijk, 3—4
Oldenzaal, 63, 66
Omaars (St.), 39, 61
Ommel, 4
Oosterhout, 27, 35—36, 52, 67, 92, 100, 115
Oploo, 9
Oss, 1, 6
Oudenaarde, 87
Overlangel, 4—5

Partridge Green, 29
Parijs, 19, 29, 44, 56, 58—59, 66
Pavia, 114
Pisa, 55

Raamsdonk, 25, 36, 51, 115
Raamsdonksveer, 5, 9
Ravenstein, 1
Reusel, 6, 9
Roermond, 10—12, 47, 50, 54, 65—66, 109, 111, 147
Rome, 7, 33, 42—43, 47
Roosendaal, 3, 25, 108, 111
Rosmalen, 2, 4
Rotterdam, 3
Royghem, 85
Rupelmonde, 87

Scheut, 13, 23, 27, 61, 108
Seiz (Stiermarken), 43, 46, 49, 53—56
Sichem, 117
Sittard, 101
Son, 8
Standaarbuiten, 224
Standhazen, 67
Stiphout, 3
Straatsburg, 11, 38—39, 49, 54—55, 63
Stratum, 88
Stuttgart, 63

Tegelen, 2
Terheijden, 131, 196, 198, 282
Thorn, 109
Tielt (Vlaanderen), 83—85
Tilburg, 1, 3—8, 138
Trier, 11, 38—39, 54, 57—58, 62
Tuckelhausen, 11
Turnhout, 134, 136, 140, 147, 149, 258—259

Ubbergen, zie: Beek-Ubbergen
Udenhout, 7
Utrecht, 3, 20, 24, 42, 50, 57, 77, 80, 89, 98
—, chartreuse Nieuwlicht, 11—13, 17, 19—20, 23—24, 31—32, 41, 45—46, 54, 57, 61—62, 67—69, 71, 74—76, 79, 81, 83, 92—93, 97, 103, 105, 112

Valenciennes, 60—61
Valkenswaard, 1, 7
Valsainte, 91
Val-Saint-Pierre, 61
Veghel, 1, 8
Veldhoven, 7
Velp (N.Br.), 166
Vervins, 61
Vessem, 5
Vlijmen, 8
Vught, 5—6, 22, 93—96, 102—105

Waalwijk, 1, 5—6
Wamel, 4
Warnsveld, 83
Waspik, 4
Wavre, 132—133

Weenen, 23, 65
Weurt, 3
Willemstad, 129, 134—137, 140—141, 215, 258—260
Windesheim, 58
Winssen, 4—5, 7—8
Woensel, zie: Eindhoven
Würzburg, 11, 49
Zalt-Bommel, 1, 4
Zeeland, 5
Zeelhem, 12, 14—16, 22, 39, 47, 53—54, 58, 61, 72, 94, 101
Zevenbergen, 125—302 passim
Zevenbergsche Hoek, 9
Zierikzee, 13, 61, 74, 92, 112
Zijtaart, 4, 6

Register van Zaken.

Beeldenstorm, 104
Bekeerlingen, 1
Benoemingen, Bisschoppelijke, 4—8
—, Pauselijke, 8
Bisdom, zie: Kroniek

Carmelieten te Zevenbergen, 224 vlg.
Cartularia chartreuse Geertruidenberg, 22
Chambre Mipartie, 126, 142, 149, 171, 177—186, 193—195, 197, 204, 210—211, 291—292
Chartae van het Gen. Kapittel der Grande Chartreuse, 28—29, 60, 63—64, 67, 71—72, 75, 107—108, 119
Chartreuse, bewoners eener, 13—17
—, bouwplan eener, 26—27
—, Grande, 10—120 passim. (Zie verder: Chartae; Portretten)
Chartreuse Geertruidenberg, 10—120 passim
—, anniversarium, 23, 67
—, bloeitijd, 29—31
—. boekerij en archief, 17—28
—, cartularia, 22
—, kaarten, 24—28
—, kalendarium, 23
—, liber benefactorum, 23—24
—, liber sepultorum, 24
—, stichting, 35—37
—, uitsterven, 115—120
Clerici redditi, 14
Communicanten, 1
Communiën, Heilige, 1
Concilie v. Basel, 71
— v. Pisa, 55
Conversen, 15

Dekenaten, 1
Donaten, 16
Dood, Zwarte, 40—41
Doofstommen-Instituut, 9
Doopsels, 1

Elizabethsvloed, St., 19—20, 22—23, 67—68

Franciscanen te Zevenbergen, 165 vlg.

Geestelijkheid, 1, 3—8
Geschriften van Dionysius de Kartuizer, 88—89
— van Gerrit v. Schiedam, 65—66
— van Hendrik v. Coesfeld, 56—59
— van Jan v. Haarlem, 95
— van Willem Bybau, 90

Huwelijken, 1

Inzegeningen, 2

Kaarten chartreuse Geertruidenberg, 24—28
Kartuizerkloosters, prov. indeeling 10—13, 53—54, 60—61
—, zie verder: Chartreuse

Katholieken te Zevenbergen, 125—303
Kerkprovincie, Nederlandsche, 9
Kerkwijdingen, 2
Kloosterhuizen, 2, 9
Kroniek v. het Bisdom 's-Hertogenbosch, 1—9

Laici redditi, 15—16

Memorabilia, 9

Necrologium chartreuse Nieuwlicht, 17, 23—24, 31, 41, 61, 67, 69, 71, 75, 79, 81, 83, 93, 97

Onderscheidingen, Pauselijke, 8
Oorlogsschade 1940, 9
Opheffing v. kloostercongregaties, 2
— v. kloosters, 2
Orde v. St. Bruno, 10—13
—, Derde — te Zevenbergen, 231

Parochiegeestelijkheid, 1, 3—8
Plakkaten van Retorsie, 136—139
Portretten van prioren-generaal der Grande Chartreuse, 91—92
Prebendarii, 16
Priesterwijdingen, 3

Rampen v. 't jaar 1566, 123—124
Rampjaren 1572—1573, 106
Religiekwestie te Zevenbergen, 125—303
Ridderorden, Pauselijke, 8

Schisma, Westersch, 12, 33, 42—56 passim, 66
Sterfgevallen, 1, 3—4

Verplaatsingen, 4—8
Vestigingsverlof, 2
Vormelingen, 1

Wijdingen, 2—3
—, Kerk-, 2
—, Priester-, 3

Zielental, 1

Drs. H. J. A. M. SCHURINK.